ВСЕСВІТ

ВЕСЬ МИР THE WORLD
LE MONDE DIE WELT
EL MUNDO 全世界 IL MONDO
ŚWIAT SVĚT UNIVERSUL
VILÁG СВЕТ СВЯТ ВОТА
БУХ ДЭЛХИЙ
TOÀN THẾ GIỚI
DUNIA VERDEN
VÄRLDEN O MUNDO
MAAILMA ΟΛΟΣ Ο ΚΟΣΜΟΣ
DE WERELD DÜNYA

8

1967

№ 8

(110)

СЕРПЕНЬ

1967

РІК ВИДАННЯ ДЕСЯТИЙ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ОРГАН СПІЛКИ ПИСЬМЕННИКІВ УКРАЇНИ ТА УКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА ДРУЖБИ І КУЛЬТУРНОГО ЗВ'ЯЗКУ З ЗАРУБІЖНИМИ КРАЇНАМИ

В ЦЬОМУ НОМЕРІ:

З ЛІТОПИСУ ВЕЛИКОГО ЖОВТНЯ

М. ОЗЕРОВ. **Незабутні імена.** 7

ПОЕЗІЯ, ПРОЗА

ГАННА ГАЙДЕ-КРАЦЕ. **Рятуйте дітей!** Вірш. 6

ТЕОДОР КОНСТАНТІН. **Викрадення академіка Робеску.** Пригодницький роман. 12

Т. Константін — талановитий сучасний румунський письменник, автор широко відомих в нашій країні романів «Зірка впаде опівночі», «Злодії в королівському палаці», «Син Монте-Крісто» та ряду інших.

Новий твір Т. Константіна «Викрадення академіка Робеску» присвячений мужній боротьбі органів безпеки Соціалістичної Румунії проти підступних дій агентів імперіалістичних розвідок.

РАНГЕЯ РАГХАВ. **Гадаль.** Оповідання. 69

Рангея Рагхав — сучасний індійський письменник.

КРІШАН ЧАНДАР. **Відставка Сатани.** Притча. 76

Крішан Чандар (нар. 1914 р.) — відомий індійський прогресивний письменник, автор близько п'ятдесяти книжок — романів, повістей, збірок оповідань, драм.

ЕДГАР МІТТЕЛЬХОЛЬЦЕР. **Міс Кларк помирає.** Оповідання. 79

Едгар Міттельхольцер (нар. 1909 р.) — сучасний письменник Гвіани. Автор романів: «Ранок у конторі», «Діти Кейвани», «Погода в Мідденшоті» та ін.

МІРІАМ. **Офірний вогонь.** Вірш. 86

ШАНДОР САТМАРІ. **Лірика.** Оповідання. 110

КЕНДЗАБУРО ОЕ. **Звір.** Оповідання. 116

Кендзабуро Ое (нар. 1935 р.) — відомий японський письменник, автор романів «Сімнадцятиліття», «У клітці» та численних повістей і оповідань, присвячених, головним чином, проблемі молоді у сучасній Японії.

СТАТТІ, НАРИСИ

«Дукля», 1967 56

ІРИНА ГАЛИНСЬКА. Дивний світ героїв Селінджера 62

СТАНІСЛАВ СЕМЧИНСЬКИЙ. Єусебіу Камілар 91

І. ГЛИНСЬКИЙ. Німецький «Лексикон» 93

ЄЖИ ПУТРАМЕНТ. Джунглі не за Кіплінгом 98

Н. АНДРІАНОВА. Випробування часом 109

В. ГАККЕБУШ. «Зірки» дивляться на землю 146

ЧИТАЮЧИ НОВІ КНИГИ

АНН ФІЛІП. Зустрічі на пагорбку; М. В. ГУЦЬ. Сербохорватська народна пісня на Україні; Д. В. ЗАТОНСЬКИЙ. Франц Кафка і проблеми модернізму. 132

РЕПОРТАЖ, ІНФОРМАЦІЇ, РІЗНЕ

Незламний Хайфон 3

Ціцерона спростовано... 10

Танці на похороні 59

Я. ЯШИН. Всемогутній шпиг 83

Е. ЦЕРКОВЕР, А. ШЛІЄНКОВ. Квіти — емблеми, талісмани і символи 88

Людина на небесних дорогах 94

«Дочка Гітлера» 97

Спочатку був вогонь... 114

Тисячі кілометрів у нікуди 152

ЖИТТЯ МИСТЕЦТВ 137

ЗВІДУСІЛЬ ПОТРОХУ 154

ВЕСЕЛІ СТОРІНКИ 156

Жарти на кожному кроці

РАЙМОН ДЕВО. Вуличний інцидент.

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ 61, 68, 90, 94, 115, 153

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР О. І. Полторацький

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

А. О. Білецький, П. А. Загребельний, Д. В. Затонський, К. А. Колосова, О. Є. Корнійчук, М. О. Лукаш, А. С. Малишко, Л. С. Первомайський, Ю. К. Смолич, М. О. Упеник, Н. А. Халемський (відповідальний секретар), Т. К. Якимович.

Художній редактор М. Я. Коваленко.

НЕЗЛАМНИЙ

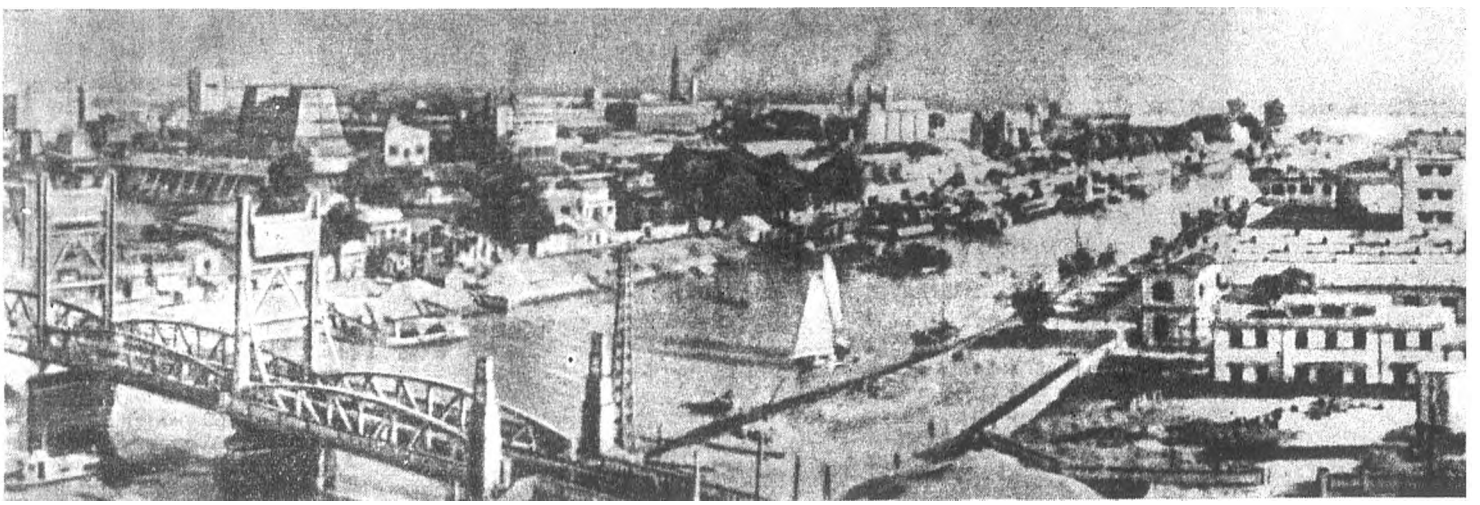

Загальний вигляд Хайфона.

ХАЙФОН

Кожна людина любить свій рідний край, рідну природу, милується нею, вважає її найгарнішою в світі. Але якщо в'єтнамці кажуть, що бухта Халонг з її численними маленькими острівцями — один із найчудовіших куточків нашої планети, то це, мабуть, не перебільшення. Про цю бухту складено чимало пісень і віршів, щоб побачити її, сюди колись приїздили туристи з усього світу. І везли вони з цих місць незабутні враження, довго потім згадували це диво природи.

Саме тут стоїть Хайфон, друге за розмірами й кількістю населення місто Демократичної Республіки В'єтнам, найбільший морський порт країни, всесвітньовідомий курорт.

Хайфон — це не лише морські ворота демократичного В'єтнаму, а й великий промисловий центр країни, місто фабрик і заводів, район інтенсивного рибальства. На маленьких острівцях у бухті Халонг влаштували свої бази рибальські виробничі кооперативи, і щоранку звідси вирушають у море десятки великих і малих рибальських суден.

А неподалік від Хайфона діє енергетичний велетень ДРВ — електростанція Уонгбі, збудована за допомогою Радянського Союзу. Вона живить своєю енергією Хайфон, численні підприємства в самому місті й довкола нього, морський порт, а також сусідній шахтарський район Вангзань.

Так поєдналися тут красоти природи і сучасна промисловість, ідилічні острівці і велике гомінке місто з майже 400-тисячним населенням.

І ось на цей мирний край, люди якого зайняті творчою працею на заводах, шахтах, у рибальських кооперативах, спрямовують свої злочинні повітряні удари американські агресори.

«...На наших картах увесь район Хайфона позначений як об'єкт бомбардування. Все — не тільки порт і заводи, а й житлові квар-

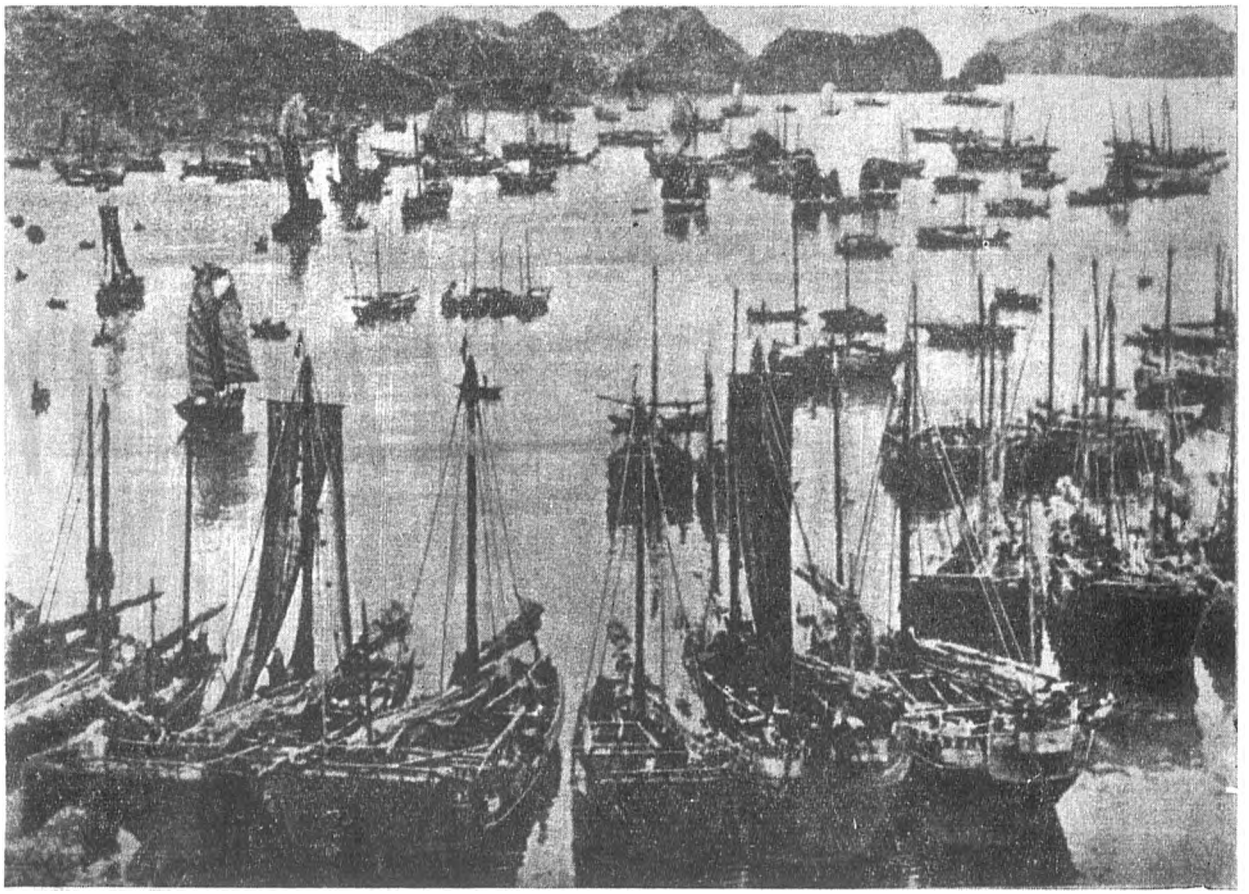

Бухта Халонг — чудо природи, край мирної праці.

тали Хайфона і навіть маленькі острови в бухті Халонг,— все це позначено на наших картах як наземні цілі...» — заявив на допиті американський льотчик майор Майкл Тейлор, один з багатьох повітряних піратів, збитих над Хайфоном.

Все — і житлові квартали, і школи, і маленькі острівці, де, крім кількох десятків рибальських будиночків, більш нічого нема, все стало тут об'єктом нещадних бомбардувань. Ось острів Лонг Ві, що означає «Білий дракон». Його площа становить лише чотири квадратних кілометри, і живуть тут щось із двісті рибалок. І на цей мирний острівець американські льотчики багато разів скидали свій смертоносний вантаж, а після того ще й обстрілювали його з бриючого польоту.

Один з місцевих жителів Куанг Тхо після чергового повітряного нальоту розповідав, як його переслідував американський літак, як на бриючому польоті льотчик стріляв у нього з крупнокаліберного кулемета. Те, про що розповів цей в'єтнамський рибалка, дуже нагадує часи минулої війни, коли гітлерівські льотчики, так само, як це тепер роблять американці, ганялися на своїх винищувачах за поодинокими подорожніми...

Загалом на Лонг Ві було вчинено понад 60 повітряних нальотів. І мирні рибалки змушені були взяти в руки гвинтівки й автомати. З цієї зброї вони вже не раз збивали американські вертольоти, взяли в полон уже не одного повітряного бандита.

Головні свої удари американська авіація, звичайно, спрямовує на хайфонський морський порт. Агресори хотіли б паралізувати його, позбавити демократичний В'єтнам цих його морських воріт, через які сюди надходить допомога з Радянського Союзу та інших соціалістичних країн. Під час одного з таких злочинних нальотів 20 квітня цього року було вбито 160 жителів Хайфона, тисячі людей дістали поранення. Але навіть у цей тяжкий день життя в порту не припинялося. Так само розвантажувалися прибулі пароплави, працювали потужні портальні крани, і люди, крім тих, хто зайняв свої бойові позиції в складі загонів самооборони, робили своє діло.

Робота в порту не припиняється ні на один день.

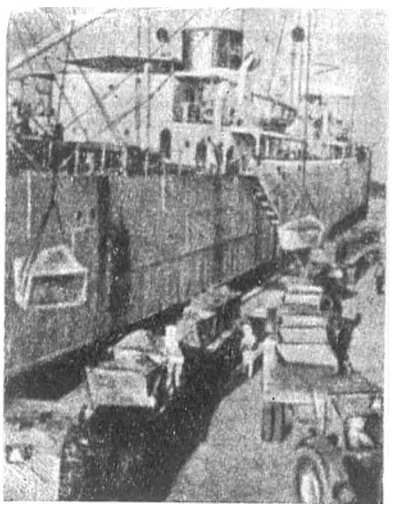

Робітники порту, суднобудівного заводу та деяких інших підприємств, розташованих у портовому районі міста, вже звикли до таких суворих випробувань. Більшість із них, у тому числі й жінки, вступили до загонів самооборони. Спершу єдиною їхньою зброєю були гвинтівки, тепер у них є автомати, кулемети й навіть зенітні гармати. Чимало цих ополченців з Хайфона під час повітряних нальотів на місто і порт сміливо вступають у бій з американськими літаками, які пікірують на бойові позиції захисників міста, поливають їх з бриючого польоту кулеметним вогнем.

В Хайфоні добре знають молоду робітницю суднобудівного заводу Ле Тхі Хай. Вона працює за токарним верстатом, але під час повітряних нальотів стає зенітницею. Одного дня вона збила американський літак, який спікірував прямісінько на її вогневу позицію.

Та хіба вона одна тут така! Безстрашним бійцем проявив се-

Молода робітниця — боєць загону самооборони.

бе молодий робітник цементного заводу, 15-річний Хай Вонг. А льотчика із збитого американського літака сміливо переслідував і взяв у полон сам один 70-річний рибалка з острова Лонг Ві. Кореспондента французької газети «Юманіте», який розмовляв з багатьма ополченцями, вразила сила духу цих людей. «Очевидно, — пише він, — є щось таке, що сильніше за повітряний терор, якому американці піддали Хайфон. Я думаю, що це — усвідомлення справедливості своєї справи, відданість своїй країні та її народові, віра в перемогу. Саме це й породжує стійкість та мужність звичайних людей, з якими я тут зустрічався і розмовляв».

Повітряний терор, про який пише французький журналіст, справді перевершує навіть те, що робили гітлерівці. До початку нинішнього року на Хайфон і прилеглі до нього острови було зроблено 265 повітряних нальотів. Американський генерал Куртіс Лімей закликає, як він висловлюється, «зрівняти з землею» Хайфонський порт. І його льотчики слухняно намагаються виконати цей злочинний заклик. Десятки й сотні з них уже знайшли свою смерть у небі над Хайфоном, але американське військове командування не вгамовується.

Ніщо, однак, не здатне зламати волю населення Хайфона, бойовий дух його захисників. Хайфон живе, працює, бореться.

Береги бухти Халонг перетворилися в неприступну фортецю.

ГАННА ГАЙДЕ-КРАЦЕ

РЯТУЙТЕ ДІТЕЙ!

Згоряє дощенту хатина...
Врятована з грузу дитина!
Єдина!
А інші? То — жертви.
І мати до серця її пригорта
і падає мертва.

Фільм безупинно біжить,
і склянка падає з рук моїх
і розбивається, хліб
гірким стає мені білий.
Спокійно дитя моє спить.
Снить:
круглий блискучий місяць
котиться з даху на дах.
А я відчуваю пах
диму — села палають
польські, французькі, радянські,
і чорний дим набрякає
у Бухенвальді...
А нині В'єтнам!

Будить цей дим моє серце,
щоб калатало гучніше.
Б'є моє серце на сполох.
Від зорі до зорі
гуде луна під склепінням ночей.
Бийте в барабани
під усіма небесами!
Бийте в барабани:
РЯТУЙ ДІТЕЙ і ти!

З німецької переклав Марко ЗІСМАН

Незабутні імена

Мустафа Субхі... Ім'ям цього визначного революціонера-інтернаціоналіста названі вулиці багатьох міст України, Азербайджану, Середньої Азії, його фотографії можна побачити в експозиціях музеїв Сімферополя, Баку, Москви. Героїчне життя й не менш героїчна смерть Мустафи Субхі овіяні легендою. І як завжди в легенді, реальне тут переплітається з вигаданим, зі створеним народною фантазією.

У 1932 році вийшла книжка відомого радянського письменника Петра Павленка «Барикади» — про революціонерів, що загинули в катівнях реакції. Називаючи імена тих, кому присвячено книгу, автор на титульній сторінці пише: «...Мустафі Субхі, турку, повішеному вниз головою в Сімферополі у 1919 році».

Але письменник помилився. Це було не так...

...Одного весняного дня 1914 року до берегів Криму, неподалік од Севастополя, пристав утлий човник. З нього вийшов високий чоловік у фесці і довгій бурці. Ступивши на берег, він скинув феску, і вітер підхопив і розкуйовдив його буйне чорне волосся. Чоловік зняв окуляри й закрив стомлені очі, глибоко вдихаючи цілюще кримське повітря. Відтак кинув на землю бурку і сам впав на неї горілиць, підставивши смагляве обличчя ласкавим променям сонця. Щойно він, турецький громадянин Мустафа Субхі, переплив на човні Чорне море. Коли біля нього зібралися люди — севастопольські робітники, — він розповів їм, що змусило його наважитися на такий відчайдушний крок...

Мустафа Субхі.

Мустафа Субхі народився 1883 року в турецькому місті Гіресун. Закінчивши юридичний факультет університету, він поїхав до Парижа для удосконалення своїх знань. Там Субхі познайомився з революційними ідеями, прочитав деякі твори В. І. Леніна, зустрічався з відомим борцем проти імперіалізму Ж. Жоресом і на батьківщину повернувся вже зовсім іншою людиною.

В Туреччині щойно переможно закінчилася младотурецька революція 1908 року. Хоч в країні була встановлена конституційна монархія, народ, як і раніше, бідував. Мустафа Субхі став викладати у вищих учбових закладах і одночасно друкувати в газетах і журналах публіцистичні статті, в яких піддавав гострій критиці існуючі порядки, висміював младотурків. Це не могло минутися безкарно. Скоро проти Субхі було порушено сфабриковану поліцією справу про «державну зраду». Його заарештували й засудили до п'ятнадцяти років ув'язнення у фортеці. Але друзі допомогли йому втекти, дістали човна й темної ночі вивели в море. Три доби човен, наче тріску, кидали хвилі, Субхі не раз прощався із життям. Лише на чет-

вертий день його прибило до кримських берегів.

Царські власті в Севастополі не дуже зраділи такому гостеві. Але йшов чотирнадцятий рік, Росія стояла на порозі імперіалістичної війни, в якій Туреччина мала виступити на боці австро-німецького блоку. Тому Субхі дозволили залишитися в Севастополі. Очевидно, царським властям було вигідно мати під рукою такого політичного діяча, який виступав проти політики младотурків. Та все ж він залишився «персоною нон грата», а через те, що спілкувався з «неблагонадійними» революційними елементами, його вислали з Криму. Субхі знову плив Чорним морем і висадився в районі Батумі. Тут він зв'язався з більшовиками й за їхнім завданням вів агітаційну роботу серед турецьких громадян. Але й звідси його скоро вислали, цього разу в Калугу, де він ледве заробляв на життя, даючи уроки французької мови.

Наприкінці літа 1915 року Субхі втретє було вислано, аж на Урал. Там, працюючи разом з турецькими військовополоненими на заводах, він близько зійшовся з російськими робітниками. Згодом Субхі писав про цей період свого життя:

«Саме в Росії, працюючи на Уралі разом з російськими робітниками, військовополонені турки пройнялися революційним духом, пізнали пролетарську солідарність». Тут-таки, на Уралі, Субхі став членом партії більшовиків, її активним бійцем.

З величезним ентузіазмом зустрів він Лютневу, а потім Жовтневу революції. Діставшись до Петрограда, Субхі зразу ж поринув у вир політичного життя, виступав на мітингах, допомагав формувати інтернаціональний загін для захисту революції. Сам він увійшов до складу мусульманського комісаріату. Коли столицю було переведено до Москви, Мустафа Субхі почав видавати там газету турецькою мовою «Єні-Дюнья» («Новий час»), що стала органом комуністичної групи турецької еміграції і військовополонених - інтернаціоналістів у Радянській Росії.

У березні 1919 року Субхі брав участь у роботі Першого конгресу Комінтерну, виступив на ньому з полум'яною промовою. Він говорив про вплив ідей Жовтня на долю народів Сходу і з великою гордістю доповідав делегатам конгресу, що на фронтах громадянської війни борються за справу революції й турецькі інтернаціоналісти.

Навесні 1919 року Червона Армія наблизилася до Криму, де хазяйнували інтервенти й білогвардійці. Підпільний обком партії направив у Москву своїх представників, щоб порадитися, яку форму органів радянської влади краще обрати для півострова. Посланці кримських більшовиків побували в ЦК, в Наркомнаці, де їх познайомили з Мустафою Субхі. Ось як згадує про це колишній член Кримського підпільного обкому партії С. М. Мирний:

Оріон Алексакіс.

— Нам відрекомендували високого виструнченого чорновусого чоловіка у пенсне, яке він, розмовляючи з нами, раз у раз поправляв. По-російському він говорив добре, хоч і з помітним акцентом. Ми одразу відчули, що це високо освічена людина, досвідчений пропагандист. Субхі докладно розпитував про Крим, розповідав, як висадився побіля Севастополя навесні 1914 року. Він сподобався нам своєю простотою, щиросердістю, романтичною мрією про революцію на Сході. Він прагнув зробити Крим маяком революції для східних народів. Ми виїхали з ним спочатку в Харків, а потім разом з наступаючими частинами Задніпровської дивізії Дибенка на півострів. У дорозі ми познайомили Мустафу з кримським греком, більшовиком Оріоном Алексакісом, політкомісаром Задніпровської дивізії. Згодом Субхі й Алексакіс стали близькими друзями й однодумцями, вони часто бачилися на засіданнях обкому партії, членами якого обидва були...

Гавриїл Кереметчі (нині цей старий комуніст у Москві) був у групі інтернаціоналістів за перекладача. І в Криму, де Мустафа Субхі очолив мусульманську секцію обкому партії, Кереметчі залишився при групі, він супроводжував Субхі в його поїздках по області, допомагав у створенні політшколи для місцевої молоді, у формуванні інтернаціонального загону для боротьби з білогвардійцями, що засіли на Керченському півострові.

В групі Субхі були не тільки турки, а й представники інших народів Сходу: татарин Юсуф Настулов — колишній командир інтернаціонального загону на Північному Кавказі, що володів російською, татарською і арабською мовами, а також курди, араби, албанці, серби-мусульмани з Боснії і Герцеговіни. У Сімферополі група розгорнула велику пропагандистську роботу. Деякі з її членів перетинали море, щоб перевезти революційну літературу в Туреччину й інші країни.

— Мені не раз доводилося супроводжувати Субхі в його поїздках по Криму, — розповідає Г. А. Кереметчі. — Люди охоче слухали його, ставили багато запитань і завжди одержували вичерпні відповіді. На зборах, де виступав Субхі, лунали сміх, вигуки, оплески. Він використовував найменшу можливість, щоб розмовляти з тими, хто щойно прибув із Туреччини. Пам'ятаю, якось у Ялті пришвартувався пароплав із Стамбула, й Мустафа жадібно розпитував земляків про становище на батьківщині, знайомив їх з ходом революції в Росії. Він з ентузіазмом говорив про те, як російські робітники й селяни під керівництвом партії більшовиків почали будувати нове життя.

Того вечора, згадує Кереметчі, Мустафа Субхі був дуже смутний, розмова із земляками роз'ятрила болючу рану, — згадку про батьківщину. «Коли дивлюся на море, я завжди переношуся думкою в Туреччину. Там народ стогне, страждаючи в ярмі експлуатації. Скоріше б покінчити з громадянською війною в Радянській Росії й поїхати додому. Вже час...»

Відвідуючи Севастополь, Субхі обов'язково зустрічався зі своїм другом Алексакісом. Енергійні, запальні, обидва вони мріяли про світову революцію й готові були віддати — і віддали—за неї життя.

Надзвичайно освічена людина, Субхі прекрасно знав твори світової літератури й часто цитував їх напам'ять. Дотепний, веселої вдачі, він любив бувати у товаристві, де збиралися Мирний, Коллонтай, що обіймала тоді посаду начальника політвідділу Кримської Червоної Армії. Приходив на ці зустрічі і брат В. І. Леніна — Дмитро Ульянов.

Весь час Субхі невтомно працю-

вав. Він виступав на нарадах і мітингах, редагував газету «Єні-Дюнья» й листівки, читав лекції на курсах, приймав людей в мусульманській секції обкому партії і ще знаходив час, щоб перекласти щось із Маркса чи Леніна на турецьку мову.

...Лише 75 днів протрималася тоді Радянська влада в Криму. Підбурювані інтервентами, денікінці розпочали в другій половині червня наступ з Ак-Монайських позицій вглиб Криму, відтісняючи частини Червоної Армії на північ. Незважаючи на тривожний час, Субхі ні на мить не припиняв політичної діяльності. Ще 20 червня 1919 року він проводив конференцію мусульманських представників комуністичних організацій пролетаріату й найбіднішого селянства Криму за участю турецьких комуністів і моряків, що прибули з Туреччини. Від імені конференції було надіслано Раднаркому України вітальну телеграму, в якій Субхі писав, що конференція шле «своє пристрасне вітання геніальним невтомним вождям пролетаріату, щаслива солідаризуватися з Російською комуністичною партією на життя і смерть в ім'я перемоги міжнародної пролетарської соціалістичної революції».

* * *

Денікінці наближалися до Сімферополя, доводилося евакуюватися. За рішенням обкому партії, група інтернаціоналістів на чолі з Субхі виїхала в Одесу. І знову до цієї групи було прикомандировано Гавриїла Кереметчі.

В Одесі тоді ще діяло Південне бюро Комінтерну, яке вирішило допомогти субхістам дістатися морем в Туреччину. Було вирішено переправлятися двома групами. Перша група, до якої входило шість чоловік, вийшла в море на вітрильнику.

Через два дні мала вирушити на моторній фелюзі друга група з Субхі. Вже все було готове до відплиття, та, на лихо, мотор ніяк не заводився. Викликали ремонтників, вони полагодили мотор, але час було прогаяно і вийти в море не вдалося: денікінці розпочали наступ на Одесу.

Разом із турецькими інтернаціоналістами, що залишилися, група Субхі відступала з дивізією Якіра (що потім утворила Південну групу військ у складі 45-ої, 47-ої і Кримської 58-ої стрілецьких дивізій), разом з червоноармійцями вона відбивала напади денікінців та різних банд. Згодом Субхі повернувся до Москви.

На початку 1920 року Субхі виїхав у Середню Азію. Тут він продовжував видавати газету «Єні-Дюнья», вів пропагандистську роботу серед населення, працював у політвідділі Туркестанського фронту, формував інтернаціональні загони. В травні того ж року він переїхав до Баку, де став готувати перший установчий з'їзд Компартії Туреччини.

— В Баку ми знову зустрілися з Субхі, — продовжував свою розповідь Кереметчі. — Я прибув туди наприкінці серпня 1920 року, супроводжуючи групу курсантів-мусульман, слухачів курсів при ВЦВК, де був перекладачем. 1 вересня в Баку розпочинав роботу перший з'їзд народів Сходу. Сюди з'їхалися делегати з багатьох східних країн. Мені пощастило побачити там також Бела Куна, який щойно вирвався з австрійської в'язниці, і Джона Ріда, що теж приїхав на цей з'їзд. Але я шукав Субхі. І от якось я зустрів його на вулиці, він йшов з незнайомою мені білявою жінкою. Ми кинулися один до одного, міцно обнялися. Мустафа познайомив мене зі своєю супутницею, це була його дружина — польська комуністка, що вирішила разом з ним їхати до Туреччини, як з гордістю повідомив він.

Ми довго говорили про Крим, Субхі хвилювала доля першої групи інтернаціоналістів, що відпливли з Одеси на вітрильнику; тоді я нічого не знав про них, лише пізніше, повернувшись до Криму, довідався, що човен був затриманий французьким кораблем і відправлений у Севастополь. Усіх утікачів кинули до в'язниці, і більше про них ніхто нічого не чув.

Якою ж була дальша доля Субхі і його друга Алексакіса?

Після установчого з'їзду Компартії Туреччини Субхі з групою інтернаціоналістів повернувся на батьківщину. Хоч офіційно комуністам було дозволено повернутися на батьківщину, наймані бандити, підіслані командуючим турецькими військами на сході країни Карабекіром, закидали субхістів камінням, вбили, а тіла їх викинули в море. Про долю дружини Субхі нічого не відомо.

Звіряча розправа над п'ятнадцятьма турецькими комуністами сколихнула весь світ. Повсюдно відбувалися мітинги протесту. Молодий поет Назим Хікмет, що навчався в той час у Московському комуністичному університеті народів Сходу, дізнавшись про загибель М. Субхі та його товаришів, написав гнівні вірші «Моє серце», тавруючи підлих убивць.

Така ж трагічна доля спіткала й кримського друга Субхі — революціонера Оріона Алексакіса. Оріон народився і виріс у Балаклаві, куди його предки переселилися з Греції. Там він познайомився з ідеями більшовизму і став їх полум'яним пропагандистом. У червні 1917 року, коли йому сповнилося 18 літ, Алексакіс вступив до лав більшовицької партії. Тоді ж таки він організував у Севастополі соціалістичний союз молоді. Восени 1918 року був зарахований студентом Київського університету, але вчитися довго йому не довелося. У Києві розпочалася боротьба за Владу Рад, і Алексакіс із зброєю в руках пішов захищати надбання революції.

У червні 1919 року Алексакісу пощастило дістатися до Москви. Там він займав різні відповідальні посади, а згодом став викладачем історії партії й революційного руху в Комуністичному університеті імені Свердлова. Оріон Алексакіс був активним діячем Виконкому Комінтерну, брав участь у роботі його Другого конгресу.

У жовтні 1920 року Алексакіса відрядили для підпільної роботи в Грецію. Перед від'їздом його прийняв В. І. Ленін. Москву Алексакіс залишив разом із членом ЦК Грецької компартії і ще з одним болгарським товаришем, який повинен був супроводжувати їх до Варни. В Одесі їх влаштували на фелюгу контрабандистів, пообіцявши тим добре заплатити. Алексакіс і його товариші везли два мішки з революційною літературою. Контрабандисти, гадаючи, що то гроші, в дорозі вбили комуністів, а їхні тіла викинули в море.

Так загинули два полум'яних героїв революції й громадянської війни Мустафа Субхі й Оріон Алексакіс. Але їхні імена, овіяні революційною романтикою, назавжди залишилися в пам'яті трудового народу.

М. ОЗЕРОВ

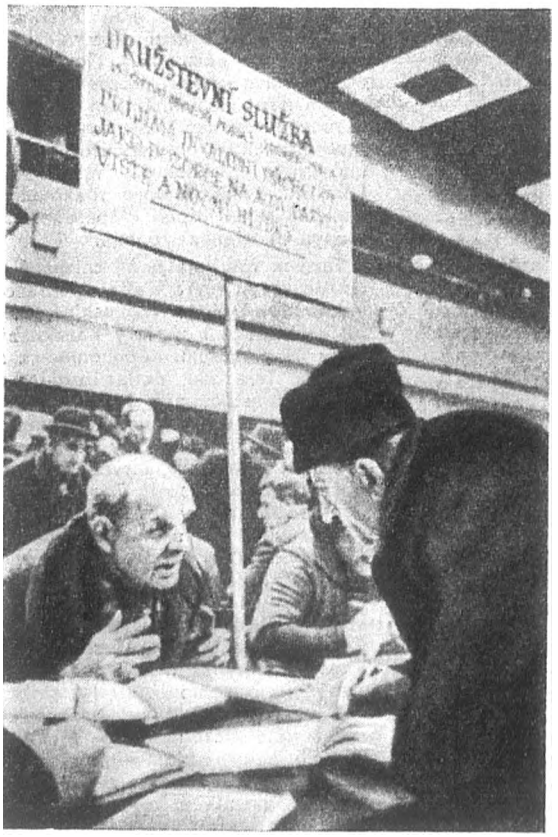

На празькій біржі праці для пенсіонерів.

ню частину «Фауста», коли йому було понад 80 років.

В якому ж віці вважати людину старою? Якщо виходити з встановленого в різних країнах мінімального віку для виплати пенсії або допомоги за старістю, це нелегко визначити. В Аргентині, наприклад, — це 56 років, у Франції і Новій Зеландії — 60, в Австралії, Бельгії, Данії, Фінляндії, Швейцарії, Англії і США — 65, у Швеції — 67, в Канаді, Ірландії і Норвегії — 70 років.

Демографи наводять цікаві дані. У 1960 році на земній кулі налічувалося понад 160 мільйонів старих людей. У 1950 році в Європі нараховувалося 47 мільйонів людей, старших за 60 років, наприкінці цього року їх має стати вже 80 мільйонів.

До країн з найвищим процентом старих жителів належить СРСР. Це — прямий наслідок підвищення добробуту радянських людей, поліпшення медичного обслуговування населення. Адже в

ЦІЦЕРОНА СПРОСТОВАНО...

Людина хотіла б жити вічно, принаймні довговічно, віддалити старість. Пошуки «джерел вічної юності», мабуть, відколи існує світ, завше були змістом численних легенд і міфів. Людина прагнула розкрити таємницю старіння. Адже геронтологія порівняно молода галузь науки, вона з'явилась лише у наші дні.

Є давнє грецьке прислів'я: «Старіти добре тільки в Спарті». Воно виникло, мабуть, тому, що Спартою, за тодішніми законами, керували, крім двох царів, ще й 28 старійшин віком не молодше 60 років, яких обирали народним голосуванням. Втім віком досконалості у стародавній Греції вважалась юність. Софокл, згадуючи про старість, казав: «Допитливість розуму притупилась, все, що зроблено,— марно, отже, і сумувати нічого».

Проблема старіння має давню історію. У деяких народів старість породжувала жах. Наприклад, у індіанців племені чако обов'язком сина вважалося вбити батька, який не міг більше кочувати разом з племенем. Та й не тільки індіанці чако зневажали старість. А тим часом відомо, що люди в дуже похилому віці створювали великі духовні цінності. Наприклад, Софокл дожив до 90 років і написав «Царя Едіпа» у 75-річному віці, а «Едіпа в Колоні» — у 89 років. Коли Софоклу було 83 роки, він організував оборону Афін. Тіціан у 95-літньому віці завершив свою знамениту картину «Битва під Лепанто», а коли художникові сповнилося 97 років — почав працювати над картиною «Зняття з хреста». Великий німецький поет і мислитель Гете завершив остан-

царській Росії безглуздо було б порушувати проблему довголіття, бо до революції 50 процентів дітей вмирали, не доживши до 5 років, 80 процентів людей не доживали в царській Росії до 60 років, пересічна тривалість життя дорівнювала лише 30—32 рокам.

Докладне вивчення нашими вченими умов життя понад тисячі довгожителів у Радянській Грузії переконливо довело, що жити сто і більше років можна цікаво, втішаючись життям, але для цього треба бути оточеним піклуванням суспільства і ні в якому разі не ставати бездіяльною людиною, неробою, тінню самого себе. Лише праця породжує справжній оптимізм, добрий настрій і допомагає зберегти сили. Майже всі старі люди в Грузії — сімейні, оточені дітьми, вони до-

глядають сади й худобу, їх досвід і поради допомагають вирішувати найрізноманітніші господарчі проблеми.

Вважають, що через 10 років в Чехословацькій Соціалістичній Республіці, наприклад, житиме вже понад три мільйони осіб віком 60 років і вище, тобто майже п'ята частина населення. В Празі вже тепер люди похилого віку складають чверть усіх жителів столиці. Цікаво нагадати, що в XVI віці пересічна тривалість життя в Європі дорівнювала 20 рокам. А в 1957 році середня тривалість життя в Чехословаччині зросла до 67 років у чоловіків і 72 років у жінок.

Подібні показники дуже приємні і радісні. Вони переконливо і неспростовно демонструють переваги соціалістичного ладу, коли поліпшуються матеріальні умови населення, коли держава піклується про народ і кожну людину окремо.

Громадська гігієна, підвищення життєвого рівня і здобутки наукової думки служать довголіттю людини. Справедливо зауважив відомий румунський академік Пархон: «Старість — хвороба, яку можна лікувати». Зробити старість здоровою і активною, — хіба це не означає продовжити життя? І цим зайнята медична наука, яка служить інтересам суспільства, а суспільство — і саме соціалістичне суспільство — абсолютно зацікавлене в тому, щоб життя його громадян було активне й дійове.

Ми вже згадували про важливе значення для продовження людського життя такого фактору, як залучення старих людей до праці. В Празі, наприклад, на Соукеницькій вулиці, в одному з центральних районів столиці, влаштували навіть першу біржу праці для пенсіонерів.

Тут літнім людям пропонують різні зручні для них посади і роботи. В перші дні біржу відвідало понад 2000 пенсіонерів. Тепер відкрито ще дві таких біржі праці. Завдяки цьому заходу на підприємства прийшли досвідчені майстри різних спеціальностей, яких перед тих бракувало.

Під час обговорення проблем старіння в Карловому університеті в Празі професор Блага, який займається цим питанням, сказав:

— Наше суспільство мусить забезпечити людям активну старість. Це означає, що вони повинні бути здорові й мати можливість працювати. Піклування про здоров'я старих людей у нас загалом на висоті, але не завжди задовільні умови, в яких живуть старі люди. Вони не завжди оточені любов'ю, шаною і необхідною увагою. Та немає такої державної влади, яка могла б наказати людям підтримувати добрі стосунки в родині... Це вже питання моралі. На жаль, тверда впевненість у завтрашньому дні, яку забезпечило громадянам наше суспільство, ще не в усіх верствах привело до істотного поліпшення моральних стосунків між людьми. Людям, мабуть, знову доведеться прищеплювати повагу до старості.

Йдеться про те, що громадянин держави, яка вважає своїм найсвятішим обов'язком забезпечення старості, мусить перейнятись високою шаною до своїх батьків і дідів і почуттям відповідальності за їхнє життя й радість. Відомо, яке враження справило на селян багатьох країн світу повідомлення про те, що ще у січні 1957 року в народній Болгарії було прийнято закон про пенсійне забезпечення селян — членів сільськогосподарських кооперативів.

В об'єднаному кооперативі села Первенец Пловдівської округи нараховується 1400 пенсіонерів. Багато хто з них продовжує працювати, і кооператив додатково сплачує їм за кожний робочий день повну оплату, надає додаткову матеріальну допомогу.

Атанас Христов Харитонов, наприклад, працює в оранжереї кооперативу, а у власній оранжереї вирощує 100 лимонних дерев.

— Не можу без діла, — каже він. — Ось, пенсію вже мені дали, а я й далі працюю в кооперативі, та й удома не сиджу, згорнувши руки. Пенсія в мене непогана, та ще й кооператив допомагає, але я не можу жити без роботи.

Ці слова болгарського селянина примусять замислитися землероба будь-якої капіталістичної країни, бо йому завжди доводиться із страхом думати про «чорний день» — про свою старість...

Пенсіонери села Первенец працюють і почуваються себе добре, і працею своєю спростовують відомий вислів Ціцерона: «Старість сама по собі хвороба».

У поляків, як відомо, найліпшим побажанням вважається «Сто лят», і хоч їхня країна зазнала на протязі своєї історії, а особливо під час другої світової війни, страшних людських втрат і руйнувань, вони прагнуть якнайшвидше зробити це побажання дійсністю. Польща вважається країною молодих: 45 процентів її громадян не досягли ще 24 років, але тут збільшується і кількість людей похилого віку. У 1950 році в країні жило два мільйони людей віком 60 років і вище, тепер їх вже три з половиною мільйони. Зросла і тривалість життя. Чоловіки тепер живуть у Польщі пересічно 65 років, а жінки 70 років. Незабаром у Польській Народній Республіці має народитися 32 мільйонний громадянин. Побажаймо ж йому: «сто лят»!

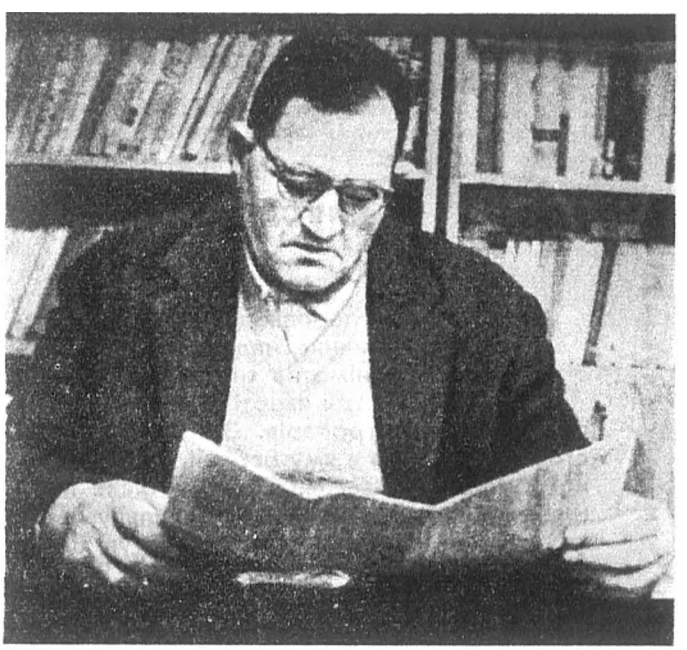

Атанас Христов Харитонов, нагороджений Золотим Орденом Праці.

ТЕОДОР КОНСТАНТІН

Вікрадення академіка Робеску

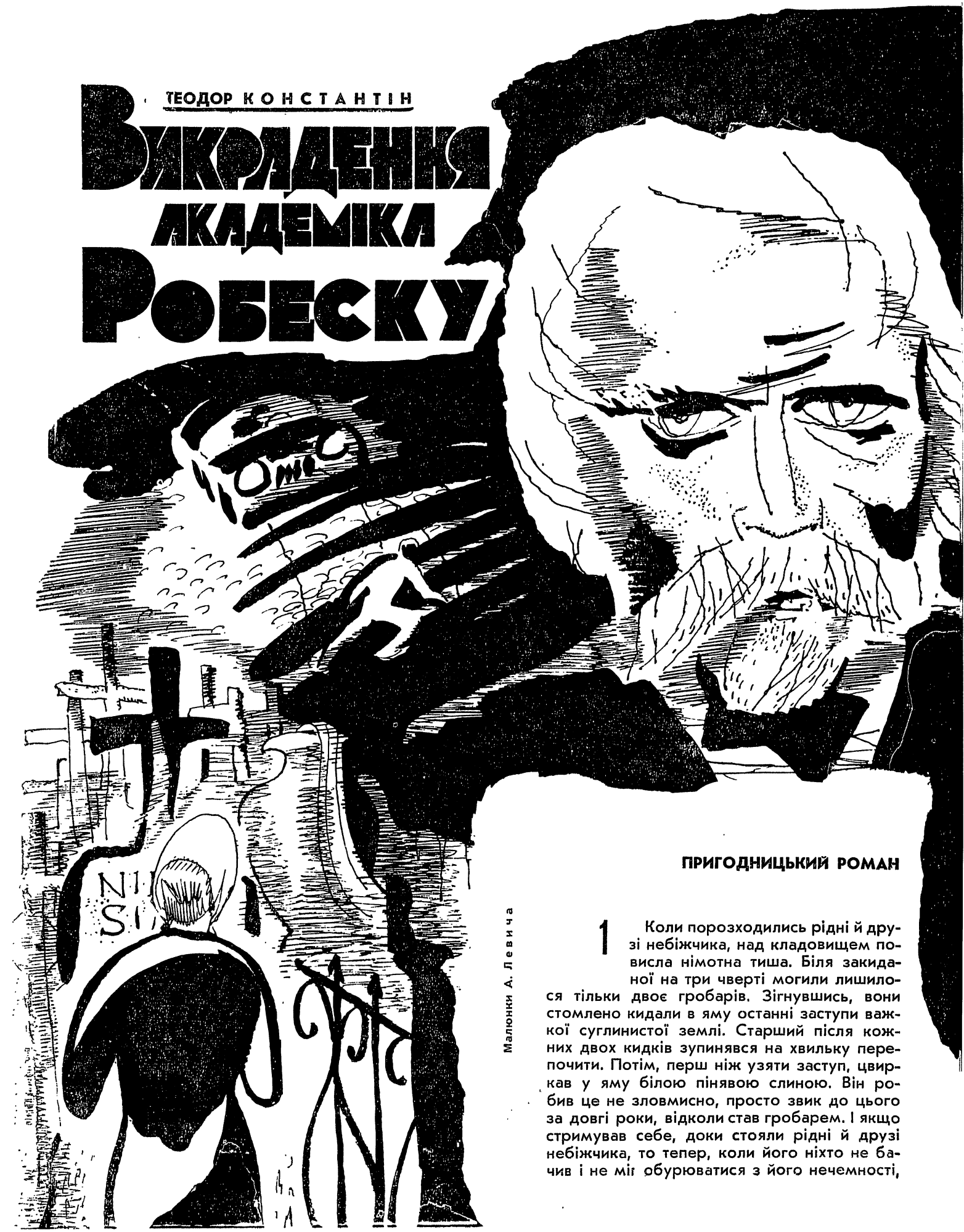

Малюнки А. Левича

ПРИГОДНИЦЬКИЙ РОМАН

1

Коли порозходились рідні й друзі небіжчика, над кладовищем повисла німотна тиша. Біля закиданої на три чверті могили лишилося тільки двоє гробарів. Зігнувшись, вони стомлено кидали в яму останні заступи важкої суглинистої землі. Старший після кожних двох кидків зупинявся на хвильку перепочити. Потім, перш ніж узяти заступ, цвиркав у яму білою пінявою слиною. Він робив це не зловмисно, просто звик до цього за довгі роки, відколи став гробарем. І якщо стримував себе, доки стояли рідні й друзі небіжчика, то тепер, коли його ніхто не бачив і не міг обурюватися з його нечемності,

плював з такою вправністю, який міг позаздрити перший-ліпший гульвіса з Гранта [1]. У другого гробаря, набагато молодшого, робота аж кипіла. Він орудував заступом і щось тихенько насвистував, так тихенько, що навряд чи й сам себе чув.

— Діду, а по чарці вип'ємо опісля?

— Вип'ємо, аякже. Чому б не випити? Я пригощаю.

Молодий заходився кидати землю ще моторніше, щоб швидше опинитися в пивничці «Гряка» й ковтнути цуйки [2]. Він весело мугикав:

Місяць знає, та не скаже
Про любовні таємниці...

— Стривай! Це пісня ще з тих часів, коли я парубкував! — зрадів старий гробар.

— Я її знаю від Дріка. Той дід з химерами, еге ж?

— Може, й з химерами, та насамперед він запродався дияволові; це ж усім відомо, Микито.

— Ще б пак! Проте мені він подобається.

Дід хотів щось сказати, але передумав. Ще раз цвиркнув на горбочок землі й заходився вирівнювати його заступом.

Відбувалося це пообідньої пори одного весняного дня в тому кутку кладовища, де майже не було надгробків. Там стояли невеличкі смерекові або дубові хрести й тільки де-не-де траплявся кам'яний. Але метрів за п'ятдесят на південь починалася гарно вимощена широка алея, обабіч якої, один кращий одного, стояли надгробні пам'ятники. Одні великі, з двокімнатну квартиру, інші менші, як парубоцька кімната. На цій алеї, приблизно посередині прямокутника площею близько п'ятнадцяти квадратних метрів, оточений гратчастою огорожею з кованого заліза стояв високий хрест із чорного мармуру. Він привертав до себе увагу тим, що здавався надто великим у порівнянні з іншими хрестами, які були оточені такими самими гратчастими огорожами.

Праворуч від великого хреста стояв інший хрест, з білого мармуру. Фотографія на ньому зображувала дивної краси юнака з чорними кучерями, чорною хвилястою бородою, блискучими темними очима; обличчя в нього було смугляве, губи повні, гарні.

На білому мармурі під фотографією готичним позолоченим шрифтом було висічено:

Ніколає Шимандян
1943—1965

Всі чотири могили, оточені гратчастою огорожею, були в гарному стані, особливо остання. Сезонні квіти, трава, вкрита білим щебенем алея. У ліхтарі оригінальної форми день і ніч горів світильник. Поруч — лавка, теж із білого мармуру, низенька, без спинки, й деревце з кроною, наче парасолька.

Коли сонце вже почало схилятися до обрію, на лаву сіла жінка й не відводила очей від фотографії Ніка Шимандяна.

На ній було демісезонне пальто золотавого кольору, біла косинка. Ніякого знаку жалоби, хоч обличчя жінки виражало щирий смуток. Жінка не плакала. Та мокрі від сліз очі промовляли самі за себе. Вона тяжко зітхала.

Час від часу губи жінки ворушилися, і якби хтось був поблизу, то почув би, як вона шепоче:

«Любий Нікі, коли вже я перестану кохати тебе? Коли перестану страждати?»

Вона вимовляла ці слова в розпачі й водночас благально, наче була переконана, що той, до кого вона звертається, зможе відповісти їй. Мармурова плита мовчала. Тільки деревце шелестіло своїм віттям, а трохи згодом пролунав голос гробаря Микити, за яким ступав його літній приятель; обидва поспішали до пивнички, щоб вихилити по чарці цуйки.

Місяць знає, та не скаже
Про любовні таємниці...

Але жінка в пальті золотавого кольору навіть не здригнулась. Вона не чула пісні, бо зосереджено чекала, що юнак подасть їй голос з-під мармурової плити. Потім, переконавшись, що чекає даремно, тихо заплакала. Сльози котилися їй по виду, але вона навіть не думала витирати їх. Смуток її був такий глибокий, що вона не помічала нічого довкола. Щоправда, на кладовищі найважливіші події відбуваються тоді, коли когось ховають. А в той час останній покійник, похований того дня, спочивав уже в сирій землі. За десять-п'ятнадцять метрів від могили Ніка Шимандяна сидів чоловік років сорока. Він сидів біля могили, набагато скромнішої за ту, що біля неї сумувала жінка в пальті золотавого кольору. Сидів на дерев'яній лавці й також дивився на фотографію. То була фотографія дівчини років сімнадцяти. Судячи з його пози, він теж не дуже помічав, що діється довкола. Насправді ж він уважно стежив за тим, що робилося біля могили Ніка Шимандяна. Він прийшов до чужої могили за п'ять хвилин до того, як жінка в пальті золотавого кольору сіла біля могили Ніка. Спливло вже п'ятнадцять хвилин, і він, здавалося, цілком поринув у безмежний відчай.

Трохи згодом чоловік підвівся й підійшов до могили Ніка Шимандяна, тримаючи в руці свічку. Плечі йому згорбились, а обличчя виражало глибоку душевну муку. Він відчи-

[1] Околиця Бухареста.
[2] Горілка-слив'янка.

нив дверцята огради і з урочистим виглядом ступив на посипану щебенем стежечку. Щебінь зашурхотів йому під ногами, і жінка повернула голову.

— Пані, дозвольте мені запалити свічку від світильника. Я забув узяти з собою сірники.

Жінка кивнула головою.

— Дякую, пані.

Чоловік підійшов до ліхтаря, в якому горів світильник, але вдав, ніби не може відчинити дверцята. Тоді жінка підвелася, щоб допомогти йому. Випадково їхні руки торкнулися. Вони стояли віч-на-віч, і погляди їхні теж зустрілися.

— Я такий незграбний. Вибачте, що завадив вам, шановна пані.

— Нічого, добродію.

Чоловік повільно відійшов, затуляючи долонею пломінець свічки. І раптом відчув на собі її погляд...

Жінці можна було дати тридцять з лишком років. Вона була вродлива. На неї не звернути уваги не можна було. Особливо очі. Кольору глиці. Великі, блискучі й розумні. Високе чоло. Підборіддя вольове, а манера дивитися свідчила про те, що ця жінка знає, чого хоче. Вона чимось нагадувала статуї грецьких богинь.

Повернувшись до могили, чоловік устромив свічку в землю, відтак заходився засвічувати інші, що їх купив при вході на кладовище. З липня 1963 року, коли померла Чечілія Єнекеску — так звали дівчину, біля чиєї могили порався чоловік, — тут ще ні разу не горіло стільки свічок. І той, хто нині віддавав таку богочестиву данину її пам'яті, зовсім не доводився їй родичем. Це була чужа людина, яка тільки тиждень тому дізналася, що тут поховано вродливу дівчину, яка покинула цю долину сліз в шістнадцять років.

Жінка біля могили Ніка Шимандяна підвелася з лавки й підійшла до хреста, аби зблизька подивитись на фотографію. Потім, повернувшись, рушила до дверцят, які стояли розчинені. Вийшла, причинила їх, помахала рукою зображенню Ніка на хресті й пішла. Чоловік, який засвітив десять свічок на могилі невідомої дівчини, теж квапливо рушив до виходу, тільки не тією самою алеєю, а іншою, паралельною. Він ішов з таким розрахунком, щоб зустрітися з жінкою під аркою воріт. На вулиці чоловік гречно вклонився їй. Жінка відповіла з неприхованою симпатією. Чоловік попрямував до автобусної зупинки, а вона — до власної машини. Сіла за кермо і ввімкнула мотор.

«Щасливо, красуне! — побажав їй у думці чоловік. — Та знай, що втретє я обов'язково закину сіть!»

Машина рвонула з місця і за кілька секунд спинилася поруч нього. Жінка жестом руки запросила його сісти. Він одразу ж прийняв запрошення.

«Можна сказати, мені щастить...» — подумав, відчиняючи дверцята.

— Я вас висаджу в місті. Скажете, де саме.

Її слова бриніли холодно.

І сама вона здавалася якоюсь скам'янілою, вигляд її нагонив на нього майже страх. Здавалося, вона просто підібрала його по дорозі, як могла підібрати першого-ліпшого.

— Ви надто ласкаві до мене, панно. В автобусі завжди така штовханина!

На обличчі в жінки промайнула ледь помітна усмішка, що скидалася на хмарку смутку.

— Не панна, а пані. Пані Робеску.

— Прошу вибачити...

— За віщо? Мені, навпаки, приємно, що мене ще можуть вважати панною. Виходить, я не така ще стара.

— Ви стара? Далебі, ви жартуєте! Але дозвольте спершу відрекомендуватись. Дан Веляну, журналіст.

— Коли журналіст, то ви, певно, чули про мого чоловіка?

Чоловік спочатку здивовано подивився на неї. Потім лице його прояснило.

— Ну звісно ж. Ви говорите про академіка Алчібіаде Робеску?

— Він мій чоловік.

— Мені б і на думку не спало...

І не докінчив, наче засоромився своєї безтактності.

— Що в чоловіка його літ така молода дружина? Про це ви подумали, еге ж?

— Така вродлива дружина, — сказав він, почервонівши, мов юнак.

Дан був справжній мастак і міг червоніти тоді, коли було треба. А зараз це, до речі, було вкрай необхідно. Жінка, що сиділа поруч, могла вважати його трохи наївним, трохи соромливим...

— Не бійтеся, я не розсерджусь. Так само думають усі, хто знає мого чоловіка. Та це й не дивно. Різниця у віці між нами чималенька.

— Пані, чи казав вам хто-небудь, що ви схожі на Венеру Мілосську?

— Ні, не казав. Але, здається, ви надто улесливий.

— Далебі, пані, схожі!

— Навіть коли й схожа, ви не повинні казати мені про це. Сподіваюсь, ви не забули, звідки ми їдемо?

— Певна річ, не забув.

— Здається, ми вже там якось зустрічались?

— Так, минулої п'ятниці.

— До кого ви ходите?

Чоловік відповів не одразу. Зважував відповідь.

— До... неї. Я щиро любив її.

І лицемірно зітхнув.

— Коли вона померла?

— В цьому місяці минуло два роки.

— І ви часто відвідуєте її?

— Щоп'ятниці, пані.

— Виходить, ви її й досі кохаєте.

— Думаю, що кохаю... І здається, кохатиму ще довго.

І знову зітхнув.

— Як її звали?

— Чечілія.

— Гарне ім'я.

— Кращого для мене не існує. А вас, пані, як звати?

— Дойна.

— І це ім'я вельми гарне. Тільки Чечілія набагато краще. Знаєте, їй було шістнадцять років, коли вона померла.

— Така молода! Але що з нею трапилось? Чому вона померла?

— Наклала на себе руки, пані, — збрехав він, навіть не моргнувши.

— Який збіг!

Дойна Робеску ледь помітно зблідла. Вона не вживала фарб і не носила прикрас. Хіба що обручку. Зачесана була, як богиня Праксителя.

— Про який збіг ви казали, пані?

— Він теж наклав на себе руки.

— І справді, який збіг!

— А чому вона заподіяла собі смерть?

Дан Веляну знизав плечима і засмучено зітхнув.

— Одному богу відомо. Коли б у мене була бодай маленька підозра, що вона померла через мене, я ні на мить не завагався б пустити собі кулю в лоб. — І після паузи додав: — Ви не образитесь, коли запитаю, чому він заподіяв собі смерть?

— Я сама не раз питаю себе, як він міг зважитись на такий вчинок...

Очі їй налилися слізьми.

— Дозвольте витерти вам очі, пані.

І, не чекаючи згоди, Дан Веляну вийняв хусточку. Цей жест, як і його слова, видалися йому смішними, і він ледве стримався, щоб не засміятись. Він був у доброму гуморі.

— Щиро вдячна вам!

— То ваш брат?

— Ні! Коханець. Сподіваюсь, моя одвертість не здивує вас?

— Що ви! Нітрохи!..

— На жаль, серце наше й розум не завжди діють злагоджено.

— Це цілком природно, пані. Розум з'явився набагато пізніше, а серце існувало вже й тоді, коли ми ходили рачки.

— Знаєте, іноді я запитую себе, чи це не кара мені, що я його втратила?

— Кара? Хто б міг вас покарати, пані?

— Не знаю. Я не маю конкретно когось на увазі. Але я завжди вірила, що в цьому житті за все треба платити.

Жінка зітхнула і не сказала більше ані слова.

— Який збіг... — почав він, аби тільки поновити розмову.

— Про що це ви?

— Отже, він теж наклав на себе руки, не сказавши чому...

— Так, пане...

— Як і Чечілія. І ви не підозрюєте, чому він пішов на такий відчайдушний крок?

— Відчайдушний і насамперед несподіваний. Напередодні він так радів, коли я сказала йому, що чоловік погодився прийняти його на роботу до інституту.

— Він був фізик?

— На жаль, ні. Але чоловік збирався використати його на посаді секретаря-стенографіста. Сердешний Нік! Чому він це зробив...

— Чия це була ідея взяти його на посаду стенографіста?

— Наша.

— Як це?

— Бачте, Нікі казав мені, що йому хочеться день і ніч бути поруч мене, і спитав, чи нема такої можливості. Тоді мені спало на думку підказати чоловікові, аби він узяв його своїм особистим секретарем. Та не вийшло! Мене покарано!

— Ви його дуже кохали?..

— Я й досі кохаю... Не можу змиритися з думкою, що втратила його. Коли б ви знали, що то була за людина!..

«Якраз це мене й цікавило, добродійко!» — мовив у думці Дан Веляну.

— Авжеж, ви могли закохатися тільки в незвичайну людину, — сказав він уголос.

— Залежно від того, що ви маєте на увазі під словом «незвичайна».

— В людину визначну, — підкреслив він навмисно.

— До визначних людей я відчуваю огиду. По-перше, не припускаю, що вони існують; це люди, яких тільки вважають визначними. Наприклад, мого чоловіка всі вважають таким. Але жінка, коли вона сама нічим не відзначається, не відчуває потреби мати поруч себе таку людину. До нас додому часто приходять визначні люди, колеги чоловіка. На жаль, жоден із них не міг би зацікавити жінку, яка хоче бути тільки жінкою.

— А хто, по-вашому, міг би зацікавити таку жінку?

— Мужчина, який розумів би, що таке жінка. Або хоча б інтуїтивно відчував, хто вона насправді.

— Здається, ви прагнете неможливого,— пожартував Дан Веляну.

Та Дойна Робеску сприйняла його слова серйозно.

— Неможливого? Ні! Щоправда, це не так легко.

— Пані, я чесно визнаю своє неуцтво й прошу пояснити мені: що ж таке жінка?

— Пряма протилежність чоловікові. Помилка чоловіків полягає в тому, що вони вимагають, аби жінки були ерудовані.

— В такому разі я міг би відповісти вам: помилка жінок полягає в тому, що вони вимагають від чоловіка бути тим, ким він не може бути. Даруйте мені мою цікавість: ви не припустилися такої помилки?

— Ви питаєте про мої стосунки з Нікі?

— Так, тільки, прошу, не ображайтесь.

— За віщо ображатись? Відповідаю цілком серйозно: ні. Я вміла дотримувати почуття міри.

— А в чому це виявлялось?..

— Я не набридала своїми почуттями, давала Нікі можливість повертатись до іншого життя, яке захоплювало його. Гадаю, він прагнув якоїсь мети, служив якомусь ідеалу.

— Яка в нього була професія?

Це запитання, здавалося, не сподобалось Дойні Робеску.

— Дуже скромна. Він був художнім інструктором на якомусь підприємстві. Ви, певно, розчаровані, правда ж?

— Не розчарований, швидше здивований. Про який могло йтися ідеал, коли його буденна робота, даруйте мені за щирість, була такою малозначною? Ви питали його коли-небудь про це?

— Ніколи.

— І не здогадуєтесь?

— Ні! А втім, якщо бути відвертою, то я й не хотіла цього знати.

— Знову не розумію вас, пані.

— Нікі був мовчазною і потайною людиною.

— Потайною? Що ж міг таїти художній інструктор?

— Якщо він і справді був художнім інструктором...

— А ким же іще він міг бути?

— Не знаю.

— Сумніваючись, що Нік не той, за кого видає себе, ви не боялись, що він може скомпрометувати вас?

— Я його кохала, пане.

Відповідь була нелогічна, цілком жіноча.

— Я ставлю вам запитання, відповідь на яке фактично буде мені порадою: що ви робите, коли тужите за ним?

— Іду до його могили.

— А коли тужите, повернувшись із кладовища?

— Сиджу в кімнаті, в якій багато фотографій, що належали йому. Одна з моїх подруг назвала її «кімнатою спогадів про Нікі».

— Я не маю такої кімнати. У мене нічогісінько не лишилося після неї.

— Ось ми й на бульварі. Де вас висадити?

— Біля кінотеатру «Патрія».

— Сподіваюсь, ми зустрінемося там наступної п'ятниці?

— Звичайно, пані. Я буду там о третій.

Дойна Робеску зупинила машину край тротуару. Дан Веляну вийшов.

— Отож у п'ятницю, пані.

— Обов'язково.

Коли машина зникла з очей, Дан хитро посміхнувся і прошепотів:

— Ну, старий, хоч-не-хоч, а тобі доведеться шапкувати переді мною!

Читачі, напевно, вже зрозуміли, що так званий Дан Веляну насправді не був ні Дан Веляну, ні журналіст. Це був капітан органів безпеки Богдан Тудорашку, друг і безпосередній співробітник майора Раду Менеїле, якого просто звали Дуку.

За годину Богдан увійшов до кабінету Дуку.

— То як, старий, визнаєш мій талант?

— Мовчу, поки не переконаюсь, що він у тебе є.

— Тобі привіт від Дойни Робеску.

— В такому разі доведеться, певно, визнати. Ну, викладай, що там у тебе!

Богдан докладно розповів, як відбулася його перша зустріч з Дойною Робеску, дружиною академіка Алчібіаде Робеску. Дуку вислухав його до кінця, не перебиваючи.

— Ну, що скажеш?

— Ох, і хитрий же ти! Як той лис!

— Добра штучка ця Дойна Робеску!.. Врятуй мене боже і всі сорок мучеників від такої жінки!

— Але ця штучка все ж таки кохала Нікa. Чи ти не віриш у це?

— Ні, вірю. Навіть переконаний, що кохала. Нік Шимандян такий вродливий, що Ален Делон проти нього ніщо.

— Чому ж ти не запитав її, як довго тривали їхні стосунки?

— Не спало на думку. Хіба це так важливо?

— Та не дуже. Але важливо. Якщо їхні стосунки тривали більш-менш довго, то невже Нік умудрився випитати в неї дещо про чоловікову роботу?

На Богдановому обличчі застиг скептичний вираз.

— Не віриться. І кінець кінцем, що означає «дещо випитати»? Нас не цікавить уся праця академіка. Цікавить тільки її один аспект. Отже, ти гадаєш, Нік дізнався від Дойни про деякі подробиці, що стосувались винаходу, над яким працює її чоловік?

— На мою думку, справа стояла так: Нік

Шимандян дістав наказ познайомитися з Дойною Робеску. Навіщо? Бо ті, кому він служив, дізналися, що академік Робеску працює над важливим винаходом. Про який саме винахід ішлося, мені здається, він не міг дізнатись. Бо надто вже обмежена кількість людей обізнана з характером досліджень Робеску. На жаль, ми не знаємо, за яких обставин Нік познайомився з Дойною. Тобі не спало на думку спитати її?

— Іноді я сам дивуюся, яким буваю бевзем! Тільки тепер зрозумів, що про це конче потрібно було запитати.

— Так, парубче. Коли ми дізнаємось, як вони познайомилися, ми дізнаємось і про те, чи була третя особа, яка влаштувала це знайомство.

— Наступної п'ятниці обов'язково запитаю її про це, старий.

— Далі. Уявімо собі, що вони познайомилися з допомогою зацікавленої в цьому третьої особи. Як і треба було сподіватись, Дойна Робеску закохується у вродливого юнака. Нік теж удає, ніби закохується в неї, бо він мав певну мету — стати своєю людиною в її домі. Інакше кажучи, він вимагає, аби Дойна придумала, як уладнати цю справу. І Дойна придумує. Чоловік має взяти Ніка на посаду свого особистого секретаря. Старий погоджується. Але напередодні зайняття цієї посади Нік накладає на себе руки. Досі все було зрозуміло.

— А тепер починаються знаки запитання?

— Начебто так. І справді, якщо ми можемо уявити собі стосунки між Ніком і Дойною Робеску, які передували самогубству, то в нас немає жодних даних, аби пояснити причину самогубства Ніка саме в той день, коли на нього чекала удача. Самогубство Ніка було й лишається для нас цілковитою таємницею.

— А ти часом не думаєш, що мадам Робеску знає або принаймні здогадується про причину його самогубства, проте намагається мовчати як могила?

— Вона щось, можливо, й підозрює. Але в мене є серйозні сумніви, чи знає вона це насправді.

— Тобі не здається, що з її підозри ми могли б якось скористатися?

— По-перше, я не припускаю, щоб її підозра стосувалася справжньої причини Нікового самогубства. Та вона могла б дати нам неабияку користь. Наприклад, коли б ми довідалися, як вона прийшла до висновку, що Нік людина потайна. Про те, що хтось потайний, можна казати тільки тоді, коли він дав тобі для цього якусь підставу.

— А що, як поговорити з нею відверто? — спитав Богдан.

— Коли вона дізнається, хто ми, то нічого нам не скаже. Побоюючись, щоб її часом не вплутали до цієї справи, вона може удати, що нічого не чула, або ж верзтиме всілякі правдоподібні дурниці і зіб'є нас із пантелику.

— Гаразд. Тоді не будемо говорити з нею. Що ти пропонуєш?

— Що я пропоную? Наступної п'ятниці ти мусиш піти на кладовище. І будь-що не прогавити Дойни Робеску.

— Аби тільки вона прийшла.

— Гадаю, що прийде. Сподіваюсь, ти примусиш її знову заговорити про Нікі? Дещо ми вже знаємо з твоєї розмови з нею. Та, певно, є й інші моменти, які вона допоможе з'ясувати нам. Попереду ще цілий тиждень. Часу досить, щоб усе як слід продумати.

— Ясно, старий: з Дойною Робеску треба підтримувати дружні стосунки.

— Я певен, що з своєю привабливістю ти легко впораєшся з цим завданням. Тільки будь обережний...

— І не закохайся в академікову дружину по самісінькі вуха, хочеш сказати?

— Цього, гадаю, не станеться. Я маю на увазі реальну небезпеку, голубе!

2

Одного дня полковник Жолдіш викликав до себе в кабінет майора Дуку Менеїле.

— Де капітан Тудорашку? — запитав він.

— Пішов у справі, товаришу полковник.

— Знаєте, він мав рацію.

— Ви дістали якусь інформацію, товаришу полковник?

— Так. І результат саме той, який передбачав капітан. Академік Алчібіаде Робеску провадить тепер дуже важливе дослідження, пов'язане з великим відкриттям сучасної фізики — лазером. Йдеться про важливий для оборони батьківщини винахід. Розумієте, як нам необхідно дізнатися, чи між Дойною Робеску й Ніком Шимандяном був тільки любовний зв'язок. Бо цілком можливо, що Нік Шимандян працював на іноземну розвідку.

— Товаришу полковник, Богдан і тут виявив ініціативу.

— Яку саме?

Дуку стисло розповів полковникові, як Богдан завів знайомство з Дойною Робеску.

— Ініціатива непогана, — погодився полковник. — І ви гадаєте, що йому в цьому пощастило?

— Щодо успіху цієї справи в мене, товаришу полковник, майже нема сумніву. В Богдана є та «привабливість», до якої жі-

ноцтво дуже чутливе. Коли б він був звичайним бабієм, то мав би на своєму рахунку вже не одну любовну драму. Жінки змагалися б за нього несамовито, це властиво їм, коли йдеться про мужчину, що до вподоби їм.

— В такому разі нехай капітан Тудорашку одразу ж береться до роботи. Це завдання, якщо врахувати особливу важливість винаходу, над яким працює академік Робеску, дуже важке.

— Богдан уже працює, товаришу полковник.

На другий день полковник Жолдіш знову викликав Дуку.

— Менеїле, чи не задумувалися ви над тим, як агенти довідалися про мету теперішніх досліджень академіка Робеску?

— Ви гадаєте, товаришу полковник, що вони мають якісь точні дані?

— Може, й не зовсім точні, але знають: тут ідеться про щось особливо важливе. Вони діяли швидко й вельми хитро.

— Ви маєте на увазі Ніка?

— Його. Його висунули наперед... Як пішака. Але такого пішака, який — коли врахувати теперішню стадію досліджень академіка Робеску — пізніше мав грати провідну роль.

— Дозвольте, товаришу полковник!

— Будь ласка.

— Винахід Алчібіаде Робеску ще тільки в початковій стадії, а вони почали вже діяти, отже, ми маємо справу з дуже небезпечними агентами, хоча б тому, що вони змогли так швидко дістати інформацію.

— Що вони небезпечні, в тому нема жодного сумніву. Але ми не маємо точних відомостей, про що саме вони дізналися. Може, гадають, що дослідження перебуває в завершальній стадії, і тому заворушились. В усякому разі, ідея розчинити перед Ніком двері в дім академіка була зовсім непогана.

— Товаришу полковник! Наукові дослідження в нашій країні розгортаються в різних напрямках. Деякі з них мають таємний характер, отже, вживаються всі необхідні заходи безпеки. Тому я ставлю перед собою запитання: невже агенти дізналися тільки недавно, що в інституті провадяться дослідження таємного характеру. Важко повірити. Мені здається більш імовірним, що вони знали про це давно. І, незважаючи на все, почали цікавитися роботою інституту тільки нещодавно. Коли саме? Тоді, коли дізналися, що там провадяться дослідження в тому напрямкові, який їх надто цікавить.

— Я не кажу, що вони не знають, у якому напрямку йдуть дослідження академіка Робеску. Та я не вірю, що вони вже знають, про який саме йдеться винахід.

— Я не поділяю вашої думки, товаришу полковник.

— Гаразд! Побачимо. Я поки що не можу збагнути, куди ви націлюєтесь.

— Незаперечний той факт, що дослідження провадяться в інституті, а не вдома в академіка Робеску. Проте Ніку Шимандяну підказали почати наступ із Дойни Робеску...

— Чому проте?

— Бо в Ніка Шимандяна не було навіть найелементарніших знань у цій галузі.

— І який же висновок напрошується?

— Він іще не остаточний, товаришу полковник. Але сформулювати припущення я все-таки можу. Роль Ніка полягала не в тому, щоб захопити плани винаходу, а тільки бути в курсі того, як посувається робота. Головний удар у слушний момент мала завдати інша людина...

— Мушу перебити вас. Ви вважаєте, що агенти знають про нинішню стадію досліджень?

— Так, товаришу полковник.

— Ви твердите також, що Нік тільки мав збирати відомості, а удар мала завдати інша людина, тоді, коли наукове дослідження було б завершене. В такому разі напрошується двоє запитань: агенти знають тільки те, що якесь особливо важливе наукове дослідження перебуває в початковій стадії, чи вони знають більше?

— Гадаю, що більше.

— Гаразд. Тоді друге запитання. Якщо вони це знають, значить, хтось із співробітників академіка інформує їх. Але коли ця людина інформувала агентів не тільки про мету досліджень, а й про стадію, в якій вони перебували тоді, коли було введено в гру Ніка, навіщо тоді був потрібен Нік? Хіба та людина, яка інформувала їх, не могла б інформувати їх і далі? Якщо ця людина мала діяти в слушний момент, то це означає, що вона працює разом з Алчібіаде Робеску. Бо хто, крім його співробітників, може краще знати, в якій стадії перебуває дослідження?

Дуку не поспішав з відповіддю. Не так легко було дати відповідь на полковникові запитання.

— Це важке запитання. Коли агент дістав таку важливу інформацію, скажімо, від Х, навіщо було висувати наперед Ніка? Або ж агенти дістали першу інформацію цілком випадково, або ж той, хто постачав їм інформацію, не міг робити цього далі, — з яких причин, нам поки що невідомо. Коли ми приймемо друге припущення, нам стане зрозуміло, чому з'явилася необхідність познайомити Ніка з дружиною академіка: в

той час агентура не мала іншої змоги добувати інформацію.

— Скажіть мені ще таке. Агенти були впевнені, що Ніка, людину без будь-якої спеціальної освіти, академік Робеску візьме на роботу. Коли дивитися на речі об'єктивно, то чи не здається вам малоймовірним, що вчений погодився узяти його до себе?

— За словами Богдана, а в цій справі він знавець, Дойна Робеску вродлива жінка. Я бачив її фотографію й гадаю—Богдан нітрохи не перебільшив. Алчібіаде Робеску набагато старший за свою свавільну дружину; агенти були впевнені, що кінець кінцем академік капітулює перед примхою своєї дружини. Що тут найголовніше? Найголовніше те, що агенти здійснили задумане: ввели свою людину, Ніка, в дім ученого. Ви самі сказали: вони висунули Ніка, як пішака, аби здобути інформацію. Але пізніше, коли винахід буде завершено, Нік мав перетворитися на троянського коня, якого привезли в самісінький центр фортеці.

— Ви хочете сказати, що Нік мав допомогти їм добратися до винаходу?

— Цілком можливо.

— Раніше ви доводили, що роль Ніка полягала тільки в тому, аби діставати інформацію.

— Визнаю, товаришу полковник. Та коли добре подумати...

— Мабуть, ви маєте рацію!.. Перейдемо до іншого. Яку безпосередню мету ставите ви перед собою?

— Вона не одна, товаришу полковник. Нік помер. Укоротив собі віку тоді, коли офіцер міліції прийшов до нього у справі зникнення його «подруги». Застрелився, перш ніж дізнався, з якою метою прийшов офіцер. Це самогубство, незважаючи на всі намагання міліції й наших органів, так і лишилося оповите таємницею. Фактично для нас важливо знати не те, чому застрелився Нік Шимандян, а на кого він працював. Бо місце художнього інструктора було тільки ширмою, щоб маскувати його справжню діяльність. Це абсолютно ясно. Так само, як і те, що він не цікавився музикою. Хоч тоді, коли до нього приходив офіцер міліції, стіни його кімнати були списані нотними знаками, які зникли, поки офіцер ходив шукати телефон... Інша річ — хоч це й менш імовірно — чи працював Нік сам?.. Точніше, чи був він там керівником, а на нього працювали інші. На мою думку, ні. Працював він сам, сам був виконавцем. Бо коли б він був керівником, то після його смерті вся справа розвалилася б. Але, як нам відомо, цього не сталося. Під час відсутності офіцера міліції хтось постирав зі стін нотні знаки. Ми знаємо, що в гаманці колишнього в'язня Мирзака, якого найняв злодій, аби відвезти магнітофонну стрічку в Мамаю [1], під час обшуку знайдено написані на клаптику паперу такі самі нотні знаки, які Нік залишив перед смертю на дзеркалі у ванній, мов своєрідну духівницю. А хіба це не означає, що й по смерті Ніка Шимандяна хтось діє далі? Відомо тільки, що Ніка Шимандяна цікавив винахід академіка Алчібіаде Робеску. А по смерті Ніка хтось інший цікавиться цим винаходом, який, за вашими словами, має велику оборонну вагу. Коли винахід і далі когось цікавить, це означає, що агенти діятимуть і в майбутньому. Як? Це дуже важливе питання. Чи підуть вони второваною дорогою? Тобто чи постараються наслати на Дойну Робеску іншого Шимандяна? Не виключено. А може, шантажуватимуть її? Можливо. Чи вживуть заходів, щоб завербувати когось із тих, хто працює в інституті? І це можливо. Отож ми маємо три гіпотези, три можливих напрямки дій того, хто й досі ховається в тіні. Та хіба їх тільки три? Як на мене, їх набагато більше, тільки ми не можемо розпорошувати сил, діючи в усіх можливих напрямках.

— Що ви пропонуєте, Менеїле?

— Ми повинні, товаришу полковник, зосередити свою увагу тільки на двох напрямках. Зрозуміло, що Нік не випадково познайомився з Дойною Робеску. Бо він не обертався і не міг обертатися в тому середовищі, в якому оберталася вона. Знайомство підготувала зацікавлена людина. Можливо, ця третя особа в свою чергу теж була тільки знаряддям у чиїхось руках. І коли йти за цією ниткою, не виключено, що ми кінець кінцем доберемось до ініціатора знайомства Ніка з Дойною Робеску. Це був би один напрямок. Далі ми мусимо з'ясувати, як дізналися агенти, що Алчібіаде Робеску працює над важливим винаходом, а може, навіть над яким саме винаходом. Треба зібрати відомості, чи багато людей обізнано з тим, про який саме винахід іде мова.

— Можу сказати вам, що, крім Алчібіаде Робеску, тільки три особи, безпосередні помічники академіка, знають про цей винахід.

— Це означає, що всі вони перевірені і їм можна довіряти.

— Так.

— Як же тоді агенти могли рознюхати? Виходить, хтось самохіть чи несамохіть виказав таємницю.

— Можливо, першоджерелом інформації була Дойна Робеску. Але зробила вона це не навмисно.

— Може, й так. А як ви гадаєте, чи не варто було б іще раз перевірити помічників академіка?

---

[1] Курорт на березі Чорного моря в Румунії.

— Коли йдеться про таку важливу справу, це ніколи не завадить.

— Якщо так, товаришу полковник, то прошу вас назвати мені прізвища тих трьох співробітників.

Полковник Жолдіш висунув шухляду і вийняв звідти аркуш паперу, на якому було написано три прізвища: Амедеу Джяне, Самоїле Хузум, Настасія Йовеніке.

Дуку кілька разів уважно перечитав кожне прізвище, потім згорнув папірець і сховав його в кишеню.

Вийшовши від полковника, Дуку глянув на годинник. Була вже восьма вечора. Він квапливо подався до своєї кімнати, сподіваючись застати там Богдана. Але той ще не повернувся. Його не було цілий день, і він не дав про себе жодної звістки. Богдана завжди охоплював раж, коли він натрапляв на новий слід. Тоді він не спав, не їв, не знаходив собі місця.

Дуку зібрався йти вже додому, коли раптом задзвонив телефон. Він узяв трубку і впізнав Богданів голос.

— Ти, старий?

— Я. Що нового?

— Нічого.

І все. Це означало, що з кабіни автомата Богдан не міг більш нічого сказати.

Поклавши трубку, Дуку пішов. «Коли щось серйозне, Богдан знайде мене і вдома», — подумав він і пішов додому пішки.

Вдома на нього чекала тітка Сабіна.

— Богдан дзвонив? — запитав Дуку, не привітавшись.

— Ніхто не дзвонив.

А Богдан у цей час був у барі «Меридіан». І, здавалось, непогано розважався.

Спочатку він сидів сам. Коли ж усі столики були вже зайняті, якийсь молодик і двоє дівчат попросили дозволу сісти біля нього. Богдан не заперечував. Незнайомий відразу ж відрекомендувався. Він працював агрономом в одному з радгоспів Бухарестської області, а дівчата були тамтешні вчительки. Звали його Жан Богоу. Дівчата назвали тільки свої імена. Біляву й високу, як наполеонівський гренадер, звали Лоліта. Другу, теж біляву, але нижчу на зріст — Мімі. Богдан назвав себе журналістом Скарлеті. Агрономові, людині товариської вдачі, вистачило десяти хвилин, щоб поводитися так, наче він був знайомий з Богданом дуже давно.

— Як вас звуть, товаришу Скарлеті?

— Петру.

— Ти дозволиш мені називати тебе Петрішор?

— Гаразд! Зви Петрішор.

— Ну й симпатяга ти, Петрішоре! — захоплено вигукнув агроном.

— Він дуже милий! — поправила його Лоліта й заграла вогнистими очима.

— Чуєш, що вона каже? — в захваті провадив агроном. — А мене, капосна, жодного разу так не назвала! А ти, Мімі, якої думки про Петрішора?

— Мені він теж подобається, — усміхнулася Мімі, зиркнувши на Богдана.

— Ти теж капосна! Ти теж мене зрадила! — обурився агроном. Потім звернувся до Богдана: — Слово честі, я на тебе не ображаюсь. Вибирай, яка тобі до вподоби. Це мої друзі. Їй-богу, тільки друзі! Віриш?

— Вірю, раз ти клянешся.

Богдан майже не слухав агронома. Зі свого місця він добре бачив людей, що цікавили його, бо стіл, за яким вони сиділи, стояв попереду. Коли б у барі було не так гамірно, він почув би навіть, про що розмовляли за їхнім столом. Насправді ж його цікавив тільки чоловік. Двоє дівчат, які сиділи рядом, зовсім не обходили його. То були дівчата сумнівної поведінки, що днюють і ночують у барі. Але суб'єкт, що сидів із ними, цікавив його неабияк.

Вранці Богдан повільно йшов бульваром Магеру, думаючи про Дойну Робеску. Міркував, чи треба чекати наступної п'ятниці, щоб зустрітися з нею, чи краще випадково здибатися їм на вулиці. Міркуючи, як це краще зробити, він раптом завважив її на протилежному тротуарі.

Щоб його не помітили, почав розглядати вітрину, а коли Дойна Робеску поминула його, пішов за нею. Те, що Дойна Робеску була без машини, означало, що вона йшла за покупками. Якщо це так, то Богданові доведеться нудьгувати щонайменше годину.

Та його побоювання не справдилися. Дойна Робеску йшла повз крамниці як сновида, навіть не дивлячись на вітрини. Зате вона раз у раз поглядала на годинника. Це свідчило, що Дойна Робеску йшла на побачення. Поминувши пасаж, потім двірцевий майданчик, вона увійшла в парк Чішміджіу. Біля озера Дойна спершу спинилася, ніби для того, щоб зорієнтуватись, потім сіла на одну з лав, розташованих дугою. У Богдана склалося враження, що вона сіла не на першу-ліпшу лаву, а мить повагалася — певно, лічила лави зліва праворуч. Сівши, глянула на годинника.

Богдан зробив те саме. Було пів на десяту. Зі свого спостережного пункту, — тобто з низької лави, що оточувала стару липу, на якій, крім нього, сиділи ще літня жінка і якийсь бродяга, — Богдан, користуючись класичним способом спостерігання через

проколоту газету, тримав під наглядом цілу алею.

Тепер сумніву не було: Дойна Робеску прийшла на побачення. Не минуло й п'яти хвилин, як Богдан помітив, що на протилежному кінці алеї з'явився чоловік років тридцяти, невисокий на зріст, акуратно вдягнений. Він трохи налягав на ліву ногу. Окуляри, шкіряна тека, яку він тримав під лівою пахвою, і манера триматися свідчили за те, що це інтелігент.

Порівнявшися з Дойною Робеску, чоловік в окулярах підійшов до її лави й сів, але не поруч, а лишивши між собою й нею вільний проміжок. Дойна Робеску не зводила з нього очей. Богдан був переконаний, що це був той, кому вона призначила побачення.

«Подивимось, що воно буде далі», — з цікавістю подумав Богдан.

Розмову почав невідомий. Говорив він, ледь ворушачи губами, не дивлячись на Дойну Робеску. Говорив і кидав сторожкі погляди то в один, то в другий бік. З того, як він сидів і раз у раз озирався, можна було зрозуміти, що в разі небезпеки, він не завагається кинутись навтіки.

Невідомий говорив хвилини зо дві, потім підвівся й пішов. Дойна лишилась на лаві, кинувши неспокійний погляд на невідомого, що, не поспішаючи й не обертаючись, пішов геть.

Богдан дав йому можливість віддалитися настільки, аби піти за ним назирці, не боячися, що його помітять. Вийшовши з парку, невідомий в окулярах повільно рушив бульваром, як людина, котрій нема чого робити. Він зупинявся перед кожним кінотеатром, розглядав афіші, читав їх. Зупинявся перед кожною вітриною книгарні Академії, потім перейшов вулицю, зазирнув до «Компескарії» [1], покрутився в натовпі, а тоді попрямував до університету.

Невідомий водив Богдана центральними вулицями майже до самого обіду. Була вже перша година, коли він зайшов до кав'ярні «Капша». Сів за бічний столик, щоб весь час бачити вхід, замовив каву й розгорнув газету. Проте він тільки вдавав, що читає, а насправді стежив за входом. Богдан зрозумів: невідомий зайшов сюди не тому, що мав тут із кимось зустрітися, а чекав, доки з'явиться той, хто не повинен був його бачити.

Минула година. Люди заходили й виходили. Не показувався тільки той, на кого чекав невідомий. Він випив три чашки кави й скурив шість цигарок. Рівно за годину вийшов і знову почав водити Богдана центральними вулицями. Було ясно, що він когось шукав.

[1] Рибний магазин.

Богдан проклинав невідомого. Йому набридло вже ходити за ним. Зрештою той зайшов до ресторану «Амбасадор».

Обід із кавою й коньяком тривав півтори години. Невідомий не кваплячись прочитав усі новини з газети «Роминія лібере». Потім покликав офіціанта, щоб розплатитися. Знову вийшов на Каля Вікторії, зайшов на поштамт і написав листа. Хотів був кинути його в скриньку з написом «Бухарест», та в останню хвилину передумав. Поклав листа в кишеню. Зайшов до кабіни телефону-автомата й подзвонив комусь.

Переслідування тривало.

«Щоб тебе дідько вхопив, гада такого! — кляв його Богдан. — З самісінького ранку гасає, як навіжений! От чортяка! Скільки ти ще водитимеш мене вулицями?!!»

Невідомий водив його ще досить довго. А тоді перетнув вулицю і зайшов до «Катанги». Тут, як завжди, було людно, і стояв такий дим — хоч край його ножем або черпай ополоником.

Невідомий знайшов місце за столом, де двоє дівчат пили через соломинку помаранчевий напій. Він одразу ж почав з ними розмову й пригостив коньяком. Дівчата не манірились. Невідомий, певно, володів даром гумору, бо дівчата часто вибухали сміхом. Сам він теж був у гарному настрої.

«Як до тебе, бісова личино, підступитися, як розкусити тебе?» — кілька разів питав у думці Богдан, не годен скласти собі про нього певну думку.

Та це ще було не все. Богдан не міг пояснити собі й того, з якою метою цей тип вештався цілісінький день тими самими вулицями, хоч тепер, здавалося, цьому вже настав край: підчепивши двох дівчат, невідомий частував їх коньяком і розважав, певно, якимись анекдотами, бо дівчата аж за боки бралися з реготу.

Коли весела трійця підвелася, до півночі лишалося чверть години. Біля під'їзду стояло кілька таксі. У перше сів невідомий з дівчатами, у друге — Богдан. Таксі, в якому сидів невідомий, зупинилося біля бару «Меридіан». Через кілька хвилин туди зайшов і Богдан.

Богдан запросив Лоліту на танець. Лоліта танцювала й правила теревені.

— Тобі подобається, як я танцюю? — запитала вона.

— З тобою не зрівнявся б жоден майстер твісту.

— Ти глузуєш!

— Боронь боже!

— Ти танцюєш краще за Женіке. Правда, Женіке милий?

— Дуже.

— Тільки мені шкода його. Ота холера, його дружина...

— Ви ж казали, буцімто вона красуня!

— Казала, щоб йому було приємно. Навіть відьма з казки краща за неї.

— Виходить, він жартував, коли казав, що вона вродливіша за вас обох?

— Анітрохи. Він певен, що його дружина гарніша за будь-яку красуню. Бідолаха! Та ви, чоловіки, всі такі. Просто аж не віриться, що ми, жінки, можемо так завертати вам голову!

— Що правда, то правда, Лоліто! — зітхнувши, признався Богдан.

Він, можливо, дізнався б іще багато дечого з інтимного життя агронома, та оркестр перестав грати.

— Правда, Лоліта танцює, як мрія? — запитав агроном.

— Правда, — відповів Богдан, хоч не уявляв собі, як може танцювати «мрія».

В залі раптом погасло світло. Коротка тиша, потім — паніка, закричали жінки.

— Прошу заспокоїтись! Коротке замикання! — вигукнув директор ресторану. Та збуджені жінки не могли вгамуватися. Паніка вщухла тільки тоді, коли знову ввімкнули світло. Точніше, коли електрик вкрутив нову пробку.

Коли знову стало видно, Богдан побачив, що невідомий лежить під столом з кинджалом у спині. У вестибюлі бару лежав знепритомнілий офіціант. У темряві його вдарили по потилиці. З'ясувалось, що як тільки погасло світло, офіціант метнувся до дверей, аби не дати нікому змоги втекти. Та хтось ударом кулака збив його з ніг і вибіг на вулицю.

3

Тиждень минув швидко. Убивство в барі «Меридіан» лишалося оповите глибокою таємницею; розслідування нічого не дало. Богдана мучила досада. Найбільше через те, що невідомого закололи під самісіньким його носом.

Дуку й Богдан усіляко аналізували факти, але не могли дійти якогось певного висновку.

— Давай іще раз переберемо факти, — запропонував Дуку.

— Скільки ми вже разів перебирали їх, хай їм грець!

— Це не має значення. Перебиратимемо, аж поки не з'ясуємо.

— Ну що ж, давай.

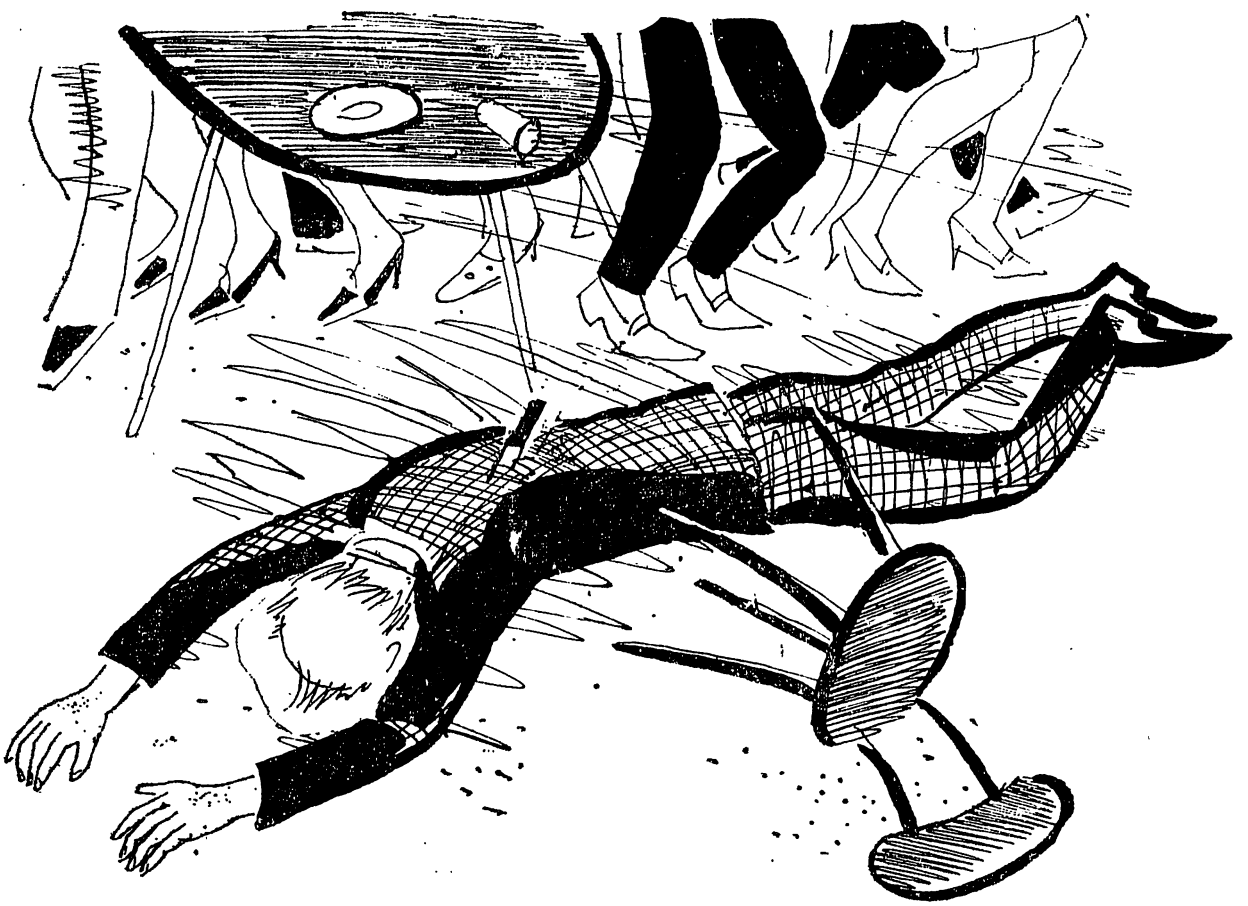

— Почнемо з тієї хвилини, як ти зайшов до бару...

— Невідомий замовив дівчатам коктейлі, а собі коньяк.

— І весь час був у гарному настрої?

— Він, певно, сміявся й тоді, коли його спостигла смерть...

— У тебе під носом, — уколов його Дуку.

— Послухай, не сип хоч ти мені солі на рану... Хіба міг я подумати, що таке скоїться! Був би ти на моєму місці, сталося б те саме.

— Я пожартував. То, кажеш, він добряче набрався?

— Атож. Випив майже дві пляшки «Мурфатлара». Мене здивувало тільки те, чому він відмовився танцювати, хоч дівчата наполягали.

— Після двох пляшок «Мурфатлара» й кількох келихів коньяку його, певно, не тримали ноги.

— Де там! Він міг пити до самісінького ранку, а потім податися додому, як і я, не заточуючись.

— Може, він не вмів танцювати?

Богдан обурився:

— Не вмів танцювати, кажеш? Та коли б я так танцював, як він, то пішов би вчити молодь сучасних танців, хай йому грець!

— Коли він не був п'яний і вмів добре танцювати, значить, тут якась інша причина...

— Отож бо й воно! Не танцював, бо не хотів.

— А чому не хотів?

— Хоч голову одрубай мені, старий, я не годен тобі відповісти! Можливо...

— Ну, ну.

— Можливо, він на когось чекав?

— Хіба це завадило б йому танцювати?

— Та як тобі сказати... — завагався Богдан. — Може, він стежив за якимось столом? Може таке бути, старий?

— Може! Що більше кручу я мозком, то ймовірнішим здається твоє припущення. Але це означає, що той, за ким він стежив, сидів уже в залі, коли він прийшов з дівчатами.

— А хіба таке не можливе?

— Але коли ми зробимо таке припущення, то мусимо дійти висновку, що невідомий прийшов до бару не розважатись, а за кимось стежити. Відтак мусимо погодитись, що він підчепив тих дівчат не для того, щоб розважитися з ними, а щоб вони правили йому за ширму. Та оскільки ти кажеш, що цей тип добре хиляв, значить, він намагався поєднати корисне з приємним.

— Ще б пак!

— У такому разі я хочу задати тобі одне запитання... Ми погодились на тому, що він за кимось стежив, так?

— Так.

— Як тоді пояснити, що ти не помітив тієї особи чи кількох осіб, які цікавили незнайомця? Адже ж ти не новачок.

— Не помітив, хоч, як тобі добре відомо, на курячу сліпоту не хворий.

— Певно, що не помітив. Але як ти це поясниш?

Богдан хруснув пальцями, як робив завжди, коли опинявся в скрутному становищі, і раптом обличчя йому засяяло.

— Зрозумів! За іншим столом сидів хтось такий, кому не треба було заглядати у вічі — невідомий добре знав його, бо то був спільник.

— Виходить, вони добре знали один одного. Обидва прийшли в бар з тією самою метою. Якою — нам невідомо. Але ми можемо припускати: з наміром про щось домовитися. Далі!

— О першій годині тридцять сім хвилин погасло світло.

— Це має якесь значення?

— Думаю, що має. Виходить, убивця працював не сам. Не міг же він водночас і погасити світло, і заколоти невідомого. Отже, їх було щонайменше двоє: один викрутив пробку, а другий орудував кинджалом.

— Не думаю, щоб їх було більше двох. Але мені хотілося б запитати тебе ось про що. Ти запевняєш, що з-за свого столу невідомий міг весь час пильнувати за входом. Як же тоді сталося, що він не помітив убивці?

Богдан знизав плечима.

— І справді, як це могло статися, що він його не помітив? Думаю, що він або захопився дівчатами, або не знав убивці. Одне з двох.

— Я б додав іще таке: або не сподівався, що його вб'є той, хто це зробив...

— Таке припущення справді набагато ускладнює справу. Та давай поміркуємо! Він не сподівався, що саме ця людина вб'є його. А чому? Хто б це міг бути?

Дуку вмовк, запитально глянувши на Богдана.

— А я ставлю таке запитання: чому він не сподівався, що його вб'є той чоловік? І відповідаю: або він вважав його безпечним, або ж обидва були одного поля ягоди.

— І яке з цих двох припущень здається тобі ймовірнішим?

— Імовірнішим, хоч воно й ускладнює всю справу, здається мені друге припущення.

— Виходить, у нас тепер є ниточка, за яку можна вхопитися?

— Цілком можливо. Я маю на увазі Дойну Робеску.

— По-твоєму, вона теж замішана в цій справі?

— Я цього не сказав.

— Гаразд! Та про неї, здається, зараз нема рації говорити. Повернемось до того, що сталося в барі. Кинджал знайдено?

— Ні.

— З персоналу тієї ночі хтось був відсутній?

— Ні. Всі були в ресторані і до, і після вбивства.

Дуку розкрив папку і вийняв список.

— Гадаю, список повний?

— Повний. Переписано всіх, хто був там тієї ночі. За винятком убивці.

— Це вбивство, голубе, щонайменше незрозуміле.

— Чому, старий?

— Коли ти хочеш когось позбутися, то хіба підеш убивати його в бар, де повно людей і де надто великий ризик, що тебе спіймають? Чому вбивця не чекав його надворі, поки він вийде з бару? Або не заманив до якоїсь пастки у відлюдному місці... Погодься зі мною, що вбивця діяв дуже необережно.

— Згоден.

— А що, коли це був відчайдушний жест?

— Не поспішай. Як це розуміти?

— А так, що злочинець мусив убити невідомого за будь-яких обставин.

— Ти гадаєш, у нього не було можливості відкласти цю справу.

— Так. Саме це я й хотів сказати. Згоден, що вбивця йшов на великий ризик?

— Згоден.

— Згоден, що тільки божевільний чи заплішений дурень ризикнув би вчинити убивство за таких умов?

— Згоден.

— Згоден, що вбивця був один із них?

— Ні!

— Тоді, виходить, він навмисне йшов на такий ризик. Бо його примусив до цього незвичайний збіг обставин. Він розумів, що коли зволікатиме, то ризикує всім...

— Отже, ти згоден, що рішення ліквідувати невідомого в барі було прийняте в останню хвилину?

— В останню або майже в останню.

— А як же тоді спільник?

— Ти маєш на увазі того, хто викрутив пробку?

— Звичайно... Адже наявність спільника спростовує твоє припущення. Вона свідчить про те, що вбивство було обмірковане заздалегідь.

— Чому?

— А ти зваж на те, як злагоджено вони працювали! Для цього потрібна була...

— Генеральна репетиція?

— В усякому разі вони мусили добре знати план бару.

— Авжеж. Убивство було ретельно підготовлене. По-перше, щоб його здійснити. По-друге, щоб максимально зменшити ризик. Факт, що дії двох спільників були так добре узгоджені, можна пояснити тільки тим, що один із них, скажімо, той, хто викрутив пробку, належав до обслуги бару.

— Тобто як?

— Як чуєш, голубе. І якщо це так, то потреба попередньої підготовки відпадає.

— Але ж я сказав тобі, що...

— Знаю! У нас немає підстав підозрювати когось із персоналу бару. Проте ми не можемо відкидати й такої гіпотези. Однак ти ще нічого не сказав, як іде розслідування. Труп упізнано?

— Ще ні. Знайдений у вбитого паспорт фальшивий. За вказаною в паспорті адресою людина на ім'я Петру Нягу ніколи не проживала.

Богдан довго стояв перед дзеркалом шифоньєрки, оглядаючи себе критичним поглядом.

«Парубче Богдане! Я скидаю перед тобою капелюха!» — задоволено сказав він сам до себе і скинув капелюха. Капелюх був новий, темно-сірого, майже чорного кольору. Чорний плащ, чорна краватка, куплена сьогодні вранці, чорний костюм, чорні туфлі. Тільки сорочка була біла. Здавалося, Богдан зібрався на похорон. Глянув ще раз у дзеркало і вийшов з кімнати.

Мешкав він у парубоцькій квартирі на вулиці Доробанци. Спустився вниз ліфтом, пішки дійшов до магазину квітів на П'яца Романе й купив букетик гвоздик. Продавщиця з довгою гривкою на лобі, яка закривала їй брови, приємно вражена елегантністю пана в чорному, вибрала йому найкращі квіти. Богдан подякував, глянувши на неї з сумною посмішкою, яка ще більше схвилювала дівчину. Коли він вийшов, продавщиця підбігла до вітрини, щоб глянути йому вслід. І дивилась, доки його висока, елегантна постать не зникла в натовпі.

Богдан зупинив таксі й наказав шоферові їхати на кладовище Белу.

Увійшовши у ворота кладовища, Богдан купив свічок, подав милостиню двом жебрачкам і повільно попростував до могили Чечілії Єнекеску. Йому не треба було поспішати. Якщо Дойна Робеску не забула про побачення, вона прийде не раніш, як за десять хвилин.

Богдан повільно йшов алеями кладовища і тільки тепер пересвідчився, як переможе-

но наступала весна. Царство смерті пахло життям, зеленню й квітами. Богдан навмисне йшов бічною алеєю, щоб здовжити дорогу і не прийти надто рано. Праворуч тягся високий мур. З-за нього долинав дзенькіт старих трамваїв, гуркіт машин. По цей бік муру стояла тиша, не було ні куряви, ні запаху бензину.

Незважаючи на обхідний шлях, Богдан прийшов до могили Чечілії раніше, ніж Дойна Робеску до могили Ніка Шимандяна. Запалив свічки і поклав на могилу гвоздики. Потім постояв у завченій позі, похиливши голову і зсутуливши плечі.

«Аби тільки прийшла Дойна!» — подумав він.

За хвилину Богдан почув звуки кроків і зрозумів, що це вона. Він залишався в тій самій позі і скидався на статую страждання. Коли б Дойна Робеску глянула на нього, то напевно розчулилася б.

Богдан кинув погляд у її бік лише по кількох хвилинах. Очі їхні зустрілися. Богдан церемонно вклонився і знов застиг у позі удаваного страждання.

Одна свічка похилилась і мало не погасла. Богдан нахилився й поправив її. Тут же засвітив іншу, яку загасив вітер. Сів на лавку і схилив обличчя на долоні. Ця поза теж була зворушлива. Хто б не глянув на нього, поспівчував би йому. Богдан, здавалось, гірко сумував. Насправді ж він нудився, хоч не без хвилювання думав про наступну розмову з Дойною Робеску. Раз у раз скоса зиркав на могилу Ніка Шимандяна. Йому видно було тільки рукав золотавого пальта Дойни Робеску. Та цього було досить. Бо це означало, що вона ще не пішла. За чверть години він підвівся і взяв з могили Чечілії дві червоні й дві білі гвоздики. Дойна Робеску сиділа на лавці і, як минулого разу, дивилась на фото Ніка на величному хресті з білого мармуру. Смуток Богдана був штучний, а її, напевно, щирий. Здавалося, вона навіть забула про Богданову присутність. Богдан попрямував до неї з капелюхом в руці, прочинив залізну хвіртку, що якось дивно зарипіла, немов застогнала. Дойна Робеску здригнулась і повернула голову. Засмучено глянула на нього. Богдан уклонився, поклав на могилу Ніка гвоздики й сів поряд на лавці. Дойна Робеску інстинктивно посунулась, щоб дати йому місце.

Богдан зітхнув, але не сказав ні слова. Прибрав скорботного вигляду, і з очей йому дивилися смуток і покора.

— Це дуже люб'язно з вашого боку, пане.

Богдан зрозумів, що йдеться про квіти. Він зітхнув удруге, глянув на Дойну.

— Яка нахабна весна! — озвався трохи згодом.

— Весна завжди нахабна. Як той одужуючий, що прагне кохання.

— Проклята!

— Хто?

— Весна. Ми ж про неї говоримо. Вдерлася навіть сюди, на кладовище.

Дойна Робеску повела довкола своїми великими очима.

— Коли б ви не звернули моєї уваги, я б цього й не помітила. — І по хвилі додала: — Чого їй тут треба?..

Тепер настала Богданова черга запитувати.

— Кому?

— Весні.

— Не знаю, пані. Я ж казав, що вона нахабна. Та, гадаю, мертві не шкодують, що померли.

— Вам так здається?

— Авжеж, вони щасливіші за нас.

— Як це вони можуть бути щасливіші, коли їх уже нема? — запитала Дойна з неусвідомленою цікавістю.

— Може, це не те слово. Я вжив його стосовно нас, пані. Коли б я міг, то ту ж мить помінявся б місцем з отим вродливим, як сам бог, юнаком.

Дойна Робеску здригнулася, потім закам'яніла у своїй розпачливій непорушності. А Богдан вів далі:

— І ви, може, хоч зрідка приходили б на мою могилу й приносили квіти. Уявіть собі, що я лежу в землі, а тут, на моєму місці, поруч із вами, сидить Нік. Уявіть собі, що це не я, а він розмовляє з вами, він, який вас так кохав... Він обнімає ваш стан, — Богдан обняв її за стан, — а ви кладете свою голівку йому на плече. (Дойна Робеску інстинктивно підкорилась.) Ви дивитесь на могилу бідолашного Дана Веляну, завдяки якому маєте змогу знову зустрічатися із вродливим юнаком. І ось він питає вас: «Дойно, чи любиш ти мене так, як перше?»

— Люблю, Нікі, — ледве чутно прошепотіла бліда Дойна.

— Бідолашний Дан Веляну!.. Йому одному зобов'язані ми нашим теперішнім щастям, люба Дойно!

Дойна Робеску здригнулась, потім схопила Богдана обома руками за відлоги плаща й затрясла ним:

— Замовкни! Замовкни!.. Божевільний... — І почала реготати у нього на грудях. Богдан гладив їй волосся, дивуючись, які гарні можуть бути декотрі жінки у страждании.

— Коли б ти знав, яка я самотня! — мовила Дойна.

— Я теж самотній.

— Ми обоє самотні.

— Така наша доля... народжуємося самотні й помираємо самотні. А між цими двома гранями постійно відчуваємо потребу утекти від самотності. Усе життя чогось шукаємо, і нарешті приходить день, коли ми мусимо помирати. Тільки тоді з жалем і розпачем констатуємо, що наші шукання були даремні, і входимо в оселю смерті такі ж самотні, як входили в оселю життя...

— Неправда!.. Не може бути, щоб це була правда, — заперечила Дойна.

— Хіба ж ти не казала, що ти самотня?.. І хіба неправда, що я самотній?

— У коханні люди позбуваються самотності.

— Намагаються позбутися! І навіть тоді, коли їм щастить обманути себе, несподівано приходить смерть, яка розлучає їх, як розлучила тебе з Нікі, а мене з Чечілією. І ось тепер ми обоє самотні, хоч і сидимо поруч.

— А коли Чечілія була жива, ви теж почували себе самотнім?

— Здається, обманював себе, що тоді був не такий самотній.

— А тепер? Що ви тепер робитимете? Чи довго зможете жити самотній?

— Не знаю!

— Я більше не можу бути самотньою...

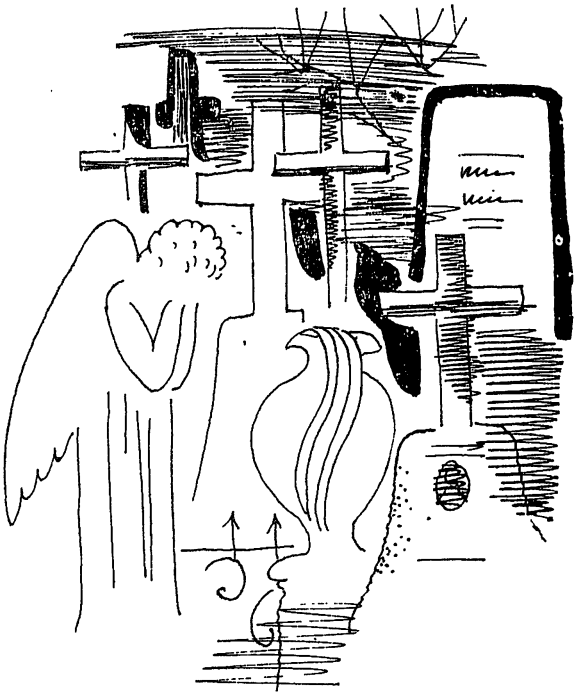

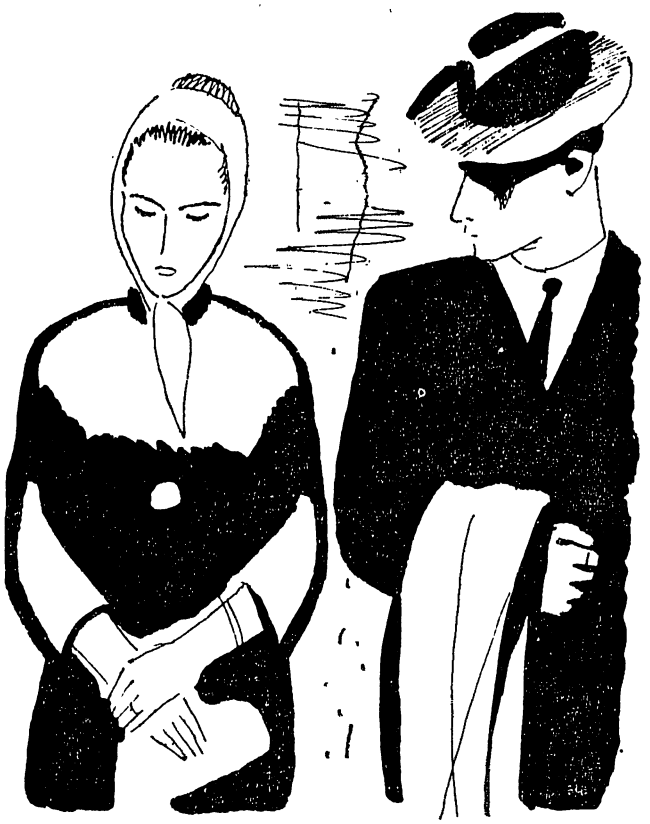

А ви такий чудний... Немов угадуєте мої думки... Ви вгадуєте їх?

— Самотні люди, певно, схожі своїми думками. Не вірите?

— Не знаю... Боже, якби я могла обманути себе!..

— Як це зрозуміти?

— Покохати когось іншого. Коли б я могла покохати когось, може, і я теж обманула б себе. Та хіба я можу зараз закохатися?

— Не знаю!

— Ви змогли б покохати іншу жінку?

— Боюсь, що зміг би, аби уникнути самотності.

— Якщо це єдиний шлях до врятування від самотності, то чому ж ви кажете, що боїтеся закохатися?

— А подумайте, що сталося б зі мною, коли б я закохався в жінку, яка мене не любила б? Чи не відчув би я ще більшої самотності?

— Мені здається, вас не можна не покохати. Ви дивна людина. Якась незвичайна... А як вам здається, чи міг би мене хтось покохати? — запитала Дойна, мить повагавшись.

— Не тільки покохати. Вас можна обожнювати. Я певен.

— Мені так потрібне кохання! — вигукнула Дойна майже в розпачі.

— Всім жінкам потрібне кохання. Кохання — це сутність їхнього існування.

— Не знаю!.. Не плоть і кров моя прагнуть кохання — моя душа нудиться від самотності. Ви можете зрозуміти це?

— Можу.

— Самотність уб'є мене. А зі страху я збожеволію.

— Ви боїтесь? Кого ви боїтесь? Чи, може, чого?

Дойна Робеску не відповіла. Обличчя її на мить закам'яніло.

— Хочете, підемо звідси? — запитала вона.

— Про мене.

Підвівшись, Дойна Робеску забула хоч поглядом попрощатися з Ніком Шимандяном. Узяла Богдана під руку й пішла повільно, спустивши очі, не знати де витаючи думками.

Біля воріт їм уклонився дід Дрік, ввічливо скинувши засмальцьований котелок.

— Яке похмуре обличчя в цього старого, — зауважила Дойна Робеску, коли вони вийшли на вулицю.

— А я б сказав, смішне.

— Ні, похмуре, — наполягала вона. — Його очі мов у того собаки, перед котрим лежить маслак, на який зазіхає інший собака.

Богдан здивовано визнав, що в Дойни Робеску розвинена кмітливість. Погляд старого в котелку і справді був якийсь металічний, злий, майже лютий.

Повертались з кладовища пішки. Бічними воротами увійшли в парк «Лібертеці» й звернули на першу алею. Дойна Робеску йшла, спираючись Богданові на руку, й мовчала. Всі його намагання зайти з нею в розмову виявились марними. У Дойни Робеску не було бажання розмовляти. Вона думала. Один бог знає, про що...

— Вам подобається гуляти? — спитала вона трохи перегодя.

— Я знайшов у цьому втіху завдяки Чечілії. Їй це дуже подобалося.

— І мені подобається. Ми часто гуляли з Нікі. А тепер нема з ким.

— Якщо не заперечуєте, ми могли б гуляти разом.

— Я не проти. Але знайте, я вас примушу проводити мене додому пішки.

— Охоче.

Дойна знову похмурніла.

— Іноді я почуваю себе дуже стомленою.

— Хочете посидіти?

— Ні, не фізично стомленою. Скажіть, непевність може стомлювати людину, стомлювати їй душу?

— Не знаю. А про яку непевність ідеться?

— Непевність без причини. Паніка, неспокій, добре й сама не знаю.

— Ні одне, ні друге не бувають без причини. Ви мені вірите?

— Навіщо ви ставите зразу стільки запитань?

— Мені здавалося, що ви маєте мене за друга.

— Друг мусить уміти зачекати.

І вона обома руками вхопилася за його руку.

— Гаразд. Я зачекаю. Сподіваюсь, ви зробите це не тоді, коли вже буде надто пізно і я не зможу вам допомогти.

— Ви найдивніша людина з тих, кого я тільки зустрічала. Ось ви знову висловили те, про що я думала.

— Це не повинно вас дивувати. Пояснення тут просте. Духовно ми належимо до однієї сім'ї.

— Можливо.

Дойна Робеску замовкла. Богдан не зумів викликати її на розмову. Зрештою, він і не наполягав. З парку вийшли через головні ворота. Артезіанський фонтан струмив водяні веселки.

Коли вони порівнялися з палацом патріарха, Богдан запитав:

— Не стомилися?

— Ні.

— То, може, зайдемо куди-небудь?

— Ні. Я хочу, щоб ви провели мене додому.

Дойна була стомлена, сумна. І, незважаючи на це, Богдан відчував, що вона стала йому якась близька.

— Знаєте, мені здається, що тепер я не зможу так скоро прийти до Нікі.

— Це означає, що я не побачу вас ближчим часом?

Богдан спитав неуважно, бо вже кілька хвилин йому здавалося, ніби за ним хтось слідкує.

«За мною чи за нею? — подумав він. — А може, за обома?»

— Ні, побачите.

Він не спитав її ні коли, ні де. Не спитав, бо його цікавило інше: йому кортіло перевірити, чи справді хтось ішов за ними. Але обернутися він не міг. Той, хто йшов за ними, не повинен був знати, що його помітили. Якби Богдан був сам, він легко міг би в цьому пересвідчитися. Та він був з Дойною.

— Не хочете перейти на протилежний бік?

— Ходімо.

Богдан запропонував їй це в ту мить, коли почув за плечима гуркіт вантажної машини. Рвучко обернувшись і чекаючи, поки машина проїде, він помітив на протилежному боці вулиці того, хто йшов за ними. Але той устиг шмигнути в двір, перш ніж Богдан роздивився його обличчя.

— Приходьте завтра до мене. Хочете?— запропонувала Дойна, коли вони дійшли до її будинку.

— Ну звісно ж, — квапливо відповів він, нишпорячи очима по вулиці, щоб знайти свій «хвіст».

Але невідомий зник.

4

Другого дня в призначений час Богдан подзвонив у двері будинку, де мешкав академік Алчібіаде Робеску. Це був високий одноповерховий будинок з великими вікнами й невеличким на англійський зразок садочком. У садочку був фонтан з карликами; кожен із них тримав корячок, з якого збігав водяний струмінь і в червонуватому світлі заходу вигравав усіма барвами веселки.

Двері відчинила висока, худорлява жінка в чорному. Чорна спідниця з тонкої тканини, чорні буси на шиї. Чорне волосся з проділом посередині, зібране ззаду в вузол. Застиглі, чорні, блискучі, як поліроване ебенове дерево, очі з синцями. Довгасте бліде й змарніле обличчя з підфарбованими щоками, тонкі синюваті губи. Дивна примара. Не вродлива, але й не бридка. Застиглі очі справляли неприємне враження. Богдан, який ніколи не губився, ледве стримався, щоб не здригнутися, коли зустрівся з нею очима.

— Пані Робеску вдома?

— Прошу! Пані чекає на вас.

Богдан скинув у вестибюлі плаща й пішов слідом за жінкою в чорному. Спочатку увійшли в хол, потім поминули ще дві кімнати й нарешті опинилися в покої Дойни Робеску.

Господиня сиділа в кріслі-гойдалці й легенько погойдувалась, заплющивши очі.

— Все ж таки прийшли, — сказала вона, не розплющуючи очей. — Будь ласка, сідайте.

— ...А чому ви думали, що я не прийду? — запитав Богдан, зачекавши, поки Дойна Робеску розплющила очі й глянула на нього.

— Бо мені не хотілося, щоб ви приходили.

Її відповідь трохи збентежила Богдана.

— Я можу піти і вважати, що ви мене не запрошували.

— Ні!.. Залишайтеся... Коли ви поруч, ви стаєте потрібним мені.

— Тобто як?

— Ваша присутність додає мені почуття безпеки. І це мені подобається. Дивно, правда ж? Знаєте, мені не подобається почувати себе під чиєюсь опікою. Навпаки: я почуваю себе добре, коли сама можу когонебудь опікувати, чоловіка, наприклад. Тому й заміж вийшла за нього. Алчі — велика дитина, яка потребує опікування.

— Кажуть, що вчені — дорослі діти. А ваш чоловік учений, і великий учений, як я чував.

— Атож, він користується великою пошаною, навіть за кордоном. Я зрозуміла це, супроводжуючи його на різні міжнародні конгреси й конференції. І мушу вам признатися — пишалася тим, що я його дружина.

«Але це не завадило тобі дурити його з такою нікчемою, як Нік», — подумав Богдан.

— І ви часто буваєте за кордоном?

— Часто! Я була вже в Англії, Франції, Італії, у північних і в деяких заокеанських країнах.

— Можна тільки позаздрити вам, слово честі.

— Знаєте, іноді...

Дойна раптом замовкла.

— Що іноді? — наполягав Богдан.

— Нічого!.. Нічого!..

«Що вона хотіла сказати? Чому раптом затнулась?» — запитав він себе у думці.

— Ви відчували потребу і в опікуванні Ніка?

Дойна Робеску глянула на нього такими очима, ніби запитувала себе: «Що він за один і що йому тут треба?»

— Так. Тільки не так, як Алчі. Але як саме, не питайте.

— Гаразд. Не буду. Хоч і мав намір поставити вам таке запитання.

Поблизу, на столику, стояв телефон. Час від часу Дойна Робеску наче мимохіть зиркала на нього і, поки її погляд зупинявся на телефоні, в зіницях їй відбивався страх. Вона раз по раз зітхала й заплющувала очі. Богдан зрозумів, що Дойна заплющувала очі, аби не бачити телефону. Нараз телефон задзвонив. Дойна здригнулася, підвелась, і в її очах, яких вона, здавалося, не могла відірвати від апарата, знову промайнув страх.

— Не відповідаєте? Може, дозволите мені взяти трубку?

— Ні! Сидіть на місці.

Дойна Робеску говорила пошепки, наче той, хто дзвонив, міг її почути.

А телефон дзвонив через кожних кілька секунд. І щоразу, коли озивалося його дзеленчання, в очах і на обличчі Дойни Робеску виразно проступала розгубленість. Коли телефон перестав дзвонити, Дойна полегшено зітхнула. Знову випросталася у кріслі-гойдалці й почала гойдатися. Риси її обличчя пом'якшилися, а бліді щоки порожевіли.

На кілька хвилин запала важка мовчанка.

Важка для Богдана. Ідучи сюди й думаючи, що він уже в достатній мірі знає Дойну, Богдан міркував, як йому поводитися під час зустрічі. Але манера, з якою прийняла його господиня, і її туманні відповіді трохи спантеличили його.

— Ви, певно, вважаєте мене ненормальною? — спитала Дойна.

— Що ви! В жодному разі! Ви мені видаєтеся якоюсь чудною! Може, навіть загадковою... Сам не знаю, що думати про вас.

— Найкраще нічого не думати.

— Ви так хочете?

— Може, й хочу.

— Тоді постараюсь догодити вам. Не обіцяю, звичайно, що зумію. Самі знаєте, як воно буває. У переважній більшості можна скласти собі думку про когось без будь-якого наміру. Раптом ти бачиш, що знаєш про людину саме те, що тобі треба.

— Справді?.. І вам здається, це можливо у всіх випадках?

— Певна річ, є люди, яких важче узнати. Особливо тоді, коли вони роблять усе можливе, аби їх не розкусили.

— Я не згодна, що кожен може розпізнавати людей. Але ви — виняток.

Богдан підозріливо глянув на неї. Не знав, говорила вона серйозно чи тільки сміялася з нього.

— Мені здається, я не маю підстав уважати себе гарним спостерігачем.

— Невже? — запитала вона із нотками сумніву. — Ні, у вас щось таки є.

— А що саме?

— Ви людина... Як би тут краще висловитись? Ви людина, якій я могла б довіряти...

— Тоді чому ж ти не довіряєш мені, Дойно?

Вона розплющила очі і якось грайливо глянула на нього:

— Ви назвали мене на ім'я?

— Так, я назвав вас на ім'я. Більше не називати?

— Так, як ви оце сказали щойно, можете.

— А як я сказав?

— Як друг.

— Коли ви визнаєте, що я кажу вам, як друг, то чому не вважаєте мене своїм другом?

— А звідки ви це взяли? Не будьте смішні, прошу вас! — Потім, начебто йшлося про щось зовсім інше, додала: — Правда, трапляється, ти раптом бачиш, що знаєш про людину саме те, що треба і скільки треба?

— Мгм!.. Зі мною таке іноді буває.

— Тоді не баріться й про мене дізнатися, що треба й скільки треба.

— Ні! Про вас, коли я знатиму, то знатиму все.

На обличчі Дойни Робеску промайнула іронічна посмішка.

— Я в цьому не переконана. Я сама не знаю всього про себе. Як же ви можете дізнатися? А може, вам і пощастить. Може, було б і добре, коли б ви дізналися. Ви б і мені розповіли. Ви навіть не уявляєте, як я хочу дізнатися про себе все.

— Справді?..

— Справді!.. Гадаю, ви зможете дізнатись. Інакше, чому ваша присутність така... заспокійлива для мене?

«Справжній вугор! Ніяк не можу вхопити її. Раз у раз вислизає з рук!» — мовив Богдан у думці.

— Як тонізуючий засіб?

— Я кажу це не в іронічному плані. Повірте мені. Заспокійлива в розумінні безпеки. А втім, здається, я вже вам про це казала.

Телефон задзвонив знову. Дойна Робеску швидко підхопилась, але тут же сіла в гойдалку.

— Нехай дзвонить!

Вона заплющила очі й почала гойдатися. Обличчя її зблідло, немов із неї зійшла вся кров.

— Чому ви його не вимкнете, якщо не хочете відповідати? — запитав Богдан, коли телефон умовк.

— Навіщо? Нехай собі дзвонить. Мене це мало хвилює.

— Хвилює... І дуже хвилює, Дойно.

— Що ти там знаєш? — відповіла вона зневажливо.

— Знаю, що ти боїшся, коли дзвонить телефон...

— А коли ти чуєш, як пугикає сич, ти не боїшся?

— Ти жартуєш, Дойно.

— Я боюся сичів. Коли мала вмерти моя мати, я вночі почула пугикання сича. На ранок мати померла. Коли у військовому шпиталі в Словаччині умирав мій брат, повторилося те саме. Коли пугикає сич, неодмінно хтось помре. Тому я і боюсь... І коли чую, як дзвонить телефон, мене понімає страх.

— А який зв'язок між телефоном... і сичем?

— Ніякого. Абсолютно ніякого, — Дойна сказала це таким тоном, що Богдан зрозумів: розмовляти на цю тему вона більше не хоче.

— Коли телефон задзвонить іще раз, я його вимкну.

— Він задзвонить, але вимикати не треба.

— Хто тобі дзвонить?

— Доля.

— Нинішня доля?.. З телефоном?..

— А чого ж. Смерть теж має свій теле-

фон. Знаєте, я до того перебуваю під владою цієї настирної думки, що мене охоплює панічний страх, коли я чую телефонний дзвоник.

— А тобі не здається, Дойно, що я можу почувати себе ображеним?

— Ображеним? А то чому? — здивувалася вона. І, здавалося, щиро.

— Що ти не довіряєш мені.

— Як ти можеш таке говорити? Я ж тобі вже казала, що твоя присутність додає мені почуття безпеки.

— Знай, це почуття тебе не обманює. Можеш бути певна, я готовий захищати тебе, ризикуючи власною головою.

— Я це знаю.

— Знаєш... Даєш згоду на те, щоб я тебе захищав?

— Ми говоримо в принципі, так?

— Поки що в принципі.

— У такому разі я даю на це свою згоду.

— Але щоб захищати тебе, я мушу знати, звідки тобі загрожує небезпека.

— Дивно.

Зітхнувши, Дойна знов заплющила очі.

— Що тут дивного?

— Що чиясь наївність може виявитися щитом, який додасть тобі почуття певної безпеки.

— Моя наївність?

— Ваша.

— Вельми вдячний!

— У вас немає підстав ображатися! Далебі! Тобто є! Ви могли б образитися. Навіть маєте право ображатися. Тільки не через те, що ви маєте на увазі. Ви мусили б ображатись на мій егоїзм. Бачите, яка я егоїстична?

— Не бачу.

— Знаєте, чому я зустрілася з вами на кладовищі?

— Ні!

— А чому запросила вас сюди, знаєте?

— Ні. Але припускаю.

Дойна Робеску повеселішала й дзвінко засміялася.

— Припускаєте! Як це вам подобається! Він припускає!..

«Здається, вона трохи схибнулася з розуму», — подумав Богдан.

— Запросили, бо хотіли бачити, бо були самотні. З тієї ж причини, через яку і я хотів бачити вас, зустрітися з вами. Крім того, мені хотілося поговорити про наших небіжчиків. А може, є іще якісь причини?

Дойна Робеску розплющила очі й подивилася на Богдана. Але очі її нічого не промовляли. А коли й промовляли, то він не в силі був зрозуміти, про що саме.

— Мені дивно, що ви не пробуєте залицятися до мене. Значить, ви розумна людина.

— Я не бачу тут логічного зв'язку.

— Ваша правда. Зв'язку нема ніякого. Та якби ви почали увиватися коло мене, я пересвідчилася б, що ви нерозумна людина.

«Вона божевільна чи неймовірно хитра й підступна?» — думав Богдан, намагаючись приховати своє обурення.

— Я тебе питаю: чому ти мені не довіряєш?

— А ти мені довіряєш?

— Ну звісно ж!

— Неправда. Я відчуваю в тобі якусь стриманість до мене.

Богдана здивувала її інтуїція.

— Ти відчуваєш, а я — ніскілечки. Та припустимо, що ти маєш рацію. Але ця стриманість існує незалежно від моєї волі й викликана твоєю манерою триматися. Хіба ти не знаєш, що ти дивна і примхлива жінка?

Дойна глянула на годинник.

— Все зрозуміло. Я іду. Пробач, коли надокучив тобі.

— Я не тому глянула на годинник. Просто здивувалася, що не...

— ...що не дзвонить телефон?

Телефон задзвонив знову.

— Авжеж! Ось, клятий, знову дзвонить.

— Я піду вимкну його.

— Не треба!

— А я вимкну!

Богдан встав і підійшов до столика, на якому стояв телефон.

— Дуже прошу тебе, не вимикай.

В голосі Дойни звучали благальні нотки.

Богдан узяв трубку.

— Алло!

Трубка мовчала.

Богдан сказав іще раз «алло», але ніхто не відповів. Людина на другому кінці проводу поклала трубку.

— Навіщо ти це зробив? — роздратовано спитала Дойна.

— Я більше не можу дивитися, як тебе тероризує цей клятий телефон, що дзвонить кожні десять хвилин.

— Ні! Кожні п'ятнадцять.

Богдан не зрозумів, чи вона сказала це серйозно, чи просто, щоб поглузувати з нього.

— Можеш не глузувати з мене.

— Я нітрохи не глузую. Дзвонять через кожні чверть години. Можеш мені повірити.

— В цьому нема потреби. Я засічу час.

— Пізно. Гадаю, він більше не дзвонитиме. Зате...

Дойна вмовкла.

— Що зате?

— Нічого.

— Не сердься, Дойно. Але ти нестерпна!

— Ні. Я егоїстка. Що питимеш? Коньяк?

— Те, що й ти.

— Я хочу коньяку. Візьми он там у барі. Налий собі й мені чарочку. Не осуджуй мене надто суворо, що я не дуже гостинна.

Богдан відчинив бар, налив дві чарки «Курвуазьє». Підійшов з чарками до Дойни, і вони цокнулись. Дойна пила, кривлячись після кожного ковтка, без будь-якої насолоди.

— Я казала тобі, як зветься ця кімната? Пригадуєш? Чи забув?

— Забув.

— Кімната спогадів про Ніка.

— Даремно. Ти однаково не зможеш обманути себе.

Дойна Робеску здивовано глянула на нього.

— Не розумію. Я не бачу тут ніякого зв'язку.

— Ти молода, вродлива, з жадобою до життя. І все ж намагаєшся обманути себе, ніби тобі цікаво жити тільки спогадами про Ніка. Чому ти так чіпляєшся за пам'ять про Ніка?

— Бо вона захищає мене. Розумієш? Захищає!

— Від кого?

— Від себе... І ти теж захищаєш мене відтоді, як я з тобою познайомилася.

— Теж від самої себе?

— Так. Тим часом принаймні.

— А когось іншого ти не боїшся?

— Ні.

— І... телефону теж?

— Коли не знаю, хто дзвонить...

— Ти справді не знаєш, хто дзвонив, Дойно?

— Не знаю. І не хочу знати. Я просто нікчемна боягузка.

— Я теж не дуже хоробрий.

— І егоїстка.

— Я теж не можу похвалитися браком цієї вади.

— Це нічого не говорить.

— Ні. Це тільки констатація.

— Було б добре, коли б ти міг це довести.

— Що, Дойно?

— Що ти такий самий боягуз, як і я. Коли б міг довести, наприклад, що, бувши на моєму місці, боявся б цієї тиші. Ти помітив, яка тут тиша?

— Мг. Глибока тиша.

— Саме тому, що тут така тиша, навіть незначний шум здається оглушливим, як вибух артилерійського снаряда. Тому мене й лякає ця тиша. Мене обнімає жах, коли я подумаю, що за дверима або за шторою хтось може ховатися.

— Хто, Дойно?

— Не знаю!.. Злодій... Убивця... Мало що буває!

— Раніше ти казала, що боїшся тільки себе.

— Так, казала. Це основний, реальний страх.

— А цей?

— Теж реальний.

— Яка ж тоді між ними різниця?

— Не знаю.

— А до якої категорії належить твоя боязнь телефону?

— До першої.

— Тоді це дуже серйозно.

— Серйозно те, що діється в мені, Дане.

Дойна вперше назвала його на ім'я.

— Що ж у тобі діється, Дойно?

— І воно стомлює мене до смерті.

— Але що ж саме в тобі діється?

— Страшно те, що хоч я й стомилася, мені, однак, не хотілося б помирати. Я не хочу вдаватися до цього рятунку, хоч він і найлегший. Та що я кажу! Не найлегший, а єдино можливий.

— Що діється в тобі, Дойно? — запитав Богдан утретє.

Та перш ніж Дойна устигла щось відповісти, різко розчинилися двері і на порозі стала жінка, краса якої приголомшила Богдана.

Вродливих жінок Богдан бачив чимало. Та ця була красива по-своєму: її краса збуджувала.

Гостя була не тільки екзотично гарна, але й туалет її був ексцентричний. Бузкова сукня, такого ж кольору панчохи й волосся. Одне слово, вродлива й ексцентрична дама в бузковому.

— Бонжур, люба!

Дойна підхопилася.

— А, це ти! Бонжур, моя дорога!

І кинулася обіймати її.

Богдан помітив, що Дойна почервоніла, як дитина, спіймана на брехні.

Гостя дозволила себе обійняти, не відповідаючи на палкий вияв почуттів господині.

— Це Веляну. А це моя приятелька. Моя єдина приятелька Настасія Йовеніке.

Богдан мало не роззявив рота від здивування. Виходить, це Настасія Йовеніке, найближча співробітниця академіка Алчібіаде Робеску! Його здивувало не те, що ці дві жінки були подруги, а те, що вчена, або в гіршому разі—майбутня вчена, мала такий чарівний вигляд.

Подруга Дойни кинула на нього холодний, байдужий погляд. Наче він був не жива істота, а якась нікчемна річ.

Богдан ступнув крок до неї, щоб відрекомендуватися, але, спостерігши, що Настасія повернулась до нього спиною, передумав. Дойна Робеску почервоніла й глянула на нього так, ніби збиралася просити вибачення за те, що її добра приятелька повела себе так нечемно.

— Я рада, що ти прийшла, люба. Ти з дому?

— З інституту. Я підвезла на машині твого Алчі. І закортіло побачити тебе. Тільки, може, я зробила недобре...

— Як ти можеш таке казати, люба? Мені було б прикро, якби ти не зайшла. Далебі!

Богдана здивувало, що Дойна Робеску намагається переконати подругу в тому, що її візит приніс їй радість.

— Як тобі спалося? — спитала Настасія Йовеніке.

— Дуже добре.

— Справді?

— Я тобі не брешу...

— А мені навпаки — жахливо.

— Та ну?

— Так, жахливо. Цілісіньку ніч мучив кошмар. Снилося, ніби я в Освенцімі.

— Ой, краще не розказуй!

Та Настасія провадила далі, мов і не чула.

— Ніби я в групі, яку мали послати до газових камер. І, щоб мене не задушили, я кинулася на колючий дріт, по якому був пущений струм. Струм проходив крізь мене — я відчувала його теплий дотик, та замість того, щоб убити, він, навпаки, підбадьорив мене. Якась жінка, наслідуючи мій приклад, упала обвуглена. Потім ще одна. Раз по разу мої товаришки по табору кидалися на дріт і тут же гинули. Тільки я не могла померти. У мене виявився якийсь імуні-

тет до струму високої напруги. Замість того, щоб убити мене, струм додавав сили...

— Прошу тебе, Настасіє, облиш цю розмову!

— Я вже скінчила. Оце й увесь сон.

— Що ж із вами зрештою сталося? Ви померли в камері, чи вас убив струм? — іронічно запитав Богдан, відчуваючи до Настасії Йовеніке глибоку антипатію.

— Ні те, ні те. Я прокинулась.

Але відповіла вона не зразу, а тільки після того, як зміряла Богдана з голови до п'ят критичним, зневажливим поглядом.

— Який страшний сон, моя люба! Уявляю собі, як ти хвилювалась! — з жахом сказала Дойна.

— На моє щастя, я звикла до ще страшніших кошмарів. Ти це знаєш...

— Знаю. І все ж таки...

Настасія Йовеніке знову окинула Богдана презирливим поглядом.

— Де ти з ним познайомилася?

Питання прозвучало так, ніби Богдана тут зовсім не було.

— На кладовищі.

— На кладовищі? Цікаво.

Що тут було цікавого, Богдан не зміг собі пояснити. Він мовчки стояв і чекав.

— Дан приходив на могилу своєї нареченої. Винятково гарна була дівчина.

— Він мені не подобається, — заявила Настасія, навіть не глянувши на нього.

— Він тобі не до вподоби? — розчаровано запитала Дойна Робеску, трохи ніби збентежившись.

— Він мені антипатичний, — поспішила додати Настасія Йовеніке.

— На жаль, я не можу сказати, що антипатія взаємна, — покривив душею Богдан.

— Бач, я маю рацію! — зрадівши, сказала Настасія. — Він підступний.

Дойна Робеску мовчки слухала цю розмову, їй нітрохи не було ніяково, що її гостя ображали.

— Поясни мені, щоб і я зрозуміла, Настасіє.

Слово «зрозуміла» вона вимовила таким тоном, що Богдан аж здригнувся.

«Може статися, що через цю кралю Дойна ще й з хати мене вижене», — подумав Богдан.

— Ти всіх бачиш у рожевому світлі.

— Невже?

— Я ж казала тобі: він підступний. Із ста чоловік, яким я сказала б, що вони мені антипатичні, щонайменше дев'яносто відповіли б, що антипатія взаємна, й відчули б себе ображеними. А цей, — презирливо мовила вона, — що відповів мені? «На жаль, я не можу сказати, що антипатія взаємна».

Богдан промовчав. Він мусив зберігати спокій, бо тільки так вона могла викрити себе ще більше.

«Говори, красуне, говори, бо я прийшов сюди, щоб слухати! Ти навіть уявити собі не можеш, яку робиш мені послугу», — звернувся він до неї в думці.

— А може, ти йому подобаєшся? — запитала Дойна Робеску.

— Він відповів мені так не через те, що я йому подобаюся, хоч, можливо, я йому і до вподоби. Він хотів здобути мою прихильність. Тому ти теж повинна відчувати таку ж антипатію до нього, як і я. Підступна людина може викликати тільки огиду. Це загальне правило. І ти, Дойно, не повинна відступати від нього.

— Ні!.. Звичайно, ні!

Проте голос її прозвучав непереконливо.

— Це не єдина причина.

— Є хіба й інші? — в голосі Дойни бриніли нотки сумніву.

— Аякже. Він глибоко антипатичний мені й через свій ніс.

— У нього гарний ніс, — пробувала захистити його Дойна.

— Не в тому річ. Не подобається, бо має звичку все винюхувати.

Дойна здивовано глянула на неї.

— Далебі, не розумію, люба Настасіє.

— Тут нема чого розуміти. Це небезпечна людина, запевняю тебе.

— Якщо ти так кажеш, Настасіє, значить, він і справді небезпечна людина.

— Якої ти мусиш берегтися.

— Чим я їй загрожую? — втрутився у розмову Богдан.

— У мене таке враження, ніби я тебе не переконала, — відповіла Настасія, звертаючись до Дойни.

«Без сумніву, ця жінка тероризує Дойну», — подумав Богдан, спалахнувши гнівом.

— Ні, переконала.

Богдан підвівся, — він змушений був іти. Був певен, що, коли б залишився, ця нестерпна Йовеніке попросила б його вийти.

— Дозволь мені піти, Дойно.

— Ви добре зробите, пане, якщо підете, — зухвало кинула Настасія, глипнувши на нього.

— Можна мені провести його? — звернулася Дойна до Настасії.

— Його проведе Мона, — відказала та.

І, підвівшись, натиснула кнопку дзвінка. За хвилину на дверях з'явилася жінка в чорному...

— Моно, проведіть, будь ласка, пана, — сказала Настасія таким тоном, ніби була тут господинею.

Богдан мовчки попрощався з жінками й пішов за Моною.

Надягаючи плащ, Богдан спитав навмання:

— Ви давно вже працюєте в родині Робеску?

— Ні, не дуже давно, пане. Пані Робеску рекомендувала мене пані Настасія.

— Раніш ви працювали у пані Йовеніке?

— Ні. А чого це вас так цікавить моя особа?

— Спитав просто так.

І, взявши у неї з рук капелюха, глянув їй у вічі.

«Як у мертвої риби», — подумав він і зачинив за собою двері.

Вечоріло. Богдан ішов пішки. Він сердився на самого себе, на Дойну Робеску, а насамперед на Настасію Йовеніке. Думки його були заплутані, як клубок ниток. Та розплутувати їх йому зараз не хотілося. Перш за все хотілося трохи заспокоїтись.

Богдан закурив, застромив руки в кишені й тією ж неквапливою ходою пішов далі. У вікнах почали спалахувати вогні.

На обличчя Богданові впало кілька краплин дощу. Майже все небо заволокли хмари. Вони насувалися звідусюди, немов апокаліптичні потвори. Богдан наддав ходи.

І раптом позаду почувся гуркіт авто. Сподіваючись, що це небо послало йому таксі, він уповільнив кроки. Але це була приватна машина. Богдан відчув небезпеку лише в ту мить, коли помітив що машина правими колесами вискочила на тротуар, а шофер замість вирівняти її, збільшив швидкість, їдучи просто на нього. Богдан зробив акробатичний стрибок ліворуч, у бік канави.

Шофер не передбачав такого маневру, і машина, зачепившись об мур крилом, проскочила вперед.

Богдан покотився клубком у канаву, але все ж устиг вихопити пістолет. Проте не зміг ним скористатися, бо машина вже зникла за рогом.

5

З першого ж автомата Богдан подзвонив Дуку додому, сподіваючись, що застане його там. Йому пощастило.

— Старий! Я неодмінно хочу бачити тебе.

— Що ж, приходь. Тітка Сабіна лишила тобі баклави [1].

— І багато?

— Вистачить, щоб тебе занудило від них.

— Якщо так, то біжу.

Насправді Богдан не міг бігти, бо накульгував, і нога боліла дедалі дужче. Крім того, він хотів переконатися, чи стежить хто за ним. А втім, навряд чи міг хто стежити за ним після замаху.

[1] Слойоні тістечка з медом і мигдалем.

Відчинила тітка Сабіна.

— Добрий вечір, парубче. Нарешті припхався.

— Ну, як вам подобається мій нюх? Правда ж, чудовий? Я ще на вулиці Каларащ почув запах баклави. От і прибіг.

— У тебе добрий нюх, парубче. Ходімо, повечеряєш.

— Трохи згодом, тітонько. Зараз мушу поговорити з Дуку.

Дуку нетерпеливився довідатись, що сталося.

— Ну?

Богдан розповів йому все, що сталося сьогодні. Коли він замовк, у кімнаті запала тиша. Обличчя в Дуку похмурніло. Зате в Богдана настрій був веселий.

— Мене цікавить одне питання, — почав він. — Чому вони хотіли ліквідувати мене? Тому, що я офіцер органів безпеки, чи тому, що сунув свого носа в їхні справи? Проте важко собі уявити, щоб розумні агенти хотіли вбити мене, дізнавшись, хто я. Усім же відомо, що моє місце однаково займе хтось інший. Мимоволі спадає на думку вбивство у барі «Меридіан». Чому там убили невідомого? Того дня він зустрічався з Дойною Робеску в Чішміджіу.

— Ти хочеш сказати, що його вбили через те, що він зустрічався з нею?

— Атож! Учора, ідучи додому з Дойною Робеску, я відчув, що за мною тягнеться «хвіст». За ким із нас двох стежили: за Дойною Робеску чи за мною? Я був схильний думати, що за Дойною. Але тепер певен, що не за нею, а за мною. Отже, вчора стежили за мною, а сьогодні намагались ліквідувати. Швидко і вправно. Зрозумів?

— Зрозумів. І ти робиш із цього висновок, що ті, хто хоче ближче познайомитися з Дойною Робеску, мають бути негайно знищені?

— А по-твоєму, це не так?

— Може, й так.

— А тепер скажи: чи добре вчинив я, не вдавшися до зброї?

— Думаю, що добре. Застосувавши зброю, ти викрив би себе: дозвіл на зброю видається не всім.

— Отож, можемо вважати, що один із пунктів порядку денного вичерпаний, тобто про замах на мене.

— Перейдемо до другого пункту: Дойна Робеску. Мені хочеться почути твою думку про неї.

— Вона трохи пришелепувата, але в своїх стосунках з людьми здається більш ненормальною, ніж є насправді. Чому? Тому, що боїться когось, не знаю, чому, але боїться. Щоб не вбили? Чи щоб не розголосили її таємниці? Дойна Робеску поводиться так дивно тому, що її хтось тероризує. І наш

обов'язок не підозрювати її, а звільнити від цього терору... То був би логічний висновок. Однак, хоч ріж мене на шматки, такого висновку я дійти не можу.

— Зрозуміло. Ти не вважаєш її поза підозрою.

— А хіба це не так?

— Саме так. Досі все здається зрозумілим. Та далі справа ускладнюється. Заколюють якогось суб'єкта, про якого ми нічого не знаємо, ні хто він, ні якому богові молився, бо його й досі не впізнали. Він намагався налагодити зв'язок з Дойною Робеску. Але тут у справу втрутився ти. Цей факт явно комусь не до вподоби.

— Чому?

— Бо той «хтось» подумав, ніби ти почав упадати коло неї, щоб стати її коханцем.

— Ти хочеш сказати, «посада» коханця Дойни Робеску зберігається для когось іншого?

— Як тобі сказати. Коли по смерті Ніка всіх тих, хто пробує зблизитися з Дойною Робеску, знищують або намагаються знищити, це означає, що агентура має намір наживити на гачок замість Ніка іншу приманду й закинути вудку на дружину вченого.

— Отже, нам лишається чекати, поки не з'явиться хтось інший, і тільки тоді взятися до роботи.

— Це неможливо. Бо є ряд інших причин, які не дозволяють нам зволікати.

— Які ж це причини, старий?

— Хіба ти забув, що Дойна Робеску перебуває в цілковитій залежності від Настасії Йовеніке? Чи, може, ти помиляєшся?

— Ні, не помиляюсь.

— Разом з тим ти здаєш собі справу, що Дойна Робеску боїться її. Страшенно боїться.

— Але ж ми знаємо, що є іще хтось, кого Дойна Робеску боїться. Той, хто дзвонить їй. Отже, вона боїться щонайменше двох осіб.

— Гаразд. Тоді дай мені відповідь на таке. Чи боїться Дойна Робеску Настасії Йовеніке й того, хто дзвонив їй по телефону, з однієї й тієї ж причини?

— В жодному разі, старий. Настасії Йовеніке вона боїться з однієї причини, і зовсім з іншої того, хто їй дзвонив.

— Ти певен?

— Абсолютно! Ручитися, звичайно, не можу, проте переконаний, що не помиляюсь, роблячи цю різницю.

— Отже, справа ускладнюється ще дужче.

— Її страшенно ускладнює ота вчена Настасія!

— Ну, а яка вона зовні? Гарна?

— Поки я не бачив Настасії Йовеніке, я не міг собі уявити вченої жінки без окулярів і кількох волосинок на горішній губі. А ця одягнена зі смаком, уся в бузковому, молода і, до того ж, надзвичайно гарна.

— Отже, молода, гарна, вчена, і Дойна Робеску боїться її. Дивина!

— Може, боїться, щоб та не розляпала чоловікові про її шури-мури з Ніком Шимандяном? Хоча я сумніваюся в цьому.

— Я теж сушу собі цим голову.

— Треба ближче поцікавитись цією вродливою дамою. Це одна справа. А що нам робити з тобою, — зовсім інша.

— Зі мною? Я не розумію!

— Що нам робити, щоб на тебе більше не наскакувала машина?

— Облиш про це! Оскільки мене вже, як то кажуть, попередили, я надалі знатиму, як оберігатися.

— Коли ти зустрінешся з Дойною Робеску?

— Ми про це не домовились через ту бузкову маніячку Настасію. Та я ще сьогодні подзвоню їй.

— А коли вона не відповість тобі?

— Піду до неї додому. Щонайпізніше завтра. Бо цілком погоджуюся з приказкою: «Коваль клепле, поки тепле».

— Гаразд. Тоді обробляй свою Дойну, а я тим часом поцікавлюся біографією Настасії Йовеніке.

— А Мона, старий? — запитав Богдан. — Ця черниця без ознак статі?

— Поцікавлюся, звичайно, й нею.

— Знаєш, про що я думаю?

— Ну?

— Не завадило б трохи потягти за язика Дойну Робеску.

— А що тебе цікавить?

— Може, вона знає, хто той суб'єкт, з яким вона зустрічалася в Чішміджіу?

— Щоб зробити це, мусиш сказати їй, хто ти. А коли не зовсім довіряєш їй, нема рації викривати себе.

— Це правда. Тоді я мушу далі грати свою роль. Хтозна! Може, вона, кінець кінцем, і без моєї просьби відкриє мені свою душу.

— Гаразд. Грай. Проте вважаю за потрібне дати тобі на кілька днів у помічники Пічоруша.

— А навіщо?

— Щоб довідатися, стежать вони за тобою чи ні.

— Добре, старий. Згоден.

Дуку зустрівся з Алчібіаде Робеску в інституті. Змушений був чекати на нього майже цілу годину: вчений провадив якийсь дослід. До кабінету Алчібіаде Робеску зайшов у гарному настрої, мугикаючи собі під

ніс якусь мелодію з оперети «Циганський барон». Це був високий, гарний чоловік років сімдесяти з лев'ячою гривою й густими вусами. Говорив він аж ніяк не по-старечому низьким, гучним голосом. Голубі очі й посмішка, що часто з'являлася в кутиках уст, надавали йому дивної краси.

— Либонь, я примусив вас чекати? Даруйте. Хотів перевірити деякі досліди. А тепер я до ваших послуг.

— Ви працюєте над важливим винаходом?

— Атож, він має неабияке значення.

— І, звичайно, ви самі вжили потрібних заходів, щоб зберегти таємницю?

— Здається, так, товаришу майор.

— Гаразд. Але знайте, що деякі відомості все ж просочилися до тих, хто нас не полюбляє. Вони поінформовані, що ви працюєте над виключно важливим винаходом.

— Це тільки підозра?

— Ні. Це правда. На якій стадії винахід?

— Ми ще тільки розпочали досліди.

— Товаришу академік! Мушу сказати вам цілком конфіденціально: ті, хто цікавляться вашим винаходом, уже почали діяти.

— Тут? В інституті?

— Можливо, й тут. Поки що вони діють в іншому місці. Та кінець кінцем з'являться й сюди.

— І все ж, мені важко повірити, аби щось могли вибовкати мої співробітники.

— Хто, крім вас, знає про цей винахід?

— З мого оточення — ніхто. На роботі — кілька осіб, та вони поза всякою підозрою.

— І все ж доведеться погодитись, що прохопився хтось із ваших співробітників.

— Я цілком довіряю їм, товаришу майор.

— Товаришу академік, життя не таке гладеньке, як автострада. Часто трапляється, що люди, які викликають до себе велике довір'я, з певних причин чи то через якісь скрутні обставини, спотикаються.

— Так, ви, либонь, маєте слушність.

— Хто ваші співробітники? Я питаю про тих, хто знає, над яким винаходом ви працюєте.

— Їх троє: Настасія Йовеніке, Амедеу Джяне і Самоїле Хузум.

— А тепер я хотів би поставити вам трохи делікатне запитання: в якій послідовності ви б назвали ці імена за ступенем довір'я, що його ви їм виявляєте, коли б я вас про це попросив?

Алчібіаде Робеску не квапився з відповіддю.

— Ви назвали запитання делікатним, — мовив він. — Насправді ж я просто не можу на нього відповісти.

— Чому?

— З дуже простої причини. Я не можу встановити тут якоїсь послідовності. Я вже казав, що цілковито довіряю всім. Інакше не міг би з ними працювати.

— Що ж, коли так, я попросив би вас у кількох словах схарактеризувати своїх співробітників.

— Це легше. Почну з... З кого ж почати?

— З кого хочете.

— Почну з Амедеу Джяне. Йому щонайбільше сорок років. Але в академічному видавництві він опублікував уже кілька важливих робіт. А в іноземних журналах — близько десяти статей, які викликали зацікавленість фахівців. Він мій заступник, і я вважаю його гідним цієї посади. Амедеу Джяне досяг таких успіхів у науковій діяльності, про які я в його літа навіть не мріяв. Шкода, що поряд з успіхами в науці він не може похвалитися успіхами і в особистому житті. Він самотній. Був жонатий, та дружина покинула його. Здається, виїхала торік за кордон. У нього хлопчик, якого виховує мати. Вдруге Амедеу не одружився. І, наскільки я його розумію, не збирається робити цього найближчим часом. На мою думку, він дуже нещаслива людина, незважаючи на задоволення, яке дає йому праця науковця.

— Які у вас із ним відносини? Чи обмежуються вони тільки діловими стосунками, чи, може, ви приятелюєте й поза стінами інституту?

— Коли ви познайомитесь із ним, то побачите, що це справжнісінький ведмідь, похмурий, відлюдкуватий. Раніше це була зовсім інша людина, щоправда, цьому значною мірою сприяла дружина: гарна, весела і, можливо, трохи занадто світська жінка. Взагалі жінки всі такі. Ми зустрічалися тоді частіше, разом ходили до міста, на виставки. Моя Дойна запрошувала їх іноді на обід. Та після того, як дружина покинула Амедеу, Амедеу живе, наче той пустельник.

Алчібіаде Робеску замовк. Здавалося, він сказав усе те, що, на його думку, повинен був знати майор Менеїле.

— А як він поводиться з іншими колегами?

— Бездоганно.

— Заздрісний?

— Ні.

— Пихатий?

— Гадаю, більш пихатий, ніж виявляє це. Та загалом мислить урівноважено.

— Запальний?

— Гадаю, ні. В усякому разі, кожен із нас має нерви, а не мотузки.

— Балакучий? Я питаю про той час, коли дружина ще не кинула його.

— Ні.

— Певно, скритної вдачі?

— Мг-м. Порівняно.

— Чи не помічали ви останнім часом якоїсь зміни в його поведінці?

— Так. Мені здається, його щось мучить.

— Цікаво! Ви не здогадуєтесь, що саме?

— В усякому разі не те, про що ви, можливо, думаєте. У мене таке враження, що він закохався або має в когось закохатися.

— Що ви ще можете про нього сказати?

— Не знаю, що вас могло б зацікавити. Мабуть, перейдемо до Настасії.

— Гаразд, розказуйте про товаришку Настасію Йовеніке.

— Настасія насамперед жінка... Не пам'ятаю вже, хто це сказав: «Я людина, і ніщо людське мені не чуже». До Настасії ж підходить інша приповідка: «Я жінка і не позбавлена того, що характеризує мою стать».

— Гадаєте, Настасії Йовеніке сподобалося б таке визначення?

Алчібіаде Робеску знов усміхнувся. Видно, йому приємно було говорити про свою найближчу співробітницю.

— Ви глибоко помиляєтесь, товаришу майор! Ця приповідка належить не мені. Настасія сама характеризує себе так і пишається тим, що вона жінка.

— Більшість жінок заздрять нам, чоловікам.

— Тільки не Настасія. Вона ставиться до нас із презирством, має за дурнів, вважає неминучим злом, якого не може позбутися. І через те наближає їх до себе лише настільки, наскільки це їй потрібно для підтримання психофізичної рівноваги. Вас це дивує, еге ж?

— Нітрохи. Я добре розумію все те, що ви розповідаєте про Настасію Йовеніке.

— Настасія — чудовий співробітник, вона багато разів ставала мені в пригоді, більше, ніж Амедеу чи Самоїле. Ви повинні знати, що у неї виключна інтуїція. Сподіваюсь, це слово вас не бентежить?

— Звичайно, ні.

— Сподіваюсь, ви не образилися, що я вас про це запитав! Та повернуся до Настасії. У неї виключна інтуїція. У багатьох випадках ми знаходили рішення тільки завдяки цій дивовижній її властивості. Навіть у винаході, над яким працюємо зараз. Але що мене в ній найбільше вражає, то це її гідна подиву здатність віддавати себе в однаковій мірі, чи майже в однаковій, і науковій праці, і буденному життю. Вона чудова жінка, я б сказав навіть — жіночка.

— Не ображайтесь, але я не розумію, що ви конкретно маєте на увазі?

Алчібіаде Робеску зареготав.

— Жіночка — це жіночка. Жінка, якій подобається світське життя, яка не хоче й не може позбавити себе жодної його «втіхи». Інакше кажучи, їй подобається бути елегантною, гарною, в опері чи в драмі сидіти тільки в ложі і щоразу в іншій сукні, одвідувати ресторани й бари, кохатися. Отака Настасія Йовеніке, товаришу майор!

— Заміжня?

— Що? Ви питаєте, чи Настасія заміжня?

І Алчібіаде Робеску знову зареготав, немовби почув дуже дотепний жарт.

— Невже моє запитання таке недоречне, товаришу академік?

— Дорогий товаришу майор! Ви знаєте, чого я сміюсь? Настасія не визнає родинних уз.

— Мене цікавлять її стосунки з колегами.

— Вони якнайкращі. Іноді трохи сварлива, але товариші розуміють, що вона не зла, і не звертають уваги. На неї не можна сердитися.

— Хотілося б повторити запитання, яке я ставив уже, коли йшла мова про Амедеу Джяне...

— Знаю, що вас цікавить. Чи існують між Настасією і мною приятельські стосунки, так, товаришу майор? Настасія — подруга моєї дружини, і через те не буває й дня, щоб вона не приходила до нас.

— А давно вона працює з вами?

— Десять років. Вона найдавніша моя співробітниця.

— А хто працює у вас недавно?

— Самоїле Хузум. Водночас він і за віком наймолодший у моєму колективі. Зате дуже талановитий. У нього завзяття мрійника. Аби вам було відомо, в науці теж бувають мрійники. Та в мене часто складається враження, що його завзяття виходить за межі дозволеного, і тоді він починає літати на крилах фантазії, хоч і спокусливої, але все ж фантазії. Довелося зауважити йому.

— І який же результат? — зацікавлено спитав Дуку.

— Хлопець усе визнає, та не може позбутися своєї «звички» отак зразу. У нього, мені здається, це залежить від темпераменту.

— В чому це виявляється, товаришу академік?

— В його перебільшеній чутливості, яка іноді шкодить йому. Часто трапляється, що він почуває себе ображеним, скипає гнівом, даремно мучить себе, бо йому, бачте, здалося, ніби необразливе слово, випадково сказане кимось із колег, — інсинуація на його адресу.

— Самоїле Хузум буває у вас дома?

— Бував. Та ось уже кілька місяців, як не переступає мого порога.

— На це є якась причина?

— Є, але така, що може бути витлумачена так тільки людиною його вдачі. Одного разу Самоїле привів до нас юнака, з яким познайомився десь зовсім випадково. «Товаришу професор! — сказав він, — я відкрив унікум чоловічої краси». І справді, юнак був вельми гарний. Я запросив їх на обід, отже, з цим юнаком познайомилась і

дружина, що теж була вражена його красою. Між іншим, крім краси, в юнака нічого не було, і Самоїле зрозумів це. Тому він і сприйняв як особисту образу, коли йому здалося, ніби моя дружина приділяє юнакові більше уваги, ніж йому. Зате той унадився до нас трохи не щодня. Мені здалося, що він припав до вподоби й Настасії, яка назвала його «обурливо гарним», хоч, як я вже казав, відчуває до чоловіків глибоке презирство. Дружина казала, ніби Настасія спалахнула справжнім коханням до Ніка Шимандяна.

— Ніка Шимандяна?

— А хіба ви його знали?

— О, ні! Але Нік Шимандян завдав чимало клопоту міліції місяців шість тому.

— Певно, тоді, коли наклав на себе руки? Дещо я начебто чув.

— Може, ви знаєте причини, які примусили його це зробити?

— Ні.

Академік відповів швидко, і з того, як він щиро й одверто дивився на майора, Дуку зрозумів, що Алчібіаде Робеску каже правду.

— Він заподіяв собі смерть, коли офіцер міліції прийшов розпитати про його подругу, яка несподівано зникла. Кажуть, Нік Шимандян вчинив це, злякавшись, що то прийшли по нього.

— Я про це нічогісінько не чув... І що ж, зрештою, з'ясувалося, з якої причини він застрелився? — запитав після паузи академік.

— Ні. Є деякі припущення, але це тільки припущення.

— А я мало не взяв його до себе на посаду секретаря.

— Ви й справді мали намір зробити це, товаришу академік? — запитав Дуку удавано наївно.

— У мене був такий намір, хоча Нік Шимандян був зовсім не та людина, яка мені потрібна. Та наполягали дружина й Настасія. А ви ж знаєте, що коли жінки заберуть собі щось у голову, то вже не відчепляться.

І Алчібіаде Робеску якось зніяковіло засміявся.

— А тепер таке, товаришу академік! Скажіть, вам доводиться іноді працювати вдома?

— Взагалі доводиться. Та щоб заспокоїти вас, скажу, що це не стосується винаходу, над яким я працюю.

— Особливо після сьогоднішнього дня, коли ви дізналися, що є люди, які цікавляться винаходом, ви повинні цього уникати. Це моя перша порада. Дозволю собі зробити ще одну: жодного слова співробітникам.

— А може, варто було б сказати їм про те, що є негідники, які цікавляться нашим винаходом?

— Ні, товаришу академік. Про це ви ні з ким не повинні говорити. Навіть із товаришкою Йовеніке, якій ви, здається, дуже довіряєте. Цілком зрозуміло, що ця порада стосується не тільки співробітників, але й вашої дружини. Гадаю, нема потреби пояснювати, навіщо це робиться?

— Це зайве, товаришу майор. Мені ясно, що в даній ситуації підвищена пильність конче потрібна.

— Що стосується нас, то ми вживемо заходів, аби до підвищеної пильності додати й підвищену безпеку. Іще одне прохання: крім вас, я абсолютно для всіх — товариш Валентин Гойя з Ради Міністрів. Очевидно, мені доведеться турбувати вас іще не раз. А коли буде щось термінове, ви можете подзвонити мені по телефону.

І Дуку дав академікові свій номер телефону.

— Гаразд, товаришу майор.

Дуку хотів уже йти, як раптом двері розчинились, і до кабінету зайшла жінка в білому халаті. Дуку одразу ж упізнав її по волоссю бузкового відтінку: то була Настасія Йовеніке.

— Даруйте, професоре, але в мене до вас невідкладна справа.

Алчібіаде Робеску спохмурнів, але за мить обличчя його заясніло, і він запитав доброзичливо:

— Що сталося, Настасіє?

Замість відповіді Настасія втупилася очима в Дуку. Її погляд неначе запитував: «Що це за суб'єкт?»

Алчібіаде Робеску поспішив познайомити їх.

— Товариш Гойя з Ради Міністрів, а це Настасія Йовеніке, мій найнадійніший співробітник.

Настасія Йовеніке не подала Дуку руки і дивилась на нього з неприхованою цікавістю.

— Ви хворі? — спитала вона його.

— Зовсім ні.

— Тоді, може, у вашій сім'ї сталося якесь нещастя?

— Теж ні!.. Що вас примушує робити таке припущення?

— Погляд ваших очей. У вас якісь засмучені очі.

І, повернувшись до нього спиною, заговорила до Алчібіаде Робеску:

— Я хочу повідомити вам дещо вельми важливе.

— Дозвольте мені йти, товаришу академік? Дякую за відомості. Я доповім першому заступникові голови Ради Міністрів.

Вийшовши на вулицю, Дуку повільно пішов пішки. У нього був гарний настрій. Ми-

мо проїхала цистерна, щедро поливаючи вулицю. На якусь мить запах мокрого асфальту забив пахощі зелені, що струменіли з посвятковому заквітчаних каштанів.

Дуку насвистував.

6

Телефон задзвонив коротко, тривожно. Дуку підняв трубку.

— Товариш майор Менеїле?

— Так, я.

— Добридень! Говорить капітан Овезя з карного розшуку. Пригадуєте?

— Аякже, товаришу капітан. Я саме думав про вас.

— Справді?

— Хотів подзвонити вам і попросити зайти до мене. Є потреба поговорити в справі Ніка Шимандяна.

— Я до ваших послуг, товаришу майор. Я теж дзвоню вам у цій справі. Якийсь Маріус Мерджіняну хотів поговорити зі мною, та оскільки ви взяли на себе це розслідування, мені здається, вам було б цікаво послухати його. Послати до вас чи ні?

— А де він зараз?

— Чекає у мене внизу.

— Нехай трохи зачекає. Через десять хвилин я буду в вас. І поговорю з ним там.

— Гаразд. Чекаю.

Через три чверті години «Антрекот» увійшов до кабінету капітана Овезі. Він був стурбований тим, що його змусили стільки чекати, бо був певен, що капітан Овезя, дізнавшись, про що йдеться, прийме його негайно.

— Добридень! — привітався «Антрекот» із порога. Він був трохи збентежений, побачивши незнайомого офіцера.

— Сідайте, Мерджіняну!

— Дякую!

І сівши, пильно зиркнув на офіцера.

— Ну, то що ви хочете розповісти? — спитав Дуку.

«Антрекот» зітхнув.

— Не знаю, з чого починати.

— Починайте, з чого хочете.

— Отже, ви в курсі «справи»?

— Атож.

— Тоді знайте, — з'явився суб'єкт.

— Той, що з магнітофонною стрічкою?

— Еге ж. Приходив учора вранці. Загавкав Скарамуш. Скарамуш — мій песик. Суб'єкта я впізнав одразу. Він з'явився з новою аферою. «Послухай! — каже мені. — Треба облагодити одне дільце». — «Залежно від того, яке», — відповів я. Він озирнувся довкола й каже: «Мені здається, зайва копійчина в кишені не завадить». — «А хіба є хтось такий, кому б зайва копійчина завадила в кишені?» — «Отже, ти згоден?» — «Якщо це не надто небезпечна справа», — погодився я. — «Ризик є, звичайно». — «Буває різний ризик. Кажи, в чому річ», — мовив я. — «Бачиш, я не можу тобі сказати: зроби те й те і одержуй свою пайку. Я можу тільки сказати, що коли справа вигорить, твоя пайка становитиме щонайменше двадцять тисяч! Але я не можу тобі сказати, що саме ти повинен робити. Справа з ризиком, чого таїтись! Інакше, за віщо тобі обіцяли б стільки грошей? Двадцять тисяч — це тобі не жарт!» — «Коли це справа мокра, то шукай собі іншого», — відрубав я йому, товаришу слідчий. Таких справ я боюсь, як вогню. Бо вбивство — справа кепська. Щонайменше п'ятнадцять років тюрми, це точно! Інша річ — потягти щось, хоч я і цим уже не займаюсь.

— Що ж було далі?

— Суб'єкт запевнив мене, що справа не мокра. Я подумав собі: «Двадцять тисяч лей — це ж гроші». Я давно мрію збудувати собі теплицю. І погодився. «Що ж мені робити?»—спитав я.—«Я прийшов тільки попередньо домовитися. Тепер піду куди треба. Циркові вистави любиш дивитися?» — «Люблю». — «Ось тобі квиток на виставу в п'ятницю ввечері. Приходь неодмінно. Зрозумів?» — «Зрозумів», — відповів я. — «Ну, тоді я пішов!» — На порозі він обернувся і ще раз сказав: «Приходь обов'язково! Там дістанеш потрібні вказівки. Тільки дивись мені! Що накажуть, роби сам, нікому не довіряй!»

— Оце й усе? — спитав Дуку.

— Усе, товаришу слідчий. Тобто не все. Я не сказав вам, чого прийшов до вас. Чи ви самі здогадуєтесь?

— Здається, здогадуюсь: подумав, що надто великий ризик?

— Достеменно так, товаришу слідчий.

— Добре зробили, Мерджіняну, що перемогли спокусу. Квиток у вас?

— Так.

— Давайте його сюди.

«Антрекот» витяг з кишені новісінький шкіряний гаманець, дістав із нього квиток і простяг Дуку. Дуку записав собі ряд і місце й віддав квиток Мерджіняну.

— На виставу підіть обов'язково! Скажіть, Мерджіняну, у вас гарна пам'ять?

— Гарна, товаришу слідчий.

— Можете запам'ятати номер телефону? — І, давши йому номер, додав: — Коли до п'ятниці що-небудь станеться і ви захочете про це повідомити мене, подзвоніть по цьому номеру.

— А кого питати?

— Товариша Маноле. Тільки глядіть, запам'ятайте номер.

— Не турбуйтеся, товаришу Маноле.

Коли «Антрекот» пішов, Дуку поговорив з капітаном Овезею, розпитавши в нього деякі подробиці про «Антрекота». А тоді повернувся до себе. У нього сидів молодший лейтенант Пічоруш.

— Пічоруш, ви мені якраз потрібні. Навідайтесь до цирку і спитайте, чи продано квитки праворуч і ліворуч ось цього місця. Якщо ні, то купіть. Коли ж місця продані, візьміть квиток у задньому ряду. Мені неодмінно треба подивитися виставу. Не завадило б купити два квитки. Так, так, два. Капітан Тудорашку, певно, теж піде.

Хоч вистава в цирку йшла звичайна, людей було чимало. За п'ять хвилин до початку зал був майже весь заповнений.

«Антрекот» прийшов за десять хвилин до початку, як завжди, елегантно вдягнений, і жінки крадькома зиркали на нього. Жодній із них не спадало на думку, що цей елегантний чоловік — колишній правопорушник на кличку «Антрекот», бо однієї ночі він пограбував крамницю м'яса.

Відтоді, як «Антрекот» із власного бажання прийшов до головного управління міліції, минуло дві доби. За цей час він не дзвонив Дуку по телефону; це означало, що в нього не було нічого нового. А втім, Дуку інформували, що весь цей час «Антрекот» працював у своєму городі й до нього ніхто не приходив. Не було ніякого сумніву, що в цирку він дістане перше завдання.

Нарешті пролунав дзвоник, сповіщаючи про початок вистави.

«Антрекот», який уважно слідкував за кожним, хто проходив повз нього, сів на своє місце. За кілька хвилин прийшов і Дуку. «Антрекот» не сподівався побачити його тут, проте виявив досить самовладання, щоб не виказати, що знає цю людину.

Ліворуч від «Антрекоту» сів Пічоруш. Місце праворуч лишалося вільним. Дуку сів позаду.

В останню мить, коли оркестр заграв уже увертюру, хтось сів праворуч «Антрекоту». Дуку ледве стримався, щоб не свиснути від здивування: то була Настасія Йовеніке.

Боячись, щоб його не впізнали, Дуку пересів у інший ряд. Тепер за Настасією мусив стежити тільки Пічоруш. У Пічоруша були зіркі очі, отож Дуку міг цілком покластися на нього. Сам Дуку бачив тільки голови Пічоруша, «Антрекоту» й Настасії. «Антрекот» крутив головою на всі боки, і це свідчило: зв'язок поки що не встановлено.

Під час перерви Дуку один із перших підвівся з місця. Глядачі юрмилися біля буфету. «Антрекот» жадібно курив. З його розчарованого обличчя Дуку зрозумів, що зв'язок не встановлено. Настасія не виходила. Не показувався й Пічоруш, якому було наказано не спускати з неї очей.

Перерва скінчилася. На арені натягли сітку. Готувався один із номерів, який викликає в глядачів найбільше емоцій: летючі акробати. Та коли дівчина й двоє чоловіків вийшли, щоб розпочати свій важкий номер, Настасія підвелася й пішла до виходу. Дуку пішов слідом за нею. Він побачив, що вона сіла в машину, ввімкнула мотор і щезла в темряві ночі.

Після вистави Дуку й Пічоруш вийшли з цирку в числі останніх глядачів. Наче випадково, зустрілися на вулиці Доробанци.

— Ну? — запитав Дуку, хоч по очах Пічоруша зрозумів ще раніше: той не мав чого розповідати.

— Нічого, товаришу майор! Абсолютно нічого.

— Ну що ж! Я це зрозумів із розчарованого обличчя «Антрекоту». А знаєш, хто та жінка, що сиділа праворуч «Антрекоту»? Настасія Йовеніке.

— Просто неймовірно, товаришу майор! Які стосунки можуть бути у неї з «Антрекотом»?

— В тім то й річ, Пічоруше! Вона працює над винаходом. Але що може вона мати спільного з «Антрекотом»? Коли між ними немає нічого, то чому приходила до цирку?..

7

Богдан прокинувся і, не розплющуючи очей, намацав телефон, узяв трубку й набрав номер Дойни Робеску.

— Це ви, Дойно?

— Я. Хто питає?

— Дан. Як добре, що я вас нарешті впіймав. Уже чотири дні дзвоню вам раз у раз.

— Справді? Я ніколи б навіть не подумала, що це ви.

— Чому?

— Я була певна, що ви мені більш не дзвонитимете. Перший-ліпший мужчина на вашому місці почував би себе глибоко ображеним після того, що сталося.

— Перший-ліпший, Дойно, тільки не друг. А ми ж друзі.

— Я вам не друг, бо коли вважала б себе вашим другом, не ображала б вас.

— Хіба ж ви мене образили? То ваша приятелька. Як, пак, її звати?

— Забули вже?

— Забув. Вона просто нестерпна!

— Чого ви од мене хочете?
— Хочу бачити вас, Дойно.
— Навіщо?
— Ви мені потрібні, Дойно, конче потрібні.
— Скажіть, навіщо.
— По телефону не можна.
— Я волію по телефону.
— Гаразд. Нехай буде по телефону. Знайте, ви потрібні мені тому, що насправді я вам потрібний.
— Ви мені? Ви цього певні?
— Цілком.
— Отже, ви повірили у все, що я вам казала під час наших зустрічей?
— Я навіть не пригадую, що ви мені казали.
— І все ж таки мені здається, що ви розумна людина.
— Мерсі! Але ж...
— Знаєте, Настасія запевняла, що ви трохи... теє... несповна розуму. Вибачте, так казала Настасія.
— А я, навпаки, вважаю, що вона розумна. Тяжко розумна.
— Ви сказали — тяжко розумна?
— Еге ж.
— Мені здається, вона змінить свою думку про вас, коли я їй це розповім.
— Тобто не думатиме, що я несповна розуму?
— Атож. Більше не вважатиме вас таким. І знаєте, чому? Бо вона такої ж думки про себе. Ще тільки вчора казала мені: «Дойно, я тяжко розумна! Іноді воліла б бути дурною».
— Все лихо її в тому, що вона не може час од часу ставати дурною. Вона нещаслива, щоб ви знали. Повірте, зі мною таке трапляється вперше: я дізнався про чиєсь нещастя, а мені зовсім не шкода його.
— Значить, ви не забули образи.
— О, ні! Не через те! Я відчуваю до неї глибоку антипатію.
— Ох, і посміюся ж я колись із вас...
— Коли ж це буде?
— Коли ви закохаєтеся в неї. Ви ненавидите її. Але мені здається, що насправді ви кохаєте її.
— Не кажіть дурниць, Дойно. Особисто мені Настасія байдужа. А антипатію відчуваю до неї тільки через вас.
— Що ви хочете цим сказати?
— Скоро дізнаєтесь. Як тільки я зумію вам пояснити, навіщо ви мені потрібні. Я хочу вам допомогти, Дойно, аби до вас не прийшло нещастя. Згодні?

Дойна кинула трубку. Богдан знову набрав номер. Але ніхто не відповідав. Він ліг на спину, заклавши руки за голову, й заплющив очі.

— Ну, старий, жереб кинуто! Одне з двох: або тобі доведеться шапкувати переді мною, або я сам собі дам пару ляпасів! — мовив він голосно сам до себе.

Задзвонив телефон, і Дуку підняв трубку.
— Мені потрібен товариш Маноле, — почув він голос і одразу ж упізнав, що це «Антрекот».
— Слухаю, Мерджіняну. Я — Маноле.
— Мені конче потрібно поговорити з вами, товаришу Маноле.
— Звідки ви дзвоните?
— З автомата.
— Вас там ніхто не чує?
— Ні. Принаймні зараз.
— Слухайте, Мерджіняну! Я вас запитуватиму, а ви відповідайте. Тільки одним словом — «так» або «ні». Зрозуміли?
— Зрозумів.
— Чи приходив до вас удруге той, що пропонував вам дільце?
— Ні.
— Може, ви дістали від нього якусь звістку?
— Так.
— Через іншу особу?
— Ні.
— Поштою?
— Так.
— Листа?
— Ні.
— Телеграму?
— Так.
— Призначив вам побачення?
— Так.
— Хоче побачитись по обіді?
— Ні.
— Перед обідом?
— Ні.
— Увечері?
— Так.
— Якщо вийдете з дому о дев'ятій, встигнете на побачення?
— Ні.
— Зарано?
— Ні.
— Запізно?
— Так.
— А коли о восьмій?
— Ні.
— Теж пізно?
— Так.
— Тоді о сьомій?
— Так.
— То виходьте о сьомій з дому. Але не раніше. Домовились?
— Так.
— Все інше гаразд?
— Так.
— І досі самі?
— Так.
— А за вами часом не стежать?
— Ні, не думаю.
— Ну, гаразд. Бувайте!

Дуку поклав трубку і кілька хвилин сидів задуманий, дивлячись за вікно. Приблизно за чверть години він викликав лейтенанта Доробанцу.

— У мене для вас серйозне завдання.

— Я радий, товаришу майор.

— «Антрекоту» призначили нове побачення.

— Де?

— Не знаю. Я не хотів, щоб він казав про це по телефону, хоч і запевняв, ніби поблизу нікого нема.

— Можете йому вірити, товаришу майор. «Антрекот» — хитрий лис.

— Воно то так, але ж ми не знаємо, чи інші не хитріші за нього.

— І це правда, товаришу майор.

— Він вийде з дому о сьомій вечора. Ви підете за ним. Скільки дати вам іще людей?

— Навіщо? І сам упораюсь.

— Тут одного замало. Щось мені не подобається ця історія з «Антрекотом».

— Чим саме, товаришу майор?

— Чи не пронюхали вони, бува, чогось? Бо чому не встановили з ним зв'язок в цирку, як було домовлено?

— Навіщо ж тоді призначили нове побачення?

— Я теж про це думаю. Ми мусимо бути готові на той випадок, коли б довелося захищати його. Тому вам не можна йти самому. Візьмете з собою ще двох хлопців, на свій розсуд. Отож не забудьте: увечері о сьомій «Антрекот» виходить з дому. Звертаю вашу увагу: підвищена пильність.

— Все зрозуміло, товаришу майор. На все добре!

З машини, яка стояла на розі вулиці, добре було видно дім «Антрекоту». Лейтенант Доробанцу глянув на годинник. «Антрекот» мав ось-ось вийти. За хвилину він і справді з'явився на вулиці. Глянув праворуч, потім ліворуч і тільки тоді рушив до автобусної зупинки. Під'їхав автобус, і, випередивши інших, «Антрекот» сів першим. З автобуса зійшов на останній зупинці, на П'яца Скинтейї. Не поспішаючи, звернув до парку. Буйна зелень весни манила сюди людей. Пахло водою й бузком.

«Антрекот» узяв на прокат човен і поплив «на прогулянку». Це означало, що побачення мало відбутися на озері.

Доробанцу і ще один співробітник міліції теж сіли в човен, третій лишився на березі. Лейтенант навмисне повеслував у протилежний від «Антрекоту» бік. І тільки відпливши метрів на десять од берега, змінив напрямок. Він тримався на такій відстані, щоб йому видно було, що робиться на човні «Антрекоту».

— Співати вмієте? — запитав Доробанцу товариша.

— Дещо міг би, товаришу лейтенант.

— Тоді співайте.

Інші човни випереджали «Антрекота» або перетинали йому дорогу, проте жоден не наближався до нього, хоч тепер «Антрекот» заїхав за острівець, у дуже зручне для такої зустрічі місце. Він, напевно, дістав вказівку чекати там. Доробанцу глянув на годинник. Минуло півгодини, але до «Антрекоту» ніхто не підпливав.

— Що це може означати, товаришу лейтенант?

— Біс його знає. Мабуть, вони не довіряють йому.

— А може, поставили пастку, щоб рішити його?

— Чому вони не зробили цього досі? Поблизу не видно жодного човна?

— Ні.

— Що ж... А втім, мені здається, «Антрекот» довго на озері не затримається.

І справді, за чверть години «Антрекот» поплив до причалу.

— Що ж будемо робити, товаришу лейтенант?

— Я проведу «Антрекота» додому. Хочу поговорити з ним. Може, довідаюсь про щось таке, чого він не міг сказати майорові по телефону. А ви повернетесь в управління й про все доповісте. Після розмови з «Антрекотом» я теж приїду туди.

В автобусі «Антрекот» сів попереду, біля водія. Доробанцу зайняв місце у нього за спиною. Зійшли на тій же зупинці. Доробанцу пропустив «Антрекота» вперед. На вулиці не було ані душі. Він наздогнав «Антрекота», коли той звертав уже до свого будинку.

— У мене до вас розмова за дорученням товариша Маноле.

— За дорученням товариша Маноле? — перепитав «Антрекот», на мить завагавшись.

— Так. За дорученням товариша Маноле.

— Ну, тоді заходьте.

— Ідіть попереду, показуйте дорогу.

Поминули сад і підійшли до будинку. Двері в коридор були розчинені.

— Що це означає? — прошепотів «Антрекот».

Доробанцу схопив його за руку.

— Ідучи з дому, ви замикали двері?

— Аякже. Певно, мене обікрали в мою відсутність!

— Ідіть попереду, — сказав Доробанцу, сягнувши в кишеню, де лежав пістолет.

«Антрекот» хотів увімкнути світло, та спіткнувся об щось, прямуючи до вимикача. Коли в кімнаті спалахнуло світло, він побачив, що спіткнувся об труп свого улюбле-

ного песика Скарамуша. Та цим лихо не скінчилося: шафа стояла розчинена, білизна валялася розкидана по кімнаті. Приймач лежав на підлозі, екран телевізора був розбитий. Оббивка дивана й кількох стільців була порізана, посуд — побито.

— Бачите, товаришу? — мало не заплакавши, прошепотів «Антрекот».

— Звичайно, бачу. Гарно з вас познущалися!

— А ви хіба не знаєте, хто з мене знущається?

Доробанцу вважав, що признаватись іще рано, і спитав:

— Хто?

— Вони. Дізналися, що я виказав. І нові-

що мені було встрявати в цю справу, товаришу?

Доробанцу обмежився тим, що запропонував йому сигарету.

— Закуріть!

— Дякую, — пробурмотів «Антрекот» і, закуривши, спалахнув: — Покину к бісу це місто.

— Чому?

— Вони мене заріжуть. Дізнаються, що я виказав, і заріжуть. Сидячи за гратами, я навчився по очах упізнавати тих, хто дуже легко може зарізати людину, легше ніж свиню. От побачите, що заріжуть!

— Не заріжуть!

— Ні, заріжуть. Я поїду геть.

— Не робіть дурниць! — порадив йому Доробанцу. — Коли б вони мали намір зарізати вас, то не чинили б цього погрому.

— Вам так здається? — підбадьорився «Антрекот».

— Не здається, а я певен цього. Як я вже вам казав, я маю до вас розмову за дорученням товариша Маноле.

— Казали. Та яка тепер може бути розмова з товаришем Маноле?

— Товариш Маноле хоче знати те, чого ви не могли повідомити йому по телефону.

— Нема чого довго розповідати. Вони сповістили мене телеграмою.

— Можна мені на неї глянути?

— Будь ласка.

«Антрекот» вийняв з кишені телеграму, і Доробанцу прочитав:

«Неодмінно приходь озеро Херестрєу сім годин. Магдалена».

Телеграму було надіслано з тридцять другої поштової філії.

— Підписали жіночим ім'ям, щоб не впадало в око, — докинув «Антрекот».

— Мабуть, — погодився Доробанцу, поклавши телеграму в кишеню.

— Я б хотів поговорити з товаришем Маноле, — сказав «Антрекот» і зітхнув, мов безпорадна дитина.

— Гаразд. Я скажу товаришу Маноле, що ви хочете з ним поговорити. Телефон його пам'ятаєте?

— Пам'ятаю. Подзвонити?

— Подзвоніть завтра.

Дуку глянув на двері, що зачинилися за «Антрекотом». Той неодмінно хотів зустрітися з товаришем Маноле, щоб попросити таке, що майорові ніколи й на думку не спало б.

— Я хотів би, — сказав на прощання «Антрекот», — щоб мене знову посадили за грати, доки ви не натрапите на слід того типа. Адже він од вас однаково не втече. Я вас знаю.

— Як я можу посадити вас, коли ви не порушили закону? Хіба вам подобається сидіти в тюрмі?

— Там подобається хіба дияволові. Але ж краще сидіти за гратами, аніж тебе мають тут зарізати. Коли він зміг проломити череп моєму Скарамушу, то за іграшки розпоре мені черево або застрелить.

— У в'язницю посадити вас я не можу.

— Та ні, ви посадіть мене не насправді, а про людське око. Поки вп'ймаєте його...

— Навіть... про людське око, Мерджіняну, не можу. Але я міг би послати вас на тиждень-два кудись на периферію. За цей час ми обов'язково натрапимо на його слід.

«Антрекот» трохи подумав, потім рішуче відповів:

— Не підходить, товаришу Маноле.

— Ну, гаразд. Тоді лишайтеся вдома і працюйте собі на городі. Я вже казав вам і ще раз повторюю: коли б він мав намір улелекати вас, то не чинив би такого бешкету у вашому домі. Це ясно, як божий день.

— Якщо ви так вважаєте, товаришу Маноле... Правду кажучи, ви трохи розрадили мене. Мені наче тягар якийсь із душі зсунувся.

— Можете бути цілком спокійні, Мерджіняну.

Коли «Антрекот» пішов, Дуку вийняв із шухляди блокнот, в якому робив щодня помітки, і заходився гортати його. Зупинився на записі:

«ДОЙНА РОБЕСКУ — 35 років. Дружина вченого Алчібіаде Робеску — 65 років. Вийшла заміж десять років тому, тобто коли професору було 55, а їй 25. Щоб побратися з нею, Алчібіаде Робеску розлучився з першою дружиною, істеричкою, холодною, злою, сварливою жінкою з пригніченою психікою. Невдовзі після розлуки вона потрапила під автобус, коли переходила вулицю.

Дойна до нього двічі була замужем. Перший раз — за фоторепортером, а другий — за оператором Бухарестської кіностудії. За Алчібіаде Робеску вона вийшла, мабуть, з матеріальних міркувань.

Екзальтована, містична особа. Дотримується постів, ходить до церкви. Корислива, скритна. Алчібіаде Робеску у всьому їй потурає. Здається, він її дуже любить.

Богдан запевняє, що Дойна Робеску трохи пришелепувата. Може, він і має рацію, коли врахувати постійні відвідування могили Ніка, кімнату спогадів про небіжчика.

Якесь дивне приятелювання з Настасією Йовеніке.

У Богдана таке враження, ніби вона боїть-

ся своєї подруги. Але яка може бути підстава для цього? Та Богдан запевняє, що Дойна Робеску справила на нього враження людини, яку хтось або щось постійно тероризує. Але хто б це міг бути? Настасія Йовеніке? І чи тільки Настасія? Хто раз у раз дзвонить Дойні по телефону? І чому Дойна боїться йому відповідати? Та, найголовніше, які в Дойни причини боятися Настасії Йовеніке? Дізнатися про це вкрай необхідно.

Як пояснити те, що Дойна ухиляється від зустрічі з Богданом? Її тероризують? Невже від неї зажадали, аби вона порвала з ним усякі стосунки? Чи, може, вона не хоче наражати його на неприємності?

Як на мене, то Дойна Робеску загадка номер один. Треба глибше поцікавитись її особистим життям. Нам відомо про неї дуже мало. Дивно, що, крім Настасії Йовеніке, у неї немає інших подруг.

Цікаво, чи супроводжувала Дойна чоловіка у всіх його подорожах за кордон?..»

Дуку поринув у роздуми. Який заплутаний клубок! Скільки подій за два тижні? Загадкове вбивство в барі «Меридіан»... Замах на Богдана... Бешкет у квартирі «Антрекоту»... Занадто навіть для досвідчених правопорушників!

«Битва обіцяє бути запеклою», — подумав Дуку і, зітхнувши, підсунув до себе другий блокнот.

«МОНА КИРЧУМЕРЕСКУ. Покоївка в родині Робеску. Хоч її й узяли кілька місяців тому, вона непомітно прибрала до рук усе господарство. Її рекомендувала Настасія Йовеніке. Цікаво: Мона зуміла стати потрібною насамперед для Дойни...

Вік: сорок років. Не працює акушеркою з 1955 року. В 1950 році перебувала під слідством (померла жінка, якій вона нелегально робила аборт), та кінець кінцем вийшла суха з води. Кинувши акушерство, відкрила невеличке ательє. Хоч це й давало чималий зиск, через чотири роки ліквідувала його і влаштувалася касиркою в столичному театрі. Здобувши прихильність режисера Туфенеску, запропонувала його увазі свою комедію. Режисерові комедія сподобалася, і він призначає читання п'єси в присутності авторки. Перед самим початком читання слідчий міліції повідомив по телефону директора, що Мону Кирчумереску заарештовано: вона панчохою задушила у себе вдома свого коханця. Жертва — студент останнього курсу політехнічного інституту.

Мону Кирчумереску не покарали, бо лікарі констатували, що вона перебувала в стані афекту. Її забрали в психіатричну лікарню «Чентрал», звідки вийшла лише торік. Працювала в своєї двоюрідної сестри Настасії Йовеніке. Два місяці тому Настасія порекомендувала її своїй подрузі Дойні Робеску. З якою метою?..»

До кабінету зайшов старшина з текою.

— Товаришу майор, я приніс вам рапорт «Спостережного пункту А».

— Дякую. Прочитаю згодом.

Та, лишившись на самоті, Дуку передумав. Розгорнув теку і заходився уважно читати рапорт.

«За професором Алчібіаде Робеску не помічено нічого особливого. Як звичайно, машина відвезла його в інститут о дев'ятій годині. Повернувся додому, як завжди. По обіді, о вісімнадцятій, знову поїхав до інституту. Там працював до півночі.

Нічого особливого не помічено й за Дойною Робеску. Цілісінький день не виходила з дому. І до неї ніхто не приходив, крім Настасії Йовеніке. Вона приїхала на обід разом з професором. Після їхнього від'їзду Дойна Робеску сіла в машину, щоб поїхати до міста, але в останню мить передумала.

О сімнадцятій годині шість хвилин вийшла Мона Кирчумереску. Таксі одвезло її до університету, звідки вона дійшла пішки до кінотеатру «Патріа». Біля кінотеатру сіла у вісімдесят сьомий тролейбус. Вийшла на зупинці «Київ». Звідти попрямувала до дванадцятого номера на вулиці Сіренелор. Навідалася до родини Олінеску. Була там близько п'ятдесяти хвилин. Якийсь молодик провів її до тролейбусної зупинки. Прощаючись, поцілував руку. Вона погладила його по щоці.

З тролейбуса вийшла біля Північного вокзалу. Подзвонила з автомата в залі для пасажирів. Потім купила квиток і вийшла на перон. Гуляла по перону. За три хвилини до відходу швидкого поїзда № 301 пішла вздовж вагонів, наче для того, щоб подивитись на пасажирів, які купчилися біля вікон. Важлива деталь: до телефонної розмови ходила з непокритою головою. Перед виходом на перон наділа жовтий берет. Доповідаю з цілковитою певністю — з жодним із пасажирів вона не розмовляла.

Як тільки Мона дійшла до паровоза, поїзд рушив. Вона зупинилась і стояла, доки повз неї не пройшли всі вагони. Тільки тоді пішла геть. Біля вокзалу сіла в таксі, яке відвезло її додому».

«Це теж нитка, — подумав Дуку, поклавши рапорт у теку. — Якась дивакувата покоївка... Їздить до міста й повертається додому в таксі... Надіває жовтий берет і виходить до поїзда, який іде за кордон...»

Дуку підняв трубку.

— Алло! Пічоруш повернувся?

— Пішов до вас, товаришу майор, — відповів Доробанцу.

За мить Пічоруш увійшов до кабінету.

— Що накажете, товаришу майор?

— У мене для вас термінове завдання. Фактично, навіть два. Але одне з них виконаєте згодом. Справа така: на вулиці Сіренелор, у дванадцятому номері, мешкає родина Олінеску. Якомога швидше подайте мені про неї повні відомості.

Залишившись на самоті, Дуку знов розгорнув блокнот з нотатками й читав далі:

«САМОЇЛЕ ХУЗУМ. Двадцять вісім років. Наймолодший співробітник Алчібіаде Робеску. Та коли врахувати думку шефа — людина важкої вдачі. Веде розмірений спосіб життя. Більшу частину часу проводить у лабораторії. Живе разом з матір'ю, знаменитою актрисою, яка змушена була залишити сцену, втративши зір внаслідок автомобільної катастрофи. Самоїле Хузум безмежно любить її, навіть обожнює.

Немає ніяких серйозних підстав підозрювати його. Те, що він познайомив Ніка Шимандяна з подружжям Робеску, нічого не означає. Якось уночі, коли Самоїле Хузум повертався додому, до нього причепився якийсь здоровило, заявивши, що він, мовляв, упізнає в ньому, Хузумі, коханця своєї дружини. Він буцімто давно вже шукає його і тепер не пропустить нагоди поквитатися з ним. І, щоб надати погрозі більшого ефекту, вийняв з кишені ножа. В цю мить з'явився Нік Шимандян. Він кинувся на здоровила, одібрав ножа й одним ударом кулака звалив його на землю. Хузум не знав, як і дякувати своєму рятівникові. Він навіть гадки не мав, що їхнє знайомство підстроєне.

Нік не сподівався, що після інсценізованого нападу Хузум познайомить його з академіком. Більш імовірно, що все було підстроєне, аби залучити до роботи самого Хузума. Та згодом, коли Ніка ввели в дім академіка й коли він зрозумів, яке враження справив на Дойну Робеску, він переконався, що легше досягне мети, коли дружина академіка стане його коханкою.

В усякому разі, як і Амедеу Джяне, Самоїле Хузума треба вважати непричетним до справи».

8

Через кілька хвилин після того, як Дуку повернувся додому, задзвонив телефон.

— Ти дома, старий? — запитав Богдан.

— Що це ти пугачем став, сну на тебе немає?

— Не спиться чомусь. Сто раз уже дзвонив тобі! Де ти пропадаєш?

— Був у театрі.

— Ну, тоді все гаразд. Ти дуже хочеш спати?

— Щось сталося?

— Коли не дуже, то я прийду до тебе.

— Що ж, приходь! Чекатиму.

Якщо Богдан хотів бачити Дуку в таку пізню пору, це означало: сталося щось важливе або він натрапив на якийсь слід.

«Боюся, що цієї ночі я зовсім не спатиму», — подумав Дуку.

Проте скинув костюм, надяг піжаму й сів біля розчиненого вікна.

Минуло п'ятнадцять хвилин. Почувши, як грюкнув ліфт, Дуку пішов відчинити двері.

Богдан скинув у передпокої туфлі, щоб не розбудити тітку Сабіну.

— Чи нема в тебе напохваті чогось випити, старий?

— Є! Що питимеш? Коньяк чи віскі?

— Минулого разу у тебе було якесь «Кампарі».

— Ця гіркота теж є, парубче. Я її в рот не можу взяти. Купив для тебе.

— А мені подобається. Після двох чарчин «Кампарі» втома зникає, начебто її хтось рукою зняв.

Дуку налив Богдану чарчину і спитав:

— А тепер, парубче, розказуй, чому не дав мені поспати?

— Знаєш, я мав би зразу тобі сказати: скидай переді мною капелюха, але не скажу. Спершу запитаю в тебе про дещо. Скажи, чи схожий я на вченого?

— Нітрохи.

— Як то нітрохи?

— У тебе вигляд людини, яка випила «Кампарі» й не дає спати іншим.

— Я глибоко засмучений, старий. І знаєш, чому? Я цілісіньку годину просидів у робочому кабінеті нашого вченого Алчібіаде Робеску. Відпочивав у його кріслі, обмацав усі речі, що стоять на письмовому столі академіка.

— Коли ж ти там був? Під час його відсутності?

— Так, але за його згодою.

— Звичайно, що не за згодою Мони.

— Її не було вдома. Дойни теж.

— Дойна була в театрі з Настасією.

— Я провів час з великою користю.

— У кабінеті Алчібіаде?

— Еге ж!.. Випадково зайшла в голову думка, і мені закортіло перевірити її.

— І що ж вийшло?

— Як тобі відомо, мені не подобається обличчя Мони, як і обличчя вродливої Настасії Йовеніке, котра почуває себе в цьому домі господаркою. Дружина академіка трохи пришелепувата. Зате у Мони, хоч вона й була в божевільні, на мою думку, більше глузду, ніж в обох господарів... Настасія, — справжнісінький сатана в спідниці, — повна господиня в домі. Досі тобі все зрозуміло, еге ж?

— Зрозуміліше бути не може.

— Але далі буде не зовсім зрозуміло. Якщо думати логічно, то Настасія — права рука вченого. Вона обізнана з винаходом. Отож я запитав себе: чи могли б цікавити Настасію розмови, які відбуваються в академіка дома? І відповів собі: ні. Чому? Та просто тому, що вона сама працює над винаходом. Скажи, ти згоден з моїми міркуваннями?

— Звичайно. Цілком логічні міркування.

— Отже, логічно її не повинні цікавити розмови, що точаться в кабінеті Алчібіаде Робеску. Маю я слушність?

— Ти хочеш сказати, що Настасія Йовеніке не була байдужа до таких розмов?

— Так. І я вирішив перевірити.

— Ну, і які ж наслідки?

— Я переконався, що моя підозра не була марна. Цілісіньку годину шукав. Нехай мене дідько вхопить, якщо я іще коли-небудь так нагрів собі чуба, як цього разу! Та зрештою знайшов!

— Що?

— Передавач, старий. Та ще який! Скільки, на твою думку, він важить?

— Звідки я можу знати? Той, що його ми недавно виявили, важив п'ятдесят грамів, радіус його дії був триста метрів.

— То був допотопний передавач. А цей, що я знайшов, завбільшки з маслину. Або навіть з черешню.

— Це не новина для мене. А де ти його знайшов?

— Як тобі сказати! Негідники ці з фантазією! Вмонтували цю чортівню в абажур настільної лампи. Знайти його не так-то було легко!

— Я скидаю перед тобою капелюха, парубче!

— А я, старий, запитую себе: навіщо він потрібен Настасії, цей передавач?

— А чому саме Настасії?

— Кому ж іще? Моні? Мона теж працює на Настасію.

— Я не думав про неї. Хіба вгадаєш? Може, Дойні? Або комусь іншому, хто не живе в цьому будинкові...

— Стривай, старий. Це ж двоє діаметрально протилежних припущень. Яке ти обстоюєш?

— Важче припустити, що це робота Дойни: вона могла б «задовольнити» свою цікавість набагато простіше. Адже Дойна має величезний вплив на чоловіка. До речі, що ти зробив з тим передавачем?

— Залишив на місці.

— Добре зробив. Наші фахівці перевірять і встановлять, на яку відстань він передає. Розумієш, як це важливо для нас?

— Розумію, старий. Якщо передавач працює всього на кілька метрів, ми мусимо погодитись, що той, хто приймає передачі, живе в тому самому будинку. І навпаки, коли він працює на більшу відстань, ми повинні будемо сконцентрувати свою увагу поза будинком. Точніше кажучи, дізнавшись, на яку відстань працює передавач, ми зможемо визначити поле майбутньої діяльності.

— Зрозуміло! Завтра я матиму розмову з Піркелабом. Він фахівець і краще зуміє розібратися. В усякому разі, ти зробив гарну справу. А скажи-но, які зараз у тебе відносини з Дойною?

— Слово честі, не знаю, що й відповісти!.. Так і не вдалося поговорити з нею. На телефонні дзвінки не відповідає, прийняти мене відмовляється.

— Може, ти допустився якоїсь нетактовності?

— Ні. Категорично ні. Я не можу собі ні в чому дорікнути. Я грав бездоганно. А ти часом не здогадуєшся, чому вона відмовляє мені в зустрічі?

— Мабуть, боїться за тебе.

— Тобто, за моє життя?

— А чому б і ні? Ти забув випадок з автомобілем?

— Отже, ти ладен вважати Дойну непричетною до справи?

— Зовсім ні. Може, вона й причетна, але боїться за твоє життя. Через те й не хоче вплутувати тебе. Може, вона відчуває до тебе якусь симпатію, а може, навіть закохалася в тебе, якщо взяти до уваги твою симпатичну пику нахабного і самовпевненого парубійка.

— Ти завжди любиш усе ускладнювати так, що й сам чорт не розбере, де початок, а де кінець.

— Авжеж. Я все ускладнюю, щоб потім, розглянувши можливі варіанти, спростити їх, користуючись методом виключення.

— Дойну я вважаю великою негідницею.

— Дивись, щоб часом не закохався, — пожартував Дуку. — Але скажи, ти спав хоч трохи цієї ночі?

— Ні.

— Тоді бери в шафі піжаму і лягай на дивані. Мені страх, як хочеться спати. Вранці нас чекає до біса роботи. Треба буде перевірити отой передавач і вжити необхідних заходів. На добраніч, парубче!

Вранці душ і чашка міцної кави освіжили Дуку, хоч він спав усього дві з половиною години.

Першим до кабінету зайшов Пічоруш.

— Ну, що дізналися про родину Олінеску?

— Олінеску — порядні люди, товаришу

майор. Про все це я написав у рапорті. Будь ласка. — І подав письмовий рапорт.

— Це я прочитаю пізніше. Доповідайте словами.

— Родина Олінеску складається з чотирьох осіб. Олінеску-батько працює на заводі «Грівіца Рошіє». Він котельник. Дружина — Порфіра Олінеску — хатня господарка. Порядна жінка, хоч трохи й сварлива. Депутат районної Ради. Син — Шербан — теж працює на заводі електриком. Йому вісімнадцять років. Усі сусіди хвалять його. І нарешті дочка Нунука.

— Якої думки про батька й сина на заводі?

— Гарної, товаришу майор. Про сина навіть кращої, ніж про батька.

— Далі.

— З дівчиною батьки мали клопіт. Нунука старша за брата на чотири роки. Вона надзвичайно вродлива, товаришу майор. Та нещасливе кохання привело її до психіатричної лікарні. Там вона познайомилась і заприятелювала з Моною, незважаючи на різницю віку. Час від часу Мона навідує її. Тепер Нунука хвора: у неї щось із серцем. Весь час лежить у ліжку. Оце і все, товаришу майор.

— Гаразд, Пічоруше. Тим часом ви мені не потрібні.

«Ще один слід губиться», — подумав Дуку. Пригадав, що Мона після одвідин хворої подруги з'явилася на вокзалі за кілька хвилин до відправлення міжнародного поїзда. Але з якою метою? Навіщо вона наділа жовтий берет перед виходом на перон? Спеціальна прикмета? Напевно, так. Але що вона означає? Можна було припустити й таке: Мона наділа берет для когось, хто сидів у поїзді, щоб повідомити про щось без слів.

Натрапити на слід загадкового пасажира справа була нелегка. Багато людей виїхало того дня за кордон. Працівники різних департаментів з певними завданнями в країни Європи або за океан, члени делегацій, ділові люди — іноземці, румунські громадяни, яких запросили родичі з-за кордону, туристи. Всі вони були записані поіменно до списку, що лежав у теці на письмовому столі. Дуку розгорнув теку, вийняв аркуш паперу й заходився перечитувати одне по одному прізвища. Більшість із них йому нічого не говорили. Інші належали людям, які протягом кількох років довели свою відданість.

«Хто з них? — думав Дуку. І тут же додав: — В усякому разі, з Мони не можна спускати очей».

Відтоді, як її бачили на пероні, минуло чотири дні. Вона ні з ким не зустрічалася, нікому не дзвонила по телефону, і їй ніхто не дзвонив. Щоранку ходила то на базар, то до гастроному чи до булочної. Решту часу проводила дома.

Тим часом, як Дуку читав список, біля парадних дверей будинку академіка пролунав дзвоник. Звук його розійшовся по всьому будинку. Почула його і Дойна в «кімнаті спогадів». Вона сиділа в кріслі-качалці, заплющивши очі, ніби спала. Але насправді не спала, а плакала. Сльози котилися їй з очей, змочували губи. Та вона не втирала їх.

Мона пішла відчинити. Біля дверей стояло двоє чоловіків у спецівках. В одного на лівому плечі висіла сумка.

— Що вам? — за звичкою неприв'ітно спитала Мона.

— Ми з телефонної станції. Ви писали, буцімто у вас щось негаразд із телефоном.

— Так. Господар уже тричі просив його полагодити.

— Раніше прийти ми не мали змоги. Багато роботи.

— Заходьте.

Обидва техніки зайшли до вестибюля, добре витерши ноги.

— У вас тут так чисто, що боязко навіть ступати. Ви прибираєте в домі?

— Я.

— Видно, що з вас гарна господиня, — похвалив її технік з портфелем. — А де телефон?

— Ходімо за мною.

Мона завела техніка до кабінету Алчібіаде Робеску.

Телефон стояв на письмовому столі. Поки один із техніків розбирав апарат, другий підійшов до розчиненого вікна.

— Певно, щось у розподільчій коробці, — сказав він, вихилившися з вікна.

— Зараз побачимо, — відповів другий.

За хвилину знову задзвонив дзвінок.

— Кого іще там чорт приніс? — роздратовано мовила Мона, вагаючись, покинути їй техніків самих чи ні. Дзвінок дзвонив без угаву, і Мона побігла відчиняти.

Дзвонив молодший лейтенант міліції, вродливий, поставний.

— Добридень! — привітався він.

— Добридень! — відповіла Мона. — Ви до кого?

— До вас, — відповів лейтенант і, не чекаючи запрошення, рушив до вестибюля.

— До мене? — здивувалася Мона, але не розгубилася.

— Так, — відповів лейтенант. — Ви ж Мона Кирчумереску?

— Так, я.

— В такому разі, до вас.

— Заходьте до господи.

— Академік Робеску вдома?

— Ні, в інституті. Сідайте, будь ласка.

Мона лишилася стояти. Помітно було, що вона трохи збентежена. З одного боку, їй було незручно довго залишати техніків самих — «щоб часом чого не поцупили!» — з другого — кортіло дізнатись, чого хоче від неї лейтенант міліції.

— А дружина товариша академіка?

— Вона вдома. Хочете поговорити з нею?

— О, ні. Не треба. Я ж вам сказав, що маю справу до вас.

— Справді?.. Я до ваших послуг. У чому річ?

— Отже, ви Мона Кирчумереску?

— Я.

— Покажіть мені, будь ласка, ваш паспорт.

— Зараз винесу.

І Мона зникла за дверима.

Молодший лейтенант, наче він тільки цього й ждав, підійшов до дверей, які вели до кабінету Алчібіаде Робеску. Він прочинив їх і зробив знак технікам, щоб ті спокійно займалися своєю справою. Один із техніків саме розглядав у лупу настільну лампу на письмовому столі, точніше — невеличкий передавач.

— Яка сьогодні гарна погода!.. Правда?.. Апарат не зіпсований. Певно, коротке замикання, — сказав технік з лупою. Його товариш у протилежному кутку кімнати тримав на долоні невеличкий прямокутний апарат і слухав його.

Мона повернулася до вестибюля.

Молодший лейтенант заходився уважно вивчати його аркушик за аркушиком так, наче вперше бачив такий паспорт.

Потім віддав його Моні.

— Дякую.

Різкий жест, а головне, холодний тон, яким він вимовив «дякую», стривожили Мону, хоча зовні вона лишалася спокійною.

Молодший лейтенант розгорнув планшетку, вийняв блокнот і почав повільно гортати його. Кінець кінцем знайшов те, що шукав, і задоволено зітхнув.

В цю мить із кабінету Алчібіаде Робеску вийшли техніки.

— Все, товаришко! Телефон працює. — Потім, звертаючись до молодшого лейтенанта: — Бувайте, товаришу міліціонер.

Молодший лейтенант ледь помітно кивнув головою, утупивши очі в блокнот.

— Будете перевіряти? — запитав Мону другий технік.

— Навіщо? Коли ви кажете, що все гаразд... — Мона нетерпляче ждала, щоб техніки швидше пішли, бо хотіла нарешті дізнатися, чого прийшов лейтенант міліції.

— Будьте спокійні, товаришко. Ми зробили як слід.

Мона провела техніків, зачинила двері, повернулась до молодшого лейтенанта і тільки тепер сіла на стілець.

Молодший лейтенант поставив їй іще кілька запитань, а потім пояснив, чого прийшов: вона живе тут уже понад два місяці, а ще й досі не прописалася.

Хвилин десять він іще вичитував їй, а тоді пішов.

Через десять хвилин Дуку подякував академіку по телефону за те, що той дозволив його людям «полагодити» телефон.

9

На письмовому столі Дуку лежала ретельна схема частини вулиці Пийнішоарелор. П'ять будинків праворуч і п'ять ліворуч від того, в якому мешкав Алчібіаде Робеску. На аркуш кальки були нанесені будинки навпроти, за якими зеленів невеличкий парк.

Заклавши руки за спину, Дуку й Богдан розглядали схему.

— Старий! Коли б ми не боялися сполохати лиса, то дуже легко владнали б цю справу.

— Авжеж. Тим паче, що в нас є всі підстави зарахувати його до категорії найхитріших.

— Паскудно хитрий.

Дуку заходився розглядати фотографії, які купкою лежали на столі. Перша була зроблена з вертольота й зображала панораму вулиці Пийнішоарелор та двох паралельних. В центрі червоного шестикутника стояв будинок, теж окреслений червоним. Від нього йшли стрілки, які показували віддаль до кожного кута — вісімдесят метрів.

Фахівці за допомогою спеціального апарата без особливих труднощів встановили, що передавач, вмонтований у настільну лампу академіка Робеску, діяв щонайбільше на відстані вісімдесят метрів. Це означало, що той, хто мав приймати передачі, перебував в одному з будинків, які стояли поблизу, тобто всередині червоного шестикутника.

— Працюватимемо методом простого виключення? — запитав Дуку.

— Чи не ризиковано це? — мовив Богдан.

— Ризиковано. Але все ж таки давай спробуємо. Почнемо з будинку номер двадцять.

— Це будинок Алчібіаде Робеску?

— Так. Почнемо з нього. Як, на твою думку, чи варто шукати тут того, кому адресовані передачі?

Богдан покрутив пальці, мало не повиламувавши їх.

— Зайве.

— Згоден. Пішли далі. Навпроти будинку номер двадцять невеличкий парк. Праворуч будинок номер сорок три. Глянемо на нього.

З купи Дуку взяв фотографію будинку номер сорок три.

То був двоповерховий будинок. Дуку читав уголос на звороті:

— «Четверо помешкань. Двоє на першому поверсі, двоє на другому. Помешкання номер один: Ніколає Георгіу — архітектор; Елеонора Георгіу — учителька фізкультури. Господарство веде мати Елеонори — Йоанна Йонеску.

Помешкання номер два: Думітру Поєташ — пенсіонер; Марія Поєташ — пенсіонерка. Чезар Поєташ — інженер, понад два роки перебуває за кордоном з метою спеціалізації.

Помешкання номер три: Ілінка Молдов'яну — провізор, розлучена.

Помешкання номер чотири: Лазар Періану, пенсіонер. З 1958 року, після смерті дружини, живе сам».

Отак одного за одним Дуку і Богдан перебрали всіх мешканців навколишніх будинків.

— Хвалити бога, скінчили! — вигукнув Дуку, зітхнувши.

— Так. Із цими впорались. Але на черзі будинки з паралельних вулиць.

— Парубче, мені здається, тими будинками нам не варто цікавитись.

— А чому, скажи, будь ласка?

— Ти ж запевняєш, і я теж у цьому пересвідчився, що за тобою не стежать. Це по-перше. А по-друге, ти запевняв, що коли йшов від Дойни, на вулиці Пийнішоарелор не стояло жодної машини.

— Так. На вулиці не було жодної машини й жодної живої душі.

— Отже, незважаючи на те, що на вулиці не було жодної машини і за тобою ніхто не стежив, той, хто намагався тебе ліквідувати, знав точно, коли ти вийдеш від Дойни Робеску.

— Тобто ти хочеш сказати, що він бачив, коли я виходив від неї?

— Не знаю. Можливо, тебе бачили, коли ти заходив туди. А потім, коли вийшов, хтось негайно подзвонив комусь іншому, щоб тебе ліквідували, вбили машиною.

— Може, в твоєму припущенні і є крихта правди.

— Певен, що більше.

— Отже, на твою думку, той тип має можливість не тільки приймати те, що передають із кабінету академіка, але й тримати під наглядом будинок номер двадцять?

— Так.

— То як же нам довідатися, в якому з цих шістнадцяти він ховається?

— Я ж тобі вже казав: треба працювати методом простого виключення.

— Гаразд, старий.

— Ми маємо вивчити шістнадцять будинків. У них сорок квартир, в яких мешкають сто двадцять громадян. В пригодницьких романах пишуть, що всі, хто живе в будинку, де сталося вбивство, деякий час перебувають під підозрінням. Через двадцять років після визволення, враховуючи зміни в свідомості людей, я не маю права не довіряти абсолютно всім, а навпаки, мушу виходити з переконання, що громадяни нашої країни в переважній більшості віддані батьківщині. Отож ми не маємо права підозрювати чесних людей.

— Ти маєш рацію.

— Це інженери, лікарі, вчителі, робітники, службовці і так далі. Одні з них молоді, що виросли вже за нової влади. Інші трохи старші, ба навіть літні. Але всі вони своєю відданою працею довели свою чесність. Отже, ми повинні насамперед займатися тими, які не здаються нам гідними цього слова.

— Тоді давай починати з них.

Дуку знову глянув на список і, перечитуючи його, раз по раз підкреслював якесь прізвище.

— Я б зупинився на десятьох.

— Із ста двадцяти?

— Так. Із ста двадцяти мешканців тільки десять не викликають довіри. А з цих десяти, зрештою, тільки один винуватець. Починаю з Василе Бербулеску. Що нам про нього відомо? Йому п'ятдесят років. Змінив багато професій: працював на бойні, перукарем, офіціантом, продавцем у кіоску прохолодних напоїв. Тепер приймає порожні пляшки й слоїки. Одинак. Зняв куток у колишньої сімдесятилітньої полковниці.

— Гаразд, старий. Записую його до списку підозрюваних.

— Далі Ніку Деяну. Що нам відомо про нього? З першого погляду — це справжній святенник. Ще молодий. Йому нема й сорока, кінчив театральний інститут. Дістав призначення до Ботошанського театру, але не поїхав. Пригадуєш Карла Глюкмана?

— Фокусника, що займався трохи шпигунством?

— Еге ж. Ніку Деяну вчився у нього цього мистецтва і за його рекомендацією влаштувався в державний цирк клоуном. Неодружений. Живе з матір'ю в квартирі з двох кімнат. На думку сусідів, пристойна, спокійна людина, з повагою ставиться до своєї матері. Згоден занести його до списку?

— Гаразд. Хто далі?

— Поліксенія Трандафіреску. Косметич-

ка. Утримує якийсь «інститут краси». Клієнтки підносять її до небес, а це означає, що креми її ефективні. З-за кордону на її адресу надходить багато фахових журналів. Їй допомагає донька, не менш проворна за матінку. Поліксенії Трандафіреску сорок п'ять, але вигляд у неї тридцятирічної жінки. Удовиця. Чоловік загинув на фронті. Доньці двадцять п'ять. Незаміжня. Живуть самотньо: нікого не приймають і не ходять в гості. Родичів у Румунії не мають. Брат Поліксенії, коли це не вигадка, живе в Монте-Карло, пише їй двічі на місяць. Служить там у якомусь казино.

— Запишемо і її.

Хтось постукав у двері, й за мить на порозі став лейтенант Доробанцу.

— Товаришу майор, я приніс вам список.

— Дуже добре. Давай сюди. Дякую.

Коли Доробанцу вийшов, Дуку з цікавістю почав його читати.

— Це саме те, що я думав, — мовив він, звертаючись до Богдана. Насамперед нехай тобі буде відомо, що це список клієнток Поліксенії Трандафіреску.

— Он як!.. Он як!.. Здається, догадуюсь. Ти хотів знати, до якої соціальної категорії належать її вродливі клієнтки?

— Атож. Я подумав: цікаво, чи Поліксенія Трандафіреску вибирає собі клієнток, а чи приймає їх в міру того, як звільняється місце, і дав завдання Доробанцу скласти цей список. В списку двадцять п'ять осіб, кожна певної професії. Але я не знаходжу тут жодної вчительки, жодної техробітниці або дрібної службовки. Зате дві з науково-дослідного інституту, три посідають високі посади в трьох різних департаментах, дві дружини військових, чотири дружини вищих службовців і так далі. Невже це звичайний збіг обставин? Не виключено. Але що, коли не збіг?

Отак одне по одному до списка, складеного Богданом, було занесено десять прізвищ: дев'ять чоловіків і одна жінка — косметичка.

— Що ж нам тепер зробити, аби дізнатися, чесні це люди чи ні?

— Ти ставиш такі запитання, парубче, наче тільки вчора народився.

— Шкода, що я зайнятий Дойною Робеску. Мені дуже кортить вивчати косметику.

— Це завдання не для тебе, парубче. З візитом до Поліксенії я пошлю Аделаїду.

На другий день співробітниця Дуку Аделаїда подзвонила біля дверей косметички. Відчинила блондинка років двадцяти п'яти.

— Заходьте. Доведеться трохи почекати, бо мати зайнята з клієнткою.

— Звичайно, зачекаю.

Аделаїду запросили до великого холу. Там чекали ще дві жінки, гортаючи іноземні журнали.

— Сідайте, — сказала блондинка й зникла за дверима.

Обидві жінки, змірявши Аделаїду з голови до ніг пильним поглядом, не звертали на неї більше уваги.

Минуло півгодини. За цей час Аделаїда перегорнула всі ілюстровані журнали.

Нарешті настала її черга. Трандафіреску, висока, навіть вродлива жінка з ясно-голубими очима і завченою люб'язною посмішкою на вустах, відчинила двері і мовчки запросила чергову клієнтку до кабінету.

— Ви, пані, вперше у мене? — запитала косметичка, натякаючи на те, що в неї надто багато клієнток і їх не так легко запам'ятати.

— Вперше, пані Трандафіреску. Про вас ходить така слава по місту, що перша-ліпша жінка моїх років, яка ще хоче бути гарною, прагне потрапити до вас.

— Скільки ж вам років, пані?

— На жаль, уже тридцять вісім.

І Аделаїда щиро зітхнула.

— Я можу дати вам консультацію, пані.

— Кажете, тільки консультацію?

— Люба пані, повірте, прошу вас, мені дуже шкода, але я не маю іншої можливості. Не вистачає часу! Ви навіть уявити собі не можете, як ми стомлюємось — я і донька. А запросити когось на допомогу не можемо. Розумієте? Не маємо права користуватися найманою працею.

— Я засмучена, пані Трандафіреску. А чи не змогли б ви зробити для мене виняток?

— На жаль, пані, це понад мої сили. Після консультації я порекомендую вам деякі креми і, гадаю, цього буде досить. У вас чудове обличчя. Ви, певно, не працюєте?

Цього запитання Аделаїда тільки й чекала.

— Звичайно, ні. Мій чоловік досить добре заробляє. Він генерал. Люба пані Трандафіреску, може, ви все ж таки знайдете якусь можливість?

Косметичка вже не відмовляла так категорично. Зітхнула, розгорнула книгу запису й почала читати її.

— Ви така ж симпатична, як і вродлива, пані генеральшо...

— Василю.

— ...пані генеральшо Василю. Давайте подивимось, може, ми й зробимо для вас виняток.

— Щодо нагороди...

— Про це не будемо говорити, пані генеральшо.

Косметичка розглядала книгу записів

хвилин із десять, а тоді, зітхнувши, покликала дочку.

— Моніко!

— Я, мамо!

— Скажи, моя люба, коли ми закінчуємо лікувати пані Педуряну?

— Наступного вівторка.

— У такому разі, на її місце можна було б прийняти пані генеральшу. Це Моніка, моя донька.

— Навіть якби ви не сказали, можна було б здогадатись. Вона дуже схожа на вас. Добридень, панно!

— Добридень, пані. — Потім, звертаючись до матері: — Але ж, мамусю, ми обіцяли пані Марков...

— Пані Марков я попрошу зачекати ще тиждень. Вона не дуже образиться. — Потім до Аделаїди: — Домовилися, пані генеральшо! Почнемо з наступного вівторка...

— Я вам вельми вдячна, пані Трандафіреску.

— Облиште! Ви просто зачарували мене. Ви така симпатична.

Певна річ, Поліксенія зробила Аделаїду своєю клієнткою тільки тому, що та запевнила її, ніби вона генеральша.

Після тривалого розслідування вдалося натрапити на слід машини, якою намагалися вбити Богдана. Ця машина — «фіат-1300» — належала інженеру Штефану Олімпіу.

Інженер Штефан Олімпіу мешкав на вулиці Риндунелелор, паралельній до вулиці Пийнішоарелор, в будинку номер двадцять шість.

Між Дуку й інженером відбулася розмова такого змісту:

— Ви власник «фіата-1300» за номером двадцять п'ять тисяч?

— Машина належала мені до позавчорашнього дня. Ось уже третій день, як я її продав.

— Кому?

— Лікареві Іліє Боуару з платної поліклініки, що на вулиці Спіралелор.

— Коли ви придбали її?

— В січні цього року.

— І продали в квітні. Чому?

— Мало не задавив чиюсь дитину. Врятували гальма. Після цієї пригоди й вирішив продати її. Покупців було багато. Але я віддав перевагу тому, хто запропонував найкращі умови, тобто лікареві Боуару.

— Шостого квітня машина ще належала вам?

— Так.

— Того дня ви користувались нею?

— Тільки вранці і в обід, тобто коли їхав на завод і повертався додому.

— А що ви робили по обіді?

— Був дома.

— Увечері нікуди не виходили?

— Ні.

— Увесь час були самі?

— Ні. Між п'ятою й сьомою годиною вечора в мене був лікар Боуару. Приніс частину грошей — двадцять п'ять тисяч лей.

— Саме в цю пору вашу машину бачили в місті. Трапився навіть нещасний випадок. Як ви це поясните?

— Я вже казав, що того дня лікар Боуару приніс мені гроші. Одразу ж попросив дозволу подзвонити комусь по телефону. Я, звичайно, дозволив.

— Не пригадуєте номера, по якому він дзвонив?

— Ні. Мені навіть на думку не спало запам'ятати це. Зате пригадую зміст розмови. Лікар сказав тому, з ким розмовляв, що йому можна подзвонити по цьому телефону і що, перш ніж піде від мене, подзвонить іще раз. Оце і все. У мене знайшлася пляшка віскі, і я запропонував запити могорич. Лікар погодився. Приблизно через три чверті години задзвонив телефон. Кликали лікаря.

— А хто дзвонив? Жінка чи чоловік?

— Начебто жінка. Та я не зовсім певен. Лікар відповів тільки «так». Поклавши трубку, попросив дати йому на півгодини машину. Як я міг відмовити? Адже він приніс завдаток, і машина тепер, по суті, належала йому. Я дав йому ключа від машини, і він пішов. Повернувся через годину. Ви кажете, що в цей час трапився якийсь нещасний випадок? Тоді мені зрозуміло, чому він, повернувшись, був якийсь розгублений і стривожений.

— А що було потім?

— Він пробув у мене ще з чверть години й пішов собі.

— А зараз ви маєте якісь стосунки з лікарем Боуару?

— Не розумію. Які стосунки?

— Він з вами розрахувався повністю?

— Так, він оддав мені решту грошей.

— Оскільки лікар досить приємна людина, то чи не заприятелювали ви, бува, з ним?

— Ні, ні. Я людина не дуже компанійської вдачі.

— Товаришу інженер, я знаю, що ви людина, якій можна довіряти. Тому раджу: якщо зустрінетеся з лікарем Боуару — ані слова про нашу розмову. І ні словечка про нещасний випадок. Ми можемо розраховувати на ваше мовчання?

— Цілком, товаришу майор.

Лікареві Іліє Боуару було років тридцять. Високий, атлетичної будови, вродливий — за одностайною думкою всіх його пацієнток.

У поліклініці, де працював Боуару, він не був єдиний гінеколог. Проте тільки він один мав таку велику кількість пацієнток. Через те у деяких його колег з'явилася заздрість, яка час од часу проривалася, особливо на зборах. Та лікар Боуару не дуже зважав на це. З усіма був люб'язний, і навіть заздрісні колеги визнавали, що з професійної точки зору в них не було підстав дорікати йому.

Іліє Боуару був неодружений. Мешкав у холостяцькій квартирі на бульварі Магеру, і життя його нікому не впадало в око. Мав кількох подруг та приятелів, двічі чи тричі на місяць бував вечорами в ресторані. Не пропускав театральних прем'єр і цікавих концертів. Сам непогано грав на віолончелі. Одне слово, життя лікаря Боуару нічим не відрізнялось від життя багатьох чоловіків його віку.

Молодший лейтенант Пічоруш одержав завдання встановити нагляд за лікарем. То було нелегке завдання, бо всі розуміли, що він працював не один. Він мав щонайменше одного спільника: того, що намагався вбити Богдана. Лікар Боуару взяв машину в інженера Олімпіу, але замах учинив не він. По фотографії лікаря Богдан не впізнав у ньому водія машини. Так думав Пічоруш, який вважав капітанові пояснення надто «суб'єктивними». Бо коли Богдана запитали, він дав таку відповідь:

— Хоч водій мав зовсім інший вигляд, я даю відрубати собі голову, що саме цей красень намагався мене вбити.

— Як же це? — запитав Богдана Дуку. — Якщо він мав інший вигляд, то на якій підставі ти запевняєш, що то був лікар?

— Плечі.

— Плечі?

— Так, плечі. Я впізнаю його по плечах.

— Тобто ти хочеш сказати, що в ту критичну хвилину помітив, які були у вбивці плечі?

— Як бачиш. Він мчав на мене машиною, і я встиг подумати: «Чекай, негіднику! Якщо я лишуся живий, то ніколи не забуду твоєї пики. Можеш бути певен!»

— Як же це? Плечі ті самі, а обличчя інше?

— Так, старий!

— Слухай, парубче. Це ж лікар, а не артист. Як же він міг змінити своє обличчя?

— Не знаю. Я знаю тільки одне — плечі ті самі.

Протягом шести днів лікар Боуару ні з ким не зустрічався. Ніхто його й не шукав. Зате він сам кілька разів дзвонив з автоматів. Те, що дома в лікаря не було телефону, дуже здивувало Пічоруша. Телефонні розмови — їх було всього чотири — були дуже короткі.

На сьомий день близько восьмої вечора лікар Боуару, як завжди, вийшов з дому й попрямував до університету. Звернув праворуч колишньою вулицею Регале, потім ліворуч Академічною і зник у пасажі. Давній, застарілий трюк.

Лікар Боуару не вийшов на вулицю Каля Вікторії. Спершу Пічоруш подумав, що він зайшов до якоїсь крамнички в пасажі або пішов до когось у гості. Минуло кілька годин, а лікаря не було. Як же лютував Пічоруш, коли дізнався, що, поки він чекав у пасажі, лікар спокійнісінько вернувся додому і цілих три години грав на віолончелі.

«Ну, вдруге цього не станеться!» — поклявся в душі Пічоруш.

Але це повторилося знову й знову. І може, лікар ще довго водив би його за носа, якби не припустився помилки: повернувся додому в іншому костюмі. Ця помилка лікаря Боуару відкрила Пічорушу очі: той щезав тричі, бо щоразу міняв одяг.

Богдана це дуже розсмішило.

— Далебі, старий, цей красунчик або великий дурень, або хитрий лис! — сказав він.

— Боуару не дурень, а лис і, безперечно, досить хитрий. Це видно хоча б із того, що він остерігається перевдягатися у себе дома.

— Чому б це? — спитав Богдан.

— З метою обережності.

— Ти гадаєш, він знає, що за ним стежать?

— Ні. Коли б такий суб'єкт дізнався, що за ним стежать, він не поводив би себе так.

— Що ж тоді?

— Я ж тобі вже казав: він робить це з обережності. Не хоче на той випадок, коли за ним стежать, навести нас на слід того, з ким зустрічається.

— На мою думку, тут можливий іще такий варіант: красень-лікар—ватажок. У такому разі не виключено, що він перевдягається з іншої причини: не хоче, аби люди зі шпигунського оточення бачили його морду Адоніса. Через те, коли йому потрібно з кимось із них зустрітися, він змінює свою зовнішність.

— І це може бути. Але тут важливіше інше: в нього три різних «барлоги», де він може змінювати свою зовнішність.

— Поки що тільки три, — уточнив Богдан.

— Може, їх є ще кілька. Проте я цього не припускаю. Цілком імовірно, що він перевдягається в чиємусь помешканні. Зна-

чить, у нього є щонайменше троє спільників. Коли припустити, що «барлогів» не три, а більше, то треба погодитися, що тут орудує велика банда, а це, здається, неможливо. Ти теж такої думки?

— Так. Було б безглуздям думати, що лікар у кожному пасажі має свого спільника. А це означає, що коли йому треба перевдягтися, він мусить вертатися до одного зі своїх старих «барлогів». Ми, вивчивши його звички, не дозволимо водити себе за носа. Отже, я хотів би негайно взятися за «барлоги» цього красеня-лікаря.

— Тобто як? — видивився на нього Дуку.

— Хочу, старий, пильніше придивитися до обох пасажів. Вони ще змалку припали мені до вподоби. Ручуся своєю головою, що вони піднесуть нам приємні сюрпризи.

Згори просочувалося тьмяно-бліде світло. Люди, що заходили сюди, теж здавалися мертвотно-блідими. З Каля Вікторії й Академічної долинав людський гомін. А тут, у пасажі, панувала тиша. Якась хвороблива, сумовита тиша, схожа на обличчя продавщиць і працівників кількох майстерень, що знаходилися в пасажі.

Богдан ішов, не поспішаючи, засунувши руки в кишені, охоплений якимсь дивним почуттям, ніби турист у незнайомому місті. Кілька хвилин він оглядав запорошені вікна горішніх поверхів, потім перевів погляд на перший поверх. Крамнички, де можна було купити всілякі дрібнички, майстерні по ремонту годинників і авторучок, ательє шкіряних виробів. Пахло оліфою, певно, з якоїсь фарбувальні. Вікна багатьох крамниць були закриті залізними гофрованими шторами. Богдан оглянув по черзі кілька під'їздів і, задоволений своїми спостереженнями, через півгодини подався до другого пасажу. Ситуація тут була майже така сама. Тому й розвідка тривала менше. У Богдана лишився ще час, щоб порозмовляти з продавщицею крамнички, де продавалися ремінці для годинників, браслети й гудзики.

Звідти Богдан пішов оглянути прохід до берега річки, де лікар Боуару зникав тричі. Тут завжди було багато людей, бо в одному з будинків розмістилася постійна виставка меблів. Богдан одвідав виставку і лише після того оглянув самий прохід, завдовжки близько п'ятнадцяти метрів.

Вийшовши звідти, Богдан у гарному настрої подзвонив з автомата Дуку.

— Старий, здається, завтра тобі доведеться зняти переді мною капелюха.

— Що ж, коли буде за що, то я не проти. А в чому річ?

— Про це ти довідаєшся завтра. Але на ніч мені потрібний Пічоруш. Даси?

— Дам, парубче.

— Нехай візьме з собою ключі й заїде по мене десь так о пів на третю.

У призначену пору Богдан гуляв перед своїм будинком. Неподалік зупинилася машина, і він попростував до неї.

— Я не спізнився, товаришу капітан?

— Ні. Сподіваюсь, ключі взяти ви не забули?

— Як можна, товаришу капітан! Ключі — це моя пристрасть.

— Гаразд. Здається, цієї ночі знайдеться для вас робота. Поїхали, товаришу водій!

Пічоруша у його фахові ніхто не міг перевершити. Ніхто краще за нього не міг відімкнути замок, хоч би який складний він був. Він завжди носив із собою сумку, в якій було повно ключів та різного причандалля.

Машина зупинилася неподалік від церкви. Була третя година ночі. Вулиці були порожні. Тільки час від часу то тут, то там квапливо проходив запізнілий перехожий. Богдан і Пічоруш перейшли вулицю.

Пасаж тьмяно освітлювався кількома електричними лампочками. Праворуч, при вході до пасажу, був перший під'їзд. Ліворуч у коридорі на стіні висіла стара вивіска з написом: «Позументна». Обіч вітрини, закритої віконницею, на облупленій штукатурці було написано чорною фарбою «Авторучка».

Уранці, коли Богдан робив розвідку, його увагу привернула саме ця крамничка. Вона зацікавила його з багатьох причин. По-перше, на відміну від інших крамничок та майстерень, до яких можна було увійти просто з пасажу, сюди можна було потрапити тільки з коридору. По-друге, на металевій вивісці уже облупилася емаль, а букви, написані прямо на стіні, частково стерлися. Це свідчило про те, що це приміщення вже багато років стояло замкнене.

Богдан підійшов до дверей майстерні, за ним Пічоруш.

— Погляньте, Пічоруше, чи зумієте одімкнути цей замок, — мовив Богдан.

— За іграшки, товаришу капітан.

Пічоруш натиснув на ручку, і двері розчинились. Двері були невисокі, але з грубих дубових дощок. Зсередини ударив важкий запах цвілі й застояного повітря.

Богдан засвітив ліхтарик і перший ступив через поріг. Приміщення було невеличке: не більше двох квадратних метрів. Праворуч — стіл, над ним полиця, а на полиці —

валіза. У валізі було все необхідне для гримування й дзеркало з підставкою.

— Тепер зрозуміло, Пічоруше?

— Зрозуміло, товаришу капітан.

— В такому разі, нам тут нема чого робити.

— Це свідчить про те, що в злочинця немає спільників, товаришу капітан!

— Це ми зможемо сказати тільки тоді, коли оглянемо інші «барлоги».

Другий пасаж був трохи більший, і крамнички, де колись облагоджувалися всілякі афери, використовувалися більше. Проте й тут було кілька замкнених приміщень, які не використовувались. Богдан попрямував до одного з них, над яким висіла стара вивіска: «Шкіряна галантерея». Маленька вітрина була закрита внутрішньою віконницею з пофарбованих дощок. Для першої-ліпшої необізнаної людини ця деталь не мала б жодного значення, але не для Богдана. Коли приходив сюди вдень, ці віконниці привернули його увагу. Він звернув увагу й на те, що фарба на віконниці була свіжіша, ніж на рамі вітрини. Показавши Пічорушу на замок, що висів на вхідних дверях, він сказав:

— Ану, подивіться, Пічоруше, на цей замок. Здається, звичайний.

— Я відімкну його навіть голкою, товаришу капітан!

Всередині було порожньо. На цвяхові, забитому у віконницю, висіло дзеркало. Була тут і валіза, і костюм, і хутряна куртка, картаті штани з дешевої матерії й кепка. У валізі, крім матеріалів для гримування, лежав пістолет.

— От тобі й на! — здивувався Пічоруш. — Навіщо він тримає тут пістолет?

Богдан промовчав.

— Ходімо до третього «барлогу».

— Виходить, і тут нема спільників?

Через п'ять хвилин вони були на місці.

— Що тут відмикати, товаришу капітан?

— Поганенький висячий замок.

У проході не було крамничок, як у пасажах. Власне, це був не прохід, а внутрішній двір підковоподібного будинку. Богдан попрямував до під'їзду в глибині двору. Та замість піднятися нагору, він спустився по сходах у підвал. Там стояло кілька однакових кабін, збитих з дерев'яних планок. Тільки одна, в самому кутку, була винятком. Стінка, що відділяла її від сусідньої кабіни, була збита з широких щільно підігнаних дощок; отже, що містилося всередині, не видно було. Міцні двері, на відміну від інших кабін, що стояли відчинені, були замкнені на великий висячий замок.

— Погляньте-но на цей замок, Пічоруше! Цей лікар до біса хитрий. Обрав саме цю кабіну, знаючи, що вона зараз стоїть порожня.

— Закордонний. Складненький! Мені б хотілося взяти його додому, щоб як слід вивчити.

— Вивчите потім, коли покінчимо з цими гадами. Я конфіскую його для вас.

В кабіні було повно всілякого мотлоху: двоє обідраних крісел, трикутний столик, поточений шашеллю, подертий матрац, стільці з поламаними ніжками, стара шафа, дві настільні лампи без абажурів, дерев'яний ящик, дві старі скрині, десятки пляшок і коробочок, в яких колись зберігалися ліки, зіпсована друкарська машинка — справжній музейний експонат; письмовий прибор з мармуру, книги — художня література і шкільні підручники, майже всі без обкладинок, пожовклі, запорошені.

В шафі було два відділення: праворуч — на одяг, ліворуч — на білизну. У відділенні на одяг висів костюм темно-синього кольору й габардинове пальто. У другому відділенні замість білизни на поличках лежали книжки, старі шкільні підручники. На першій сторінці підручника історії було написано: «Боуару Іліє, восьмий «А».

Богдан простяг книгу Пічорушу.

— Прочитайте-но, що тут написано.

Пічоруш прочитав і здивовано підвів голову.

— Виходить, у нього двоє помешкань, товаришу капітан.

— Виходить. Та давай трохи попорпаємося в цьому мотлосі. Там ми знайшли пістолет. Може, тут теж знайдемо що-небудь.

У другій валізі під книгами був захований радіопередавач. Незважаючи на невеличкий розмір, цей апарат нового зразка міг передавати на велику відстань.

— Що ви скажете про нашого лікаря, товаришу капітан?

— Що я можу сказати, Пічоруше? Хіба те, що це великий пройдисвіт.

Вони старанно поскладали все в такому порядку, як було, ще раз окинули все пильним поглядом, Пічоруш замкнув замок. Піднімаючись нагору, Богдан зупинився перед списком мешканців. Прізвище мешканця дванадцятої квартири було Думітру Боуару. В тій же квартирі мешкала і Єлена Боуару.

— Зрозумів, Пічоруше? — запитав Богдан.

— Це його батьки?

— Так.

Через чверть години Богдан подзвонив із своєї квартири Дуку.

(Закінчення в наступному номері)

З румунської переклали
Йосип ФЕЛЬДШТЕЙН та
Іван ГРЕЧАНІВСЬКИЙ

„ДУКЛЯ", 1967

Є журнали, які, весь час удосконалюючись, поліпшуючи свій зміст і оформлення, не змінюють свого характеру, обличчя, сутності, бо послідовно відображають насамперед дух своїх читацьких мас, їх світогляд та інтереси. Саме таким є журнал «Дукля». Часопис цей не прагне до сенсаційності, до самореклами. Кожна його книжка відтворює атмосферу літературного і громадсько - культурного життя українців у братній Чехословацькій Соціалістичній Республіці. Цю найголовнішу рису доповнює й прагнення дати читачеві уявлення і про навколишній світ, про явища й події міжнародної ваги.

На обкладинках двох цьогорічних книжок «Дуклі» стоїть: «50 Жовтень». Тим самим редакція підкреслює, якого значення вона надає святу всього прогресивного людства, славному ювілеєві Великої Жовтневої соціалістичної революції. І змістом своїм «Дукля» прагне якомога ширше висвітлити значення цієї епохальної, всесвітньо-історичної події, що змінила долю багатьох народів земної кулі — значення її для тих, хто будує соціалізм, і тих, хто вирвався з колоніальної неволі, і тих, хто продовжує боротьбу за соціальне й національне визволення.

В своєму зверненні до читача в першій книжці 1967 року редакція пише:

«Характер і становище «Дуклі» є особливим. «Дукля» — це продукт мислення найзахіднішої частини українського народу. Ми з гордістю голосимося до тих великих ідей, 50-річну перемогу яких відмічає в цьому році цілий український народ разом з усіма іншими народами Радянського Союзу. Ці ідеї є також частиною нашого щоденного життя тут, у Чехословаччині».

Попри певну обмеженість питань, а іноді і відсутність глибини проникнення у проблеми, що їх порушує Іван Мацинський у статті «Російські умови і всесвітнє значення Великої Жовтневої соціалістичної революції», можна вітати його бажання розкрити читачеві головне, допомогти зрозуміти явища, що випливають із самої природи радянської держави і відокремити суттєве і історичне від випадкового. Ось що він пише, завершуючи свою статтю:

«Недоліки тут є так, як в кожному житті. Не все ще вирішено, але рішається. Навряд чи є на світі ще якась інша країна, яка б подолала на своєму 50-річному шляху такі труднощі, як Радянський Союз і, разом з тим, помогла такій кількості народів, як це зробила країна робітничого класу і селянства, народів колишньої відсталої Росії...

Сьогодні Радянський Союз — країна, що очолює технічний прогрес людства.

Стати такою на грунті того, що в Росії було 50 років тому, це все одно, що стати чимось діаметрально протилежним в тому найкращому смислі слова. Хто це вмів довести, доведе цей прогрес і в інших областях життя. Для цього радянський народ має основу в своєму марксистсько-ленінському вченні. При нагоді півсторічної річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції щиро бажаємо народам Радянського Союзу, а в їх сім'ї і своєму рідному українському народові, далі успішно подолювати труднощі і далі переконливо доводити перед цілим світом, що шлях, на який народи Радянського Союзу вступили 50 років тому, це єдино правильний шлях і що на цьому шляху знайдуть своє щастя теж всі інші народи земної кулі».

«Дукля» широко відгукується на різноманітні яскраві події життя нашого суспільства, нашої літератури і культури.

1967 рік знаменний для «Дуклі» ще й тією обставиною, що з альманаху, який видавався чотири рази на рік, вона стала двомісячним літературно-художнім журналом. Нова періодичність пояснюється насамперед активізацією громадського, літературного і культурного життя українців Чехословацької Соціалістичної Республіки.

Користуємось нагодою і вітаємо співробітників, редакторів та читачів «Дуклі» з ювілеєм журналу — його п'ятнадцятиріччям — і щиро зичимо йому виховувати у своїх читачів почуття братньої дружби народів, високі почуття громадянина соціалістичної держави.

Перша ювілейна книжка «Дуклі» відкривається віршем Сергія Макара «Неспокій». Він присвячений в'єтнамським друзям.

Розстріляне повітря
Плаче солов'ями
Розстріляні мрії
Недозрілі у серці
Розстріляні квіти
Розквітли болем
Розстріляне немовлятко
Сміється мов у сні
Розстріляний гуманізм
Стогне в агонії
Розстріляна совість
Мовчить
Шукаю спокій
У неспокою
Вчусь стріляти
Бо так треба.

Про неспокій в серці, про бажання зробити життя на всій планеті радісним і щасливим розповідають і «Літні етюди» Людмили Зілинської. Етюди Зілинської на диво лаконічні, скупі на слово, але щедрі на почуття, вони збагачують думку читача. Ми не будемо переказувати всіх творів і матеріалів, надрукованих у «Дуклі», але зазначимо, що вони охоплюють велике коло питань і проблем сучасного життя народу, його історії та його майбутнього. Тут і поезії відомих поетів та початківців, і літературно-критичні статті, і нотатки про українську поезію в Сполучених Штатах Америки, і стаття з приводу п'ятого з'їзду письменників Радянської України, яка, між іншим, завершується такими словами:

«Безмірна відповідальність!

Це було сказано на п'ятому з'їзді письменників Радянської України. І коли Гончар говорив «ми» — напевно мав на увазі лише літераторів Радянської України. Однак почуття безмірної відповідальності повинно керувати діяльністю кожного українського літератора, в тому числі також літераторів Пряшівщини».

Привертають читацьку увагу роздуми рецензента Андрія М. Ковача над книжкою Михайла Сабадоша «Парашутистом в Карпатах», що вийшла в Пряшеві минулого року. М. Сабадош велику частину своїх спогадів присвячує Радянському Союзу, Радянській Армії та радянським людям, Польщі і її громадянам, словакам, чехам, угорцям та навіть французам, «і тому книжка є рівночасно скромною даниною для пізнання інтернаціональних об'єднаних сил, бойової дружби...».

Мемуарна література збагатилася ще однією літературною працею живого свідка і активного учасника переможних боїв проти фашизму. Ми певні, що і на всій Україні, і в інших республіках нашої батьківщини фронтові побратими Михайла Сабадоша шукатимуть цю книгу, адже не згас у пам'яті час спільної героїчної боротьби проти ненависної фашистської орди, коли грізне лихоліття вимагало вчинків високих і мужніх, сповнених невичерпної віри у майбутню перемогу сил прогресу.

З «Дуклі» дізнається читач і про те, що наприкінці минулого року вийшов друком новий літературно-громадський журнал руснаків в Югославії «Шветлосц». В давнину руснаки переселилися в область Бачки, переважно з території Східної Словаччини, але й досі зберігають вони свою мову й культуру. Руснаків сьогодні нараховується понад 30 тисяч. Видають щотижневик «Руське слово» з літературним додатком «Літературне слово» та піонерський щомісячник «Піонерська заградка». Новий журнал «Шветлосц» виходитиме чотири рази на рік. Цікаво, що журнал руснаків, який видається їх народною мовою, друкує й статті українською літературною мовою.

Вельми цікава оглядова стаття Михайла Мольнара про українську літературу в Чехословаччині в 1965 —

1966 рр. Вона дає уявлення про масштаби творчої діяльності українських літераторів, різноманітність проблем і питань, що їх вони порушують у своїх книжках, приплив нових молодих сил. В другій книжці цього року «Дукля» продовжує знайомити читачів з питаннями, які обговорювалися на п'ятому з'їзді письменників Радянської України, друкує добірку віршів Павла Тичини й статтю Ореста Зілинського про творчість цього видатного українського поета. Журнал вміщує також уривок з другої книги трилогії Василя Зозуляка «Нескорені». Твір Зозуляка — це соціально-політичний роман, який охоплює період між двома світовими війнами. Знайомить «Дукля» і з творчістю молодого поета-лірика Мирослава Немета. Він представлений циклом віршів про кохання, віршів ніжних і мелодійних. Продовжує «Дукля» друкувати і Словник історичного життя закарпатських українців.

Звичайно, в стислій статті неможливо детально і всебічно розповісти про всі ті літературні твори, статті та інші матеріали, з якими ми познайомилися на сторінках цьогорічної «Дуклі», та це й не входило в наше завдання. Ми прагнули дати читачеві «Всесвіту» загальне уявлення про часопис українців братньої Чехословаччини, про широке коло питань, яке подибуємо на сторінках «Дуклі», — літературно-художнього журналу, органу української філії Спілки словацьких письменників, нашого друга й побратима.

МУДРІСТЬ НАРОДНА

ЗАГАДКИ НАРОДУ МАКУА

(ТАНЗАНІЯ)

Щодень приходить, а звідки невідомо.
(Сонце).

І дід її має, і в онука буде.
(Сивина).

Велике дерево два листочка має.
(Вуха в людини).

Хату вартує, хоч сам одноокий.
(Двері із замковою щілиною).

Ходячий породив лежачого, а той знову ходячого.
(Курка і яйце).

Спереду одягнутий, а ззаду голий.
(Палець із нігтем).

Щодня їсть і завжди голодний.
(Ступа).

Торбинка маленька, та годі її наповнити.
(Вухо).

І працює навстоячки, і їсть навстоячки.
(Макогон).

Хоч завжди поряд, а не схопиш.
(Тінь).

Оддав мені батько дві ковдри — на одній сплю, другою вкриваюся.
(Земля і небо).

Невеличке озерце, а переплисти — зась!
(Багаття).

Кому навіть вождь кланяється?
(Дощу).

Хоч великий кошик, а руку не встромиш.
(Сулія).

Скажи, кулько, як у тебе вода потрапила?
(Кавун).

ТАНЦІ НА ПОХОРОНІ

КОРОНОВАНИЙ АФЕРИСТ

Минуле сторіччя було золотим віком колоніалізму. Колоніалістський сказ охопив тоді навіть дрібні капіталістичні держави.

Майбутній бельгійський король Леопольд II, коли ще був юнаком-престолонаслідником вже мріяв про колонії. Він навіть наказав вирізьбити на мармуровому уламку Акрополя, придбаному ним в Афінах, такі слова:

«Бельгія повинна мати колонії».

Сівши на трон, Леопольд II спробував спочатку захопити якийсь острів на Янцзи, потім Тайвань і Філіппіни. Але великі колоніальні хижаки не мали ніякого бажання кинути його бельгійській величності хоча б дрібну кістку. Тому Леопольду II довелося шукати на географічній карті білих плям. Така «нічия» земля знайшлася для нього на Чорному континенті, у хащах Центральної Африки. Територія нинішнього Конго, в центральній своїй частині дуже віддалена від морських берегів, на той час була майже неприступною для мисливців за рабами, піратів і місіонерів. Як же дістатися туди?

Ця думка дуже турбувала Леопольда II. І в 1876 році він влаштував у своїй столиці міжнародну географічну конференцію, щоб зробити Брюссель, як він заявив, «генеральним штабом руху за прилучення до цивілізації останньої недослідженої країни на земній кулі».

Та хоч якою невситимою була колоніальна жага в королівських грудях, ще сильніше бушували в них біржові і спекулятивні пристрасті. Леопольд II радився з біржовими маклерами частіше, ніж зі своїми міністрами. Він брав участь у спекулятивних аферах у багатьох країнах.

Гідного підручного для своїх колоніальних і фінансових авантюр бельгійський король знайшов в особі американського короля репортерів Генрі Мортона Стенлі. Той прославився 1869 року, коли першим передав з Александрії по єдиній тоді афро-європейській лінії повідомлення про відкриття Суецького каналу. Щоб не дати кореспондентам інших газет скористатися з цієї лінії, він завантажив її передачею мало не всього біблейського Одкровення святого Іоанна. А в 70-х роках Стенлі здобув нові лаври, коли розшукав десь у Центральній Африці місіонера Лівінгстона і мимохідь «відкрив» Конго. Цей Стенлі, за дорученням Леопольда II, очолив експедицію бельгійських офіцерів вниз по річці Конго, вздовж якої «дослідники» розставили ряд військових постів. На дальшому етапі «освоєння» Конго бельгійський король заснував концерн, якому було віддано у рабство все населення Конго і подаровано усі незліченні мінеральні та інші багатства країни. Управителем цього концерну король призначив Стенлі, а сам став фактичним власником фірми. У 1885 році Леопольд II проголосив Конго бельгійською колонією. У 1906 році він заснував трест «Юніон міньєр для експлуатації мідного поясу конголезької провінції Катанга.

Скоро з мідних, кобальтових, діамантових надр Катанги линув золотий потік до королівських сейфів. І чим ширшим бував той потік, тим пожадливішим ставав підстаркуватий Леопольд II. З метою уникнути податків на свої ка-

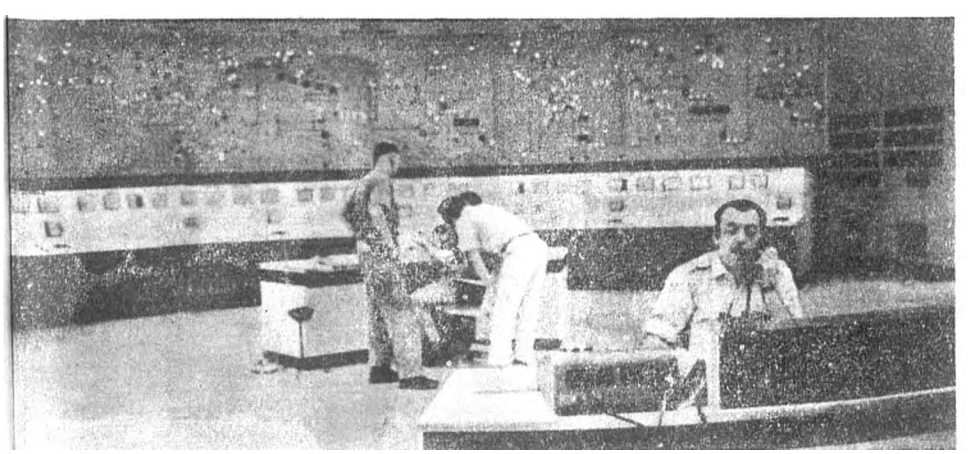

Центральний пункт управління шахтами в басейні Кольвезі в Катанзі, обладнаний електронно-лічильними машинами. На фото: за пультом сидить інженер — представник «Юніон міньєр». Тепер на його місце сяде представник конголезької національної компанії.

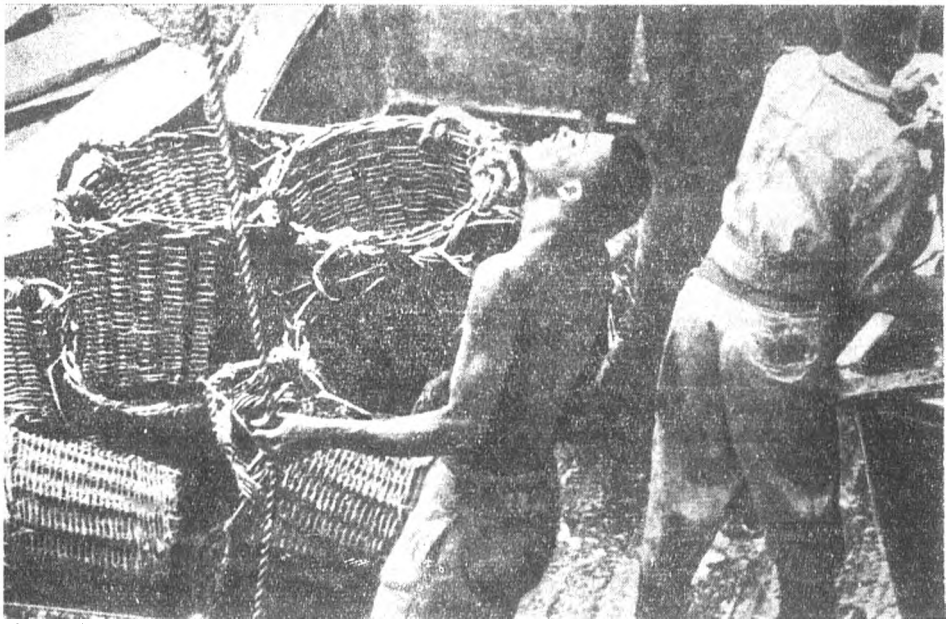

За недавнього минулого. Конголезькі робітники на одній з шахт «Юніон міньєр».

пітали, він формально передав їх бельгійській казні, зберігши на все життя прибутки від награбованих ним скарбів. Щоб не виплачувати своїм дочкам належні їм частки капіталу, король оголосив старшу з них божевільною, а молодшу через суд позбавив усіх майнових прав разом з правом успадкування. За приблизними підрахунками, король встиг награбувати близько 100 мільйонів золотих франків.

НА СЬОМОМУ НЕБІ

Після смерті Леопольда II бельгійський трон продовжував так само правити за... підніжжя для «Юніон міньєр», а Катанга залишалася сьомим небом для акціонерів.

Фантастичні прибутки тресту росли і росли. Під час другої світової війни головним джерелом прибутків «Юніон міньєр» стали не діаманти, не мідь, не кобальт, а уран, атомний бізнес.

Минали десятиріччя, революційні урагани змінили обличчя нашої планети і розвіяли на порох колоніальні імперії, а сама Бельгія була двічі розчавлена чоботом німецького мілітаризму. Проте «Юніон міньєр» залишався необмеженим володарем Катанги. Трест мав там свою жандармерію, свій суд, свої катівні.

Понад 60 років текли золоті річки з Катанги у сейфи брюссельської резиденції «Юніон міньєр». Коли ж в 1960 році Конго домоглося незалежності, то й тоді трест не припинив своєї діяльності. З наказу акціонерів зрадник Чомбе оголосив Катангу «незалежною державою» і залляв Конго кров'ю кращих її синів.

І ще цілих сім років «Юніон міньєр» зберігав тут свою необмежену владу.

За офіціальними даними, бариші «Юніон міньєр» в 1965 році становили 35 мільярдів 700 мільйонів старих французьких франків.

ТУТ ТАНЦЮЮТЬ!

Та навіть катангзька жандармерія і навербовані трестом фашистські головорізи не змогли зупинити на конголезьких кордонах ходу історії. Чомбе довелося тікати від народного гніву.

Столиця Конго Леопольдвіль стала Кіншасою, а головне місто Катанги — Елізабетвіль — Лумумбаші.

Наприкінці 1966 року президент Конго Мобуту зажадав від «Юніон міньєр» сплати чотирьох мільярдів франків недоданих платежів, а також переведення правління тресту з брюссельської вулиці Монтань-дю-Парк до Кіншаси.

Мобуту призначив новий склад правління «Юніон міньєр», конфіскував майно бельгійського тресту і вирішив припинити його діяльність на території Конго.

Це рішення викликало ентузіазм конголезького народу.

Коли французи зруйнували Бастилію, вони написали на її руїнах: «Тут танцюють!», і справді, вони танцювали навколо тих руїн так, що аж гай гудів.

Конголезький народ також гідно відсвяткував кінець «Юніон міньєр». Молодь Кіншаси спорудила труну з написом «Юніон міньєр» і, імітуючи траурний ритуал і плач, пронесла її повз бельгійське посольство в Кіншасі до берега річки Конго і там шпур-

Народ Конго має свій самобутній фольклор і цікаве стародавнє мистецтво. Такий танок виконується під час народних свят.

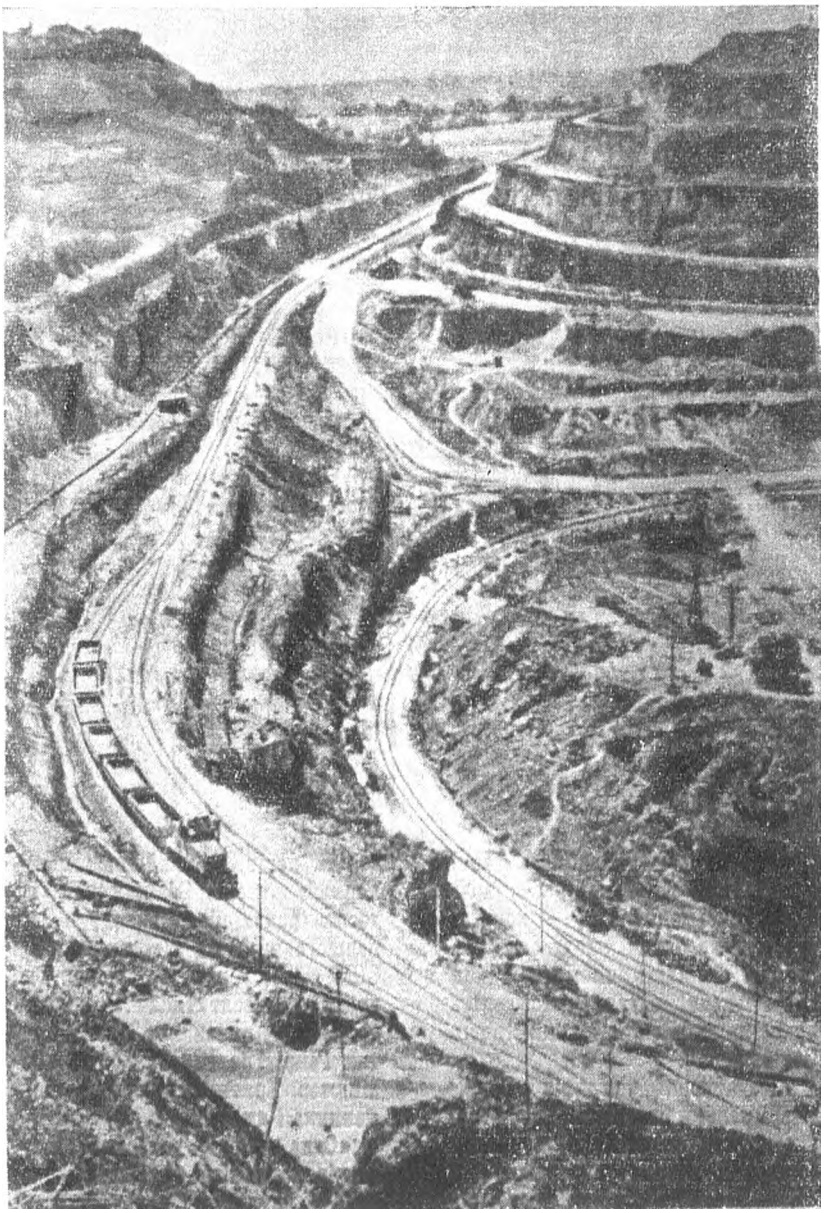

«Мідний пояс» Конго: рудники в Катанзі.

нула труну в воду. А після цього веселилася до ранку.

* * *

Цей веселий похорон завдав держателям 1242 тисяч акцій «Юніон міньєр» глибокого смутку, вкинув їх у безодню скорботи і відчаю. Деякі слабодухі акціонери, як ми вже бачили, не витримали тяжких випробувань.

І хоч як пручався, вищиряв ікла «Юніон міньєр», — йому довелося зрештою капітулювати. Бельгія змушена була підписати з конголезьким урядом угоду, яка означає вже не тільки символічну, а й клінічну смерть «Юніон міньєр».

Нова угода визнає, що єдиним власником багатств Катанги є конголезька держава. А про покійний «Юніон міньєр» в угоді і не згадується. Наче ніколи на світі і не було цього монополістичного монстра, цього колоніалістського левіафана.

Щоправда, від «Юніон міньєр» ще залишилася вивіска на розкішному палаці на брюссельській вулиці Монтань-дю-Парк. Та ця вивіска дуже нагадує епітафію на могильному пам'ятнику.

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ

УСМІШКА ЛІНКОЛЬНА. Один нью-йоркський поліцай, рахуючи гроші, стягнені з оштрафованих осіб, із здивуванням помітив, що президент Лінкольн, зображений на двадцятидоларовій банкноті... усміхається. Експертиза встановила, що банкнота була фальшива — на справжніх Лінкольн має суворий вираз обличчя. Поліція розшукує тепер фальшивомонетчиків та банкноти з усміхненим президентом.

САМОКРИТИКА? Американський журнал «Бізнес уїк» пише: «В Сполучених Штатах вартість людини оцінюється не її освітою, а кількістю грошей, які вона має. У нас не кажуть: «Я закінчив Гарвардський університет», а «Я маю *X* грошей». Цей спосіб оцінки людини простіший і ефективніший за інші».

«ДИЯВОЛЬСЬКИЙ ВИНАХІД». Жителі містечка Обермуттен, загубленого в Швейцарських Альпах, до останнього часу відмовлялися електрифікувати свої будинки, посилаючись на те, що електрика — це «диявольський винахід». Пропагандистська кампанія, проведена властями з метою переконати обермуттенців у безглуздості цього забобону, увінчалася успіхом: більшістю в один голос жителі Обермуттена ухвалили провести до містечка електрику...

ВИПРАВДАННЯ. В місті Гренд-Репідс (штат Мічіган, США) був спійманий на гарячому злодій-рецидивіст. Заарештований із зворушливою щирістю заявив на суді: «Я просто змушений був щось украсти, бо мені треба було сплатити гонорар адвокатові, що мав захищати мене на процесі, пов'язаному з моєю попередньою крадіжкою».

КРИТИКА І ПУБЛІЦИСТИКА

ІРИНА ГАЛИНСЬКА

ДИВНИЙ СВІТ ГЕРОЇВ СЕЛІНДЖЕРА

Американський письменник Джером Девід Селінджер останнім часом користується в нашій країні неабиякою популярністю. У себе на батьківщині Селінджер відомий письменник з 1951 року — часу виходу в світ роману «Ловець в житі». У нас цей твір (діставши назву «Над проваллям в житі», і названий повістю) з'явився 1960 року, а зараз радянському читачеві відома вже майже половина творчого доробку Селінджера. Не залишився поза увагою навіть початковий період його творчості: на російську мову перекладено два ранніх оповідання «Сумна мелодія» та «Оселедці в барильці», хоча сам письменник, добираючи оповідання для окремої збірки, цих двох новел до неї не включив. Взагалі ранні свої твори він вважає учнівськими. Коли журнал «Космополітен», наприклад, повідомив нещодавно про свій намір знову вмістити опубліковану ним років з двадцять тому повість Селінджера «Ліс, що росте догори корінням», письменник одразу звернувся до редакції з проханням не робити цього. Втім, це його прохання не взяли до уваги.

«Спроби розшукати його давні оповідання, очевидно, часто дратують письменника», — констатує критик Джон Скоу, оскільки подібне свавілля виявляли й інші американські видавці, що мають право на публікацію ранніх творів Селінджера.

Літературна біографія Селінджера вельми своєрідна. Твори свої він друкує спочатку в журналах (останнім часом переважно в «Нью-Йоркері»), а потім добирає їх для окремого видання. І отут і трапляється чудо, бо добре відомі вже, неодноразово відрецензовані та прокоментовані, надруковані з інтервалом в декілька років оповідання й повісті після виходу в світ окремим виданням зливаються у щось цілісне, утворюють зовсім нову книгу, розділити яку на окремі компоненти вже абсолютно неможливо.

Саме такі цілісні твори являють собою книги, що вийшли друком після «Ловця в житі» — «Дев'ять оповідань» (1953), «Франні та Зуї» (1961), «Вище крокви, теслярі» та «Сімор—знайомство» (1963).

Роман «Ловець в житі», над яким письменник працював понад десять років, — найбільш популярний з творів Селінджера. «По десяти роках після виходу в світ першого видання цієї книжки в США все ще купують щороку по двісті п'ятдесят тисяч її примірників», — писав 1962 року критик Генрі Гренвалд у збірці «Селінджер. Критичний портрет письменника і людини».

«Одна чи дві генерації студентів коледжів та вищої школи, — зауважує далі Г. Гренвалд, — усе ще вбачає в «Ловці» свій гімн, свій епос, свою скарбницю гумору, свій маніфест, спрямований проти всього світу». Та й взагалі немає в США хоч якоюсь мірою відомого критика, який не висловив би свого ставлення до героя «Ловця» Холдена Колфілда. Більшість з них вважає Холдена Гекльберрі Фінном XX сторіччя. Навіть завзяті ідейні супротивники Селінджера раз по раз порівнюють його з найвидатнішими мислителями й письменниками світу. Тут, як твердить згаданий вже нами Г. Гренвалд, «відбувається майже гарячковий пошук моделей, паралелей, чи принаймні відгомону, і цей пошук починається з

Толстого і закінчується Керуаком». Але і прихильники і супротивники Селінджера погоджуються на одному: втеча Холдена Колфілда і його блукання в Нью-Йорку вплинули на уми сучасної американської молоді так само, як минулого століття подіяла на молодих читачів розповідь про втечу Гекльберрі Фінна та його подорож на плоту. Вже через кілька років після виходу в світ роман «Ловець в житі» стає класичним твором, бо починається скрупульозне вивчення не лише його системи образів, а й мови. «Вивчення мови селінджерівського «Ловця в житі», — пише американський лінгвіст Д. Костелло в журналі «Америкен спіч» у жовтні 1959 року, — виправдано не тільки з точки зору інтересів літературних, але також і з боку лінгвістичного. В наступні десятиріччя «Ловець в житі» вивчатиметься, на мою думку, не тільки як явище літератури, але також і як пам'ятник лексики молоді 50-х років».

Відомо, що Селінджер напрочуд дбайливо і любовно ставиться до свого юного героя, образ якого довгий час турбував уяву письменника, бо деякі епізоди з майбутнього роману були опубліковані у формі оповідань в журналах «Кольєрс» і «Нью-Йоркер» ще в 1945 і 1946 роках. Коли ж робота над романом скінчилася і рукопис «Ловця» був переданий літературним агентом Селінджера до одного з видавництв, у письменника відбулася розмова з майбутнім редактором книги. Одразу ж після неї Селінджер звернувся до свого агента з вимогою негайно розірвати угоду, укладену з цим видавництвом. «Ця людина вважає Холдена божевільним!» — мало не плачучи, заявив агенту письменник, і роман «Ловець в житі» вийшов у світ в іншому видавництві.

У нас цей роман нещодавно двома стотисячними тиражами випустило московське видавництво «Молодая гвардия», залишивши, на жаль, дещо змінену назву «Над проваллям в житі».

Назву «The Catcher in the Rye» аж ніяк не можна вважати якимсь неперекладним каламбуром. Перетворивши «Ловця в житі» в «Над проваллям в житі», перекладачка Р. Райт-Ковальова наважилася на таку ж операцію, яку зробив би, скажімо, американський перекладач Толстого, назвавши роман «Анна Каренін-на» — «Та, що кинулася під поїзд», тобто переробивши назву, яка не несе ніякого соціального навантаження, на яскравий, памфлетний заголовок. Втім, буває, що назви переробляються і в зворотному напрямку. Так, досить нагадати, як кілька років тому в нашому кінопрокаті італійський фільм «Дайте чоловіка Анні Дзаккео» перетворився на «Втрачені мрії», а «Важке життя» — на «Журналіста з Рима» тощо.

З двадцяти дев'яти новел, написаних Селінджером до 1953 року, він відібрав дев'ять для книги «Дев'ять оповідань», — збірки, рівною якій в сучасній американській літературі вважається лише «В наш час» Хемінгуея. Кожне з вміщених в книзі Селінджера оповідань являє собою викінчений художній твір. Але в книзі всі вони взаємозв'язані, взаємообумовлені й звучать, немов окремі музичні інструменти в чудовому оркестровому ансамблі. Правда, один з американських критиків якось закинув Селінджеру те, що він дав своїй збірці навмисно непретензійну назву «Дев'ять оповідань». Але річ у тому, що це дійсно дев'ять оповідань про дев'ять людських характерів, про людську долю, і книга програла б не тільки в тому разі, якби з неї вилучили кілька новел, а й тоді навіть, якби їх поміняли місцями, — настільки все в ній стрункo, гармонійно і логічно підпорядковано письменницькому задуму.

Сімор Гласс, герой першого оповідання збірки («Добре ловиться рибка-бананка»), пускає собі кулю в лоб у фешенебельному курортному готелі. Характер і доля Сімора визначені самим героєм у розмові з трирічною дівчинкою, коли він порівнює себе з рибкою-бананкою, яка запливла у підводну печеру, з'їла там сімдесят вісім бананів, захворіла на «бананову лихоманку» і мусить померти. Що ж це за банани та бананова лихоманка? Причини самогубства Сімора довго обговорювалися американською критикою. У. Вігенд, приміром, вважає, що це надмірна чутливість героя до пороків людей, що оточують його, через яку подальше існування стає для нього неможливе. Проте можна твердити, що «бананова хвороба» Сімора не є однією з вад його високоорганізованого інтелекту, бо з оповідання випливає, що викликала її саме неспроможність героя пристосуватися до задушливої атмосфери навколишнього життя. Але і це трактування, як побачимо далі, трохи однобічне, адже Сімор Гласс не лише герой оповідання «Добре ловиться рибка-бананка», а й протагоніст епопеї Селінджера про родину Глассів, і письменник далі окреслює цей характер досить своєрідно. Зазначимо принагідно, що початкові абзаци оповідання «Добре ловиться рибка-бананка» вважаються в США хрестоматійними «віршами в прозі».

Елоїза, героїня новели «Розлява з Коннектікуту», взяла шлюб з мужчиною, якого вона не любить. Життя повелося з нею жорстоко. Елоїза не може забути свого першого коханця — Уолта Гласса, солдата, який безглуздо загинув під час другої світової війни. Жінка не хоче, щоб і її маленька дочка, яка вигадує собі друзів-хлопчиків і удає ніби грається з ними, теж жила в світі примар, бо на своєму власному досвіді знає, до яких трагедій це призводить. Вона любить свою дівчинку, але часом ставиться до неї вороже, бо дитина надто схожа на батька, якого Елоїза просто-таки ненавидить.

В оповіданні «Людина, що сміялася», на відміну від двох попередніх та новели «Напередодні війни з ескімосами», події яких розгортаються після другої світової війни, дія відбувається 1928 року. Протагоніст оповідання студент Джон заробляє собі на хліб тим, що кожного дня забирає після уроків з школи двадцять п'ять дітлахів, возить їх в старому автобусі на прогулянки, грає з ними в футбол та бейсбол. Казкову історію про Людину, яка

сміялася, Джон розповідає дітям не тільки для того, щоб розважити їх, вона відтворює його внутрішню душевну драму. Він, бідний студент, який раз по раз поглядає на «доларовий годинник» і часто обідає в батьків своїх підопічних, кохає дівчину з заможної сім'ї. Про те, що дівчина багата, письменник згадує побіжно: Мері носить шубку з бобрового хутра, напахана коштовними парфумами, курить сигарети найдорожчих гатунків з корковими мундштуками. Мері теж кохає Вождя команчів (так називають Джона хлопчики), але кохання це наперед приречене на трагічний кінець, адже він — людина не її кола. Батьки ніколи не дозволять їй одружитися з ним. «Коли любов Мері і Джона закінчується, помирає й Людина, яка сміялася», — зауважує відомий критик Айхаб Гассан.

Героєм оповідання «В ялику» дехто з американських літературознавців (Д. Стейнер, А. Майзенер та інші) вважають чотирирічного Лайонела, але, очевидно, це оповідання є не меншою мірою й дослідженням душевного стану його матері Бу-Бу Танненбаум (уродженої Гласс). Дія оповідання відбувається в 1949 році. Вразливий хлопчик тікає з дому, почувши, як куховарка зневажливо говорить про його батька. Хоча суті антисемітської куховарчиної тиради хлопчик і не розуміє, її грубий тон ранить вразливу хлопчачу душу. Його матір Бу-Бу (її повне ім'я Беатріса) так само легко поранити, як і сина, але життя вже навчило жінку, що, зіткнувшись з жорстокістю і темнотою, можна і треба вистояти.

Новела «Присвячується Есме. З любов'ю і убозтвом», на думку більшості американських критиків (А. Кейзін, Д. Стейнер, Ф. Гвінн та Д. Блотнер), — найкраще оповідання книги. Один з американських критиків (Д. Скоу) навіть вбачає в цьому оповіданні Селінджера деякі автобіографічні риси. В центрі розповіді тут сержант американської штабної служби Ікс. Письменник змальовує його душевний стан під час перебування в Англії напередодні відкриття другого фронту і далі в Баварії, через кілька днів після капітуляції Німеччини. Від тяжкої душевної депресії сержанта рятує англійська дівчинка Есме, яка надсилає йому воістину безцінний подарунок — годинник свого батька, що загинув під час війни. Після смерті батька дівчинка завжди носила годинник на руці.

Оповідання «Мої чарівні уста і зелені очі» має трьох дійових осіб, це — сивий адвокат Лі, його коханка Джоан та колега Лі— її обдурений чоловік Артур. Дія, вірніше, телефонна розмова, відбувається вночі. Лі лежить у ліжку з молодою дружиною друга в своєму парубоцькому помешканні. Раптом дзвонить телефон: Артур хоче дізнатись у приятеля, чи не бачив той, з ким поїхала Джоан з великосвітського раута, на якому були присутні всі троє. Трагічність ситуації посилюється тим, що Артур розповідає приятелю історію свого кохання, плаче, зізнається, що підозрює дружину в зраді, скаржиться на службові неприємності. Лі умовляє його заспокоїтися і лягти спати, кажучи, що Джоан очевидно поїхала разом із знайомою подружньою парою і от-от повернеться додому. Артур вішає трубку, але за кілька хвилин, соромлячись своєї легкодухості, дзвонить знову і радісним голосом повідомляє, що Джоан (котра як і раніше лежить поряд із сивоголовим Лі) щойно повернулася додому.

Оцінюючи оповідання «Мої чарівні уста і зелені очі», критик Д. Стівенсон порівнює його, зокрема, з відомим шедевром Хемінгуея — новелою «Недовге щастя Френсіса Макомбера». «Герої оповідання Селінджера, — зауважує критик, — мають не описове, а соціальне значення. Останнє прямо пропорційне сприйняттю героїв, як узагальнених образів наших бездітних чоловіків та жінок, що живуть у міських помешканнях і всьому устрою чийого сухотного життя чуже почуття плавного переходу від пристрасного кохання до спокійної прихильності».

Оповіданнями «Блакитний період де Дом'є-Сміта» та «Тедді» письменник немовби підводить якийсь філософський підсумок усієї книги. Автор намагається знайти вихід із змальованої ним безвиході навколишнього світу. І цей порятунок він вбачає не в боротьбі, а в християнському всепрощенні та любові.

32-річний художник згадує в оповіданні «Блакитний період де Дом'є-Сміта», який він був самотній в дев'ятнадцять літ. Світ здавався йому неймовірно чужим і ворожим, самотність — безвихідною, коли раптом до нього прийшов порятунок у вигляді якогось містичного осяяння. «Раптом... спалахнуло величезне сонце і полетіло просто мені у перенісся із швидкістю дев'яносто три мільйони миль на секунду. Засліплений, страшенно наляканий я уперся в скло вітрини, щоб не впасти. Спалах тривав кілька секунд». І коли засліплення минуло, перед очима героя оповідання «Блакитний період де Дом'є-Сміта» вже постав зовсім інший світ. Завдяки релігійному одкровенню він спромігся зрозуміти й вибачити людей, котрі досі здавалися йому нестерпними. Очевидно, та сама причина примушує і героя роману «Ловець в житі» зізнатися наприкінці своєї сповіді, що йому «якось бракує» тих мерзотників, про яких він розповідав.

Всім прощає кривду, радо відходячи в інший світ, і герой оповідання «Тедді» — хлопчик Теодор Мак-Ардль, який повертається на пароплаві до Америки разом з батьком, матір'ю та шестирічною сестрою після подорожі до Європи. Образ Тедді є немовби рупором релігійних ідей автора, і через це Селінджер наділяє його цілою низкою надлюдських рис. Цей десятирічний пророк, який сповідує буддистське вчення про переселення душ і «перевтілення», здатний віщувати майбутнє і передрікає власну смерть. Він вибачає батькам їхній егоїзм, прощає сестру, яка спричиниться до його загибелі, й спокійно прямує назустріч новому «перевтіленню». Цей містичний образ, проте, не заважає автору змальовувати решту персонажів оповідання як цілком реальних сього-

часних людей з усіма притаманними їм вадами і звичками. Що ж хотів сказати письменник, вводячи до збірки своїх оповідань такі містичні мотиви? Врятуватись від самотності, від грубості та зла навколишнього світу, на думку Селінджера, можна лише завдяки самовдосконаленню і любові до ближнього, непротивленню злу і гуманному ставленню навіть до ворогів. Саме через це американські критики схильні навіть порівнювати Селінджера з Толстим, і порівняння це не стосується місця великого росіянина в історії світового письменства, воно аж ніяк не літературне, а філософське, ідеологічне.

Ідея книги «Дев'ять оповідань» висловлена в епіграфі, що передує збірці. Це одна з релігійних головоломок японської буддистської секти «Дзен»: «Нам знайомий звук оплеску двох долоней. А як звучить оплеск однієї долоні?» Крім релігійного, вона має, очевидно, і суто реальний зміст, який полягає в тому, що людина переживає самотність мовчки, нечутно, непомітно для інших.

Більшість опублікованих досі творів Селінджера складаються у так званий цикл про Глассів. Це книжки «Франні та Зуї», «Вище крокви, теслярі» та «Сімор — знайомство», повість «Хепворт, 16, 1924» та згадані вже вище оповідання «Добре ловиться рибка-бананка», «Роззява з Коннектікуту» та «В ялику». Тематично до циклу про Глассів дехто з американських критиків відносить і оповідання «Присвячується Есме. З любов'ю і убозтвом», хоча прямих вказівок на це сам твір не містить.

Розглядаючи сагу про Глассів, американські рецензенти, незалежно від того, прихильно вони аналізують творчість Селінджера, чи ставляться до неї уїдливо-саркастично, змушені давати детальний виклад історії створеної фантазією письменника родини. Всі Гласси настільки реалістично змальовані письменником, що якось у Римі до англійського критика Д. Літча подзвонив його приятель-американець і схвильованим тоном повідомив, що хвилину тому зустрівся в барі з чоловіком Сімарової сестри. «Я анітрохи б не здивувався, — зауважує Д. Літч, розповідаючи про цей випадок, — якби в барі з'явився раптом і сам Холден Колфілд. У своїй червоній шапочці».

Подружжя Глассів, колишні актори вар'єте, та їхні діти Сімор, Бадді, Бу-Бу, Уолт, Уейкер, Зуї та Франні — «жителі своєрідної округи Йокнапатофа на Парк-Авеню» в Нью-Йорку. Це визначення критика М. Гізмара ставить на один щабель світ, створений фантазією Селінджера, із світом героїв Уїльяма Фолкнера, дія творів якого відбувається, як відомо, у вигаданій місцевості — Йокнапатофа, назва якої стала вже прозивною.

Повість «Франні» вперше побачила світ 1955 року в журналі «Нью-Йоркер». В ній розповідається про те, як дочка Леса і Бессі Глассів, студентка коледжу Франні (повне її ім'я Франческа) переживає тяжку душевну кризу. Франні несила більше терпіти егоїзм, філістерське самовдоволення людей, що оточують її в коледжі. Поштовхом до цієї кризи стає її зустріч з коханцем — студентом-філологом Лейном Каутеллом. Франні непритомніє в залі модного студентського ресторану. Дія повісті відбувається однієї суботи восени 1955 року.

Через два роки після появи «Франні» в тому ж «Нью-Йоркері» було надруковано повість «Зуї», а коли 1961 року вони були об'єднані в книгу «Франні та Зуї», з'ясувалося, що друга повість — безпосереднє продовження першої. В понеділок Франні привезли додому. Вона лежить у нью-йоркській квартирі батьків, абсолютно позбавлена можливості «нормально функціонувати». Повертає душевну рівновагу дівчині її брат, двадцятип'ятирічний Захарій Гласс (Зуї). Він дзвонить Франні по телефону з кімнати нині вже небіжчика Сімора і нагадує про подію, що сталася з ним, Зуї, багато років тому. Протягом вісімнадцяти років, починаючи з 1927 року, юні Гласси по черзі вели (під псевдонімом Блек) відому всій країні радіопрограму «Розумні дітлахи». Коли настала черга малого Зуї взяти з рук старших братів естафету радіопрограми, Сімор щоразу примушував його перед виходом з дому добре чистити черевики. Зуї відчайдушно протестував, кажучи, що зовсім не бажає тішити тих малописьменних ідіотів, з якими йому доводиться мати справу на студії, своїми блискучими черевиками. Тоді Сімор зауважив, що Зуї мусить чистити черевики заради «Товстухи», тобто якоїсь старої хворої нечупари, що, мовляв, сидить десь у провінції на ганку своєї злиденної хатини й весь день слухає радіо. Розповівши сестрі цю історію, Зуї зауважує, що всіх тих людців, на котрих їй гидко дивитися, які думають виключно про себе і про свої справи, вона мусить залічити до поняття «Товстуха». «Товстуха» — це сам Христос», — заявляє далі Зуї... і врятовує сестру від тяжкої душевної депресії. Франні негайно заспокоюється і поринає в глибокий сон без сновидінь. Віднині вона, очевидно, знайде спокій, возлюбивши всіх тих, чиї діяння досі викликали в неї протест і огиду.

В повісті «Зуї» розповідь досить своєрідно веде другий за старшинством син Глассів — Бадді (повне ім'я його, очевидно, Уебб). Початок повісті написаний від першої особи, а далі той самий Бадді Гласс розповідає вже в третій особі. Критики вважають, що Бадді — «alter ego» самого Селінджера. Бадді — оповідач і в наступному творі Селінджера, котрий теж складається з двох частин: «Вище крокви, теслярі» (надруковано вперше 1955 року) і «Сімор — знайомство» (надруковано вперше у 1959 році).

В повісті «Вище крокви, теслярі» Бадді викладає історію одруження свого старшого брата Сімора. Чим закінчився цей шлюб уважний читач Селінджера вже знав раніше з оповідання «Добре ловиться рибка-бананка», але Бадді ще раз нагадує про самогубство Сімора. А потім розповідає про те, як, приїхавши на квартиру до бабки нареченої, де мало відбутися «світське і сучас-

не» вінчання Сімора з Мюріель, він, Бадді, стає свідком надзвичайного скандалу: наречений на весілля не з'явився. Далі з'ясовується, що Сімор чекав наречену в неї вдома і одразу відбув з нею у весільну подорож, бо завжди вважав шлюб особистою справою двох людей, що його беруть, і не хотів бути об'єктом уваги натовпу гостей та родичів нареченої.

Хто ж він, цей Сімор Гласс, про самогубство якого читачу стало відомо мало не з перших кроків Селінджера в літературі? В другій частині книги «Вище крокви, теслярі» та «Сімор—знайомство» читач дізнається про нього детальніше. Самій лише зовнішності Сімора там присвячено близько п'ятдесяти сторінок. Втім, основне знайомство з ним відбувається тут в сфері інтелектуальній, духовній. Адже, за задумом Селінджера, Сімор Гласс— великий поет, гуманіст і мислитель. Правда, Бадді, який редагує понад сто вісімдесят віршів, що залишилися після Сіморової смерті, не може жодного з них процитувати (за винятком кількох рядків, написаних у дитинстві, та останнього вірша, знайденого в кімнаті готелю після самогубства), бо вдова, яка володіє правами на літературну спадщину покійного, суворо забороняє цитування його віршів. Але Бадді розповідає читачеві про літературні симпатії та антипатії свого геніального брата, дає виклад змісту кількох його віршів, цитує його листи та щоденники. До речі, Селінджер дуже широко застосовує метод «цитування». Він раз по раз наводить то листи самого Бадді, то листи й записки Бу-Бу, то уривки з щоденників та листів Сімора. Довжелезний лист Сімора до батьків є останнім з відомих нам творів Селінджера — «Хепворт 16, 1924». Ця повість була надрукована в журналі «Нью-Йоркер» 1965 року.

Тут розповідається про те, як Бадді Гласс, який став письменником і викладачем коледжу, коли йому сповнилося сорок шість років, працює над повістю про події 1926 року — коли він і його брат Сімор саме отримали пропозицію виступати в програмі «Розумні дітлахи». Працюючи над своєю повістю, Бадді вирішує поки що опублікувати лист Сімора, написаний понад сорок років тому, 1924 року, коли семирічний Сімор та п'ятирічний Бадді жили влітку в дитячому спортивному таборі. В цьому листі створено дивовижні за своєю реалістичністю портрети перевесників двох хлопчиків, їхніх батьків, людей, що керують спортивним табором, працівників бібліотеки в Нью-Йорку, де малі Гласси взимку беруть книжки. Семирічний Сімор дає в цьому листі різноманітні поради не тільки молодшим Глассам, а й своїм батькам, бо він, волею автора, так само як Тедді із збірки «Дев'ять оповідань», вміє передрікати майбутнє. Він повідомляє в цьому листі не лише про те, що незабаром вони з Бадді отримають пропозицію виступати в популярній радіопередачі, завдяки чому одразу підвищиться добробут їхньої родини. Сімор зауважує, що сам він помре, коли йому сповниться тридцять років, що за сорок років Бадді писатиме повість про їхнє дитинство тощо. Втім, провидець в цій родині лише один Сімор. Решта Глассів — інтелектуальні вундеркінди, наділені багатьма талантами. Гласси й після смерті Сімора перебувають під впливом його поглядів, в яких переплутались релігійні теорії Заходу й Сходу. Догмати християнської віри сплелися у Сімора з вченням засновника даосизму — китайського мудреця Лао-цзи. А все разом — з «поглядами правильного закону» японської буддистської секти «Дзен». Втім, ці елементи змішуються досить легко, оскільки японська релігійна філософія сприйняла ідеї даосизму, котрий над усе ставить людську любов, — любов, що навіть на кривду відповідає благодіяннями. Вчення ж секти «Дзен» базується на одній з форм буддизму — «Махаяні», де догмати раннього буддизму доповнюються поняттями «пекла» і «раю».

За буддистським ученням, народження, життя і смерть, «це просто «цикл ілюзій» (самсара), це тільки так нам здається. Той, хто не позбавився бажань, не вмирає в нашому теперішньому, матеріалістичному розумінні: він просто переходить до іншого життя, його «душа» переходить до іншого тіла. Це так званий метемпсихоз чи переселення душ... Хто не досяг повної бездіяльності, вчиняє вчинки (карма). За них він може бути нагороджений або покараний в наступних існуваннях... Мудрець прагне визволення від безконечних існувань (чи «перевтілень») і досягає цього своєю бездіяльністю», — пише професор А. Білецький, розповідаючи про давньоіндійську філософію [1].

Очевидно, Сімор Гласс, на думку Селінджера, застрелившись, і досяг такого «визволення від безконечних існувань», тобто страждання, яким, за буддистським ученням, вважається всяке життя, бо, як видно з повісті «Хепворт 16, 1924», він «прожив» уже не одне життя, а в останньому своєму «перевтіленні» протягом усіх тридцяти з чимось років не зробив жодного поганого вчинку. Такий, за задумом письменника, головний герой його епопеї. Решта ж Глассів являють ідеальну родинну співдружність. Але ця ідеальна родина змальовується на тлі напрочуд реального світу американської дійсності, і настільки вірогідно відтворено в повістях і оповіданнях характери й обстановку, що читачеві й справді іноді починає здаватися, ніби він особисто знайомий з Глассами.

Джером Девід Селінджер — представник повоєнної генерації в американській літературі. Два роки тому в «Санді Геральд Трібюн» були опубліковані результати анкети, в якій взяли участь двісті американських літературознавців, критиків та видавців. Серед двадцяти кращих письменників повоєнних років одним з перших було названо ім'я Селінджера — поряд з іменами Хемінгуея, Фолкнера, Беллоу, Апдайка, Чівера, Стайрона, О'Хари, Катерін Анн Портер та інших.

Народився Селінджер 1919 року в Нью-Йорку, в родині комер-

[1] Див. «Всесвіт» № 5, 1967, стор. 105.

санта. Майбутній письменник вчився в двох нью-йоркських школах. До другої з них, школи Мак-Берні, Санні (так звали його в дитинстві батьки) вступив у тринадцять років, заявивши під час вступної бесіди, що понад усе він цікавиться драматичним мистецтвом і тропічними рибами. За рік його виключили з цієї школи за неуспішність. Тоді батьки віддають п'ятнадцятирічного Селінджера у військове училище у Веллі-Фордж, яке письменник згодом змалював у романі «Ловець в житі». В червні 1936 року Джеррі (так уже називали його товариші по школі) закінчив це училище. У Веллі-Фордж він був літературним редактором учнівського альманаху і вважається автором гімна випускників, що виконується там і по сьогодні. У Веллі-Фордж ночами, накрившись з головою ковдрою, Джеррі писав при світлі електричного ліхтарика свої перші оповідання. 1937 року, досить безуспішно провчившись кілька тижнів у Нью-Йоркському університеті, Селінджер їде з батьком до Європи. В Польщі, на різницях міста Бидгоща, юний Селінджер вивчає процес виготовлення місцевих ковбас, а повернувшись до Америки, знову вступає до коледжу. Але вчиться в ньому тільки півсеместра. Потім, щоб прослухати курс лекцій У. Бернетта про новелу, вступає до Колумбійського університету, але в 1942 році його призивають в армію. Цим часом і датується поява перших оповідань Селінджера в періодичній пресі.

В 1944 році сержант штабної служби 4-ої піхотної дивізії Селінджер чекає в англійському місті Тівертоні відкриття другого фронту. Саме цю ситуацію і змальовано в оповіданні «Присвячується Есме. З любов'ю та убозтвом». Селінджер був серед перших солдатів союзницьких військ, що висадилися в Нормандії. На війні письменник не розлучався з друкарською машинкою і часто під час повітряних нальотів друкував свої оповідання, сидячи в штабі під столом.

Перебуваючи у Франції, сержант Селінджер відшукав там воєнного кореспондента Хемінгуея, щоб показати йому свої оповідання. Відомо, що Хемінгуей досить схвально відгукнувся про твори письменника-початківця.

Демобілізувавшись, Селінджер у 1946 році повернувся до Нью-Йорка, де оселився у своїх батьків на Парк-Авеню; вечорами він їздить у Грінвіч-Віллідж, де знайомиться з нью-йоркським мистецьким світом. Наприкінці сорокових років Селінджер деякий час живе в артистичних нью-йоркських передмістях Тівертауні й Уестпорті.

Не знайшовши, проте, спільної мови з представниками нью-йоркської богеми, Селінджер вирішує податися від них подалі. Він купує в 1952 році ділянку землі на березі річки Коннектікут у Корніші (штат Нью-Гемпшір), будує собі одноповерховий будинок і трохи оддалік від нього ставить будівлю з скляним дахом — свій робочий кабінет. Там біля каміна і книжкових полиць стоїть стіл з друкарською машинкою, картотекою і підшивками газет. Сюди письменник і прямує щоранку, захопивши з собою пакет з бутербродами. Працює він щодня від пів на дев'яту до пів на шосту. В кабінеті є й телефон, але дзвонити туди рекомендується виключно в разі пожежі. Коли письменник не працює, він, за власним визнанням, любить сидіти перед телевізором. Селінджер ненавидить горезвісне американське «паблісіті» і тому ніколи не дає інтерв'ю. Єдине інтерв'ю за останні п'ятнадцять років він дав студентці коледжу сусіднього міста для студентської стінгазети. Письменник відмовляється також виступати по телебаченню, не пускає до себе репортерів, не дає автографів, одне слово, не дозволяє охочим втручатись в його життя і заважати працювати. В зв'язку з цим він іноді вдається до жартівливих містифікацій. Так, намагаючись збити зі сліду мисливців за автографами, він часто ставить на обкладинках своїх книжок вигадані відомості про себе. Багато різних чуток ходить серед прихильників його таланту про дивацтва письменника. Біограф Селінджера Д. Скоу твердить, ніби сам письменник добре обізнаний з цими легендами, бо в повісті «Сімор — знайомство» Бадді Гласс, прототипом якого є Селінджер, іронічно зауважує, що серед його читачів ширяться чутка, ніби шість місяців на рік він живе в буддійському монастирі, а другу половину року проводить в божевільні. Існує також легенда про те, ніби Селінджер регулярно листується з одним із в'язнів тюрми Сінг-Сінг, яку біограф його теж спростовує. Але весь той галас, який здіймається в американській пресі після публікації кожного його нового твору, письменник сприймає вельми спокійно. Він уміє спантеличувати найуславленіших з американських критичних умів. 1962 року в нью-йоркському видавництві «Харпер енд Роу» вийшла збірка «Селінджер. Критичний портрет письменника і людини», упорядник якої Г. Гренвалд об'єднав понад двадцять рецензій, статей та уривків з книг про Селінджера, написаних англомовними літературознавцями в 1956—1962 рр. Найбільше суперечок виникає в цих роботах навколо образу Сімора Гласса та причин його самогубства. Тут висловлені найрізноманітніші міркування з цього приводу, і кожне — в плані трагічному.

«Єдина тема, котрої досі додержувався Селінджер, — зазначає Джон Скоу,—це жахливе становище доброї, чуйної людини в приватному світі любові й смерті».

Джон Апдайк вважає, що Сімор і всі «Гласси проклинають світ тільки для того, щоб кінець кінцем прийняти його і вибачити».

Девід Літч запевняє, що селінджерівські «персонажі бояться світу дорослих людей, ненавидять його і ставляться до нього із зневагою. Їхня відповідь цьому світові дорослих полягає у негайній втечі від нього до спогадів дитинства. Самогубство Сімора і є така найдальша втеча».

«Сімор здається звичайною жертвою зовнішньої сили, — а саме, буржуазного матріархату», — пише Уїльям Вігенд.

«Сімор Гласс настільки гостро відчуває гнилизну навколишньо-

го життя, а тягар відчуження навіть від власної дружини Мюріель для нього такий нестерпний, що самогубство стає єдиним порятунком», — вважає Айхаб Гассан.

«Сімор Гласс — дорослий чоловік, не зовсім ще зіпсований життям, розмовляючи з невинною дитиною, починає розуміти, в якому приреченому світі він живе, і заподіює собі смерть», — пише Леслі Фідлер в одній з своїх праць, а в іншій роботі трактує самогубство селінджерівського героя в плані чисто фрейдистському. Але епопея про Глассів ще не завершена, її задум і по сьогодні розкриває перед письменником широкі можливості продовжити розповідь під найнесподіванішим кутом зору. І от, немовби у відповідь на суперечки, що точилися навколо образу Сімора, Селінджер друкує повість «Хепворт, 16, 1924», з якої стає зрозуміло, що ніякої трагедії в самогубстві героя епопеї не було, тому що він сповідує вчення про «переселення» душ, отже, смерть для нього — це крок у краще існування. Але і зараз ще, очевидно, рано безапеляційно судити про систему образів саги про Глассів. Адже її не закінчено. І ми маємо право припустити, що, скажімо, в наступній повісті з життя цієї родини може з'ясуватись низка подробиць про Сімора Гласса, які спростують всі наші попередні тлумачення цього образу. Адже письменник працює, в процесі праці може змінитися його бачення світу, отож відповідно зазнає змін і світ його героїв.

Джером Девід Селінджер — не якесь унікальне явище в історії світової літератури, його творчість з'явилася не на голому місці. Він успадкував і засвоїв творчі здобутки своїх попередників. Цю статтю нам хотілося б закінчити висловлюванням Селінджера про свою письменницьку професію і про своїх вчителів: «Коли письменника просять розповісти про свою професію, він мусить підвестись і на весь голос прокричати імена письменників, яких він любить. Я люблю Кафку, Флобера, Толстого, Чехова, Достоєвського, Пруста, О'Кейсі, Рільке, Лорку, Кітса, Рембо, Бернса, Емілію Бронте, Джейн Остін, Генрі Джеймса, Блейка, Колріджа. Я не називаю імен тих письменників, що нині живуть, бо вважаю це неетичним»

ЯК ТРЕНУВАТИ ПАМ'ЯТЬ. Коли професор Антоні Селфрідж прибув у клуб міста Мілуокі, щоб прочитати там лекцію «Як тренувати пам'ять», він із здивуванням побачив, що лекційний зал зовсім порожній. Причина з'ясувалася дуже скоро: професор трохи наплутав — приїхав на тиждень раніше, ніж було домовлено.

ЧУДО-ПАРЛАМЕНТАРІЇ. Кореспондент газети «Сідней пост», який був присутній на черговому засіданні австралійського парламенту, повідомляв, що з 124 депутатів, в залі перебувало лише дев'ять. Причому, троє з цього числа розв'язували кросворди, один читав кримінальний роман, два дрімали, отже, слухали чергового промовця — заступника якогось міністра—лише три депутати.

БЕРИ ВИЩЕ! Сайгонський кореспондент газети «Нью-Йорк таймс» повідомив цікаві дані про службові злочини серед американських офіцерів, які перебувають у Південному В'єтнамі. 1965 року серед офіцерів, притягнутих до кримінальної відповідальності, 72 проценти мали звання до капітана включно. А 1966 року серед цих осіб 65 процентів — це майори, підполковники і навіть полковники.

МАШИНА НАРАХУВАЛА. Один лікар у невеликому англійському містечку Солігуллі одержав від податкового управління рахунок на 9.999.999 фунтів стерлінгів, 19 шилінгів і 11 пенсів. Отже, не вистачало одного лише пенні до астрономічної суми в десять мільйонів фунтів стерлінгів. Незабаром прийшов лист з вибаченням: електронна лічильна машина, що нараховувала податки, виявилася несправною.

ОПОВІДАННЯ

Гадаль

РАНГЕЯ РАГХАВ

Малюнки О. Петрової

1

Надворі почувся галас, пролунали крики.

— Хто там такий? — гукнув Дорі.

Відповіді не було.

— Вбивця! Ось я тобі зараз!..

— Посмій тільки! Побачиш, що буде! — відповів жіночий голос. — Я вб'ю все твоє кодло, мерзотнику нещасний!

Дорі не витримав. Вийшов у двір.

— Що ти робиш, Ніхале? — закричав він. — На рідну матір руку здіймаєш!

— Яка вона мені мати! — Ніхал одступив назад.

— Ану, спробуй, полізь! Я покажу тобі! — надсадно кричала жінка. — Я тобі очі видряпаю! Пасокою вмиєшся! Я не залежу від тебе. Запам'ятай собі це!

— Годі, вгамуйся, невістко! — втрутився Дорі. — Що ти верзеш? Отямся!

Він підійшов ближче і звернувся до цікавих:

— Ідіть звідси! Всі йдіть!

Ніхал одійшов, за ним відступили й інші.

Дорі стояв непорушно, спершись на стовп веранди. Жінка сиділа поруч, волосся її було розкуйовджене, очі вергали блискавки.

— Я знаю, — важко дихаючи, мовила вона, — в Ніхала сміливості не стане, лише ти міг так учинити, дівере.

— Ти маєш рацію, Гадаль, — тихо проказав Дорі, — це зробив я.

Гадаль пересмикнуло.

— Але чому? Навіщо це тобі було треба?

Дорі не відповів. Він і далі стояв непорушно, все його тіло напружилося. Це був високий, — головою, здавалося, він сягав да-

ху, — ставний гуджар[1] з роду кхаріїв, років п'ятдесяти з міцними руками й сивуватими вусами. На його широку спину падало бліде світло ліхтаря; на ньому була куртка з грубої тканини, а дхоті[2] щільно облягало поперек.

Жінка підвелась. Їй було років сорок п'ять. Колись ясний колір її обличчя з літами потемнів. Дивлячись на неї, можна було уявити собі, що молодою вона була дуже проворна. Сліди цієї жвавості збереглися в ній і досі, хоча стан її втратив стрункість.

— Тобі не соромно, Гадаль? — спитав Дорі.

— Отакої! Чого б це мені мало бути соромно?

Дорі промовчав. У дворі почувся голос:

— Це їй соромно? Аякже! Соромно буває тому, в кого є ще совість!

— Мовчи, Ніхале! — крикнув Дорі.

Голос замовк.

— Навіщо гукав мене? — спитала Гадаль.

— Ти їла що-небудь? — замість відповіді спитав Дорі.

— Ні. Коли? Ці негідники перестріли мене по дорозі з поля. Я збирала кізяки на вечір...

— Ніхале! — гукнув Дорі. — Скажи жінці, щоб дала свекрусі їсти.

З хати почулася брутальна відповідь:

— Яка вона мені свекруха! Вона тепер жінка Мауні з роду лохарів. Хіба їй смакуватиме хліб бідних кхаріїв?

Жінки у дворі засміялися.

— Чуєш? — сказав Ніхал. — Ти стала посміховищем. Своєю поведінкою ти зганьбила весь наш рід.

2

Гадаль удова. Гунна, її чоловік, помер, коли йому було п'ятдесят п'ять років. Її старшому сину Ніхалові близько тридцяти, в нього троє дітей; дві дочки, Чампа й Чамелі, вийшли заміж — одна в Бхадж, друга в Бісвару, — і теж мають уже діток. Молодшому синові Гадаль — Нараяну — недавно сповнилося двадцять два роки, жінка його жде другу дитину. І ось Гадаль, родоначальниця такої великої родини, кинула все й пішла до Мауні — тридцятидворічного удівця-гуджара з роду лохарів.

Дорі — рідний брат Гунни. Свого часу він був одружений, але жінка та діти його повмирали. Гунна не раз умовляв брата завести нову сім'ю, але Дорі не послухався його поради — він і далі жив у Гадаль, приносив у дім те, що траплялося заробити, вважав її дітей своїми, ніколи не кривдив їх. Ніхал дуже любив дядька.

[1] Член касти пастухів великої рогатої худоби.
[2] Шматок тканини, яку обмотують навколо стегон.

Гуджари з роду кхаріїв ставили себе куди вище лохарів. У домі Мауні жив старший брат з дружиною й дітьми. Коли Гадаль прийшла до Мауні, він не звернув уваги на її вік: для нього важливо було те, що вона з роду кхаріїв, працьовита, проворна — така жінка зможе вести велике господарство.

Тільки сьогодні на світанку Гадаль пішла з дому, а ввечері її сини прибігли по неї. Мауні про це нічого не знав.

Що скаже Дулло, його братова, котра, навіть збиваючи масло, кокетує і кривляється!

Гадаль місця собі не знаходила від тривоги.

3

Настала північ. Гадаль усе ще сиділа під верандою. Дорі стояв поруч, курив.

— Гадаль! — тихо покликав він.

— Чого тобі?

— Отже, ти надумала піти звідси?

Гадаль не відповіла.

— Всі йдуть, — вів далі Дорі, — спершу пішла моя небога, потому — мої діти... Пішов і брат. Але ніхто не йшов так, як ти. З тебе сміються люди. Знаєш про це?

— Яке мені до них діло, дівере? — різко відповіла Гадаль. — Мені було чотирнадцять, коли твій брат уперше побачив мене в селі. Хіба не ти прийшов по мене разом з ним? І я пішла. Ти, певне, думаєш, що літа мої минули, навіщо тепер мені чоловік? А чи знаєш ти, чого я пішла з дому?

— Ні.

— Гадаєш, може, тому, що після чоловікової смерті мені важче стало жити? Ти добре ставився до брата й до мене, і я віддячувала тобі тим же, вважала тебе членом нашої сім'ї. Скажи, хіба я брешу?

— Ні, Гадаль, я цього ніколи не казав і не скажу.

— Отож-бо й воно! Тепер у мене нікого тут немає. Коли був живий чоловік, я дбала про нього, дбала про сім'ю. Та коли не стало хазяїна, чого мені надриватися? Хіба таких синів я мріяла виростити? Не хочу більше робити на них та їхніх жінок!

— Хіба ж вони не діти тобі, Гадаль? Навіть кішка дбає про своїх маленьких, а ти — жінка! Де твої материнські почуття?

— А куди поділися твої почуття батьківства, коли ти не оженився знову після жінчиної смерті?

— Ти ж дбала про мене, Гадаль!

— Боягуз! Після смерті брата ти побоявся лишити мене в своєму домі! Прогнав до чужих людей! Хіба я рабиня, щоб гнути спину на інших? Ти не покликав мене до себе. А я не звикла жити з милості. От і пішла. Тепер, кажуть, я зганьбила сім'ю. Невістки засуд-

жують Гадаль, дивляться на неї лихими очима, з'їсти ладні. Такий уже нині світ настав!

— Я боявся, Гадаль, — спроквола проказав Дорі.

— Чого?

— Я вже старий, Гадаль. Я боявся, що діти твої подумають, буцім у дядька й раніше було щось із їхньою матір'ю, тому він і не женився. Я боявся, що честь мого брата буде заплямована. Розумієш?..

— Облиш! — сказала Гадаль. — Так я тобі й повірю, що ти думав про брата, аякже! Пригадай-но його поминки. Либонь, коли помер свекор, твій брат, частуючи рідню, влаштував справжній бенкет. А ти — рідний брат Гунни, і Ніхал з Нараяном — рідні його діти — скількох людей ви покликали на поминки? Не більше двадцяти п'яти чоловік— мовляв, закон воєнного часу більшій компанії забороняє збиратися! Боягузи ви всі, ось що я тобі скажу! Не хочу я більше тут жити!

— Невже ти, поки я живий, підеш до чужого мужчини? — Голос у Дорі змінився.

— А чого б ні.

— Ану повтори! — Дорі ступив крок до неї.

— Сто разів повторю. — Гадаль навіть не ворухнулася.

Дорі підійшов до неї впритул.

— Ну, ну, вдар! Чого чекаєш? — просичала Гадаль.

Дорі зупинився. Гадаль не зводила з нього очей. Він відійшов і сів осторонь. Гадаль пильно дивилася на нього. Потім зареготала.

— Що ти мені годен зробити? Ти ж боягуз, дівере! У мене новий чоловік, розумієш? Справжній мужчина. Точнісінько, як мій перший чоловік. А ти? — вона мить помовчала. — Хіба ти мужчина? Якби ти зараз мене вдарив, я б подумала: «Значить, він може дати собі раду!» Хіба я лишуся тепер у цьому домі?

Дорі пильно дивився на неї. Темрява згустилася, настала ніч. Гадаль лягла на землі під верандою. Незабаром задрімав і Дорі.

4

Уздрівши Гадаль, Дулло, що спала на веранді, солодко потягнулася й мовила:

— О, невісточка прийшла! Де пропадала вночі?

Блідли останні зорі. Займалося на світ. Прокинулись воли. Тягло ранковою прохолодою.

— Спи, невістонько, спи, — відповіла їй Гадаль. — Я тобі не підвладна, в мене такі дорослі дочки, як ти. Я жінка твого дівера, зрозуміла?

Дулло замовкла. Мауні теж уже встав.

— Де ти пропадала? — сердито спитав він Гадаль.

Гадаль поправила сарі.

— Вони забрали мене назад, — байдужим тоном відказала вона. — А я вибрала часинку й знову вернулася до тебе.

Брат Мауні погнав у поле худобу. Мауні пішов за ним.

— Куди ти? — швидко спитала Гадаль.

— В поле.

— Зачекай. Треба ж вирішити, що буде зі мною.

Дулло стояла збоку і дивилася на цю немолоду, але таку наполегливу і гостру на язик жінку.

— А що тут вирішувати? — невпевнено мовив Мауні. Наполегливість Гадаль дратувала його.

— Чого я повинна робити на всю твою сім'ю? — почала Гадаль. — Нас двоє, давай одділимося від них. Ти можеш допомагати їм, але жити будемо окремо.

Мауні мовчав.

— Чого ж ти й словечка не вимовиш, дівере? — втрутилася Дулло. — Мені невтямки, кого ти привів у дім — жінку чи свекруху. Он як вона заговорила! Але я теж не дурна! Може, мені легко цілими днями поратися біля печі, варити їсти, пекти хліб? Що я в своєму житті бачила? Моя мати теж працювала, не покладаючи рук, і мене народила тут же, біля печі!

— Он як! — закричала Гадаль. — А я, виходить, нероба! Прийшла сюди об'їдати вас, сяка-така. Та твій хліб мені кісткою в горлі стане!

Мауні набридло слухати сварку жінок, і він пішов геть.

Настав полудень. Дулло сиділа за прядкою. Раптом у ворота ввійшов Нараян.

— Є хто-небудь дома? — спитав він.

Дулло опустила на лице краєчок сарі.

— А ти хто такий?

— Я син Гадаль, — стримуючи роздратування, відповів Нараян.

Дулло хихикнула.

— Старший чи молодший?

— Молодший.

— А скільки вас у неї?

Гадаль не витримала й відрубала:

— Скільки б не було, тобі яке діло?

— Ага, з'явилась! — мовила Дулло й пішла в хату.

— Я з тобою потім поквитаюсь! — крикнула їй услід Гадаль.

— Це твоя невістка, мамо? — здивовано спитав Нараян.

— Кажи, чого прийшов? — різко урвала його Гадаль.

— Мене послали по... — невпевнено почав він.

— Ах, он воно що! Ну, добре!..

Мауні, що саме повернувся з поля, побачив, як Гадаль зняла з себе браслети й намисто і жбурнула їх синові під ноги:

— На, бери! І більше не приходьте сюди, бо я поскаржуся в панчаят[1], що сини, намовлені своїми жінками, забрали всю батьківську спадщину собі, а мене вигнали на вулицю!

Нараян, аж якось зчорнівши на виду, підняв прикраси й попростував до воріт.

Наляканий Мауні сховався в хаті.

— Ти бачив, дівере? — накинулася на нього Дулло. — Вона віддала свої прикраси! Все ладна віддати своїм синочкам! Ех ти, роззяво! Хіба ти знаєш про підступні жіночі хитрощі? Це справжня відьма! Нехай тільки писне тепер про господарство, я їй покажу!

— А, невістка! — засміялася Гадаль, раптово зайшовши до хати. — Он як ти заговорила! Ну то знай: я хазяйка в домі, а не служниця, я служитиму тільки своєму чоловікові й більш нікому. Хто ти така, щоб втручатися в наші справи?

Дулло кинула на Гадаль лютий погляд і, голосно стукаючи сандаліями, вийшла геть.

Мауні подивився їй услід.

— Ти той, не дуже-то з нею заїдайся, — сказав він,— бо ти невістка в домі, а не свекруха.

Гадаль посміхнулася.

— Не тобі мене вчити, голубе! Тебе ще на світі не було, коли я пройшла всю цю науку. Я нічим не порушила правил нашої общини. А несправедливості терпіти не буду!

— Я все-таки радив би тобі стримуватися!

Гадаль, усміхнувшись, заходилася поратись по господарству.

5

Дув різкий вітер. Дорі мовчки курив, сидячи на пласкому даху. Потім поклав люльку і далі сидів непорушно.

З поля вернувся Ніхал, прив'язав биків і, давши їм їсти, гукнув Дорі. Той мовчав, певно, не чув.

— Дядечку! — голосно покликав Ніхал.

— Га! Що таке? Це ти мене?

— Кого ж іще? Ми цілісінький день не бачилися.

Ніхал підняв люльку, роздмухав жаринки.

— Я посилав туди Нараяна, — сказав він.

— Куди? — здивувався Дорі.

— Та до тієї хвойди, що ганьбить усю нашу сім'ю.

— До своєї матері, ти хочеш сказати?

— Я тебе не розумію! Невже ти не гніваєшся на неї? Та як я тепер називатиму її матір'ю?

— Не хочеш — не називай, але люди все одно зватимуть її твоєю матір'ю. Поки в жінки є чоловік, її кличуть жінкою такого-то, а коли чоловік помирає, кажуть: це мати того й того. Так уже повелося.

— Може, ти й правду кажеш, дядечку, — пробурмотів Ніхал. — Чого ж ти не спитаєш, навіщо я посилав брата?

— І справді, чого?

— Покарати її. Нехай спершу зніме свої прикраси, а тоді вже скаржиться на нас у панчаят.

Дорі всміхнувся.

— Вона нахваляється заявити, що ми вигнали її з дому. Нараян приніс прикраси?

— Приніс.

— Ти їв? — спитав Дорі, помовчавши.

— Ні.

— То йди попоїж.

Ніхал пішов, а Дорі лишився на даху. Нічна темрява прийшла на зміну вечору, немовби хтось перегорнув сторінку книжки. Оддалік почувся гуркіт барабана й приглушений спів. Дорі неквапливо піднявся і пішов до воріт.

Ніхал вийшов у двір, але Дорі на даху вже не було.

— Дядечку! — гукнув він і вибіг за ворота.

Дорогою йшов Чіранджі — жрець місцевого храму бога Ханумана. Він уже замкнув храм і повертався додому.

— Що сталося? Кого ти шукаєш? — спитав він.

— Чолом вам, шановний пандите, — відповів Ніхал. — Розумієте, дядечко допіру сидів отут...

— А він там, слухає барабан. Я бачив його.

Чіранджі пішов собі далі, а Ніхал немов прикипів до місця.

— Що там? — сердито спитала жінка.

— Дядько подався слухати музику... — знизавши плечима, відказав Ніхал. — Він ніколи цього не робив...

— Піди поклич його додому. Ніч уже, — порадила жінка й дала дитині грудь.

Незабаром Ніхал привів дядька додому. Дорі важко дихав, все тіло його палало, як у вогні.

— Десь продуло трохи, ото й усе, —мовив він, опускаючись на маленьку, вузьку канапку. — Сьогодні мені щось не хочеться вечеряти...

Ніхал усе ще стояв біля нього.

— Я так давно не чув барабана, синку. Пригадую, востаннє це було на братовому весіллі...

І Ніхал почув, як дядько щось замугикав. Очі в нього були заплющені.

[1] Сільське управління.

6

Настав вечір. Мауні сидів у дворі. Гадаль принесла гарячий хліб і приправу з манго.

— Ну й смачно ж, — сказав Мауні, з апетитом уминаючи хліб.

Гадаль сіла поруч.

— Скажи, чому ти не візьмеш другу жінку — рівню собі?

Мауні здивовано глянув на Гадаль.

— Та мені й одну важко прогодувати.

— Не в цьому річ, — сказала Гадаль. — Послухай моєї ради: візьми молоду жінку, а я, поки жива, навчу її вести господарство.

Мауні засміявся.

— Краще скажи, що тоді ти матимеш із ким лаятися!

Попоївши, він устав. Гадаль подала йому люльку, а сама сіла під стінкою й почала їсти.

У цю хвилину біля воріт почувся голос:

— Я до тебе, Мауні! Мене прислав пан секретар.

Гадаль упізнала його: це був Гірадж з її села. Певне, прийшов, щоб іти пасти корів до пана секретаря.

— Чого це ти прийшов серед ночі? —спитав Мауні. — Бери люльку.

Гірадж із задоволенням затягся. Гадаль принесла ще один хлібець і стала трохи віддалік.

— Чули? — спитав Гірадж і затягся димом.

— Про що? — сказав Мауні.

— Та дівер Гадаль помер.

Гадаль заціпеніла. Потім запила водою шматок, що застряг у горлі, й уважно слухала далі. Серце в неї калатало аж десь у горлі.

— Тобто як помер? — спитав Мауні. —Він же був здоровий, як бик.

— Був, та минулої ночі застудився.

— Гірадж! — гукнула Гадаль.

— А, це ти, тітонько! Коли він умирав, то кликав тебе, тітонько! Далебі, що так! Добрий був чоловік небіжчик!

Гадаль непорушно стояла на одному місці. Гірадж пішов.

— Послухай, Мауні, — нарешті мовила Гадаль.

— Чого тобі?

— Я піду.

— Куди?— стривожився він.

— Туди.

— Чого?

— Таж помер мій дівер.

— Дівер! Скажеш таке. Тепер він тобі вже не дівер!

Гадаль засміялася.

— Навіть на тім світі він лишиться для мене дівером. Він допоміг мені виростити дітей. Він любив мене, а я — його. Розумієш? І ось як я йому віддячила!

— Ти не можеш туди піти, — сказав Мауні.

— Не пускаєш? Та мене навіть рідні діти не вдержать! В мене більш нікого не зосталося на цьому світі! Ти не зупиниш мене! Я прийшла сюди своєю волею і зостанусь чи ні — моя річ! Що ти, купив мене, чи що! Як ти смієш! Та я очі тобі видряпаю!

— Ну, годі, годі! — закричав Мауні, схопив Гадаль за руки і штовхнув у хату. Потім підпер двері ліжком, сів і закурив.

Гадаль заплакала, але так тихо, що Мауні не чув її. Серце її краялось від горя.

Стояла глибока ніч. Мауні заснув — чути було його голосне хропіння. Гадаль напружила всі сили, підняла ріг даху і гадюкою сковзнула униз.

7

Вранці Мауні побачив, що Гадаль утекла, й затрясся від люті, але в нього не вистачило сміливості піти в село, зчинити там галас і силоміць привести Гадаль назад. «Гадина», — в безсилому гніві бурмотів він. А тут іще Дулло розпікала його: «Жіночка втекла від тебе! Втерла тобі носа!» Мауні проковтнув і цю образу. «Кинь побиватися за нею! — казали сусіди. — Дай спокій! Вона ж тебе не об'їла!..»

Гірадж, що прийшов із села Гадаль, розповідав, що коли вона дісталася додому, там уже був староста.

— Не смій заходити в дім! — крикнув Нікал.

— Чого тобі тут треба, жінко? — сердито запитав староста.

Гадаль сіла.

— Я була ще зовсім мале дівча, коли Гунна прийшов сватати мене разом зі своїм братом. Відтоді ми не розлучались. Я у всьому покладалася на нього, думала, життя проживу під його опікою. Скажи, старосто, що я мала робити, коли після чоловікової смерті він відмовився од мене? Я пішла, і ось бачиш, що з ним сталося! Двох днів не зміг без мене прожити. А все могло бути інакше!

— Але ти забула, що в тебе дорослі діти, — сказав староста.

— Твоя правда, тільки ти краще скажи, що я забула про свою честь. Я була посварилася з дівером, тепер уже сварці кінець. Можете скаржитись на мене, коли я порушила ці правила громади. Я відповідатиму перед панчаятом. Тільки де ти, старосто, був тоді, коли сини мої начхали на громаду.

— А коли це було?— здивувався староста.

— Ну, якщо вже сам староста не знає, то з кого більше й питати! На чоловікові по-

минки ти дозводив зібрати тільки двадцять п'ять осіб!

— Такий закон воєнного становища!

— Закон! — злісно засміялася Гадаль. — Так я тобі й повірю, що всі люди додержують закону? Краще скажи, що це сини поскупилися! Боягузи!

— Це ми боягузи? —не витримавши, крикнув Ніхал. — Хоробра тигриця!

— Так, я тигриця! А ти скажи, чи маєш у душі хоч крихту сміливості?

— Що тобі треба од нас? — закричав Ніхал.

— Іди склич усіх на дядькові поминки.

Ніхал знітився.

— Поліція... — почав він.

— Годі верзти дурниці, — сказав староста.—Почнуть стріляти, тоді не тієї заспіваєш!

— О небо! Ну й часи настали! Зовсім нема на кого покластися в наші дні. Довкола самі боягузи! Гаразд, я все зроблю сама!

— Ти? — сказав Ніхал.

— Так, я! — В очах Гадаль стояли сльози. — Умираючи, він кликав мене. Я й поховаю його.

Мауні мовчки слухав Гіраджову оповідь. Той додав, що готують бучні поминки — Гадаль дала інспекторові поліції хабара, щоб він туди й носа не показував. Подейкують, що коли помер її чоловік, вона так не побивалася за ним.

Гірадж пішов, а в душу Мауні немов капнули отрути.

— Ну, гаразд, Гадаль! — мовив він, підводячись. — Не буду я Мауні, коли не провчу тебе. Ти закрила рота інспекторові, але ж і над ним є начальник. Ось йому я і поскаржусь!

8

Поминки були в розпалі. Гості пили, їли й поступалися місцем тим, хто щойно прийшов.

Сини Гадаль частували громаду. Їм довелося як слід потрусити свої кишені — викласти гроші, вторговані під час війни за рис, та ще й у борги залізти. Казали, буцім на таких бучних поминках наполягала Гадаль: мовляв, правила громади вищі закону, і сини змушені були поступитися.

Гадаль стомилася й сиділа в кімнаті разом з кількома жінками. Нараз у воротах з'явився поліцейський. Гадаль вийшла йому назустріч. Поруч з поліцейським, звісивши голову, стояв Ніхал.

— Що таке, начальнику? — спитала Гадаль.

Поліцейський зам'явся.

— Він каже, щоб ми припинили поминки, — мовив Ніхал.

— Як це? — стрепенулася Гадаль.

— Інспектор наказав, — відповів поліцейський.

— Не може бути. З ним усе погоджено, — Гадаль натякала на те, що дала інспекторові хабара.

— Знаю, — відказав поліцейський, — пан інспектор людина поважна, та хтось поскаржився старшому інспекторові, і наш начальник збирається особисто прибути сюди. Він послав попередити вас, щоб гості негайно розходились. Інакше буде погано!

Гадаль замислилась. Хто ж міг донести? Вона нічого не розуміла.

— Звичайно, пан інспектор не міг передбачити, — сказала Гадаль. — Але як я тепер прожену гостей? Та ви сідайте, будь ласка, пригощайтесь. Що буде, те й буде! Не розумію, навіщо йому турбуватися!

— Нічого не вдієш, служба! — зітхнув поліцейський. — Йому наказано прибути сюди.

— Нехай приїздить! — рішуче мовила Гадаль.— Людина вмирає тільки раз. Я не можу прогнати тих, хто прийшов оддати Дорі останню шану.

— В такому разі вас усіх заарештують,— сказав поліцейський. — Не можна йти проти властей.

— А хіба наказ властей вищий правил громади? — крикнула Гадаль. — Я ні за що не поступлюся своїм правом! Помру, а стоятиму на своєму. — І твердою ходою вернулася в дім.

Посутеніло. З-за столів уже встали три зміни гостей.

— Поспішай, Нараяне, — сказав Ніхал, — лишилося почастувати останню чергу гостей.

— Ходи до мене, Ніхале, — покликала з порога Гадаль. — Боїшся? — спитала вона, коли той підійшов ближче.

— Ні, — відповів Ніхал, облизавши сухі губи.

— Ти в мене єдина надія. Адже ти знаєш, що дядько любив тебе, як рідного сина. Він навіть не одружувався, бо вважав своїм обов'язком поставити тебе на ноги. Пам'ятай: більше в нього з рідні не лишилось нікого.

Ніхал похилив голову.

В цю мить з криком «Тітонько!» до хати вбіг сусідський хлопчик.

— Що таке? — Гадаль запитливо подивилася на нього.

— До вас їдуть поліцейські! І всі чисто з рушницями!

Ніхал глянув на матір.

— Гості скоро встануть, —сказала Гадаль.

— Але ж поліцейські не ждатимуть.

— Їх треба затримати.

— У них рушниці.

— У нас вони теж є, Ніхале. Пошукай-но в комірчині.

— Що ж із нами буде?

— На все воля божа!

Під'їхала поліцейська машина. Ніхал підійшов до інспектора, що саме виліз із машини.

— Що тут таке? Звана вечеря? — спитав він.

Ніхала це спантеличило. Інспектор узяв гроші і вдає, що нічого не знає.

— Еге ж, вечеря, — роздратовано кинув він.

— Гостей зібралося більше, як двадцять п'ять?

— Ми не лічили їх, пане інспектор.

— Але ви не повинні порушувати закон.

— Закон, даний властями, недовговічний, не те що закон громади!

— Я заарештую вас!

— Ніхале, ходи сюди! — гукнула Гадаль.

Ніхал пішов у дім.

— Треба затримати поліцію, поки гості не поїдять.

— А потім?

— Потім ми випустимо людей чорним ходом. Подумай, що скаже громада, коли кого-небудь заарештують.

— Але так просто їх не зупиниш. Вони стрілятимуть.

— Не бійся! На даху разом з чотирма іншими чоловіками твій брат Нараян. У них рушниці.

Зненацька погас ліхтар, який освітлював двір. Заклацали затвори. Гримнули постріли. Засвистіли кулі.

— Не поспішайте, пригощайтесь! — крикнула Гадаль.

Знову заклацали затвори. Хтось пронизливо скрикнув і впав. Гості почали виходити чорним ходом. Коли внизу нікого не лишилося, Гадаль піднялася на дах.

— Синку! — покликала вона Ніхала.

Голос її був сповнений безмежної ніжності. Ніхал не годен був видобути з себе й слова.

— Забирай Нараяна, жінку, дітей і швидко тікайте звідси, — сказала Гадаль.

— А ти?

— За мене не турбуйся! Я чую: мене кличе твій дядько.

Ніхал не став сперечатися. Гадаль узяла рушницю з Нараянових рук.

— Тікайте всі! Мерщій! — крикнула вона.

Чоловіки мовчки скорилися наказу. Скоро їхні постаті розтанули в нічній пітьмі.

Гадаль зосталася сама. Вона натиснула курок. Гримнув постріл. Почувся крик. Гадаль засміялась божевільним сміхом, що різко пролунав у зловісній пітьмі.

Інспектор був приголомшений. Жінка! А куди ж поділися чоловіки? Кілька поліцейських побігли до задньої стінки дому й видерлися на дах. Пролунав постріл.

Куля влучила Гадаль у живіт.

9

Сутичка скінчилася. Гадаль лежала, спливаючи кров'ю. Її оточили поліцейські.

— Тут немає нікого? — спитав інспектор, підійшовши до них.

— Нікого, крім цієї жінки, пане, — відповів один з поліцейських.

Інспектор підійшов ближче, нахилився і оглянув її.

— Хто така? — спитав він.

Гадаль посміхнулася і повільно мовила:

— Поминки скінчилися, пане інспектор, тепер душа моя спокійна.

— Хто ти така? — роздратовано повторив інспектор.

Ослаблим голосом Гадаль відповіла:

— Я жінка того, хто й одного дня не зміг прожити без мене...

Голова її безсило повисла. На устах застигла усмішка. І усмішка ця була, мов давно погаслий світильник, що його знову засвітили у густій пітьмі.

З гінді переклали
Наталя ТОЛСТАЯ та Юрій ПОПСУЄНКО

КРІШАН ЧАНДАР

ВІДСТАВКА САТАНИ

ПРИТЧА

Одного разу до Бога з'явився Сатана і, низько схиливши голову, поштиво мовив:

— Прийми моє прохання про відставку.

— А що таке? — поцікавився Всевишній.

— Замучила мене така робота, — стомленим голосом відказав Сатана. — Щодня підсмажувати людей на пекельному вогні, варити їх у казанах, по вінця налитих кров'ю і гноєм, здирати з них шкіру, щохвилини підбивати їх на гріхи — ох, і важке ж це для мене завдання. Пригадай, я займаюся цим ділом з дня створення світу і вже зовсім знесилився. Подумай, великий боже: найтяжчу роботу ти доручив мені. А решта твоїх янголів цілими днями розкошують у райській прохолоді, радісно славлять тебе і повсякчас навчають людей добра та справедливості. Яка прекрасна й приваблива їхня праця! О повелителю мій, наставнику, найвеличніший з великих, вседержителю світу, мене зовсім виснажило те, що весь час доводиться спокушати людей, намовляти їх на гріховні вчинки. Отож, прийми мою відставку й увільни мене від цього щоденного пекла-пекельного.

Скінчивши, Сатана став навколішки, припав до божих стіп і заридав. Жаль пом'якшив серце милостивого бога, і він звернувся до своїх янголів та святих:

— А що скажете ви на це?

Оповідь Сатани розчулила всіх янголів, та ні в кого з них не стало зваги виступити вперед і відверто сказати про це.

Нарешті, заникуючись од страху, на слово здобувся Гавриїл:

— Ти милосердний і справедливий. Сатана вже сповна дістав за своє зухвальство, і мені щиро жаль його.

— То, може, ти візьмешся за його справу? — тут же спитав бог Гавриїла.

— Я ж твій вісник, боже, — покірно, схрестивши на грудях руки, відповів Гавриїл.

— А я годувальник усіх сущих, — заявив Михаїл.

— А я маю сурмити в Судний день, — поквапився впасти в річ Ісрафіл.

— А я забираю душі з тіл, — докинув Ізраїль.

— Від сьогодні справами пекла відатиме той, хто забирає душі померлих, — наказав Всевишній, — Сатану ми увільняємо. Верніть йому крила.

Коли Сатана знову дістав свої крила, бог сказав йому:

— Від сьогодні ти знову янгол. Ти навчатимеш людей чеснот. Негайно спустишся на землю. Там, в окрузі Лакшман Паттан, саме продають Зохру — дочку селянина Карамдіна. Мерщій іди туди й розладнай цю справу.

Сатана обернувся на поважного сивобородого старця, спустився в дім селянина Карамдіна й заходився умовляти його:

— Якщо ти продаси свою дочку, то на тебе впаде божий гнів.

— На мене вже впав гнів нашого лихваря, — в розпачі відказав Карамдін. — Якщо я не продам Зохру, то змушений буду продати землю, а якщо продам землю, то що їстиму сам і як прогодую жінку, п'ятьох

дочок і двох синів? Ти бачив наше поле — сухий, кам'янистий червонозем? Ніщо на ньому не родить, окрім кукурудзи та проса. Гаруєш день і ніч, насилу зводиш кінці. Якщо продати землю, то хоч зразу лягай і вмирай. Ти візьмеш на себе відповідальність за вбивство моїх п'яти дочок, двох синів і жінки?

Сатана й слухати про це не хотів, навіть вуха затис руками.

— Замість умовляти мене, краще вблагай Місрі Шаха, нашого сільського лихваря, котрому я мушу сплатити борг — сімсот п'ятдесят рупій, і мені не треба буде продавати Зохру.

Сатана поставив собі на лоба тілак[1], надів біле дхоті, перекинув через плече покривало з іменем Рами, взяв у руки чотки й подався до Місрі Шаха. Лихвар, відправивши службу, сидів у дворі на тапчані й відпочивав, коли перед ним з'явився Сатана в образі побожного брахмана.

Вислухавши його, Місрі Шах відповів таке:

— Пандит-джі, навіщо ви весь час лякаєте мене іменем божим? Адже не я продаю дівчину, а Карамдін. Він візьме гроші, на нього і впадуть гріхи, а до чого тут я? Мені тільки треба одержати від нього сімсот п'ятдесят рупій. Поверне борг — і нехай чинить, як хоче.

— Але ж якби ти подарував йому ці сімсот п'ятдесят рупій, він не продавав би дочки, — пояснив Сатана.

— Чому я маю дарувати борг? — спитав лихвар, дістаючи свою червону книгу. — Гляньте лишень на записи. Сундарас повинен вернути дві тисячі, Гамме — п'ятсот шістдесят, Гурудаял винен вісімсот, Махтабрай узяв три тисячі рупій. Люди з цього села заборгували мені двадцять одну тисячу рупій, не рахуючи відсотків. Якщо я подарую всім борги, то що їстиму сам? Як я прогодую сім'ю?

— А ти не даруй борги нікому, крім тих, хто через той борг змушений продавати своїх дочок.

— Я й сам змушений. Я подав прохання — хочу одержати ліцензії на два водяних млини. Щоб дістати ліцензії, я повинен внести в державну скарбницю протягом тижня сімсот п'ятдесят рупій. Заставна на Карамдінову землю в мене. Якщо він протягом чотирьох днів не віддасть мені борг, я продам його поле й дістану гроші, потрібні мені на ліцензії.

Перебираючи чотки, Сатана й далі вмовляв незгідливого скнару:

— І як тобі не сором, Місрі Шах? Через якихось сімсот п'ятдесят рупій ти хочеш узяти в дім мусульманську дівчину, опоганити свою релігію.

— Що ви кажете, пандит-джі! — злякано вигукнув Місрі Шах, торкаючись пальцями своїх вух[1]. — Та я не міг навіть подумати про таке. Я не приведу цю дівчину до себе в дім. Адже її продають Ходжі Бадруддіну, власникові крамниці оптової торгівлі за мостом у Лакшман Паттані. В того вже є чотири жінки, однак він згоден заплатити сімсот п'ятдесят рупій за Зохру. Карамдін за сімсот п'ятдесят рупій віддасть Бадруддінові свою дочку, а Ходжа Бадруддін віддасть Карамдінові за дівчину сімсот п'ятдесят рупій, а Карамдін, аби сплатити борг, віддасть ці гроші мені, а я за свої ліцензії...

— Годі, годі, — нетерпляче урвав його Сатана, — краще скажи мені: невже ніяк не можна припинити цю брудну оборудку?

— Її може припинити, якщо захоче, Ходжа Бадруддін. Навіщо йому одружуватися вп'яте? Адже в його домі є чотири жінки. Якщо він передумає, оборудка може легко розладнатися.

— Хто це сказав, що я беру п'яту жінку? — здивувався купець Ходжа Бадруддін, вислухавши Сатану. — Справді, у мене є чотири жінки, але найперша зовсім стара. Вона не годна вже навіть упоратися з хатньою роботою. Я призначу їй утримання, візьму розлучення з нею й аж тоді одружуся з Зохрою.

— Але ж ти вже маєш шістдесят п'ять літ. Навіщо тобі женитися на старість? — запитав Сатана.

— Жодна з чотирьох жінок і досі не подарувала мені сина, самих дочок народжували, — засмучено відповів Ходжа Бадруддін, — а мені потрібен син, мій спадкоємець, продовжувач роду.

— Зохра теж може не народити сина, — зауважив Сатана.

— На все воля творця, — покірно відказав Бадруддін, знявши руки до неба. — Я вірю, що він вислухає мої молитви.

— Невже не можна ніяк розладнати цю оборудку? — знову в розпачі спитав Сатана.

— Ніхто нікого не силує укладати її, — невдоволено відповів Ходжа Бадруддін. — Дівчина доросла, повнолітня, сама знає, що для неї добре, а що погано. Якби вона не погодилася на цей шлюб, то ні я, ні батько не змогли б примусити її.

Сатана обернувся на стрункого вродливого юнака й помчав на побачення з Зохрою, котра саме брала воду з холодного струмка, порослого низенькими кущами.

[1] Круглий знак, що його малюють спеціальною фарбою на лобі. Кастовий знак брахманів, останнім часом здебільшого просто оздоба.

[1] Жест, що означає цілковиту покірливість богові, безвідмовне підкорення релігійним законам і нормам.

З першого ж погляду вона закохалася в стрункого юнака. На її золотистих щоках проступив рум'янець, а пальці розгублено забігали по дзбану, що стояв на березі.

Сатана освідчився.

Зохра пильно подивилася на юнака й ледь чутно спитала:

— А що ти робиш?

— Нічого, — відповів Сатана, — я тільки славлю Всевишнього.

— Усі славлять його, — сумно зауважила Зохра. — Як же тоді ти прогодуєш мене?

— Ми будемо працювати разом з тобою.

— Я працюю відколи пам'ятаю себе. Нічого не бачу, крім праці в батьківському домі й на полі. Заробляю на те, щоб сяк-так прикрити своє тіло та раз на день надголодь поїсти. Мені вже так набридло це життя.

Сатана довго мовчав, відтак спроквола мовив:

— Ти така молода й чарівна, Зохро. Подумай, чи зможеш ти бути щаслива, коли вийдеш за цього старезного діда? Невже ти спокійнісінько можеш продатися за кілька срібняків?

— Він дасть мені дім, одіж і принаймні двічі на день досхочу попоїсти. — І Зохрине лице розквітло від надії.

— Таж він старий, бридкий, йому шістдесят п'ять років, — сказав Сатана, взявши Зохру за руку. — Подумай, хіба ти будеш із ним щаслива?

Довгі Зохрині вії поволі піднялися вгору, вона грайливо подивилася на нього й мовила:

— А я іноді зустрічатимуся з тобою, й ми будемо в ті хвилини щасливі. Приходитимеш на побачення зі мною? Потай?

Зітхнувши, Зохра хотіла пригорнутися до Сатани, але він висмикнув свою руку й кинувся навтьоки.

Він прийшов до тханедара[1] Гурудаяла Сінгха й квапливо почав розповідати йому:

— Як добропорядний громадянин, прошу вас завадити цій мерзенній оборудці. Не дайте зіпсувати життя нещасної дівчини. Доводжу до вашого відома, пане тханедар, що в окрузі Лакшман Паттан селянин Карамдін продає свою дочку Ходжі Бадруддінові. Він віддасть свою дочку за Ходжу Бадруддіна, а той заплатить йому сімсот п'ятдесят рупій. Карамдін же, в свою чергу, відразу ж передасть ці сімсот п'ятдесят рупій лихвареві Місрі Шаху і вирятує свій клаптик землі. Невже за кілька бігхів землі треба продавати людську душу? З погляду моралі ця оборудка — велика несправедливість, з релігійного — тяжкий гріх, а з юридичного — переступ. Ви начальник поліції в цьому районі, отож не дайте, аби сталася ця протизаконність.

— І не подумаю, — холодно відказав тханедар Сатані. — Мені вже добре відома ця історія, і я вжив необхідних заходів. Я довідався, що за кілька хвилин до шлюбної церемонії Ходжа Бадруддін передасть майбутній дружині сімсот п'ятдесят рупій. Зохра ж цю суму передасть своєму батькові. Зразу ж після церемонії Карамдін піде до лихваря Місрі Шаха й заплатить свій борг. Але мої люди будуть присутні на шлюбі, а гроші, що їх Ходжа Бадруддін передасть Карамдінові, будуть загодя таємно позначені. Тільки-но скінчиться обряд і здійсниться оборудка, я заарештую всіх і віддам до суду, звинувативши в продажу дівчини.

— Навіщо ж до суду? — занепокоєно спитав Сатана. — Чи не краще просто перешкодити цій протизаконній справі?

— Дурень ти та й годі! — вигукнув Гурудаял Сінгх. — Тільки телепень може випустити з рук таку велику справу, в котрій можна зразу взяти за горло Ходжу Бадруддіна, лихваря Місрі Шаха, Карамдіна й Зохру. Від Ходжі Бадруддіна я одержу щонайменше дві тисячі рупій. Таку ж суму дасть мені й Місрі Шах. А про Зохру мені казали, що вона досить гарненька з себе.

— Але ж це гріх! — приголомшено вигукнув Сатана.

— За ці чотири тисячі рупій я зможу віддати заміж дочку. Ми відклали її весілля, бо не було грошей їй на посаг. А так одразу вирішаться всі труднощі.

— Заради щастя своєї дочки ви занапастите безневинну дівчину. Це тяжкий гріх!

— Крім того, я заживу ще й слави, голубе, — вів далі тханедар. — Такого гучного процесу не було за жодного мого попередника. Цілком може бути, що після успішного процесу мене з помічника інспектора зроблять інспектором поліції.

— Але ж це злочин! — закричав Сатана.

— А ти хто такий, щоб утручатися? — грізно запитав тханедар.

— Раб божий, — покірно схиливши голову, відповів Сатана. — Навчаю людей добра і розуму.

Тханедар наказав замкнути його в буцегарню.

По трьох днях, вийшовши на волю, Сатана подався просто до бога й поклав йому до ніг свої крила.

— В чім річ? — спитав Всевишній.

— Я гадав, що мені дали найважчу роботу, — відповів Сатана, — а янголам найлегшу. Тепер я пересвідчився, що це не так. Тому прошу повернути моє прохання про відставку і знову послати мене в пекло.

З урду переклали Олексій СУХОЧЕВ та Юрій ПОПСУЄНКО

[1] Начальника поліцейської дільниці (тхани).

ЕДГАР МІТТЕЛЬХОЛЬЦЕР
(Гвіана)

Міс Кларк помирає

ОПОВІДАННЯ

На ваше запитання перший-ліпший житель Остіна, на Барбадосі, відповість: «Що? Міс Кларк? О, бідна леді! Вона помирає...» Коли ж ви поцікавитесь, що ж то з нею, то дістанете абсолютно точну інформацію: «Помирає від надміру білих кров'яних тілець».

Міс Кларк мешкає в приємному на вигляд, ще не старому сірому котеджі з гонтовим дахом. Стоїть він на відкритій місцині, порослій коричнюватою спраглою травою. Три самотні казуарини почесною гвардією вишикувались обіч путівця, що тягнеться від шосе до котеджа.

Міс Кларк — п'ятдесят два, і ще п'ять місяців тому вона вважала себе здоровісінькою. Так вважав і її небіж Базіль, який працює в аптекарському магазині в Бріджтауні [1]. І так само вважала її сестра Мейбл, яка має пансіон у Максвеллі (і підробляє вишиванням). Мабуть, такої думки всі додержувалися б і досі, коли б не одні недільні відвідини Базілем своєї тітки й не його пречудова (на думку автора!) ідея, що її він висловив міс Кларк у формі тактовної поради: мовляв, чому б вам, тітонько, не застрахувати своє життя!

Міс Кларк завше прислухалася до тактовних порад свого небожа, адже Базіль мав кваліфікацію хіміка й аптекаря; а така розумна людина, котра зуміла не тільки навчитися хімії та аптекарської справи, а й заслужити довіру властей і дістати від них офіційний дозвіл виготовляти для людей ліки, безперечно заслуговувала на повагу й довір'я. Отож будь-яка порада шанованого небожа, а надто така, що торкалася її здоров'я й добробуту (о, вона це добре усвідомлювала!), варта була того, аби над нею подумати. А втім, не будемо поспішати. Існувала одна людина, котра серед поважаних нею осіб посідала вище становище, ніж Базіль. Це був лікар Корбін. А відомо ж, що лікарі не тільки обізнані з хімією та аптекарською справою — вони знають іще й таємниці людського організму. І ось коли для міс Кларк настав момент вибирати собі мудрого наставника, вона без вагань віддала перевагу лікареві Корбіну.

Отож, коли Базіль запропонував міс Кларк застрахувати своє життя, вона заперечила:

— Що ти, Базілю! Страхувати життя? З якого дива, хлопчику мій? Я чудово себе почуваю. Та й чого це раптом, ні сіло, ні впало?..

Небіж трохи збентежився. Потім відкашлявся й сказав:

— Гаразд, тітонько, я скажу вам, чого... Я раджу вам зробити це саме тому, що ви чудово себе почуваєте. Бачите, тітонько, — він зробив паузу й засовався на стільці, щоб у такий спосіб показати їй, що він дбає тільки про неї. — Я маю вам дещо сказати з цього приводу. Я належу до людей, що їх називають «психопатологами». — Він зро-

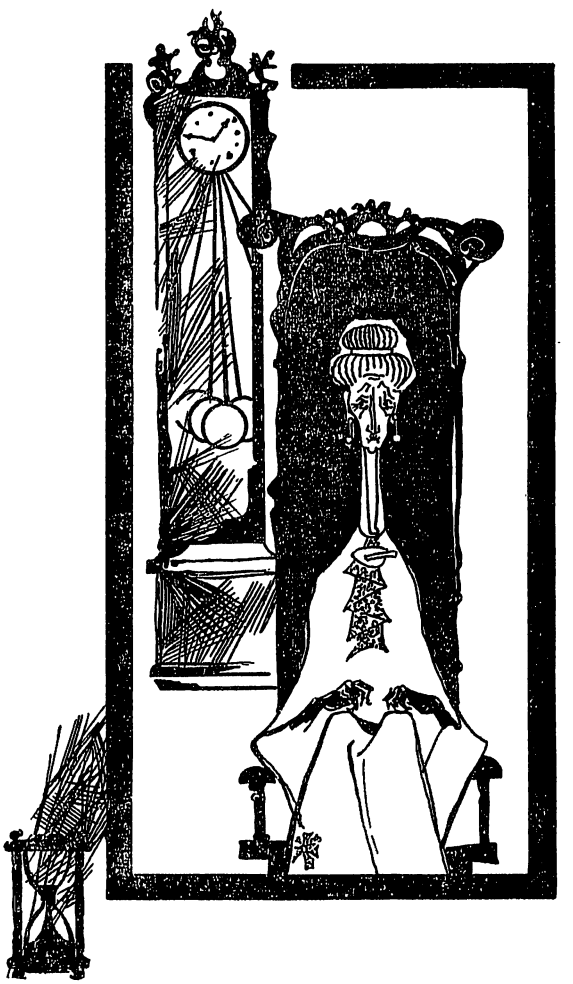

[1] Бріджтаун — головне місто о. Барбадос.

бив іще одну паузу, очікуючи, поки це слово справить на міс Кларк належне враження. І коли йому здалося, що бажаного ефекту досягнуто, повів далі. — І це саме так. Я — психопатолог. І на підставі свого неабиякого досвіду в цій галузі я цілком певно можу сказати вам, що страхування життя завше дає людині користь: як для її тіла, так і для душі. А найголовніше, чоловік чи жінка, котрі застрахували своє життя, ніколи не помирають рано. Це така ж правда, як і те, що я тут. Я й не хочу, щоб ви рано померли, тітонько. Ви — мій єдиний друг на всьому Барбадосі, і якщо ви помрете, то й моє життя втратить для мене будь-який сенс. Повірте мені, будь-який сенс!

Міс Кларк, жінка досить простодушна, була зворушена.

— Ти справді так любиш свою стару тітку, Базілю?

Він, звичайно, заходився красномовно доводити їй свою відданість. Кінчилося все це тим, що міс Кларк пообіцяла небожеві не гаючись застрахуватися на дві тисячі доларів (суму підказав Базіль). Крім того, вона постановила й ще одне. Базіля було названо єдиним бенефіціарієм [1] на випадок її смерті (теж результат тактовної поради небожа).

Міс Кларк уже визначила собі день — середу, коли вона поїде до міста, щоб зустрітися з чиновником страхового агентства, одначе (о, примхи долі!) в понеділок увечері до неї «на вогник» завітав лікар Корбін, і в розмові з ним вона згадала про візит небожа та про свій намір застрахувати життя.

Лікар Корбін був уражений і здивований. Здавалося навіть — наляканий.

— Ти хочеш застрахувати життя? Ти? Яка дурниця! — Він рвучко нахилився до міс Кларк. — Не слухайся цього хлопчака, Сусанно! Сказати тобі правду, твій племінничок ніколи не викликав у мене довіри. Ніколи! І я передчуваю, що він недаром це затіяв!

— Недаром? — Міс Кларк була збита з пантелику. Це було вище її розуміння. Деніс, її давній друг, звинувачує її Базіля в якихось таємних намірах!

— Але, Денісе, ти мене дивуєш. Як можна так говорити! Базіль мені дуже відданий. Я абсолютно певна, що він дбає тільки про мої інтереси. Він сказав, що це підтримає мій дух і тіло... якщо я застрахуюсь. І він не дурень, цей хлопчик. Він добре вихований і освічений, ти ж знаєш, Денісе. Він студіював латинь, і крім того, він той... пато... — ну, як воно? Адже не кожний може бути пато... — ну, як воно?..

Та лікар Корбін посварився на неї пальцем.

— Я тобі кажу, Сусанно, що ти мусиш слухатися тільки мене. Цей хлопець, можливо, щось і знає, але ти не забувай, що я старший од нього, і більше того, я — ЛКМК і ЛКВМК. Тобі відомо, що це таке? Ха! Отож-бо й воно... Хто твій Базіль? Звичайнісінький аптекар. А я розмовляю з тобою, Сусанно, як фахівець, що знає людське тіло й людський мозок, як свої п'ять пальців, як фахівець-психотерапевт, — він зробив ефектну паузу. — Так, так! Психотерапевт. І тому я авторитетно заявляю, що твій Базіль дурить тебе... Послухай мене, Сусанно, мене, свого давнього друга. Ліценціата [1] Королівського Медичного Колледжа й Ліценціата Королівського Військово-Медичного Колледжа. Вдумайся в ці слова, Сусанно. Я знаю, що кажу.

— Але, Денісе, я обіцяла йому... Я не можу тепер відступатися — адже він так переживатиме...

Лікар Корбін задумливо гмукав (прикидав, на яку суму він — як давній і поважаний друг — може розраховувати в її духівниці).

— Так чи інак, а я одне тобі скажу, Сусанно, — мовив він тоном серйозного занепокоєння, — в цій історії із страхуванням щось негаразд. Я гадаю, хлопець хоче, щоб ти викинула гроші на вітер, а сам він матиме потім з цього зиск, коли ти, не дай бог, помреш. Але, — додав він квапливо, помітивши, що міс Кларк починає дратуватись, — я кажу тобі ці неприємні речі зовсім не для того, щоб огудити твого небожа. Просто в ім'я справедливості я хочу, на свою відповідальність, запропонувати тобі маленький експеримент. І сподіваюсь, як давній друг, що ти не відмовишся.

— Звичайно, Денісе. Я слухаю тебе.

— Чудово. Отже, Сусанно, дозволь мені, перш ніж ти поїдеш до Бріджтауна, оглянути тебе, аби впевнитися в тому, що ти цілком здорова. Адже ці страхувальники дивитимуться на тебе так, немовби ти прагнеш будь-що дістати їхній страховий поліс, і неодмінно пошлють тебе на медичне обстеження. До своїх лікарів, розумієш? І ще невідомо, що вони там намудрують. Тож не зайве буде тут, на місці, ще раз переконатися в тому, що ти здорова...

— Та я й справді цілком здорова, Денісе. Ти це знаєш краще за будь-кого. Адже ти оглядав мене місяць тому і сам це сказав.

Лікар Корбін посварився на неї пальцем.

— Слухай, Сусанно, дитино моя. Я — ЛКМК! І я ЛКВМК! Мої вчені ступені по-

[1] Особа, що, згідно з духівницею, одержує відсотки по страховому полісу.

[1] Ліценціат — той, хто має диплом. У деяких країнах — вчена ступінь, проміжна між бакалавром і доктором.

винні тобі що-небудь говорити. Чи багато ти знаєш про людський організм? О, це вельми примхливий інструмент, дитино моя! Сьогодні ти, здається, пречудово себе почуваєш — ну, анінайменшого натяку на якусь недугу, — а завтра? Завтра все може полетіти шкереберть... І опам'ятатись не встигнеш, як уже стоятимеш перед нашим господом спасителем!

Міс Кларк кивала, глибоко вражена.

— Так, так, Денісе, ти маєш рацію. Ти маєш цілковиту рацію! Ото загадку ти мені загадав! О, ти мудра людина, Денісе. Доля така примхлива...

— Я знаю, що я маю рацію, Сусанно. Я знаю — у цьому вся річ. І саме тому я наважуюся давати поради й на правах твого давнього друга оглядати тебе перед поїздкою до міста. Що ці бріджтаунські лікарі! О, я бо їх знаю, Сусанно! Вони кирпу гнуть перед нами, старими провінційними лікарями, а самі!.. Зловредніших людей ти й уявити собі не можеш, дитино моя! Я майже певний, що який-небудь із них знайде в тебе що-небудь таке... і страхова компанія не дасть тобі поліса. Ось побачиш!

Отак і сталося, що міс Кларк зробила поступку лікареві Корбіну й дозволила йому оглянути себе перед поїздкою до міста.

Лікар прийшов до міс Кларк наступного дня — це був вівторок — і в чудовому настрої.

— Будь спокійна, Сусанно, — говорив він невимушено, — я абсолютно впевнений, що в тебе все гаразд. Ти — міцна жінка й помреш не скоро. Принаймні, років сорок у тебе ще попереду.

— У мене? Сорок? Що ти, Денісе! Не сміши мене. Хіба я коли-небудь казала тобі, що хочу прожити до дев'яноста літ?

— Це од нас не залежить, Сусанно. Коли нам покладено прожити дев'яносто або й сто років, ми мусимо їх прожити, й нічого тут не вдієш. А коли нам призначено долею тільки сорок три, приміром, ніяка сила на світі не здатна цей термін змінити.

— Це правильно, Денісе. Ти — розумна людина, що й казати.

Лікар Корбін розпочав медичний огляд. Під час цього процесу він раз у раз ствердно кивав головою і задоволено щось бурмотів, супроводжуючи свої висновки відповідними коментарями.

— Серце — чудове... Так. Легені теж... прекрасно. Хрипів ніяких. — І знову. — Нервові рефлекси... чудесно. Так. Селезінка — краще не може бути... Ніяких ознак розширення...

Та під кінець огляду він раптом посерйознішав.

— Гм. — Ухопився пальцями за своє підборіддя і після короткої паузи нерішуче промовив: — Так, так! Як вам це подобається, га?

— Що подобається, Денісе? — занепокоїлася міс Кларк.

Лікар Корбін не відповів. Він стиснув губи й похмуро мовчав. Потім ще раз зловісно гмукнув.

— Денісе, ти не чуєш, що я тебе питаю? Що таке? Чого ти став такий серйозний?

Лікар Корбін стурбовано хитав головою, погладжуючи рукою підборіддя.

— Та-а-ак. — Він зітхнув і промимрив. — Ось воно життя... — Потім звів очі на міс Кларк. — Сусанно, я повинен сказати щось дуже важливе. Справа надзвичайно серйозна.

— Серйозна? — Міс Кларк зблідла. — Денісе, у мене щось негаразд?

Лікар Корбін ствердно кивнув і зітхнув ще раз.

— Я не побажав би зараз нікому бути на моєму місці, Сусанно, бо повинен говорити такі неприємні речі своєму кращому другові... Але я змушений це зробити, тому що ти перебуваєш у вельми критичному становищі, Сусанно...

— У критичному становищі, Денісе?

— Так, Сусанно. — Лікар Корбін одвернувся і квапливо змахнув з очей сльозинку. — Мені дуже прикро говорити тобі це, Сусанно, але... тобі зараз нічого їхати до Бріджтауна. Ти не пройдеш медичної комісії.

Міс Кларк зблідла ще більше — вона зовсім розгубилася. Бог з ним, з тим страхуванням. Здоров'я насамперед.

— Але ж, Денісе, що все це означає? І що могло статися зі мною за такий короткий час, — від минулого огляду?

— За першими ознаками ти, Сусанно, абсолютно здорова. Так, так! І я впевнений, що ти ось зараз лежиш на канапі й почуваєш себе цілком добре. Але для медика, Сусанно, для ЛКМК, речі та явища не завше такі, якими їх бачать звичайні люди. Я поставив діагноз, який викликає у медиків серйозні побоювання, і можу сказати з певністю, що справи твої — кепські. У тебе надмір білих кров'яних тілець.

— Надмір білих... чого, Денісе?

— Білих кров'яних тілець. Фагоцитоз. Але тобі це нічого не каже. Та й не треба тобі знати всі ці медичні терміни.

Міс Кларк тремтіла тепер з голови до п'ят.

— Але, Денісе, це дуже небезпечно? Скажи, дуже?

Лікар Корбін знову надовго замовк, відтак звів очі й тихо сказав:

— Ти ставиш мене, Сусанно, в найскладніше становище, в яке тільки може потрапити людина. Уяви себе на моєму місці: ти

маєш повідомити своєму кращому другові, що його скоро покличе господь і що це — тільки питання часу. — Очі лікаря Корбіна зволожились, і він квапливо витягнув хусточку, одвертаючи лице й сумно зітхаючи.

По тривалій, моторошній мовчанці міс Кларк глипнула на нього й спитала:

— І скільки мені лишилося жити... Денісе?

Лікар Корбін кілька разів поривався відповісти, хитав головою, тремтячими руками бгав хусточку; обличчя його скривилося. Нарешті, все ще не повертаючись до неї, він ледь чутно проказав:

— Це може бути й рік, Сусанно. І вісім місяців. І тільки шість... Ти жінка, яка вмирає, Сусанно. — Його голос урвався від хвилювання, і він одійшов до вікна. — Це невиліковне, Сусанно, — промовив він самими губами.

— Невиліковне?

— Так. Перед лейкемією медицина безсила, Сусанно.

Ось чому міс Кларк так і не поїхала до Бріджтауна, щоб придбати страховий поліс. Її небіж, Базіль, з'явився в Остіні наступного дня після візиту лікаря Корбіна. Довідавшись про все, він сердито нахмурився і сказав:

— Ну, дивіться, тітонько! Наберетеся ви ще лиха з цим Корбіном! Він навмисне на вас туману напускає, бо сподівається, що ви відпишете йому чималу суму в духівниці.

— Але ж, Базілю! Як ти насмілюєшся казати таке про мого давнього й шанованого друга, лікаря Корбіна! Я не дозволю цього!

Базіль, намагаючись угамувати лють, що закипіла в ньому, сказав:

— Та ж я бо знаю, тітонько... Я знаю, що за людина цей Корбін! Як він негарно повівся! Якби ви послухали мене, поїхали до міста й дали б іншому лікареві оглянути себе, то, запевняю вас, вам не довелося б вислуховувати всілякі казочки про неіснуючі хвороби!

— То як же це? Ти хочеш переконати мене, що Деніс не знає своєї справи? Це все, що ти хочеш мені сказати!? Подивися на свою стару тітку, Базілю. Я завше поважала тебе, бо ти багато вчився і успішно складав свої екзамени, але я не маю права слухати від тебе образи на адресу мого ліпшого відданого друга. Я не дозволю тобі цього, Базілю!

Базіль після цього побував в Остіні ще принаймні разів три, марно намагаючись переконати тітоньку й примусити її піти на огляд до іншого лікаря. Вона нічого не хотіла слухати вже заради принципу. До того ж, лікар Корбін вважав тепер за свій обов'язок бувати у неї щодня і користався першою-ліпшою нагодою, щоб висловити їй свою думку про Базіля.

— О, цей молодик далеко піде, Сусанно. Його зовсім не цікавить твоє здоров'я, дитино моя. Ну й зловредний же хлопець! Та дарма, в тебе є давній і надійний друг, Сусанно. Зі мною можеш бути спокійна. Я не залишу тебе до останньої миті. Ні на один день, Сусанно! Ось я приніс тобі мікстуру, вона полегшить твої страждання, моя люба. Приймай її тричі на день. З цими ліками тобі легше буде зустріти свою останню годину, коли вона настане... Я приноситиму тобі пляшку таких ліків щотижня, і зовсім безкоштовно. Це останнє, що я можу зробити для тебе, друже мій.

Таким чином, Базілеві відвідини тітки в решті решт припинилися, а ситуація на сьогодні та ж, що була й п'ять місяців тому, під час огляду міс Кларк лікарем Корбіном. Міс Кларк усе ще вмирає — від надміру білих кров'яних тілець. І якщо ви поцікавитеся її здоров'ям, вона скаже вам, що з кожним днем блідне і марніє. А коли про це запитує в неї сусідка, вона завше відповідає:

— Ніяких змін, моя люба. Маленькі білі дияволи в моєму тілі зробили мене вже блідішою від зоряниці...

Чули б ви, яка філософська покора і приреченість звучить у цих словах!

З англійської переклали
Георгій ГОЛОВНЬОВ та Юрій СКАЧКО

Всемогутній шпиг

«Мені завжди стає боляче, коли я бачу країну, яка вважає, ніби йде до величі завдяки пильності своїх поліцаїв» (Сайрус Ітон).

Мало хто у Сполучених Штатах Америки не пам'ятає гучного скандалу навколо так званих «квіз-шоу», тобто телевізійних передач з відповідями на запитання.

За правильні відповіді у півторагодинній програмі «чудо-ерудит» одержував 4 тисячі доларів. Не кожна американська «зірка» може мріяти про такий бізнес. Змінювався характер запитань, змінювалися чемпіони «квіз-шоу», але спільним для всіх таких передач було те, що їх учасники час від часу ковтали перед телевізійною камерою пілюлі, які нібито запобігають «втомі крові» (ці пілюлі випускає фірма «Джерітол»). Телеглядачам тут же люб'язно пояснювали, що пілюлі проти «втоми крові» здатні мобілізувати пам'ять і знання людини. Однак глядачі не могли знати, що «Джерітол» сама сплачувала і всі витрати на «квіз-шоу». Фірма при цьому аж ніяк не страждала від «втоми крові». Її прибутки безперервно зростали і досягли восьмизначної цифри.

Все було нібито гаразд, але ось з'явилася стаття Германа Стемпела в газеті «Уорлд телеграф енд Сан». Автор був відомий як зірка «квіз-шоу», що дістала назву «21». За свої виступи по телебаченню Стемпел поклав у кишеню 49 тисяч доларів. Але в одному з чергових шоу він зазнав поразки від Чарлза Ван-Доррена. І Стемпел написав у газеті, що «квіз-шоу» — це справжнє шарлатанство. Людина, яка має стати переможцем, заздалегідь дістає відповіді на всі запитання. Коли ж якийсь «чудо-ерудит» вже набридне публіці, його замінюють іншим. Все це Стемпел підтверджував фактами.

Скандал набрав такого розголосу, що конгрес Сполучених Штатів змушений був втрутитися у цю справу. 200 свідків, що дали пояснення конгресу, начисто розкрили все шахрайство з тими «квіз-шоу».

За вказівкою президента США цією справою зайнялося Федеральне бюро розслідувань (ФБР) і особисто його шеф Едгар Гувер.

І тут сталося щось несподіване. Гувер безапеляційно заявив, що йому вдалося встановити, ніби в телевізійному скандалі винні... радянські комуністи!

Бачите, як все просто і ясно! Ніякої корупції, ніякого брудного бізнесу! Навіть те, що фірма «Джерітол» витрачала величезні гроші на «квіз-шоу» для створення реклами своїм пілюлям, теж пояснювали «підступами радянських комуністів».

«Відкриття» ФБР було настільки безглуздим, що мало хто в Сполучених Штатах повірив йому. Та це не дуже стурбувало Гувера і його оточення: адже головне призначення ФБР — це роздмухування антикомуністичної пропаганди, переслідування усього прогресивного. За активною участю ФБР у Сполучених Штатах з певною періодичністю влаштовуються галасливі антирадянські і антикомуністичні шабаші, з метою отруїти недовір'ям до радянських людей, до прогресивних діячів США свідомість простого американця. Для цього створено величезний штат агентів і виділяються мільйонні кошти. Наприклад, за минулі 50 років бюджет ФБР збільшився з 415 тисяч доларів до 180 мільйонів доларів на рік. Сотні резидентур і філіалів звили собі кубла

у всіх куточках США і багатьох країнах Латинської Америки. Федеральне бюро настільки розрослося, що його службам стало тісно в старій резиденції на Пенсільванія-авеню. Зараз у Вашінгтоні будується новий гігантський комплекс штаб-квартири ФБР, вартість якого, за попередніми даними, оцінюється у 60 мільйонів доларів. Сюди будуть переведені також архіви, розташовані нині у різних місцях.

Агенти ФБР буквально наводнили країну. Від них вимагають вміння діяти серед людей будь-якої професії. За даними, опублікованими свого часу в американській пресі, агенти ФБР володіють не менш як 125 професіями і ремеслами, говорять 36 мовами і досягли майстерності, вищої за середній рівень, у 36 видах спорту.

З 1935 року в Квантіко (штат Віргінія) існує так звана Національна академія поліції — дітище Гувера. Як він заявив, в академії вивчається «тактика розгону різних зборищ і демонстрацій». «Ми використовуємо полігони морської піхоти США,— каже Гувер,— для навчання наших людей стрілецької справи, застосування сльозоточивих газів, використання зброї, в тому числі кулеметів для придушення заворушень. Практику наші слухачі проходять в умовах, що нагадують умови справжнього бою...»

У статті Джеймса Фелака, опублікованій у журналі «Сатердей івнінг пост», розповідалося, що протягом 3—4 місяців курсанти академії живуть як монахи. Їх посилено навчають всіляких премудростей таємного полювання на людину, різних форм фізичного нападу і вміння загнати противника у безвихідь, а при необхідності стріляти — найкраще в живіт. Новачкам доводиться практикуватися в ораторському мистецтві, психології і соціології, аби вести підривну роботу всередині робітничих організацій.

Хоч головною умовою зарахування до академії є «політична благонадійність», без відповідних фізичних даних стати джі-меном (кличка агентів ФБР) не можна. Зосереджений, холодний погляд убивці, міцне здоров'я, залізний кулак і сталеві біцепси — ось необхідні якості американського гестапівця. На зріст джі-мен має бути не менш як 5 футів і 7 дюймів (169,5 см). Серед агентів є й жінки. Гувер прагне створити якісь кастові родини, що складаються із співробітників ФБР. «Я схвалюю агентів, коли вони беруть шлюб з членами нашої організації, — говорить Гувер.— Коли агент одружується з секретаркою ФБР, він має дружину, якій відомі вимоги, поставлені до її чоловіка. Це може врятувати їх від неприємностей».

Агентам ФБР забезпечуються високі оклади і право виходу на пенсію після 20 років служби.

Отже, робиться все для того, аби перетворити джі-мена на слухняного виконавця волі верховодів американської держави, поставити його життя і майбутнє в залежність від того, ожениться він із співробітницею ФБР чи ні, одержуватиме він пенсію в 43—45 років чи в 65, як інші американці.

Зрозуміло, чому люди Гувера йдуть на будь-які злочини проти честі і совісті, виступають лжесвідками на судових процесах, займаються «мішковим промислом» (так на гангстерсько-фебе-рівському жаргоні іменуються обшуки у відсутність підозрюваної особи і без ордера прокурора) тощо. Американські жандарми контролюють листування громадян, стежать, з ким вони зустрічаються, підслуховують їхні розмови на вулицях, в кафе (агент повинен обов'язково мати добрий слух), по телефону.

Але найдивнішим, мабуть, у всій історії ФБР і безпрецедентним в історії самих Сполучених Штатів є те, що ось уже понад чотири десятиріччя незмінним керівником американських нишпорок є Едгар Гувер. На нього навіть не поширився закон, що зобов'язує будь-якого державного діяча після 70 років йти у відставку. Коли у 1965 році Гувер досяг цього віку, надійшло пояснення президента США: «в інтересах держави» для Гувера термін примусової відставки відкладається.

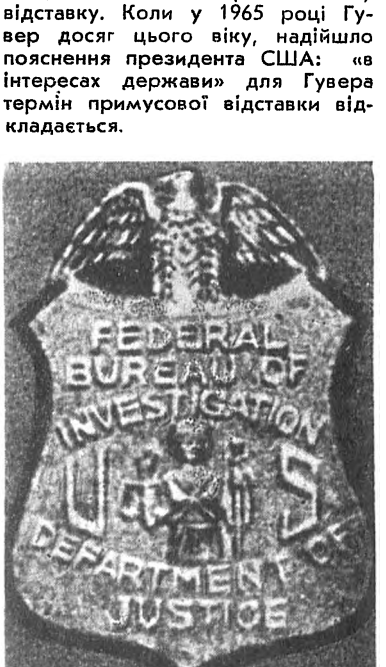

Особистий знак агента ФБР. Фемі-да — богиня правосуддя — зображена на знаку, не має нічого спільного із беззаконням і підступністю, які є прикметною ознакою діяльності ФБР.

Минали роки, в США змінювалися президенти і міністри юстиції, республіканці і демократи виривали один у одного міністерські портфелі, місця в конгресі, але не змінювався шеф американської поліції. Гувер залишався на своєму місці в ФБР. Подібно до скупого лицаря, він завжди на варті багатства, створеного його відомством. Тільки замість скринь з древніми дублонами перед ним — скриньки з відбитками пальців десятків мільйонів американців і списки агентів-лжесвідків.

Наполеонівський міністр поліції Фуше уславився своєю хитрістю і підступністю. Шеф гестапо Гіммлер був катом і садистом. Якщо коли-небудь історики поцікавляться особою Едгара Гувера, вони безперечно відзначать, що він сполучав у собі якості Фуше і Гіммлера.

Замолоду Гувер мав намір стати пресвітеріанським священиком, але опинився на юридичному факультеті університету Джорджа Вашінгтона. Проте якості святенника згодилися й на юридичному поприщі. У 24 роки Гувер уже став главою слідчого органу «по боротьбі з радикалізмом» у міністерстві юстиції.

Особливо показав себе Гувер у 1919—1920 роках, що ввійшли в історію Сполучених Штатів як роки жорстокого терору і беззаконня. Налякані величчю ідей Жовтневої революції в Росії, верховоди США почали нечувані гоніння на іноземних і американських громадян, травлю інакомислячих під гаслом «розкриття червоної змови». Тодішній міністр юстиції США Пальмер очолив кампанію масових арештів, переслідувань людей. І найближчим помічником Пальмера став Гувер. Його головним обов'язком було придушення «радикалів». Очолюваний ним відділ так і називали «антирадикальний». Гувер завів картотеку «радикалів» і «підозрілих іноземців». Вона зросла до 100 тисяч, потім до 200 тисяч, через рік налічувала вже 450 тисяч карток. Ретельність Гувера швидко помітили: у 1921 році — він уже помічник директора ФБР, а в 1924 — директор.

Уславився Гувер і в іншій, не менш ганебній справі. Під час першої світової війни американські авіаційні компанії виготовляли літаки, що безупинно падали вниз, в той час як прибутки промисловців росли вгору. Коли ця брудна історія дістала розголосу, в країні знялася хвиля обурення. Гувер зробив все, щоб замʼяти цю справу. Діяв він обережно, залишаючись для широких мас у тіні. Але магнати крупного капіталу записали на поточний рахунок Гувера ще одну велику заслугу, і він дедалі

більше ставав «потрібною людиною на потрібному місці».

«Полювання на відьом», яке було розпочато при Пальмері, залишилося головним заняттям Гувера і в наступні десятиліття. Тридцяті роки, сорокові... Кривавий висип коричневої свастики вкрив тіло ряду капіталістичних країн, її тінь відбивається і на Америці. Екстремістські і терористичні організації, керовані і заохочувані Берліном, ведуть у Сполучених Штатах відверто націстську пропаганду. Але Гувер, як і раніше, зайнятий пошуками «комуністичної небезпеки».

...Почалася друга світова війна. Комуністи стали тою силою, яка мужньо і самовіддано організовувала боротьбу проти націзму. Багато американських комуністів зі зброєю в руках боролися проти коричневої чуми. Але для Гувера і його компанії ця боротьба послужила сигналом до нового хрестового походу проти комуністів всередині країни і за її межами.

Саме тоді Гувер познайомився з фашиствуючим сенатором Маккарті. Гувер був від нього у захваті: «Я не знав сенатора Маккарті до його появи в сенаті,— сказав він кореспондентам.— Тепер я ставлюся до нього, як до друга... Маккарті — колишній моряк. Він був боксером-любителем. Він ірландець. З'єднайте все це докупи, і ви побачите сильну особу».

І ось Гувер і Маккарті стали на чолі сил інквізиції у США. Почалася нова хвиля жорстоких переслідувань всіх демократично настроєних людей, організується масова «перевірка лояльності», робиться ставка на повне знищення Комуністичної партії. В цей час народжується «Закон 1950 року про внутрішню безпеку», широко відомий під назвою закону Маккарена. Він зобов'язав всі прогресивні організації зареєструватися як «агентів іноземної держави». Ясна річ, закон був спрямований в першу чергу проти Компартії. За відмову зареєструватися партія підлягала штрафу у розмірі 10 тисяч доларів за кожний прострочений день. В індивідуальних же справах по звинуваченню у належності до Компартії міра покарання за відмовлення зареєструватися складається з штрафу в 10 тисяч доларів і п'ятирічного тюремного ув'язнення за кожний прострочений день.

На підставі фальшивих і безглуздих обвинувачень у змові з метою скинути уряд Сполучених Штатів, Маккарті з Гувером організували судові процеси над багатьма видатними діячами Комуністичної партії та інших прогресивних організацій США.

Зрештою у Сполучених Штатах переслідують не тільки живих, а й мертвих комуністів. Урна з прахом видатного діяча Американської компартії Роберта Томпсона мала бути встановлена на Арлінгтонському національному кладовищі у Вашінгтоні. Однак проти цього виступили американські гестапівці і діячі з Пентагона.

Триває переслідування двох демократичних громадських організацій: ветеранів бригади Лінкольна, що брали участь у війні на боці Республіканської Іспанії, і Комітету захисту осіб, що народилися за кордоном. Дедалі більш жорстокими стають переслідування противників війни у В'єтнамі.

Едгар Гувер намагається тримати американців у стані вічного страху. Цей страх потрібен для протидії будь-якому опорові американській агресивній політиці. Ніхто не може бути спокійним, ніхто не може укритися від «всюдисущого» Гувера та його агентів — ось лейтмотив всіх рекламних реляцій ФБР у пресі. «Наші агенти всюди,— пише Гувер,— вони поруч з вами, вони у вашій квартирі, у вашому телефоні!».

За даними журналу «Юнайтед Стейтс ньюс енд Уорлд ріпорт», у картотеці ФБР зберігається зараз понад 167 мільйонів відбитків пальців. Але ФБР також подбало про відбитки підошов, які можуть знадобитися при розшуках безруких злочинців.

І ось дивна річ. Незважаючи на мобільні штати ФБР, на його озброєність новітніми досягненнями електронної техніки, відомство Гувера виявляє цілковиту безпорадність, коли йдеться про боротьбу з кримінальними злочинцями у США, хоч це становить його безпосередній обов'язок. У зв'язку з катастрофічним зростанням злочинності у США президент Джонсон звернувся недавно до конгресу із спеціальним посланням. За словами президента, злочинність стала «головною соціальною проблемою, яка прямо чи посередньо торкається життя кожного американця». Краще й не скажеш! Президент не голослівний —. він подає сенсаційні факти: 7 мільйонів американців щороку притягаються до кримінальної відповідальності; населення американських міст живе у вічному страху. За даними проведеного у двох містах опиту, 43 проценти опитуваних не наважуються виходити на вулицю ввечері і вночі. Однак президент, власне, нічого нового не сказав. Сам Гувер неодноразово повторював, що злочинність у США зростає у 4—5 разів швидше, ніж відбувається приріст населення. У 1965 році, наприклад, тут щогодини здійснювалося вбивство, кожні 23 хвилини — гвалтування, кожні 5 хвилин — пограбування. Або ще один факт: за 1965 рік було пограбовано 840 банків. Одинадцять з кожних 100 поліцейських стали жертвами нападу. По американському телебаченню якось повідомили, що у всіх війнах, в яких брали участь Сполучені Штати, починаючи з війни за незалежність і кінчаючи брудною агресією у В'єтнамі, США втратили вбитими 590 тисяч чоловік. А у злочинах, пов'язаних із застосуванням лише вогнепальної зброї всередині країни з 1900 року загинуло 750 тисяч чоловік.

І в цьому чимала провина Гувера, який, борючись проти всього демократичного і прогресивного, фактично потурає бандитам, грабіжникам, гангстерам.

Але Гувер стоїть поза критикою, з якого б то не було боку. Комісія на чолі з головою Верховного суду США Уорреном, що вела розслідування убивства Д. Кеннеді, обережно закинула ФБР за його «невиправдану стриманість» у передачі деяких даних охороні президента. Гувер затаврував це твердження як «необгрунтоване і невиправдане». Весь світ говорив і говорить про, м'яко кажучи, дивну роль ФБР у всій цій справі.

Преса, як і політичні діячі, розуміє, що висловити навіть пошепки найменшу критику на адресу Гувера — значить заподіяти собі смерть. Спробуй, виступи проти всемогутнього шпига Америки, коли у картотеках ФБР увесь підсподок, всі брудні і таємні справи будь-якого діяча США. Проте шеф американського гестапо безсилий в одному: він не може зупинити прогресивної боротьби кращої частини Америки, яку такою лютою ненавистю ненавидить Гувер.

Прогресивна Америка платить йому взаємністю.

Я. ЯШИН

З ПОЕЗІЙ МІРІАМА

Міріам (Зенон Пшесмицький) — цікава, напівзабута постать у польській літературі. Літературна критика обвішала його, мов ярмаркового скомороха, барвистими ярликами: «естет», «глава декадентів», «войовничий формаліст» і так далі... Але це нікому не заважало зачитуватися і насолоджуватися його оригінальними поезіями неабиякої художньої вартості, а також блискучими перекладами з Брюсова, Бодлера, Рембо, Верлена, Кардуччі, Врхліцького, Метерлінка, Чеха, Неруди, Гейдука...

Знаменно, що українська критика з великою симпатією стежила за «літературними реформами» Міріама, про що свідчать грунтовні статті про нього Івана Франка в 1894 та 1898 рр. Великий Каменяр з властивою йому об'єктивністю відразу визначив найбільш суттєве у поезіях Міріама. Він наголосив на тому, що в Зенона Пшесмицького головне — не естетизм і формалізм, а «пориви сильної думки і сильного чуття, живе зацікавлення суспільними задачами», що закоханість у мистецтво в нього продиктована жагучим бажанням підіймати «нашу фантазію до якогось далекого нескінченного простору..., щоб... кожен вірш був немов тісне віконце у безконечність».

Творчість Міріама треба розглядати в історичному аспекті. Деякі факти із поетового життя. Народився він 22 грудня 1861 р. у м. Варшаві. Навчався в гімназії, потім закінчив юридичний факультет університету. Його студентську працю «Спроба кодифікації міжнародного права» було відзначено золотою медаллю. Та молодого Міріама вабила до себе поезія, в якій він кохався ще з дитячих років. Починаючи з 1886 р., він друкує вірші у варшавських часописах, засновує і редагує журнал із дивною назвою «Химера». Навколо нього групується молодь з палкими серцями. Ім'я Міріама стає символом боротьби за нові ідеали. Проте досить часто письменники цього спрямування висловлювали надто крайні погляди на завдання літератури; вимоги самостійного існування мистецтва вели до відриву його від життя, від щоденних потреб суспільства. Помер Міріам 1944 р. Найвідоміші його твори — «Прометей», «Привіт тобі, життя!», «Народження Гомера», «Франческа та Паоло», «Офірний вогонь», низка сонетів.

Громадянські ідеали Міріама яскраво виражені в багатьох його поезіях і зокрема в «Офірному вогні» — творі, сповненому глибокої революційної пристрасті.

МІРІАМ

ОФІРНИЙ ВОГОНЬ

В гірську пустелю принесли олтар убогий свій, коханий.
І їхній тихий спів смутний вплітався в гуркіт океану.
З квітучих пущ вони прийшли; лише одне було тут з ними:
У серці віра прабатьків — вогонь священний невгасимий.
Коли останній славний дуб упав, мов доля кучерява,
Знялися в путь, бо очі їм сльоза туманила кривава.
Вже сил нестачило терпіть, як рідне міражем ставало,
Як посхилялися раби перед чужинницьким забралом.
В найдальший кут, в глухий, мов ніч, їх занесло велике горе.
Там пильнували жар святий, жили між скелями над морем.
І палко вірили вони, що їхню мрію не стоптати, —

Настане день, і любий край знов буде радістю багатий.
Розірвуть люди пута сну, коли полюблять волю ясну,
Отож їм треба пильнувать — багаття щире не погасне,
Бо в ньому дивна сила є, певніша над усяку зброю,
Що сон розвіє і брехню, зневіру вимете з журбою.
Могуть чарівна у вогні, недремний дух усього люду.
Поки в нім іскорка блищить, то сподіваймося на чудо.

* *
*

Минали дні, шереги літ. В тяжку спекоту, в ніч імлисту
Гурток друїдів ревно дбав про вогник в скелях кам'янистих.
Обличчя дим їм почорнив, на пальцях мозолі криваві,
Бо все ж вони по дрова йшли аж на вершини величаві.
Піт очі скорбні заливав, од сліз старіли передчасно.
Пусте! Грудьми-бо захищав з них кожен той вогонь прекрасний.
І тільки мужні гордо йшли. Снаги їм віра додавала,
Що стережуть народний дух, честь, совість супроти Ваала.
І палко марили вони, що знов відродиться країна.
Далеко сяяв їх вогонь кривавим сонцем у руїнах.

* *
*

Та час настав, і вартовий, що чергував коло багаття,
В нестямі дико закричав: «Вогонь згасає, любі браття!»
Друїди збіглися на гук і новину страшну почули:
Не вільно більше брати й дров. Кругом свистять ворожі кулі.
О жах! Не буде в них вогню? Біль і розпука серце крають.
«А ми ж так вірили... Міраж!» — друїди голови схиляють.
Враз вийшов наперед пророк і мовив: «Люди! Схаменіться!
Це лихо вже останнє в нас, бо горя випито по вінця.
Відваги, браття! Щоб колись зоря світанку заясніла,
Нам треба вистоять в борні... Що, дров нема?
А наше тіло?..»
Один за одним йшли в вогонь, і кожен, скорчившись од муки,
Звертавсь благально до живих, — чи не лунають сурем звуки,
Чи з мертвих знову не встає кохана серцю батьківщина,
Чи дим до неба дістає?
І йшли і гинули невпинно...
І ось пророк лишився сам. Він бачив подвиги буремні,
Але знамення не було, що їхні жертви недаремні,
Що диво станеться. Однак він не вагався, йшов бадьоро:
Чи заворушиться вже люд? Чи смерть його таки поборе?
І гордо на олтар ступив...

З польської переклав
Микола ДАНЬКО

Квіти-емблеми, талісмани і символи

Багато радощів приносять людям квіти. Та мало хто знає, скільки цікавих звичаїв, традицій, легенд зв'язано з ними. З деякими ми познайомимо зараз наших читачів.

Японці надзвичайно шанують хризантему, зображення цієї квітки вони навіть зробили державною емблемою своєї країни. Хризантема вигаптувана на військовому прапорі Японії, викарбувана на монетах і найвищому японському ордені, який, до речі, так і називається — орден Хризантеми. Ця квітка, японською мовою «кіку», тобто «сонце», стала тут символом світила, що живить усе на нашій планеті. Квітці кіку в Японії присвячено найулюбленіше національне свято — Свято хризантем.

Його відзначають з давніх-давен. У цей день японці прикрашають квітами свої житла, влаштовують веселі катання на заквітчаних човнах, співають пісень і читають святкові вірші, написані тушшю на довгих паперових сувоях, які потім приліплюють до дерев.

Японська дівчина, перш ніж вийти заміж, повинна оволодіти нелегким мистецтвом складання букетів. Цієї науки дівчат навчають спеціальні викладачі, адже для японців букет — символ міцної сім'ї, і складати його треба відповідним чином: у центрі — квітка на довгій стеблині — хазяїн дому, глава сім'ї, круг неї у відповідному порядку розміщуються інші квіти — дружина, діти, родичі.

Складання букетів дуже давнє мистецтво, і про нього варто розповісти докладніше. В Японії існують десятки середніх і вищих шкіл, у програму яких включено

і спеціальний предмет «ікебана» — мистецтво складання букетів. В останні роки воно стало популярним і за межами Японії.

Мистецтво «ікебана» виникло на межі VI і VII століть у буддійських храмах, де суттєвою частиною жертвоприношень були квіти. З часом уміння створювати квіткові прикраси перестало бути привілеєм храмів і окремих обранців. Тепер майже в кожному японському домі є куточок біля вівтаря, де центральне місце займає композиція із квітів — символ поваги господарів до своєї домівки.

В «ікебані» існує чотири види композиції: вертикальна, горизонтальна, похила і спадаюча. Все залежить від кута між вертикальною віссю композиції і основними лініями гілок. Щоб букет не розпадався, японки кладуть на дно вази або плоскої миски клубок тонкого мідного дроту і в нього встромляють квіти.

Японці досягли в «ікебані» незвичайної досконалості. Їм відомі також і численні способи зберігання свіжості рослин. Найпростішим способом є додавання у воду аспірину або солі, а також підрізання стебел у воді. Для «ікебани», крім квітів, використовують ще плоди, траву, галузки в поєднанні з камінцями, корінням, корою, черепашками та сухим листям.

Існують деякі загальні принципи композиції, але «ікебана» не може дати точних рецептів краси. Один із майстрів і популяризаторів цього мистецтва пані Норіка Какамура радить: «Складаючи букет, головну увагу зверніть на вибір основної гілки і квітів, щоб не порушити гармонії між величиною, формою і кольором вази і рослинами, що використовуються в композиції. Не менш важливий також і вибір центру композиції. Наприклад, у плоскій вазі в формі еліпса він має бути зсунутий ближче до краю».

* * *

Немало урочистих, веселих, ліричних або романтичних свят присвячують квітам і інші народи. В Румунії, наприклад, існує давня традиція у перші дні весни прикрашати одяг штучними квітами — «марцишорами». Як виникла ця традиція? Легенда розповідає таке:

...Стояла люта зима. Вже й березень прийшов, а Весна все не поверталася. Не сила пробитися крізь лід проліскам, годі чекати й фіалок. Земля не змогла зустріти Весну квітами, і примхлива красуня, образившись, не схотіла прийти у цей край.

Хтозна, що б сталося того року з людьми, якби не дочка пастуха Ленуца. Лиш вона одна знала, як зарадити лихові. З різнокольорових ниток, якими дівчина гаптувала сорочки, вона сплела червоні й білі квіти і приколола їх до свого кожушка. Те ж саме почали робити й інші дівчата та хлопці, а за ними й літні люди... Здалека виділося, наче земля розцвіла, і Весна повірила і повернулася, а лютій Зимі довелося піти геть. Відтоді й встановився цей звичай — прикрашатися напровесні плетеними квітами березня — «марцишорами».

* * *

А от жителі Люксембургу особливо шанують незабудку. На околиці столиці герцогства в'ється маленька, але швидка і прозора річечка з довгою і романтичною назвою: «Купання красунь біля водоспаду чарівного дуба». Вона бере початок із джерела, що витікає з-під коріння старого, кількасотлітнього дуба. Береги цієї дзюркотливої річечки з липня по серпень вкриваються безліччю великих яскраво-блакитних незабудок. І тоді сюди приходять з міста дівчата, плетуть вінки, купаються, танцюють навколо дуба, відзначаючи День незабудки.

В Англії незабудку теж люблять. Там з нею пов'язують популярне свято Травневої королеви. Коріння його ховається у сивій давнині, коли люди з радістю і надією після тяжкої зими вітали пробудження природи. Святкували прихід весни першого травня — в день, коли дерева вже вбиралися в зелені шати. У стародавньому Римі напередодні свята молодь йшла у ліс, плела з гілок гірлянди й вінки і з великими оберемками зелені та квітів поверталася до міста, щоб прикрасити ними стіни й двері будинків. Увесь першотравень молоді римляни веселились, танцюючи навколо великого дерева, символу богині родючості Флори. З Римської імперії і прийшло в Англію це свято. З особливою пишністю його почали відзначати під час правління Генріха XIII; відтоді англійські монархи щороку виїжджають за місто за першими весняними квітами.

У селах і навіть невеликих містах Англії перед будинком першої місцевої красуні саджають травневі дерева, оголошуючи дівчину «королевою травня» — повелителькою цьогорічної весни. Неодмінним учасником англійського весняного свята є Зелений Джек — традиційний блазень і скоморох. Одягнутий у сплетений із вербового гілля «скафандр», з якого визирає його усміхнене обличчя, Зелений Джек сновигає у святковому натовпі, вигукуючи солоні жарти, співаючи задирливі куплети... До речі, жителі Монровії, столиці африканської республіки Ліберії, запозичили в англійців цей звичай, тільки жартуна там звуть Веселим дияволом.

Свято Травневої королеви відзначають у всіх школах Англії та Ірландії. Причому, шкільну королеву обирають не тільки за красу, але й за успіхи у навчанні.

Ось як, наприклад, святкують цей день в Уайтлендському коледжі, що готує дівчат до педагогічної діяльності. Ще на світанку фасад школи, подвір'я і класні кімнати прикрашаються квітами, надісланими з різних куточків Англії колишніми вихованками коледжу. Коли декорація для травневої вистави готова, (а це саме вистава, де все наперед визначено і точно розраховано), на подвір'я виходить процесія учениць, співаючи весняний гімн «Все пишається й веселиться навкруги». Королеву вже обрано, але поки що вона про це нічого не знає. З'являється торішня королева у зів'ялому вінку. Дівчата вітають її, вишикувавшись у дві шереги. У високо піднесених руках вони тримають гірлянди квітів, і королева простує до трону цим запашним барвистим коридором. Ще кілька кроків, кілька акордів шкільного органу... Як тільки королева наблизиться до трону, її повноваження скінчаться. Одна з найближчих подруг заміняє її вінок на інший, із свіжих незабудок, а в руки подає букет. У цей момент оголошують ім'я нової королеви, яка під веселі вигуки урочисто сходить на трон.

Подібний до цього ритуал обрання королеви, або, як її називають, Роз'єри, відбувається щороку 8 липня у французькому містечку Салені. Роз'єру обирають з числа трьох найдостойніших дівчат містечка. А щоб не сталося помилки, щоб честь обрання випала дійсно гідній цього, імена претенденток оголошують заздалегідь на місцевому майдані, де кожний може сказати свою думку про дівчину і запропонувати іншу кандидатуру.

Коли вибір зроблено, Роз'єру під музику, в супроводі дванадцяти пар святково вбраних дівчат ведуть до старовинного замка, де на сходах лежить приготований вінок з троянд. Крім цього Роз'єра одержує ще й 25 франків нагороди. Свій почесний титул вона має право носити аж до заміжжя, він дає право на повагу односельчан і забезпечує найкращу репутацію.

* * *

У Ватікані ще в XI столітті було запроваджено звичай Золотої троянди. В одну з грудневих неділь, яка має назву «трояндової»,

папа римський у присутності кардиналів благословляє в соборі святого Петра виготовлену із золота троянду, окурює її фіміамом і надсилає тій правительці, яка, на думку Ватікану, гідна такої честі.

Золота троянда коштує декілька мільйонів лір. Право її виготовлення належить ювеліру-художнику із родини Сантінеллі, що веде свій родовід з XIV століття. Сантінеллі сотні років мешкають у тому ж самому будинку, біля папського палацу.

Ця троянда дуже гарна. Стебло її має більш як метр завдовжки, на пелюстках, неначе крапельки роси, блищать дрібненькі діаманти. Золоту квітку колись відсилали у вишуканому футлярі, оббитому всередині блакитним атласом, а іззовні інкрустованому сріблом. Тепер троянду просто загортають у шовкову хустку — футляр надто дорогий.

* * *

А у парижан улюблені квіти — конвалії. В перші дні травня жителі французької столиці не виходять на вулицю без цієї білої квітки — символу «звірення почуттів». Саме тому початок травня в Парижі звуть Днями конвалій. У цей час попит на них такий великий, що їх привозять із провінції повними вагонами, хоч приміські теплиці теж вирощують мільйони цих ніжних квітів.

У французьких селах і досі зберігся звичай святкувати День закоханих конвалій. Відзначають його у першу неділю травня. У суботу після полудня старі й малі йдуть збирати конвалії, щоб назавтра прикрасити ними вікна, каміни, столи. Увечері влаштовують танці. Запросити до танцю можна тільки за допомогою цієї весняної квітки. У кожного при собі є пучечок конвалій: дівчата пришпилюють його до сукні, хлопці встромляють у петличку піджака. Коли хлопець запрошує дівчину, вона на знак згоди простягає йому свої квіти, а він віддає їй свої. Раз вибравши одне одного, молоді люди не розлучаються вже весь вечір. Тепер такий вибір виражає тільки взаємну симпатію, але ще недавно пучечок конвалій мав набагато серйозніше значення: він виражав згоду прийняти шлюб, і День закоханих конвалій звичайно завершувався заручинами. Бажаючи виразити свої почуття, хлопець просив у партнерши шпильку і приколював її букетик на піджак, ближче до серця. Якщо вона відмовиться дати шпильку — значить не хоче бути його дружиною. Іноді хлопець сам пропонував конвалії дівчині: може, вона приколе їх до плаття. Якщо дівчина кине квіти на землю — значить, дає одкоша залицяльникові, а якщо при цьому ще й наступить на них ногою, то його справи зовсім погані.

У іспанців квіти теж є любовними символами — тільки не конвалії, а червоні гвоздики. Вони необхідні для таємних переговорів закоханих, для призначення часу побачення. Юна іспанка, прямуючи у супроводі суворої матері до церкви, наче ненароком показує коханому букетик червоних гвоздик. За відтінком квітів, він вгадує, що вона хоче йому сказати, а за числом їх — годину наступного побачення.

І в Італії гвоздику вважають любовним талісманом. Навіть зараз, проходячи повз зображення мадонни, встановлене на перехресті доріг, можна часто побачити біля нього уклінну сільську красуню, що молиться з квітами гвоздики в руках. Дівчина молиться про легку путь і щасливе повернення нареченого, просить благословити квіти, які вона передасть йому як амулет проти всіх лих.

Букетами гвоздик наділяли своїх чоловіків та наречених і французькі селянки, виряджаючи їх на війну. І часто солдати зберігали засушені червоні пелюстки як пам'ять про домівку, про рідних, як талісман у воєнних мандрах.

* * *

В англійців існує старовинне свято освідчень: 14 лютого, день святого Валентина. Закохані надсилають у цей день одне одному листи, (такі листи звуться «валентинками»), а в конверти вкладають квіти-братки. У «валентинках» говорять про те, про що звичайно мовчали досі, часто це освідчення в коханні і шлюбна пропозиція. Іноді надсилають одну засушену квітку братків, як вияв симпатії до адресата.

Ніжні запашні квіти апельсинового дерева італійці вважають символом чистоти. Тому, коли весільний кортеж прямує з мерії до дому жениха, наречена обов'язково несе букет квітів апельсинового дерева. По тому вона подарує їх подругам, бо існує прикмета: скільки гілочок отримала дівчина від нареченої, стільки років залишилося їй до заміжжя.

В Італії наречену прикрашають ще також і міртовим вінком. Цей звичай зберігається також в німецьких і французьких селах, але у Франції мірту у вазоні несуть за молодою у весільній процесії, що простує до мера або до сільського старости. В Англії міртові вінки й букети обов'язкові при одруженні високопоставлених осіб, особливо представників королівського двору.

Е. ЦЕРКОВЕР,
А. ШЛІЄНКОВ.

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ

ХІЛТОН РВЕТЬСЯ НА МІСЯЦЬ. Син відомого американського власника готелів Хілтона має намір збудувати супер-готель на... Місяці. Заповзятливий бізнесмен вважає, що вже тепер слід подбати про відповідні ділянки на Місяці, почати розробку проектів, готуватися до будівельних робіт. Як твердить Хілтон-молодший, треба рахуватися із можливістю жорстокої конкуренції, оскільки, на його думку, регулярне сполучення між нашою планетою і Місяцем — справа зовсім недалекого майбутнього.

КАВАЛЕР-РЕКОРДСМЕН. Поліцейський з Бомбея Шанкар Говінд Нарінгрекар вважається серед своїх колег у цілому світі рекордсменом за числом одержаних ним різних орденів і медалей. За час своєї 33-річної служби в поліції він одержував пересічно один орден або медаль на місяць. Недавно він отримав свою 400-у нагороду. Єдине, чого Шанкар Говінд Нарінгрекар так й не домігся за всі ці 33 роки, це підвищення по службі: він залишається й досі рядовим поліцейським.

РОСТЕМО! Двом мільйонам шведів загрожує найближчим часом велика незручність: вони не зможуть спати у своїх ліжках. Річ у тім, що стандартна довжина ліжок, які виробляються в Швеції, — 195 сантиметрів, а спостереження лікарів і демографів доводять, що шведи ростуть у буквальному розумінні цього слова, ростуть з кожним роком. Відповідні фахівці твердять, що слід уже найближчим часом випускати ліжка довжиною в 200 і навіть в 210 сантиметрів. Інакше бідолашних шведів чекають безсонні ночі у занадто коротких ліжках.

ЄУСЕБІУ КАМІЛАР

27 серпня 1965 р. перестало битися палке серце відомого румунського письменника і великого друга України Єусебіу Камілара. Померла людина, яка завжди оспівувала безмежне чудо життя, людина, яка була великим патріотом і справжнім інтернаціоналістом.

Той, кого згодом критики назвуть «оповідачем-поетом», народився 7 жовтня 1910 року в селі Уйдешті Сучавської області, в сім'ї незаможних селян. Голод і злидні погнали батька разом з багатьма іншими буковинськими і трансільванськими хліборобами в Америку. Проте за океаном старий Камілар не знайшов щастя. Більше того, за спогадами сина-письменника, він «пішов туди з торбою на палиці, а повернувся і без торби, і без палиці».

Трудовий шлях майбутнього письменника-академіка розпочався на вкритих зеленим моріжком берегах річечки Алісандроая, де він пас гусей, а пізніше — корівчин отця Вікентія, який, за встановленим звичаєм, був одночасно й шкільним наставником уйдештських парубійків, з-поміж котрих вирізнявся нестримним потягом до знань Єусебіу Камілар. Саме пан Вікентій і благословив обраний сільським хлопчиком шлях і ще й допоміг шістнадцятирічному юнакові надрукувати свій перший вірш на сторінках забутого тепер журналу «Літературна Молдова», що видавався в провінціальному містечку колишнього Дорогойського повіту. Образ благородного вчителя, який навчав своїх учнів не лише розбирати, що означають оті чорні закарлючки на білих сторінках розумних книг, а ще й відчувати красу художнього слова, письменник свято зберіг у своїй душі. Є. Камілар збирався описати його в романі «Втеча в Єгипет», роботу над яким обірвала смерть письменника.

Важко було дістатися сільському хлопчику до університетських аудиторій, але завдяки своїй наполегливості він опинився на одній лаві з ясськими студентами. Вже тоді Єусебіу Камілар вирішив присвятити себе поезії. В 1937 році виходить його перша збірка — «Поклик журавлів», в якій молодий письменник проголошував своє кредо — жити завжди для людей.

Згодом Камілар віддав перевагу жанру прози, але знову і знову повертався до поетичної ліри і знаменно, що остання книга письменника, яка вийшла за його життя, так само як і перша, була поетичною збіркою. Це видана в 1964 році книга «Поезії».

В довоєнних Яссах письменник-початківець одружився з поетесою Магдою Ісанос. Наприкінці війни Магда померла, але і після своєї смерті вона була разом із чоловіком до його останнього подиху, вона немов перейшла в нього самого, злилася з ним у поетичних рядках, що виходили з-під пера Камілара. Це за її порадою ніяковий хлопець з буковинського села розповів про своє гірке дитинство в романі «Кордун» єдиному, на жаль, з творів Камілара, перекладеному на українську мову. Талановитий твір був надрукований в журналі «Адеверул літерар» за рекомендацією відомого румунського письменника, критика та історика літератури Джордже Келінеску.

Камілар відчував потребу пошуків. Але пошуки нового привели його спочатку на хибний шлях. У ранній книзі «Авізуха» (1945) помітні значні натуралістичні та мі-

стичні впливи. Вони відчуваються навіть у пізніших творах — «Отари» (1946) і «Яр злодіїв» (1948), але значно менше, бо вже в написаній у співавторстві з Магдою Ісанос п'єсі «Вогні» (1945) Єусебіу Камілар починає цікавитися не фантасмагоріями, не жорстокими пристрастями і забобонними віруваннями, а суспільним життям людей.

Одностайне визнання приніс Камілару виданий в 1949—1950 рр. роман «Імла» (в 1959 році письменник переробив його, уважно прислухавшись до голосу критики). «Імла» — це реалістична розповідь про трагічну долю Румунії, втягненої її правителями всупереч волі народу в несправедливу війну з Радянським Союзом. Треба сказати, що літературні критики анітрохи не перебільшують, називаючи цей твір Є. Камілара широкоформатною фрескою похмурих тонів. У цьому романі письменник майстерно зобразив страхіття війни. Водночас Камілар показує ненависть простих румунів до гітлерівців, для яких румунські солдати були тільки гарматним м'ясом.

В 1951 році виходить друком ще один роман уйдештського майстра — «Фундамент», книга, присвячена темі соціалістичного перетворення села.

Здобувши світову славу (твори Є. Камілара були перекладені російською, французькою, німецькою, китайською, італійською, польською, чеською, словацькою, сербською, українською, угорською та в'єтнамською мовами), письменник не спочиває на лаврах. Він звертається до сучасної й історичної тем, пише мемуари і вірші. Його перу належать збірки оповідань «Молоді сади» (1954), «Гарячі серця» (1956), «Книга прізвиськ» (1957), віршована драма «Біла долина» (1957), збірка оповідань «Уйдештські ночі» (1960), книга для молоді «Героїчні оповідання» (1960) та вже згадувана збірка «Поезії» (1964). Є. Камілар, як ми зазначали, не цурався сучасної тематики, але найбільше таланило йому тоді, коли він із неповторним хистом майстра-красномовця відтворював картини минулих часів. Критика одноголосно чи не найістотнішою рисою творчості Камілара вважає поетичність його прози. Можна погодитися з тими, хто називав письменника з Уйдешті видатним послідовником Садовяну. Сам Камілар вважав за честь, що критики, аналізуючи його стиль, ставили його прізвище поряд із прізвищем Садовяну.

Є. Камілар був великим патріотом, але чад шовінізму не паморочив йому голову. Він любив свій народ, але віддавав належне й іншим народам, кажучи, що «народи, за найпростішою дефініцією, — це групи людей, які однаково називають повітря, воду і хліб і з дивовижною єдністю захищають їх разом від історичного чи стихійного лиха». Камілар прагнув прилучити румунського читача до використання духовних багатств світової культури. Він багато перекладав, завдяки йому заговорили румунською мовою Есхіл, Арістофан, Овідій, Пушкін, Гоголь, Горький.

Камілар високо цінив радянську літературу. В інтерв'ю, опублікованому в журналі «Лучаферул», він розповів про величезний вплив на його творчість книжок Горького і Шолохова.

Письменник добре знав і любив українську літературу. Він багато зробив для того, щоб імена незабутнього Тараса і непохитного Каменяра стали близькими й рідними румунському народові. Він виступав з лекціями про титанів української культури в столичному Бухаресті, у колись тихих, а тепер бурно зростаючих провінціальних містечках, у милому його серцю селі Уйдешті, куди він їздив щороку.

Не можна зі спокійним серцем читати пристрасні Каміларові рядки, присвячені Кобзареві: «В історії прогресу рідко доводиться зустрічатися з особами, чиє моральне обличчя може зрівнятися з образом безсмертного Кобзаря. Тому я з найщирішою вдячністю і глибокою пошаною лину думкою до старого Дніпра, туди, де спочиває серце людини, якій у житті не судилося пізнати навіть того спокою, що дається вітрам, туди, де енергія цієї людини влилася у вічно палаючий вогонь серця землі...»

Єусебіу Камілар приїздив кілька разів на Україну. Я зберігаю мов дорогоцінну реліквію подарований мені в травні 1961 року смугастий зошит із текстом промови румунського письменника на ювілейній сесії АН УРСР, присвяченій століттю з дня смерті Тараса Шевченка. Пам'ятаю, як бурхливі оплески спалахували в залі мало не за кожним реченням, перериваючи цю сповнену пристрасного чуття промову. Я згадую й приїзд Є. Камілара на Україну в 1964 р. — на Шевченківський форум. Запашної теплої весняної ночі ми пливли до Канева. Мрійливо дивлячись на рясно всіяне зорями українське небо, Єусебіу Камілар сказав, думаючи про шевченківські торжества: «Народ, який так уміє любити своїх поетів, — це великий народ! А втім — такі поети, як Шевченко, належать не тільки своїм народам, а всьому людству, бо вони завжди дбають про загальне щастя, вони завжди мріють, як Шевченко, про сім'ю вольну й нову, яка на наше з вами щастя вже виникла, яка міцніє у нас із вами на очах!..»

Станіслав СЕМЧИНСЬКИЙ

НІМЕЦЬКИЙ «ЛЕКСИКОН»

Нещодавно лейпцігське видавництво «ФЕБ бібліографіше інститут» подарувало читачам чудову книгу «Лексикон світової літератури. Чужомовні письменники та анонімні твори від давнини до сучасності». Мало не тисячосторінкова книга подає найголовніші факти з історії красного письменства усіх епох та народів за винятком авторів, що пишуть німецькою мовою. Тут вміщено близько 1600 невеликих довідок. Значне місце в «Лексиконі» посідають представники літератур радянських народів.

Українське письменство репрезентують в довіднику шістнадцять дореволюційних і радянських авторів: Вишенський, Сковорода, Котляревський, Квітка-Основ'яненко, Шевченко, Марко Вовчок, Карпенко-Карий, Панас Мирний, Франко, Коцюбинський, Леся Українка, Павло Тичина, Максим Рильський, Олександр Корнійчук, Олесь Гончар і Михайло Стельмах.

У довідках подані основні факти життя і творчості письменників, а інколи й цікаві, маловідомі у нас бібліографічні дані. У кожній замітці перелічено приблизно всі основні твори автора, транскрибовано латинкою їх оригінальні назви й подано німецькі переклади цих назв (або назви вже наявних німецьких перекладів згаданих творів). Правда, життєписи деяких письменників дуже неповні. Скажімо, основний період життя Михайла Коцюбинського відтворено так: «від 1891 — учитель у Вінниці, після 1900 — статистик земської управи Чернігова». У життєписі Івана Франка жодним словом не згадано про те, що Великий Каменяр добре володів німецькою мовою, писав і перекладав нею, друкувався в журналі «Ді Цайт», бував у Відні. А тим часом ці факти, безперечно, були б цікаві для німецького читача.

Відомості про дореволюційних українських письменників загалом опрацьовані краще, ніж про сучасних. В біографіях радянських авторів трапляються й прикрі неточності, котрі варто б виправити при повторному виданні цінної книги.

У довідці про Михайла Стельмаха німецьким читачам повідомляється, ніби в романі «Велика рідня» змальовано «формування соціалістичної свідомості колгоспників західноукраїнського села». В тому ж селі,— говориться далі в «Лексиконі», — розгортаються й події роману з часів громадянської війни «Кров людська — не водиця». Автор змальовує, однак, у згаданих творах не західноукраїнське, а подільське село (західноукраїнське село стало фоном іншого твору «Над Черемошем»).

Чимало помилок є і в замітці про Олеся Гончара. Місце народження романіста названо «Сухі Кобеляцкі», замість: слобода Суха, Кобеляцького району. Українську назву роману «Прапороносці» схрещено з польською («Прапоровци»), а назву повісті «Земля гуде» — з російською «Земля гудит».

Хотілося б ще відзначити, що автори «Лексикону» рідко коли подають в бібліодовідках українські видання, посилаючись переважно на російські.

Будемо сподіватися, що при перевиданні «Лексикону» вказані помилки будуть виправлені.

І. ГЛИНСЬКИЙ.

м. Могилів-Подільський.

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ

ЖЕРТВА МОДИ. Ця трагікомічна історія обійшла багато європейських газет. Ідеться про одного трирічного хлопчика з Мейдстона, який став жертвою нової англійської моди. Він пішов з матір'ю в універмаг і там загубився. Малюка приставили в контору магазину. На запитання дорослих, чому він не тримав свою матір за спідницю, хлопчик з плачем відповів: «Я хотів, я намагався, але я не міг дістати так високо».

КОНКУРЕНТИ ПІЗИ. Одна сіцілійська газета пише про місто, де вона видається: «Хоча ми не маємо похилої башти, як Піза, проте у нас таке чудове вино, що коли ви його покуштуєте, дзвіниця нашої церкви буде здаватися вам теж не зовсім прямою. Отже, приїздіть до нас!»

РЕКЛАМА МОЖЕ ВСЕ. Мебльова фабрика в Мілані виготовила нові ліжка такої невдалої конструкції, що ніхто їх не купував. Тоді власник фабрики вмістив у газетах таке оголошення: «Ваші гості перебуватимуть у вас не більше трьох ночей, коли ви покладете їх на наше нове ліжко «Оспіт». Ліжка розкупили протягом кількох днів.

АНГЛІЙСЬКА МОВА ДЛЯ АНГЛІЙЦІВ. Щоб кожен житель Лондона міг вільно порозумітися з чиновниками міського муніципалітету, для чиновників влаштовано спеціальні курси. Там їх навчають розмовляти звичайною англійською мовою. Адже вони так зловживають специфічним жаргоном англійських канцеляристів, що нормальна людина вже не здатна їх зрозуміти.

Один з найменших вертольотів у світі.

Людина на небесних дорогах

В усьому світі тепер проектуються нові пасажирські літаки. Через чотири-п'ять років на блакитних трасах мають з'явитися повітряні лайнери, здатні розвивати надзвукову швидкість 2000—2500 кілометрів на годину, турбогвинтові й турбореактивні гіганти, що братимуть на борт до 700—1000 пасажирів, і, нарешті, економічні літаки (саме літаки, а не вертольоти), які зможуть злітати й здійснювати посадку на смузі завдовжки якихось 50—100 метрів.

Постає питання, чи скоро людина матиме в своєму розпорядженні літальні апарати індивідуального користування, такі, як скажімо автомобіль? Адже те що вчора здавалося фантастикою, а сьогодні є розкішшю, завтра може стати нагальною потребою.

Звичайно, про польоти над міськими кварталами поки що не може бути й мови. Але чому власник індивідуального літака — назвемо машину аерокаром — не міг би на ньому дістатися з міста на дачу або здійснити під час відпустки захоплюючу повітряну подорож, замість того щоб продиратися крізь автомобільні джунглі на шосейних дорогах?

Саме так ставить питання фран-

Льотчиця Конні Фентон, вона ж манекенниця фірми «Брентлі», біля свого двомісного аерокара.

цузький журнал «Спорт», розповідаючи про можливі шляхи розвитку «індивідуального літакобудування».

Втім, у деяких країнах, наприклад у Франції, літальні апарати можуть стартувати й приземлюватися тільки на офіційних аеродромах. Цього вимагає як державна безпека, так і охорона життя людей від «аеролихачів».

Зовсім інше становище в Сполучених Штатах і Англії. Там власникам індивідуальних літаків здебільшого дозволяють зліт і посадку на будь-якому полі. Однак практично таких аерокарів поки що небагато, оскільки їхня вартість та й вартість самих польотів ще дуже висока.

Наслідки перших спроб спорудження аерокарів досить цікаві. Заслуговує на увагу гібридний апарат, збудований американцем Уолтом Тейлором. Тейлор сконструював машину, яка літає з максимальною швидкістю 240 кілометрів на годину, а на землі розвиває швидкість до 115 кілометрів. Трансформація займає не більше десяти хвилин і може бути проведена однією людиною.

— Коли у вас звичайний літак,— говорить винахідник,— то, приземлившись, ви мусите залишити його на аеродромі й шукати якийсь наземний транспорт. Із аерокаром моєї конструкції ця проблема відпадає. І якщо, наприклад, псується погода, ви припиняєте політ, сідаєте на першому ж зручному майданчику, знімаєте крила й стабілізатор і їдете, куди вам треба.

Звичайно, зараз ще важко сказати, наскільки ефективна й надійна машина Тейлора. За повідомленнями преси, п'ять прототипів його аерокара налітали загалом 4000 годин і пройшли по шосейних і повітряних шляхах близько 325 тисяч кілометрів. Тейлор запевняє, що при серійному випуску вартість аерокара буде не вищою за вартість звичайного автомобіля.

Дещо іншим шляхом пішли англійці. Вони використовують для індивідуального пересування небесними дорогами мікролітаки або мініатюрні вертольоти (автожири). В польотах на таких машинах беруть участь і жінки. Так, в англійських газетах з'явилися фотознімки й репортажі про молоду жительку Лондона — Конні Фентон, яка літає на «своєму» автокарі «Брентлі Б-2-Б». Слово «своєму» взято в лапки тому, що вертоліт надала дівчині фірма готового одягу «Брентлі», де міс Фентон працює манекенницею.

Що ж до самої машини, то швидкість її досягає 135 кілометрів на годину, а радіус польоту — близько 800 кілометрів. Керування нескладне: спортсменка змогла перейти до самостійних польотів після чотирьох місяців навчання.

Машина братів Уоллісів.

Непогано зарекомендував себе й автожир «В-А-116», сконструйований англійцями братами Джофрі й Кеннетом Уоллісами. Машина легко набирає висоту (до 2000 метрів за 7 хвилин) і розвиває швидкість до 135 кілометрів на годину. Авіаційний журнал «Флайт» дає високу оцінку міцності й надійності «В-А-116». Однак коштує ця машина дуже дорого — більш як 5000 доларів.

Автомобіль-літак Тейлора. Зараз він вирушає у наземну подорож. Поряд складані крила й стабілізатор, готові для вантаження на причеп.

Досить своєрідна конструкція «жирокоптера» канадця М. Голдсміта. В його машині двотактний мотор у 72 сили розміщений позаду сидіння льотчика. Середня витрата пального — 13 літрів на годину. «Жирокоптер» може розвинути швидкість до 110 кілометрів на годину.

Поки що всі спроби створити аерокар індивідуального користування носять кустарний характер. Такі машини можуть дійти досконалості й стати загальнодоступними лише в тому разі, якщо ними серйозно зацікавиться авіаційна промисловість. Коли це буде? Деякі спеціалісти малої авіації вважають, що епоха аерокарів не за горами.

Тендітний на вигляд жирокоптер Голдсміта. Однак його 50-річний власник вирушає на ньому в далекі польоти.

„БОН МАРШ"

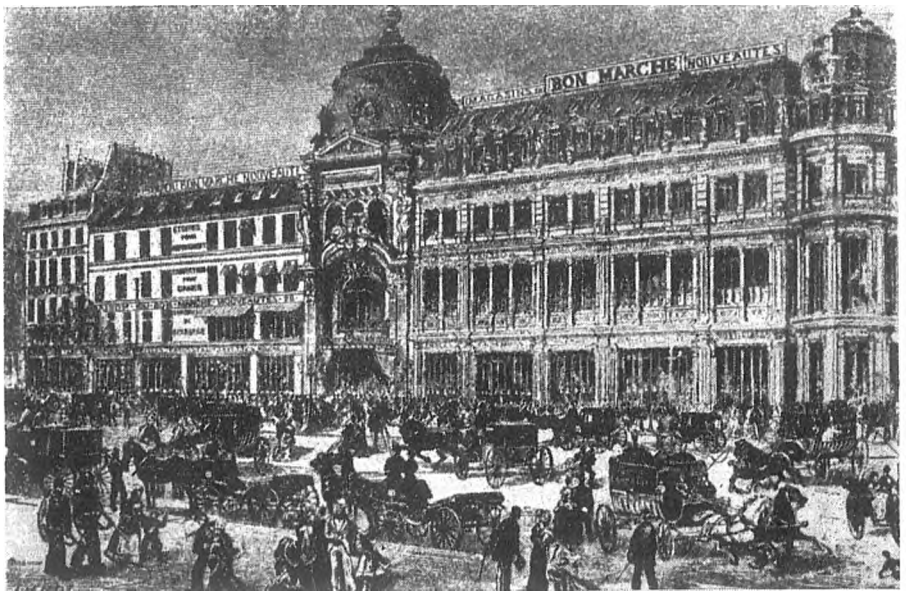

Такий вигляд мав «Бон марш» у 70-х роках минулого століття.

Великі універсальні магазини стали тепер звичайним явищем, але мало хто знає, що автором самої думки про універсальну торгівлю і людиною, яка вперше втілила цю думку в життя, був француз Арістід Бусіко — син шапкаря з містечка Беллем у Нормандії.

Відкриттю першого в світі універмагу чинився великий опір. Застаріле законодавство, високі податки і різні обмеження гальмували прогрес у торгівлі. В 1843 році паризькі торговці подали урядові Франції скаргу, в якій висловлювали протест проти «нечуваних вчинків» власників кількох магазинів, де можна було одночасно придбати шерстяні й шовкові тканини, носові хустки та сорочки. Скаржники вимагали від законодавчих органів, щоб на кожний вид товару видавали окрему ліцензію, таку саму, як і при відкритті нового магазину.

Цю петицію уряд задовольнив. Роком пізніше у Франції було видано закон, що обмежував кількість службовців у магазині числом 25 і забороняв продавати товарів більше, ніж це було визначено в ліцензії. Порушення цього закону каралося штрафом у розмірі 1000 золотих франків.

Арістід Бусіко працював тоді в одному модному магазині, але власник його не витримав конкуренції і збанкрутував. Бусіко залишився без роботи. Спочатку він хотів відкрити власний магазин, але потім увійшов у компанію зі своїм приятелем Відо, що тримав невеличкий магазин «Бон марш» — «Дешева торгівля» — на вулиці Рю де Севр.

Бусіко запропонував цілком новий для тих часів принцип торгівлі. Товар, що надходив у магазин, мав бути проданий протягом одного місяця, з одним лише процентом чистого прибутку. Товар, що залишився після цього строку, мав продаватися за зниженими цінами. Крім того, Бусіко відмовився від звичаю «торгуватися» з покупцем. Коли у вітринах магазину «Бон марш» з'явилися таблички з написом «тверді ціни», це було на той час нечуваною новиною.

Економічні експерименти Арістіда Бусіко пройшли успішно, і вкладений капітал за два роки приніс 24 проценти прибутку.

Одного дня на дверях магазину, на превеликий подив покупців, з'явилися дві такі об'яви: «Вільний огляд товарів, що не обов'язково закінчується купівлею» та «Дозволяється обмін куплених товарів». До того часу у Франції діяв неписаний закон ввічливості, за яким покупець не виходив з магазину, не придбавши що-небудь. Обмін, а тим більше повернення куплених товарів, вважалося тоді чимось неймовірним. Покупці, особливо жінки, були, звичайно, в захваті від цих нововведень.

Згодом Бусіко придбав кілька сусідніх будинків й переобладнав їх на магазини. У продажу з'явилися нові види товарів. Так створювався перший у світі універсальний магазин під девізом «одягнемо вас з голови до ніг» — нове торговельне підприємство, яке мало, крім того, кіоск з прохолоджувальними напоями для покупців. Це була подія, про яку розповідали далеко за межами Парижа. Оборот Бусіко зріс за один рік від 450 тисяч до 7 мільйонів франків.

Проте тоді, у 1863 році, «Бон марш» ще не мав вигляду універсального магазину у нашому розумінні. Це був скоріше комплекс окремих магазинів, розташованих поруч.

Пізніше, в 1869 році Бусіко вигідно придбав старий будинок колишньої лікарні в центрі Парижа, а разом з ним велику земельну ділянку. Тоді ж тут було закладено фундамент великої будівлі першого сучасного універмагу, а в березні 1872 року відбулося урочисте відкриття його для покупців.

Цей перший у світі універмаг став справжньою сенсацією. З величезного просторого і світлого вестибюля широкі сходи вели на другий і третій поверхи. Вдень світло проникало сюди крізь широкі вікна і скляний дах, а ввечері магазин освітлювався сотнею газових ламп. Відвідувачки «Бон маршу», яких, зрозуміло, було більше, ніж відвідувачів, приходили в цей «палац мрій» у модному вбранні, у кринолінах, що також надавало магазину пишності й урочистості.

«Бон марш» у наступні роки продовжував розширюватися і став найулюбленішою темою для тодішніх ілюстрованих журналів не тільки у Франції, але й за її межами.

Дочка Гітлера

Два роки тому західнонімецька бульварна газетка «Більд-цайтунг», яку видає концерн Шпрінгера, приголомшила своїх читачів неймовірною сенсацією: в Гітлера була дочка, і вона живе тепер у ФРН, у Франкфурті-на-Майні!

Не важко собі уявити, якого галасу наробило тоді це повідомлення. Перед тим у ФРН виявляли різних осіб, які мали те або інше відношення до біснуватого фюрера — то його шофера, то особистого перукаря, то кухаря, але рідна дочка Гітлера — це вже щось надсенсаційне!

Сенсацію «Більд-цайтунг» підхопили газети в різних країнах світу. Уявну дочку фюрера, студентку Гізелу Хойзер, атакувала ціла армія досвідчених репортерів. Довкола неї негайно заворушився різний націстський набрід, радіючи з цієї незвичайної нагоди поговорити про Гітлера й використати цей щасливий випадок для посилення фашистської пропаганди.

Хто ж вона, ця франкфуртська студентка, ця досі нікому не відома Гізела Хойзер, яка раптом виявилася дочкою аж самого Гітлера?

В повідомленні «Більд-цайтунг» наводилася така версія. Гітлер нібито перебував в інтимних стосунках з колишньою відомою німецькою спортсменкою, олімпійською чемпіонкою 1936 року з кидання списа Тіллі Флейшер. Внаслідок цього роману, твердила газетка Шпрінгера, народилася дитина, однак свого часу це приховувалося від світу. «Більд-цайтунг» навіть наводила слова, що їх нібито сказав сам Гітлер перед тим, як мало з'явитися на світ оте маля: «Якщо народиться хлопчик, я зроблю його своїм головним фельдмаршалом!».

Але, повідомляла далі «Більд-цайтунг», народилася дівчинка. Гізела Хойзер — це і є та сама дівчинка, дочка Гітлера...

Як же поставилися до своїх нових ролей франкфуртська студентка та її мати, яка також живе у Франкфурті-на-Майні.

Вони обурилися, погнали геть репортерів та різних шанувальників Гітлера і звернулися до суду, вимагаючи від редакції «Більд-цайтунг» негайно спростувати цю зухвалу брехню.

У Шпрінгерових редакторів не знайшлося, звичайно, ніяких доказів, які б хоч будь-якою мірою підтверджували це сенсаційне повідомлення. На захист Гізели Хойзер і Тіллі Флейшер стала громадськість, і редакції «Більд-цайтунг» зрештою довелося розкрити походження своєї чергової вигадки.

Виявилося, що «дочку Гітлера» «відкрив» один пройдисвіт, який носить нині ім'я Філіпп Мервін, живе в Парижі й називає себе письменником та журналістом. Справжнє його ім'я — Філіпп Крішер, він німець, мешкав у Франкфурті-на-Майні, але 1962 року потрапив у в'язницю за якесь шахрайство. Потім утік з-за грат і перебрався до Франції. Тут Крішер, який став уже Філіппом Мервіном, почав не досить вдало подвизатися на літературному поприщі, марно мріючи про славу і, звичайно, гроші.

І ось через три роки з-під пера цього Крішера-Мервіна вийшов твір під надсенсаційним заголовком: «Адольф Гітлер, мій батько». Його написано в формі розповіді Гізели Хойзер із Франкфурта-на-Майні, яка, за твердженням спритного автора-шахрая, безапеляційно називала себе дочкою самого Гітлера.

Як же додумався цей пройдисвіт до такої ідеї? У Франкфурті-на-Майні він був знайомий з Гізелою, знав також її матір. Гортаючи різні ілюстровані видання 1936 року, присвячені Берлінській олімпіаді, Філіпп Крішер звернув увагу на численні фото Гітлера в оточенні німецьких спортсменів — учасників олімпіади. Адже відомо, що Гітлер дуже любив красуватися на фотографіях серед різних кінозірок, чемпіонів тощо. І ось саме такі фото наштовхнули Крішера на блискучу з його точки зору ідею зробити Тіллі Флейшер коханкою фюрера, а Гізелу — його дочкою.

У Франції «твір» Крішера-Мервіна заборонили й негайно конфіскували, але автор недарма покладав свої надії на Західну Німеччину. Шпрінгер підхопив зухвалу вигадку й розповсюдив її мільйонними тиражами, а слідом за ним її підхопили жадібні на сенсації органи преси.

У ФРН забули навіть, що коли згадують ім'я Філіппа Крішера-Мервіна, то йдеться про кримінального злочинця-втікача, якого розшукує поліція. Преса на зразок шпрінгерової газетки і особливо різні націстські органи стали вихваляти цього пройдисвіта за його «увагу» до особи фюрера. І хоча ще тоді, два роки тому було доведено, що вся історія з «дочкою Гітлера» є шахрайством, у ФРН довго ще гомоніли навколо неї. Лише недавно сама «Більд-цайтунг», до речі, нітрохи не червоніючи, нарешті повідомила, що ставить остаточну крапку на своєму повідомленні, яке, за висловом газети, «не підтвердилося»...

У Західній Німеччині, де тепер відкрито реабілітується і сам Гітлер, і його страчені в Нюрнберзі поплічники, широко розповсюджуються такі видання, як, наприклад, «мемуари» дружини Герінга, щоденники Шираха й Шпеєра, «спогади» колишнього особистого шофера Гітлера Еріха Кемпки тощо. Чому б у такій атмосфері не могла з'явитися й сенсація з «дочкою» фюрера?

Отож зрозуміло, чому там так довго й неохоче розставалися з цією вигадкою.

Будівельниця.

ЄЖИ ПУТРАМЕНТ

ДЖУНГЛІ НЕ ЗА КІПЛІНГОМ

КАЛЬКУТТА

Радж Кумар Чаттерджі належить до найвищої брамінської касти. Він професор-лінгвіст, що значною мірою зумовило мій візит до нього: Чаттерджі говорить по-французьки.

Коли ми під'їхали до дверей будинку, в якому живе Чаттерджі, поряд з нашою зупинилася ще одна машина, і з неї вийшла літня індіанка в окулярах і молодий блондин, який легко спалахував рум'янцем. Виявилось, що вони теж з візитом до Чаттерджі, на ту саму дев'яту годину.

Нам відчинив сам господар, убраний у національний костюм. Незважаючи на свої сімдесят з гаком, він прекрасно виглядає, худорлявий, рухливий, балакучий. Ми сіли в салоні й почали церемонію взаємного знайомства. Молодий блондин виявився професором берлінського університету ім. Гумбольдта, фахівцем з мов Індії.

Хазяїн також відрекомендувався. Лінгвіст, викладач багатьох університетів, учасник міжнародних з'їздів. Після того, як Індія здобула незалежність, він обіймав відповідальні пости, наприклад, був головою парламенту штату. Тепер, через похилий вік, він залишив усі посади, одержавши почесне звання «народного професора».

Мене цікавила мовна географія Індії, котра, як відомо, надзвичайно ускладнює і без того нелегке життя цієї країни. Чаттерджі пояснив усе дуже швидко: мов є кільканадцять, переважно індоєвропейських, на чолі з гінді. Але крім цього є бенгальська, орія, маратхі, гуджараті, пенджабська, біхарі — і кожною говорять десятки мільйонів людей, і майже кожна має власну абетку й діалекти. А ще урду. Я думав, що вона тюркського походжен-

ня, та виявилося — також індоєвропейська, хоч з арабською абеткою, з багатьма арабськими запозиченнями, з перськими елементами...

А є ще одна група, зовсім чужа флективним індоєвропейським мовам. Це чотири (декотрі твердять, що п'ять) дравідські мови: тамільська, телугу, канара і малаялам. Скільки людей говорять цими мовами? Чаттерджі твердить, що сто мільйонів. Пізніше мені казали, що сто п'ятдесят. Це все мови півдня Індії.

І ще дві мовні групи називає наш господар — дрібних, напівдиких племен Гімалаїв та жителів центральних джунглів, близькі, відповідно, до бірманської та тібетської мов.

Сам Чаттерджі говорить бенгальською мовою. На його думку, це мова ста мільйонів людей — жителів Західного Бенгалу та Східного Пакистану.

— Я хочу показати вам свій дім. Замолоду, коли я його будував, мені хотілося, щоб у ньому самому було щось від моєї душі, ось прошу...

Найдовше ми стоїмо перед табличкою з автографом Рабіндраната Тагора. Чаттерджі пишається, що був його учнем.

— Я сам вибрав цю цитату про кохання і попросив вчителя, щоб він власноручно написав її на табличці. А потім зробив золоту копію її, бо з усього, що я тут зібрав, з усіх квінтесенцій людських вірувань, це висловлювання здається мені найважливішим. Воно закликає до поваги до інших, до розуміння величі людського життя, до того, щоб побачити в ньому найвищий сенс...

Ми оглядаємо весь дім, кімнати на другому поверсі, бібліотеку — на третьому. На прощання невістка професора частує нас чаєм з молоком і якимись індійськими стравами з гороху та солодкого рису.

Вже після прощання з господарем жінка, що супроводила берлінського професора, звернулася до мене. Вона — театральний режисер, керує аматорським колективом, що вже протягом кількох місяців ставить у Калькутті п'єсу з епохи боротьби проти англійського панування. Вона питає, чи не хотів би я подивитись цей спектакль. Ну, звичайно, охоче!

Наступного дня господарі супроводять нас до інституту Рамакрішни. Це кількаповерховий ансамбль будинків у центрі міста.

Хто такий Рамакрішна? Один з мільйонів і мільйонів індійців, яких проголошують святими. Він жив в середині XIX сторіччя. Проповідував поєднання, або принаймні досягнення порозуміння між усіма релігіями світу. Найбільшою перемогою цього руху був конгрес представників усіх релігій, організований у Чікаго, здається, у 80-х роках його послідовниками — вже після смерті Рамакрішни.

Нас ведуть нагору. На стіні, на почесному місці, — кілька малюнків, виконаних у рожево-блакитних тонах, на взірець лубочних релігійних образків. На одному з них, посередині,—Рамакрішна, ліворуч від нього — Христос, праворуч — не пам'ятаю вже, Будда чи Магомет. Рамакрішна помер молодим, отже і на малюнку виглядає не патріархально. У нього високе чоло, кирпатий ніс, ріденьке волоссячко на недорозвиненому підборідді й щоках. Трохи дикуватий погляд.

Потім нас провели трохи далі і попросили зняти взуття. Відчинили двері. Кімната була зовсім темна, лише в кутку тремтів слабкий вогник.

Ми простояли кілька хвилин, вдивляючись у вогник, не розуміючи, що це. А справа була в ньому, і саме в ньому. Вогник нічого не символізував, а був у цій темряві лише пунктом зосередження зору. Це було місце роздумів. А думати в суцільній темряві якось не дуже зручно: або зір (отже і увага) блукатимуть навіть

Заклинач змій.

На будівельному майданчику.

непомітно для вас, або, ще гірше, відсутність точки опору для свідомості призведе до того, що ви поринете в підсвідомість і ще, може статися, звалитеся зі стільця. Бо в кімнаті є стільці. Коли ми звикли до темряви, то навіть помітили, що тут хтось сидить і зосереджено думає. Це була якась літня американка. Ми вийшли.

Нас провели по всьому будинку. Тут були лекційні зали, бібліотека. В інституті дуже специфічний розпорядок праці. Програмних лекцій, як таких, небагато. Але широко відкриті двері перед молоддю (тільки юнаками) з коледжів та університетів. Вони приходять сюди і залишаються на скільки завгодно часу. Тут їм надають умови для навчання, і вони навіть одержують дешеве харчування. Чи кожен може користатися з цього? Наш гід поблажливо посміхається:

— Ми звертаємось до школи по характеристику. Право вступу надається тому, в кого вона позитивна.

Ми в їдальні. Приходить група студентів, кожен, заплативши, одержує тацю з мисочкою рису, мисочкою приправ і овочів. Вони сідають і починають їсти — по-індійському. Тобто беруть пальцями жмені рису, тими самими пальцями правої руки ліплять з нього кульку, вмочують у жовтий соус «куррі», зачерпують шматочки якихось овочів — і до рота...

Закінчуємо ми свою екскурсію у директора інституту, дуже симпатичної людини. Він коротко викладає нам суть діяльності інституту. Фінансує цей заклад

уряд. Мета інституту — поширювати дух терпимості між різними релігіями світу. А що з атеїстами? Їх теж треба терпіти.

Саме ці дві зустрічі в Калькутті справили на мене найбільше враження.

Я жив у центрі міста, в його найкращому готелі «Грейт Істерн». Готель цей старомодний, персонал його надто великий, і на кожному кроці тобі пропонують послуги: відчиняють двері, натискують на кнопку ліфта. І за кожну таку послугу сподіваються одержати чайові...

Найгірше в ресторані. Тут на тебе накидаються три офіціанти водночас; ти замовляєш і відчуваєш голодний погляд кельнера, або чуєш, як він ковтає слину. І тобі здається, що й очі його гарячково блищать і руки тремтять... А може, це тобі зовсім не здається? Західний Бенгал голодує. Люди голодують, хоча ще не вмирають «безпосередньо» від голоду. Однак вони настільки виснажені, що перша-ліпша інфекція несе їм смерть. В Делі саме тоді температура вночі впала до 3—4° тепла. І зареєстровано вже кілька жертв. Загинули від холоду чи від голоду? Від того і від того.

Центр Калькутти — стародавня резиденція віце-короля і англійських колоніальних установ. Палац віце-короля невисокий, густо обсаджений пальмами. За ним — великий зелений простір, один з елементів захисту від спеки. Англійці впорядкували його на свій смак: понаставляли пам'ятників усім віце-королям, а в другому кінці сквера збудували кошмарний «Вікторія Меморіал», будинок у псевдоіндійському стилі на честь англійської королеви, котра колись відвідала Калькутту. Там дбайливо зберігаються туфлі, які вона носила в Індії, й інші подібні реліквії. Нам пропонували показати це диво зблизька, але розглядати його чогось не хотілося.

Ми їдемо на екскурсію по Калькутті. Зараз саме відбувається якесь індійське релігійне свято. Старий англійський район — невеликий. Ось ми вже й на вузеньких, суто індійських вуличках, де торгують і живуть.

Довелося вийти з машини, бо далі вона не може проїхати. Ми проходимо пішки два квартали — і тонемо. Тонемо в натовпі. Натовп білий, рухливий, хоч і дуже густий. Десятки тисяч чоловіків у чистому, білому вбранні, жінки в білих сарі, дітлахи, поприв'язувані міцно до материного боку, величезні чорні очі, овальні смугляві обличчя, між очима на чолі червоні плямки «на щастя», у деяких жовті поперечні риски, також «на щастя», все це яскраве, лізе в очі; з усіх довколишніх вуличок вливаються нові потоки, ми пливемо разом з натовпом, разом з ним минаємо перешкоди: лоточки, візочки торговців національними ласощами, якимись смаженими в олії амарантовими і шафраново-жовтими «мікропечивами», земляними, водяними й деревними горішками, шматочками цукрової тростини, яка тут править за щось середнє між льодяником і жувальною гумкою; раз у раз потрапляємо у вир, стикаючись з потоком тих, що вже виходять, потоком, повільнішим від нашого, але не менш густим. Тут стовбичать горохового кольору постаті поліцейських, вони керують, підганяють, намагаються спрямувати цю плинну й звивисту людську масу.

Чим далі, тим тісніше. Сті-

Випало мало дощів. Населенню загрожує голод.

Збирач рису.

на, брама, всередині трохи кущів і білий мармур святині. Ми не намагаємося навіть шукати дороги, просто пливемо за течією. Перед входом наказують зняти взуття. Будь ласка.

Рідко можна здибати щось незграбніше за «діючий» індуїстський храм. Старі храми пережили віки достойно, оздоблені зовні натовпами статуй, збудовані в якійсь гарячковій гармонії. Сучасні храми, не маючи власних, узгоджених з сучасними будівельними матеріалами форм, бездарно підробляються під давні й шукають компенсації в «багатстві»: білий мармур стін, підлог і скульптури, яскраві цукеркові малюнки типу тих, з Рамакрішною, гірлянди прив'ялих квіток, що складаються до ніг найбільш шановних статуй богів. Великі потоки відвідувачів, що влилися через браму, ані на секунду не можуть уповільнити ходу, бо ззаду напирають. В цьому людському конвейєрі ми просуваємося до «святая святих» — центральної частини храму, щедро освітленої й засипаної квітами. Вона відгороджена звичайним напнутим шнуром. Там перед статуєю, напевно, Шіви сидять дві чи три постаті й зосереджено моляться.

Оце й усе. Десятки тисяч людей, умившись, убравшись у найкраще з того, що мали, жуючи ароматні горішки, пропхалися сюди й швидко-швидко, щоб не заважати іншим, вже випливають назовні. Найцінніше в релігійному акті — це зосередження, задума, але яка ж може бути задума в цьому потоці, коли вся увага спрямована на те, щоб не наступати на ноги тому, хто йде попереду? Релігійний акт зникає, залишається акт цікавості, як скажімо на виставці, щоб не робити гірших порівнянь.

Ті двоє, чи троє, допущені перед очі статуї і відокремлені від натовпу шнуром — ото й усе. Їхня задума — то тільки про людське око, тільки демонстрація. Якщо навіть вони просто від втоми забувають про натовп, то сама втома ставить під сумнів глибину їхнього самоаналізу.

ОРІССА

Наша наступна, після Калькутти, зупинка — Бхубанесвар, столиця штату Орісса. Столиця, як часто в Індії, виросла поряд із старим занепалим містом. Стоїть зима незвичайна, індійська зима: випалені поля, пилюка, на горбках деякі дерева скинули листя, але більшість зберегли зелень, хоч і в якихось вилинялих, запорошених відтінках. Вся відстань від Калькутти до Орісси — це мішанина води й суходолу. Ганг у своїй нижній течії розгалужується на сотні рукавів, з'єднується з десятками сусідніх річок, створює справжній водний лабіринт, який з літака здається барвистим і мальовничим: зелень рисових плантацій і блакить води. Але в Бхубанесварі вже по-зимовому сухо й сіро.

З Бхубанесвара ми виїздимо автомашиною і зразу ж занурюємося в зелень. Кокосові пальми, банани, мангові дерева, клаптики рисових ділянок, а нижче вже тільки ставки. І навіть у них щось росте. Це — водяні горішки, листя яких утворює такий щільний килим, що важко роздивитися під ним воду.

Обабіч дороги живуть люди. Їхні оселі — це або глиняні мазанки без вікон і дверей, із земляними підлогами, або споруди із стінами з пальмових матів і з трохи соліднішими, але також солом'яними покрівлями. Хатини тягнуться одна за одною, підходять впритул до шосе, навіть туляться до насипу, бо за кілька кроків од шляху надто багато води... В деяких місцях хаток стає все більше, з'являються справжні будинки і в кожному — крамниця чи крамничка. Торгують в них фруктами, овочами, печеним і смаженим. Гори помаранчів, грона бананів, що

висять під дахами. Різні сорти гороху й квасолі. Харчевні з тацями, повними рису, вперемеж із тарілочками отруйно-жовтої національної приправи «куррі». Яскраві сарі, релігійні малюнки. І багато велосипедів: це чи не єдина ознака прогресу, яку я помітив після п'ятирічної відсутності, в Індії.

У тій зелені, яка іноді густим плетивом гілля утворює тунель, ми їдемо кілька десятків кілометрів. Тут уже повинен відчуватися подих океану. Але обрій закритий від нас гаями кокосових пальм. Знову село. Зупиняємося — і в ту ж мить нас оточують безробітні гіди й торговці. Тепер вони не залишають нас ні на крок — і в цю прекрасну індійську пору року, коли немає ні спеки, ні москітів, ні дощу, ані скорпіонів чи гадюк, тільки вони є справжнім стихійним лихом.

Зараз, наприклад, вони атакують за допомогою кокосових горіхів. Очищені від волокнистої шкаралупи, вони миготять перед нашими очима. Єдиний порятунок — чинити твердий, рішучий опір. Якщо ви хоча б на мить виявляєте вагання або найменшу нерішучість — великий, важкий ніж врізається у зелену головку горіха, один, другий розтин — і ти вже мусиш пити каламутну, теплувату рідину, що викликає нудоту. Оспіване Дж. Лондоном кокосове молоко є одним з найгірших напоїв: навіть коли воно заморожене, заправлене цукром і содовою водою (а саме так його продають у Нью-Йорку під назвою «кокосове шампанське»), його важко пити...

Насилу відкупившись від торговців і переслідувані вже тільки гідами, ми ступаємо на територію одного з чудес індійської архітектури — «Чорної пагоди», або Храму Сонця в Конараку.

Територія храму — це прямокутник, розташований на добрі два метри нижче всіх довколишніх будівель і обведений муром, мабуть, на випадок повені.

Посередині прямокутника стоїть храм. Дійсно, чорний, але пофарбований у цей колір тисячоліттями, які пролетіли з моменту його побудови. Він величезний, масивний, його важкість гнітить, бо задуманий він був у формі потворного воза з величезними кам'яними колесами, кам'яними кіньми: абсурдна спроба зафіксувати рух в архітектурі, недалека від ідей футуризму.

Як і в інших індуїстських святинях, всередині не дуже цікаво: статуї, якщо вони тут і були, тепер зруйновані, фрески, якщо й були, тепер розпливлися. Зрештою, тепер храм законсервовано і всередину взагалі не пускають.

Але це нічого, це дрібниці. Все багатство — зовні.

Храм зовні весь різьблений. Внизу — нескінченні процесії людей, коней, мавп, слонів, невеличкі побутові сценки або звичайні декоративні композиції, вище, часом виставлені на зовнішніх виступах, а часом напівзаховані в нішах, утворених зламами стін — великі й менші групи людських постатей в різноманітних композиціях, більш або менш умовних, що репрезентують різні види молитви. Це, переважно, буденні форми, що відображають звичайне життя людей, далеке від метафізичної пози.

Але серед сотень цих статуеток (найбільші з них — кілька десятків сантиметрів заввишки), ми час від часу подибуємо зображення, святість яких викликає у європейця бурю сумнівів. Це — еротичні сцени, сукупність яких править за щось на зразок еротичної енциклопедії. Те, чого не знайдеш навіть в жодному напівпорнографічному журналі Заходу, що є об'єктом лише дуже специфічного колекціонування «старих парубків»,— тут виставлено на загальний огляд і виконує звичайну роль всіх нагромаджень статуй на старовинних і серед-

Так сушать сарі.

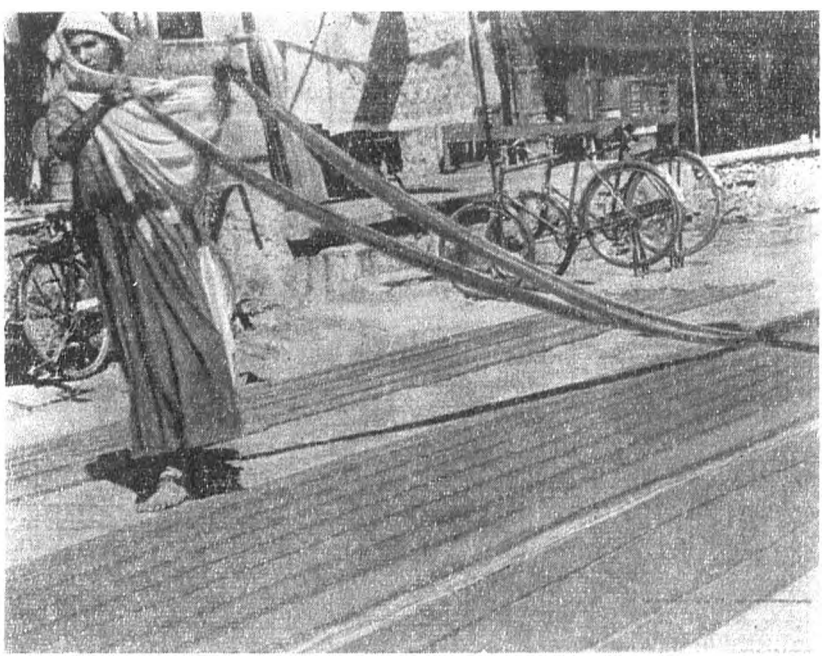

ньовічних спорудах усіх поганських і християнських центрів прочанства: інформації через образ для тих, що не вміють читати. Ці кам'яні комікси, або якісь нерухомі прафільми, вміщені на святині, виконували цілком конкретну роль, якій служив храм. Наш супутник пояснює:

— Це так званий тантризм, один із напрямків чи властивостей індуїзму. Віруючі збиралися на релігійне свято, пили, їли, а закінчувалося все як на сільських народних гуляннях Брейгеля, тільки у Брейгеля це відбувалося всупереч церкві й поза нею, а тут було складовою частиною богослужіння, — частиною, освяченою традицією.

Залишки тантризму і досі зберігаються в індійській релігії. Лише, як це трапляється в релігіях, час припорошив попелом «життєвий» зміст обряду, вбрав його в шати символу, додав легенди і метафізику.

Пурі розташувалося над самим берегом Бенгальської затоки. Це святе місто індуїзму. Найпершим із святих міст в Індії є, звичайно, Бенарес.

Тут міститься також один з головних морських курортів всього північного заходу Індії. До готелю ми дістаємося вже вночі. Це стара споруда, ще з колоніальних часів, з ліжками, що мають сітки від москітів, з високими кімнатами, з величезними вентиляторами. Але й без вентиляторів прохолодно.

В готелі дехто є. Ми переконуємось із здивуванням, що це самі свої. Говорять по-чеськи, по-російськи, виявилось навіть, що є тут і полька. Всі вони фахівці з наших країн і будують в Індії різні промислові об'єкти. Стомлені спекою, що стоїть ще в деяких районах, вони приїхали сюди на короткий відпочинок.

Увечері, спокушені шумом океану, ми йдемо до нього через піщані дюни. Лагідні хвилі звиваються на піску. Шукаємо на небі знайомі зірки. Дивно нам якось, що Великого Воза й сліду немає. Ми сперечаємося, де Полярна зоря. Єдина знайома — це Кассіопея, але й та догори ногами.

Чудовий ранок. Ми йдемо на пляж. Океан сапфірово-блакитний, а біля берега — малахітовий. На великому гарному пляжі — дрібний, добре прибитий пісок. Там і тут лежать на ньому довгі чорні човни з гострими, злегка вигнутими від носа до корми днищами. Кілька таких човнів вийшли в море. На березі в кількох місцях видно групки людей: вони тягнуть невід.

Ми їдемо до Пурі. Місцевий монастир із «Святим» храмом відгороджений від усього міста муром. Під муром стоять рундуки з предметами культу. Бідніші торговці порозкладали свій крам просто на дорозі.

До діючого храму нас взагалі не пустили. Та не встигли ми розсердитися, як той самий служник, що нам відмовив, запропонував відвести нас на таке місце, звідки «все видно, мов на долоні».

Ми йдемо вузенькими вуличками. Тут звичайні торговці овочами, рикші, візки з кошиками. Раптом з провулка суне на нас сіра гора... Слон!!! Він іде неквапливо, розгублено дивиться на нас, настовбурчує свої розмальовані в жовтий та червоний колір вуха, а потім сягає хоботом під найближчий рундук, видобуває порожню шкаралупу кокосового горіха, підносить до

Індійські контрасти.

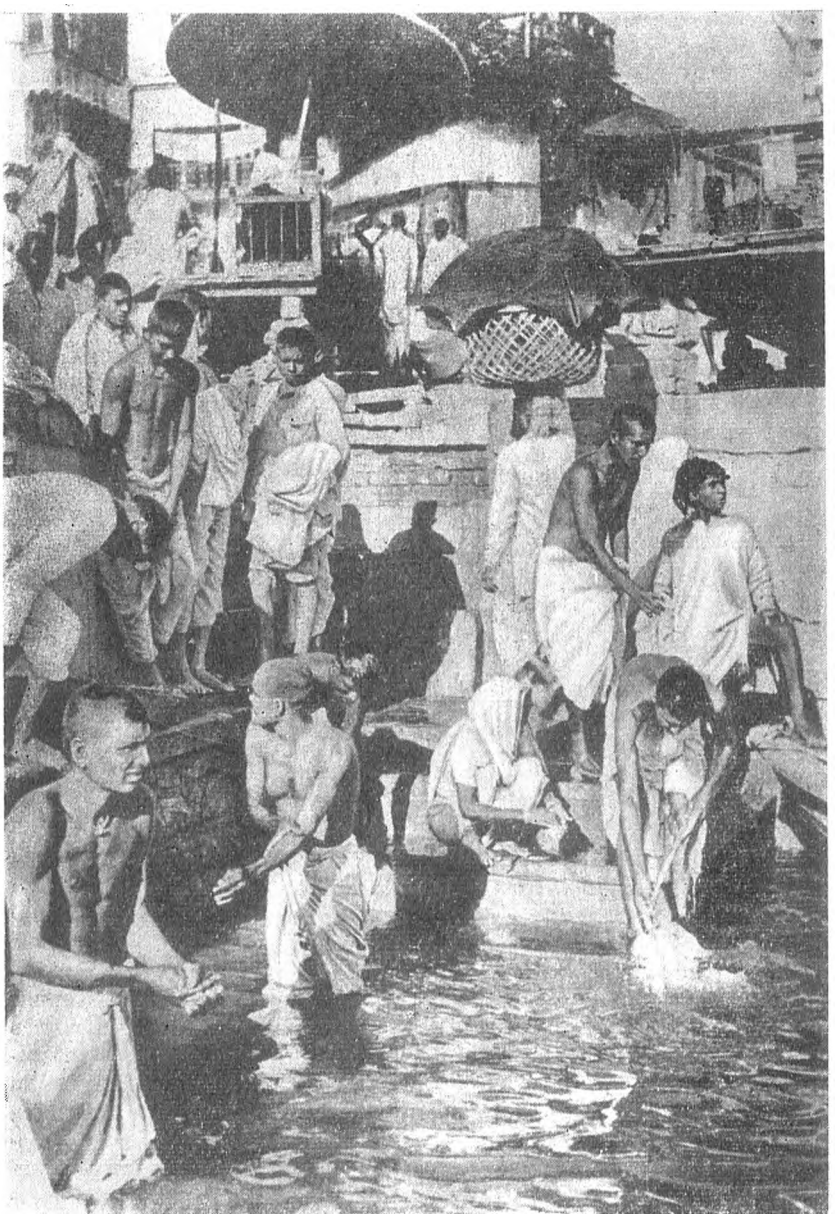

Води Гангу — священні.

рота, якусь мить вагається, жує і випльовує...

У нас аж мурахи по тілу забігали. Але слон завертає й іде далі: «водій», що вмостився на його спині, постукує по його голові залізним топірцем.

Гід веде нас трохи далі, ми входимо до старого будинку, що от-от має розсипатися, йдемо темними сходами, сплачуємо невелику данину якомусь суб'єктові, котрого гід відрекомендував як власника будинку. Потім виходимо на дах. Ми напроти храму. Він побілений, позбавлений патини віків, що надає чарівності подібним спорудам такого типу. За храмом дерево, на ньому табун мавп. Одне мавпеня зненацька з'являється з-за комина нашого даху, перебігає, зневажливо дивиться на наші пусті руки і кудись зникає.

Десь тут, у цій святині, живе один з героїв кривавих подій, що відбулися місяць тому, на початку листопада, в Делі, коли натовп фанатиків, яким керував він і деякі інші «садху» («святі»), штурмував президентський палац. Вони вимагали, щоб уряд заборонив убивати священних корів. В ім'я корів було пролито людську кров: натовп розтерзав кількох поліцаїв, багатьох учасників нападу вбили солдати. Кілька «садху» у відповідь на це оголосили голодовку. «Нашого» поліція виселила із столиці—до цього монастиря. Він і тут не їв. Потім я прочитав у газетах, що голодовку він витримав до кінця: помер 31 грудня. Отож, ще одна жертва індійської трагедії.

Ми імпровізуємо обід у місцевому готелі. Потім рушаємо в дорогу. Перед нами п'ятсот кілометрів шляху до серця сусіднього штату Біхар.

— Орісса, — каже наш супутник, — це штат з подвійним обличчям. Біля моря він густо населений. Тут досить води, а це неабищо. Тому майже все населення штату живе тут. Далі, вглиб від узбережжя — найдикіша частина півострівної Індії: джунглі, в яких живуть напівдикі мисливські племена, мабуть, старші від дравідів.

Сутеніє. Сутінки, як звичайно в тропіках, надходять несподівано. Ми перетинаємо кілька великих рік, що впадають до Бенгальської затоки, поблизу західного краю величезної дельти Гангу. Ріки напівсухі, хоча сухий сезон тільки починається: мусон у 1966 році був слабкий. Що це означає? Це означає, що 1967 рік у штаті Біхар і великому штаті Уттар-Прадеш, населених доброю сотнею мільйонів людей, що живуть переважно з розливів Гангу та його приток, буде роком голоду.

Тут ще цього не видно. Ми ще в Оріссі, де вистачає води. В пам'яті залишаються оповиті малиновими сутінками пальми й мангові дерева, банани, рисові плантації, ставки з лотосами. Саме зараз всі вертають з полів, йдуть череди буйволів з чудернацько покрученими рогами, над селами блакитні хмаринки диму, там готують вечерю. Дерев тут вистачає, отже дим — запашний, не смердючий, як на півночі.

Небо на заході з малинового стає фіолетовим. Там і тут видно гострі брили поодиноких пагорбків, що тонуть у присмерку. Ми під'їжджаємо до них вже майже в темряві, дорога звивається, щоразу менше сіл і кожне дедалі більш сонне.

— В'їжджаємо у Біхар, — каже нам супутник, — це один з найбідніших сільськогосподарських штатів Індії і в той же час найбільш індустріальний. Наприклад, тут центр видобутку вугілля, є тут і цілі промислові райони.

Виїжджаємо на нову асфальтовану дорогу, майже автостраду. Їдемо кілька десятків кілометрів. Ліворуч з'являється велике місто Джамшедпур.

— Це одна з столиць Тати. Ви, звичайно, знаєте, хто такий Тата? — питає наш супутник.

Я вислухую коротку лекцію. Таті належить один з найбагатших концернів Індії — один з «великої четвірки». Вся країна вкрита мережею станцій автообслуговування «Тата-Мерседес-Бенц». Джамшедпур— це й автомашини, і металургійні заводи. Якщо інший член «великої четвірки» — Бірма — зв'язаний безпосередньо з партією Індійський національний конгрес, то Тата стоїть ближче до великокапіталістичної «ліберальної» партії «Сватантра». Маленька деталь: сам Тата — парс, тобто належить до дивної релігії, наймальовничіший обряд якої полягає в тому, що труп віруючих кладуть на верхівки «башт мовчання», де їх розкльовують грифи.

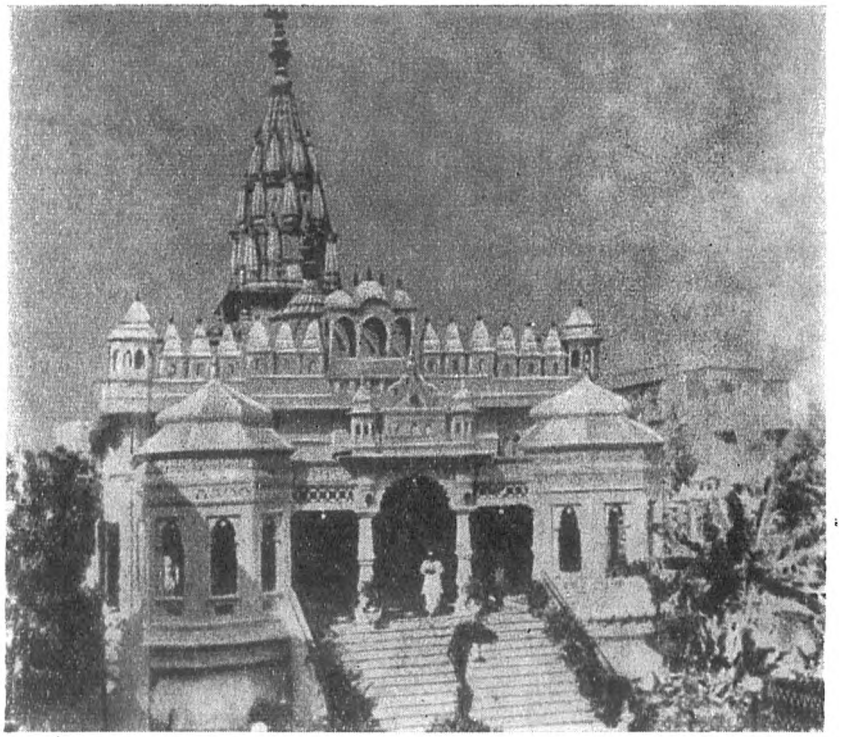

Храм Вітрів у Джайпурі.

Тата відомий ще своїм «патерналістським» ставленням до «власних» робітників: він будує для них житла, трохи дбає про соціальне забезпечення. На тлі страшного злидарства переназелених індійських сіл, на тлі недорозвиненої державної промисловості, підприємства Тати здаються острівцями відносного порядку й добробуту.

Джамшедпур вже зник у темряві, зник і місяць над татівськими металургійними заводами й фабриками.

Ще кількасот кілометрів цієї нічної поїздки. За якийсь час зупиняємося на узбіччі й вечеряємо. Ніч, ліс, горбата гора на тлі неба. Їмо бутерброди, запиваючи чаєм з термоса, вдивляємося в чуже небо без Великого Воза, вслухаємося в нічну тишу. Я мимоволі весь час сприймаю Індію через призму «Книги джунглів» Кіплінга, і навіть цих кілька дерев дають підстави для невеликих побоювань: а що, як леопард?.. Я добре розумію, що це абсурд, але такий страх робить тим більш затишним світло над відчиненим багажником машини.

Вже друга година ночі, а ми ще в дорозі, шукаємо дивне місто Час. О цій порі на дорогах вже нема нікого. Рідкі дороговкази написані абеткою гінді або біхарі.

Третя година ночі. В'їжджаємо у величезне, розлоге, розкидане скупчення мазанок і одноповерхових будиночків. Горби териконів. То тут, то там — метрової висоти купи розжареного вугілля: такі собі домашні коксові заводи. Страхітлива плутанина провулків. То тут, то там хтось спить на вулиці. Це велике промислове місто Дханбад, передмістям якого

є Судамді; там працюють польські фахівці, і туди ми зараз прямуємо.

В лабіринті покручених провулків, халуп, мазанок, териконів, «коксових мікрозаводів» ми крутимося ще з годину. Раз у раз зупиняємося. Водій веде переговори з перехожими, вони махають руками ліворуч, праворуч, ми рушаємо і в першому ж провулку знову втрачаємо орієнтир...

Нарешті вириваємося на трохи вільніший простір. Проминули кілька вілл, деревця, квітники. Приїхали!

Вранці ми їдемо оглянути індійський вугільний басейн.

Пейзаж сумний: терикони великі й малі, порослі страшними бур'янами; все, що не забудоване — це бур'ян і сміття, а «будівлі» так пасують до того краєвиду, що інколи важко відрізнити купу жерсті й дикту, що править за житло, від звичайної купи сміття.

Скрізь торгують. Ох, та торгівля! Жменька смажених кавалків тіста, кілька бананів, купка зелених помаранчів. Перед мазанками, куренями, «витворами» з солом'яних матів і мішків сидять представники різних галузей ремесла. Перукарі голять без мила, змочуючи волосся жертви водою з мисочки. Кравці шиють, але переважно латають. Жодного шевця взагалі не видно: більшість мешканців ходять босоніж.

Напіввисохла річка, видно каміння. Калюжі зеленої від водоростей води. Вздовж берега вишикувалися пральники й пралі, вони скручують білизну й молотять нею об камені. Тих, що перуть, так багато, а води так мало, що вся процедура здається чистою символікою: бруд «власний», «індивідуальний» змішується з колективним брудом, насиченим розчином якого є тутешня річка.

Скрізь між хатками по смітниках, по схилах териконів тиняються представники трьох головних видів місцевої фауни: демонічні, капловухі кози, «священні» корови кольору засушеного болота й собаки. Індійці, чия любов до звірів взагалі заслуговує на симпатію, відрізняються своїми смаками від наших панянок. Собак тут зневажають. Малі, руді, вічно голодні, вічно з підібганими хвостами, никають вони по індійських селах, жебрають і скиглять, коли бачать їжу, і живляться переважно на смітниках. Як і «священні» корови вони не мають господарів, але стоять на протилежному щаблі ієрархічної драбини тварин. Собаки в Індії — справжні парії, і вони самі це знають. Вони боязкі й навіть ні на кого не гавкають.

Ранок був малиновий, туманний, через вікно він міг би здатися на якусь мить нашим морозним січневим ранком, але тільки на мить, бо зараз же в око впадали клумби з трояндами й зелене пір'я бананових пальм...

Виїхали ми дуже рано. Коло восьмої години були вже в сусідній Монейді, де також будуються шахти, оглянули підйомник, побалакали з робітниками. Ця шахта буде готова пізніше, ніж в Судамді, де штреки вже досягли вугільних покладів. Ми від'їжджаємо.

Індуїстська святиня Дададжі.

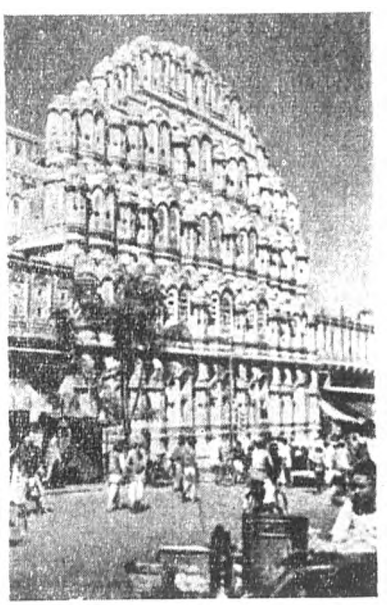

Якийсь час мчимо великим шосе Делі—Калькутта, обабіч шляху — високі дерева, що кидають тінь на полотно дороги, але, як звичайно в Індії, смужка асфальту вузька, на ній не можуть розминутися машини, при кожній зустрічі двох автомобілів відбувається поєдинок на нервах: хто перший зверне, тобто з'їде в куряву? Вантажні машини завжди перемагають — і не тільки тому, що менше бояться зіткнення, але й тому, що вони надзвичайно перевантажені, отже, кожен рух керма може призвести до того, що машина перевернеться.

Ми завертаємо праворуч, на північ, до Гангу. О, тут уже відчуваєш, що наближається посуха! Поля або прибрані, або засіяні далем — різновидом гороху, — що росте високо, але рідко, якось анемічно. Села бідні, люди схудлі.

Праворуч від шляху зненацька з'явилося поле, пласке як аеродром. На ньому працюють бульдозери. А на межі цієї штучної площини — цілі селища халупок, цілий натовп напівголої дітвори.

Тут будуватиметься металургійний комбінат, більший, ніж Нова Гута. Це робитимуть радянські люди. А поки що завершуються переговори з господарями і ведуться незначні підготовчі роботи. Але вже кільканадцять тисяч людей зібралося тут, побудували свої халупки, мазанки, з'явилися крамарі, похідні кухні...

Ще кілька поворотів, трохи мангових гаїв, терикони. Останні кілометри — це справжній марсіянський пейзаж: зсуви рудої, пересохлої землі, маленькі кратери, рови й майже немає зелені.

Зупиняємось. Далекий ряд блакитних пагорбів — і це все. А все інше крім цього— терикони й терикони.

Між нами і Гангом ще один ланцюжок скелястих пагорбів. Зникають поля, на пагорбках з'являються молоді деревця, залишаємо позаду якусь літню резиденцію махараджі, починається ліс. Ми переїздимо через річку. Гребля. Сонце вже над обрієм тужливо дивиться на рибалку, що сидить у човні посеред залитого водою простору. Але часу малувато, ввечері ми ще повинні бути в Бараунді, за Гангом, на електростанції, яку будують поляки, а це ще кілька-сот кілометрів.

За річкою тягнуться хащі. Коли ми зупиняємося, щоб напитися чаю, наш супутник заявляє:

— Оце і є джунглі.

Я поблажливо посміхаюсь. Від Кіплінга відомо, що через джунглі не можна продертися, що це суцільна сплутана гущавина зелені. А те, що перед нами, — прозоре, бо без листя, і не густіше від ліщинового молодняка десь над Вислою.

— Але ж так, я не жартую, — наполягає він.—Це справжні, типові джунглі, тільки, по-перше, середньоіндійські, а по-друге, зимові. В передгір'ях Гімалаїв джунглі куди густіші, бо там більше опадів. І на півдні, там, де ще залишилися первісні ліси, джунглі густі й вічнозелені. А тут опадів небагато — дощі йдуть лише під час мусонів. Але це джунглі. Тут можна зустріти тигра і пантеру, кобру і шакала.

Джунглі, джунглі... як не подібні ви до тих, що уявлялися в дитинстві! Я йду в глибину їх, шелестить сухе листя, іноді треба відхилити гілку, але мачете для прорубування стежинки не потрібне.

Вулична сценка.

Дерева невисокі, з тоненькими стовбурами. На декотрих залишилося листя, але більшість дерев — голі. Ні трави, ані чагарника.

Ми їдемо, ще якийсь час нас супроводжують ці дивні, прозорі, сіро-зеленкуваті джунглі, потім вони зовсім зникають у сутінках, дорога веде вниз. Ми в долині Гангу.

Тепер їдемо повільно. Скоро почнеться одне, безконечне, на кілька десятків кілометрів, село. Хоч вже вечір, рух тут ще великий, люди поспішають, сунуть вози, запряжені буйволами, велосипедисти, автомашини (як звичайно, перевантажені), і ніхто не звертає уваги на сигнали фар, треба натискувати на клаксон, але й це погано допомагає, отож доводиться тягтися крок за кроком нескінченною алеєю високих, чудових пальм, які асоціювалися досі з розкішними пляжами світу, — тільки під цими пальмами глиняні халупки й курені з солом'яних мат. Врешті поворот ліворуч, довгий міст, обабіч темрява: Ганг. А на тому березі море електричних вогнів.

Коли починаються дощі, до всіх приємностей, зв'язаних з надміром вологи в цій місцевості, приєднується нашестя всілякої гидоти, що звичайно ховається на зарослих берегах Гангу, а перед повіддю розбігається куди очі світять, і передусім ближче до осель, огороджених валом.

— Тут, на шосе перед готелем, — розказують місцеві жителі, — не один раз переїжджали машинами кобр. Ввечері асфальт довше ніж земля зберігає тепло, от вони і виповзають погрітися. Але це ще не найгірше лихо. Найгірше — скорпіони, особливо малі, яких трудно помітити...

— Вони справді небезпечні для життя?

— Ні. Але кусають дуже боляче. Людина просто виє від болю, треба робити новокаїнові ін'єкції...

Ось так виглядає ця екзотика. Часом ночами блукають пантери, виють шакали, але це вже дрібниці...

Скорочений переклад з польської.
Віри АВКСЕНТЬЄВОЇ

ВИПРОБУВАННЯ ЧАСОМ

З кожним роком ростуть і міцніють міжнародні зв'язки в галузі науки, техніки, літератури, культури і спорту. Тим-то в наш час величезного значення набуває знання іноземних мов. Однак на світі існує понад 2500 мов (у самій тільки Європі їх 484).

Саме тому ентузіасти есперанто — міжнародної штучної допоміжної мови — пропагують її як легкий і приступний засіб міжнародного зв'язку.

Спроби створити таку штучну мову робилися здавна. Історія знає понад 500 проектів штучної мови. Авторами їх були Вольтер, Монтеск'є, Кондільяк, Локк, Прудон, Лейбніц та ін. У 1876 р. німецький прелат Шлейєр, що володів 41 мовою, створив волапюк. Проте волапюк виявився надто складним і не прижився. Інші штучні мови цього типу — ідо, антідо, ідіомнейтраль, новіель, інтерлінгва, окциденталь — теж, по суті, практичного застосування не мали. І тільки мова есперанто на ділі довела свою життєздатність як допоміжний інструмент міжнародного зв'язку і з кожним роком завойовує собі все більше і більше прихильників (хоча, звичайно, вона не може заступити жодної живої мови).

Що ж це за мова — есперанто? Батьківщина її — Польща. Саме тут у 1887 р. вийшла брошура «Lingvo Internacia» (Міжнародна мова) варшавського лікаря-окуліста Людвіга Заменгофа. За ідеєю творця цієї мови, есперанто покликане, передусім, бути знаряддям у боротьбі за мир, за взаєморозуміння і дружбу народів. Есперанто аж ніяк не претендує на роль заміннника національних мов. Водночас воно значно полегшує вивчення інших іноземних мов.

Практично доведено, що вивчити цю мову в десять разів легше, ніж будь-яку іншу. Аби засвоїти її, досить кількох місяців. В основі есперанто лежить інтернаціональна лексика, знайома і зрозуміла без перекладу кожній грамотній людині. Граматика цієї мови дуже логічна і проста, вона складається з 16 правил без жодного винятку, і засвоїти її можна буквально за кілька годин. Це сприяло її поширенню в усьому світі. В наш час у світі налічується понад 80 мільйонів есперантистів!

Понад 150 газет і журналів виходять цією мовою в різних країнах світу. Підручники і словники есперанто опубліковано більш як 50 мовами. (Нещодавно в Москві тиражем 50 000 примірників вийшов російсько-есперантський словник за редакцією проф. Є. Бокарьова). На есперанто друкується багато творів наукової, політичної і художньої літератури, зокрема переклади кращих творів Пушкіна, Лермонтова, Шевченка, Франка, Гоголя, Тургенєва, Льва Толстого, Горького, Маяковського, Єсеніна, Шолохова, Паустовського, Еренбурга, Маршака, Тичини, класиків зарубіжної літератури: Гете, Шіллера, Шекспіра, Бальзака, Сервантеса, Мадача, Міцкевича, Пруста, Сенкевича та багатьох інших.

На есперанто озвучено також ряд кінофільмів, поставлено багато спектаклів. В Болгарії навіть створено спеціальний есперантський театр.

З 1956 року мову есперанто введено до шкільних програм цілого ряду країн, зокрема Болгарії, Польщі, Югославії, Англії, Франції та ін. Ще в 1954 р. ЮНЕСКО визнала есперанто як міжнародну мову у спілкуванні народів світу, в інтелектуальному обміні і зближенні націй.

У 1905 р. у Франції (Булонь) зібрався І міжнародний конгрес есперантистів. Відтоді відбувся вже 51 конгрес ентузіастів цієї мови. На них щороку з'їжджаються делегати з усіх країн світу, представники різних рас і націй.

У 1964 році такий міжнародний конгрес відбувся в Голландії. Радянську делегацію очолював батько нашого славного космонавта С. П. Титов.

Міжнародна мова есперанто блискуче витримала випробування часом. Чудово сказав про есперанто Горький: «Консервативна думка уперто доводить, що Есперанто — утопічна вигадка. Жива дійсність, за-

кономірно розвиваючись, неквапливо, але дедалі рішучіше, спростовує думку консерваторів.

...Ця штучна мова... стає цілком природним явищем, тому що відповідає потребі сучасних людей знайти, створити загальнозрозумілу мову». Анрі Барбюс назвав есперанто «абеткою інтернаціоналізму», а В. І. Ленін — «латинню пролетаріату».

Нижче для ілюстрації подаємо один із зразків есперантської оригінальної літератури — переклад сатиричного оповідання «Лірика».

Н. АНДРІАНОВА.

ШАНДОР САТМАРІ

ЛІРИКА

ОПОВІДАННЯ

Ми сиділи в старовинній маленькій кав'ярні з моїм другом-психоаналітиком і знічев'я розмовляли про його фах. Я був не дуже високої думки про цю галузь знань і не приховував того.

— Ваше аналізування, — казав я, — годиться хіба що для екзальтованих поетес чи для підстаркуватих істеричок, — вони ж бо не тямлять себе з радощів, коли трапиться нагода вихлюпнути кудись свої душевні нечистоти. Усе те, що правила пристойності чи інші моральні перепони забороняють, вони виливають у своїх віршах чи на сповідях у психіатра. Це звичайнісінький ексгібіціонізм, та й годі. А психіатри торочать їм про «екстра-сексуальні комплекси», про «приховані підсвідомі інстинкти», виголошують різні вельми наукові терміни, які нічого не означають. А по суті ви, психіатри, просто приписуєте своїй жертві свої власні добре знайомі вам риси характеру і не уявляєте собі, що інша людина може мати зовсім відмінну душевну структуру.

— Ваша неприхильна думка свідчить тільки про те, що ви зовсім не обізнані з досягненнями психоаналітики. Чи не дозволите ви мені проробити експеримент з вами?

— Для нас обох ця кількагодинна сповідь була б просто марною витратою часу.

— О, що ви, це забере щонайбільше чверть години. І я зовсім не мучитиму вас сповіддю.

— Шкода гаяти на це навіть одну хвилину.

— Не судіть так передчасно. Чи, може, у вас і справді є якісь приховані пороки?

Це зачепило мене за живе. Я ж бо добре знав, що не маю ані садистичних інстинктів, яких можна було б соромитись, ані прихованих сексуальних збочень. На цьому він не міг мене спіймати.

— Ну що ж, починайте! — промовив я. — Але тільки чверть години!

— Навіть менше!

Він простягнув мені клаптик паперу.

— Занотуйте на цьому аркушику ваші думки. Не обмірковуючи заздалегідь — просто записуйте довільно слова, що спливатимуть у вашому мозку.

— Гаразд. Але, прошу, поясніть трохи докладніше: як саме, що?

— Усе, що бринить у вашій душі. Достоту так, як слова зринатимуть у вашій свідомості. Ну, починайте. Тепер я мовчатиму.

Він вийняв з кишені газету й поринув у читання.

Я почав записувати: Крилаті слова. Усе, що бринить у моїй душі...

Кинув погляд доокола — на стрункі колони й склепіння обладнаного в античному стилі затишного залу. Переді мною висіла старовинна мідна люстра. В кав'ярні було гамірливо й людно. Крізь двері раз у раз входили й виходили відвідувачі. Тютюновий дим, наче туман, висів у повітрі.

Кельнер приніс нам чорної кави. Я вкинув у чашку грудочку цукру, розмішав, але дуже обережно, бо стіл був застелений дорогою мереживною скатертиною, що так гармоніювала з цим античним залом.

Звідкись узялася муха, з голосним дзижчанням сіла мені на чоло й боляче штрикнула жалом. Я зігнав її.

Потім глянув крізь вікно на вулицю. В цю мить блискуча хмарина затулила на небі сонце. Довгий трамвай прогуркотів мимо. Зненацька почав накрапати дощ.

На тому боці одягнутий в лахміття жебрак апатично крутив катеринку й наспівував, страшенно фальшивлячи: «О, який розкішний, казковий ліс!..»

Заскреготіли гальма, хтось голосно скрикнув, але нічого страшного не сталося: машина вчасно спинилася, тільки шофер грубо вилаявся: «Сто чортів тобі в пельку, роззяво! Матері твоїй ковінька!»

В приміщенні літній робітник ремонтував димохід. Ось кельнер підніс йому горілки. Гм! Чи не зашкодить це його серцю?

Біля мене хтось підвівся: «Треба поспішати, а то запізнимось!»

Тим часом я занотовував слова в міру того, як вони спадали мені на думку. Хвилин за десять мені вже стало нудно. І саме в ту мить до нас підійшов кельнер.

— Я здаю зміну, панове. Прошу розрахуватися.

Ми заплатили за чорну каву, і я передав свій папірець психоаналітикові:

— Ну, скажіть, що ж я собою являю?

На папері було написане таке:

крилаті слова
усе, що бринить
у моїй душі
лампа
колони, склепіння
ширяє туманом
строката юрба
під чорним течивом таяться солодощі
помішай, і вони спливуть на поверхню
але помалу, обережно
можна заплямити мереживо
коштує дорого й належить не тобі
крізь двері входять-виходять,
входять-виходять
гамірливе життя
дзижчить, жалить в чоло
блискуча хмарина
гримотить
електричний
дощ
крутить катеринку
обдертий бідар
у казковому лісі
гай-гай!
скреготання лютує: матері твоїй ковінька
отруту п'є
п'яненький пічник, слабеє серце
поспішайте, не запізніться!
мені вже набридло
треба платити за чорноту
я передаю
хто ж я такий?..

Мені дуже кортіло почути, які ж саме приховані, підсвідомі пороки викопає мій учений друг з моїх рядків. Проте він сказав зовсім просто й нормально:

— Ці слова характеризують людину, котра помічає тільки те, що лежить на поверхні речей, не заглиблюючись у їхню суть. Ви силкуєтесь пізнати все, як воно є в реальності, але навряд чи притаманні вам глибокі почуття, і — оце я можу сказати з певністю — ви абсолютно позбавлені ліричного хисту. От ви побачили пічника, коли він пив горілку, і поспівчували йому, бо в нього, можливо, хворе серце. З цього видно, що вам властивий певний гуманізм, бажання допомогти своєму ближньому. Та ви зовсім не звернули уваги на отих двох закоханих у кутку, котрі так зворушливо тримають одне одного за руки. Отже, у вас немає психічних комплексів, та поета з вас все одно не вийде ніколи. Ви — тип ліричного нездари.

Я мусив визнати, що він цілком має рацію.

— Ось вам і аналіз, — сказав мій приятель. — Ви могли самі пересвідчитись, що це ніяка не містифікація. Звичайно, ми дійшли б до зовсім інших висновків, якби аналізували писанину якої-небудь істерички.

■

Минуло кілька днів, і до мене завітав один знайомий поет. Ми говорили з ним про те, про се. Раптом погляд його впав на мій письмовий стіл. Ось він узяв у руки якийсь папірець, перебіг його очима й спитав:

— А назва де?

— Яка назва?

— Та ось цієї поеми. В неї вкладено такі тонкі й глибокі почуття, та й манера викладу дуже ефектна й модерна. Вона щиро зворушує і хвилює.

— Дозвольте глянути, про що саме йдеться.

— Та ось про цю поему.

І він подав мені... аркушик з моїм психоаналізом!

Я не наважився розкрити йому правду, бо мені цікаво було почути, що ж так сподобалося йому в моїй писанині. І я спитав його, що ж у ній є гарного.

— Та вся лірична інтуїція, що так і випромінюється з рядків, — відказав він і почав декламувати: — «У моїй душі лампа, колони, склепіння! Ширяє туманом строката юрба під чорним течивом». Або оце місце: — «дзижчить, жалить в чоло блискуча хмарина, гримотить електричний дощ». Скільки динаміки й сили в цій манері викладу, в тому, що ви ставите на перше місце у фразі дієслово! А в кінці — найпрекрасніше, — стомлене зречення і покора: «мені вже набридло платити. Чорноту я передаю».

Я нерішуче спитав:

— Отже, зміст цього вам ясний і зрозумілий?

— Абсолютно ясний. Якби я й не знав, що це створили ви, навіть і тоді я впізнав би ваш стиль з оцієї саркастично-зверхньої зневаги до життя. Я дуже радий, що ви нарешті починаєте творити також і в поезії — цій витонченій сфері мистецтва, а не сушите собі голови над нікому непотрібними есе й дослідженнями. Поему треба неодмінно надрукувати! Якщо ви згодні, я сам віднесу її до редакції, а ви тільки придумайте заголовок.

— Про заголовок я ще не думав.

— Та що ви! Сам зміст поеми наштовхує

на нього. Ну, скажімо, так: «Надвечір'я». Ні! Це звучить трохи банально, краще отак: «Все проминуло...» В останній назві більше динаміки. Чи, може, вам здається, що краще підійде: «Сповідь»? Вона ніби ліпше гармоніює з пасивною споглядальністю поеми. Ну, гаразд, якщо ви згодні, я візьму це на себе і щось придумаю.

Я охоче полишив усе на нього. Він одніс мій твір до редакції, і за кілька днів його було надруковано в газеті під назвою «В кінці дороги». Певна річ, під час набору не обійшлося без прикрих друкарських помилок: замість «дзижчить, жалить» було надруковано «соналить» і замість «матері ковінька» з'явилося: «матері гірко».

Однак критика поставилася до мого творіння вельми прихильно. Рецензенти особливо звертали увагу на внутрішні красоти поеми, на її підтексти, на рафінований негативізм, витончене заперечення життя, з допомогою якого стомлена, скептично настроєна душа поета кидає ретроспективний погляд у минуле, марно шукаючи сенсу скороминущого людського існування.

«Поет пригадує минуле, і воно постає перед ним, повите серпанком меланхолійних сумнівів, — писав один рецензент. — Неначе мелодійний акорд у музичній скриньці-дзигарях, що лунає у прохолодній, просякнутій пахощами лаванди світлиці античного замку, — так приглушено звучать пастельні слова: «крилаті слова все, що бринить». «Гамірливе життя» тільки «соналить в чоло», «строкату юрбу» вкриває «чорне течиво», котре плямить її. І все це — марно, бо «мереживо коштує дорого й належить не тобі». Тьмяний відблиск довгого життя відчутно вібрує хоча б в оцій фразі: «У моїй душі лампа, колони, склепіння ширяє туманом». Змальовуючи сіру повсякденність, поет навіює нам своє гірке і мудре бачення світу, що звучить справжнім одкровенням: «крутить катеринку злиденний, обдертий бідар у величезному лісі. Скреготання лунає, хтось лютує: мати отруту п'є». Який майстерний контраст! Лють життя — це всього лиш розпачливе скреготання (як влучно підібране вже саме це слово!), це смертельний танок, де злидар-бідолаха крутить катеринку, а казковий ліс — то просто обдерті куліси. Отже, все на цьому світі позбавлено сенсу. «Мені вже набридло платити за чорноту. Я передаю...» Нехай далі несуть його інші, ті, що не втратили ще надії! І наприкінці поет запитує: «Хто ж я такий?» Відповідь може бути одна: «Так, він такий самий, як усі ми, бо він тримає перед нами криве дзеркало: ось, це ви самі, такі ж самісінькі комплекси, сумніви і муки мордують і вашу душу», або, висловлюючись словами поета, вони «соналять в чоло». І ми змушені визнати, що й справді усі ці гіркі почуття «соналять» наш мозок під тягарем склепіння колон...»

Критикові особливо сподобалося слово «соналити», — а відтак і «сонатики», як дотепний антонім до слова «лунатики» — з допомогою якого, як запевняв він, поет відтворює примхливу гру сонячного світла, реальне «гамірливе життя».

■

Трохи згодом я зустрів якось працівника одної провінціальної газети. Він попросив у мене щось для друку. То мала бути поема для юнацтва, сповнена надії й осяйного оптимізму.

На жаль, він дуже поспішав, і я дав йому той самий рукопис, тільки назву змінив на «Юність». (Я сподівався, що в провінції моєї поеми не знають).

Через кілька днів її було вже надруковано, і я прочитав таку рецензію в провінціальній газеті:

«Скільки в цьому творі бадьорості й сили, скільки пориву й життєлюбності! Як велично випромінюється осяйна юність, сповнена оптимізму й творчої снаги, хоча б в оцих рядках: «бринять у моїй душі лампа, колони, склепіння. Ширяє туманом строката юрба». Безстрашні, сміливі кроки юнацтва виразно відлунюють у фразі: «під чорним течивом таяться солодощі, помішай — і вони спливуть на поверхню». Так само кількома майстерними штрихами автор блискуче змальовує сповнене надії й оптимізму світовідчуття, — тільки для цього треба щиро й самовіддано, без роздумів кинутися в карусель життя. Ми повинні лиш пильнувати, аби тішитися життям «помалу, обережно», бо «мереживо коштує дорого й належить не тобі». Отже, жиймо весело, бо «соналить в чоло блискуча хмарина, гримотить електричний дощ». Не слід журитися й побиватися разом із жалюгідними скигліями через те, що «отруту п'є п'яненький пічник, слабеє серце». Нам зостається лиш одне: «поспішати, не запізнитись!» В кінці поет питає: «хто ж я такий?» Прекрасне риторичне запитання, в якому вже міститься відповідь: «Так, я такий, точнісінько такий самий, як і ви всі, любі мої юнаки і юнки: сповнена віри, життєлюбна жива людина із плоті і крові...»

■

І цього разу щастя посміхнулося мені, і я переконався, що зовсім не треба сушити собі голову, вигадуючи іншу поему.

Невдовзі по тому до мене звернувся керівник театрального гуртка однієї ве-

ликої фабрики й попросив написати поему, котру можна було б декламувати. Отож, я придумав нову назву для моєї поеми — «Герої» і передав йому.

Після того як відбувся вечір на фабриці, мене поздоровив репортер одної газети:

— Я слухав вашу поему, колего, і це було прекрасно. Скажімо, ви могли б просто написати про нашу діяльність, але це не було б досить поетично. О, наскільки барвистіші й красномовніші оті кілька ескізних штришків, що ілюструють спогади, котрі пробуджуються у вашій свідомості: «усе, що бринить у мені: лампа, колони, склепіння, ширяє туман...» Яка велична інтерпретація напруженої атмосфери боротьби! І одразу ж — блискучим контрастом — картина смертельно небезпечної битви: «строката юрба під чорним течивом». А як чудово характеризуєте ви агітаційну роботу, коли кажете: «насподі — солодощі, помішайте — і вони спливуть на поверхню». Надзвичайно виразна також і ілюстрація злиденної долі трудящих у минулому, що міститься в отих кількох гнівно-полум'яних малюнках: «мати п'є гірку отруту, п'яний пічник, хворе серце». Я не можу не підкреслити також і войовничого переможного пафосу оцих сповнених тривоги слів: «поспішайте, не запізніться!» або: «мені набридло платити за чорноту». Товаришу, ви природжений поет реалістичного напрямку, і цілком зайвим було запитувати: «хто ж я такий?»

■

Минув іще якийсь час, і мою поему було виконано на літературному вечорі під назвою «Я сумую за вами...» Після вечора одна поетеса попросила мене власноручно переписати поему до її альбому з автографами, бо, мовляв, ще ніхто в світі не висловлював так чудесно палкої і витонченої любові, як я в отих кількох рядках: «під чорним течивом таяться солодощі, помішай — і вони спливуть на поверхню».

— А головне, — оця делікатність, — провадила вона далі, — коли ви так проникливо пишете про інтимне кохання: «але помалу, обережно, можна заплямити мереживо, а воно коштує дорого і належить не тобі». Отже, треба торкатися тендітної душі коханої тільки ніжною рукою. Або коли ви змальовуєте глибоку тугу коханого, якого покинула зрадлива, легковажна жінка: «крізь двері виходять-входять, виходять-входять, гамірливе життя соналить в чоло: блискуча хмарина». А потім: «обдертий бідар в казковому лісі, гай-гай, скреготання лютує...» І коли в кінці незгасну, невигойну тугу, що терзає вашу душу, ви називаєте п'яним пічником і вигукуєте, що безнадійно хворе серце п'є гірку отруту, — це ж просто чудо! О, благаю, маестро, перепишіть мені вашу поему, але вкажіть, що ви присвячуєте її мені.

■

Видруковано було мою поему ще й під такими назвами: «На вершині гори», «Я знайшов вас», «Чом ти покинула мене?», «Сутінки», «Захід сонця», «Дурман», «Наперекір долі», «Зневіра», «Віч-на-віч», «Попри все...», «Хребет».

Поема щораз мала незмінний успіх, і майже всі її фрази стали крилатими словами, перетворилися на приказки. Коли хтонебудь бачив хороший кінофільм, він вигукував:

— Неодмінно подивіться цю картину, друже. Справді, можна сказати, що електричний дощ крутить катеринку!

Коли хтось інший бачив поганий фільм, то казав, зневажливо махнувши рукою:

— Нема за що платити гроші! Казна-що! Електричний дощ крутить катеринку!

Та найбільшої популярності здобула фраза: «Під чорним течивом таяться солодощі. Помішайте — і вони спливуть на поверхню». Промовців вітали овоціями, коли вони вимовляли ці слова. Їх виголошували з найрізноманітніших приводів: коли вітали з днем народження, з весіллям, з підвищенням по службі, з лотерейним виграшем чи з перевиконанням плану. Цими словами висловлювали співчуття, коли кого спіткало нещастя, їх вписували в альбоми на згадку й викарбовували на п'єдесталах пам'ятників.

■

Незабаром з'явився літературний журнал «Сонатик», було організовано літературний гурток «Юні сонатики», і мене обрано його почесним головою. Післязавтра має відбутися урочистий вечір і банкет — почасти з нагоди 80-річчя з дня мого народження, почасти на честь другої річниці з того вікопомного дня, коли я своєю поемою справив такий фурор у літературних колах, створивши нову течію — «сонатизм»...

З мови есперанто переклала
Надія АНДРІАНОВА

Спочатку був вогонь...

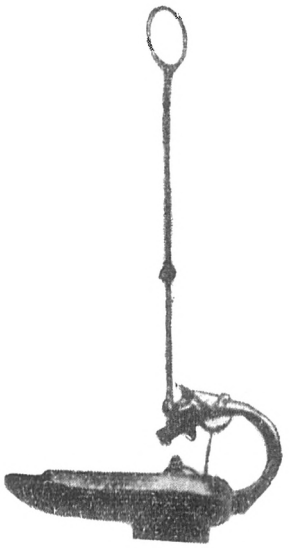

Олійна лампа.

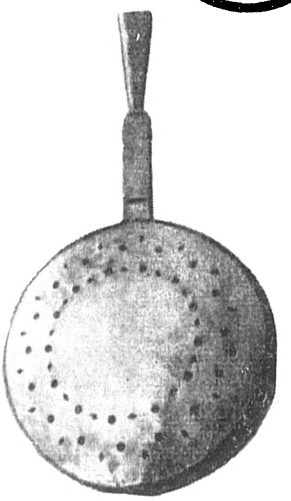

Бронзова жаровня.

Старовинний прилад для опалювання.

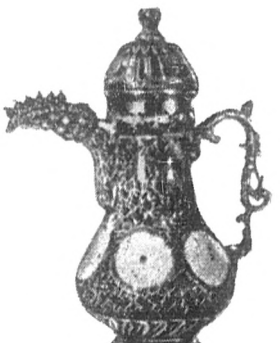

Карафа для води.

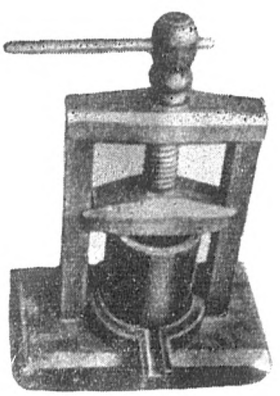

Прес для вичавлювання соку.

Спочатку був вогонь — той самий, який, за легендою, Прометей вкрав у богів і віддав людям. Наші далекі предки досить швидко збагнули, що іскра, викрешена при ударі каменя об камінь, може запалити купу торішнього листя. Два камінці й залишалися довгий час єдиним засобом добування вогню. Згодом замість одного кременю почали використовувати залізний брус, а XVI століття замінило цю досить-таки грубу річ гарною залізною пластинкою, оздобленою золотом чи сріблом. Новинка користувалася величезним успіхом при французькому дворі, і Людовік XII, бажаючи віддячити одному з своїх полководців за його подвиги, подарував йому кресало у золотій оправі, котре сам носив біля паска.

Що стосується освітлення приміщень, то і тут довгий час не було радикальних змін. Античний світ цілком вдовольнявся смолоскипами: ялинове дерево, обмазане камеддю. У X столітті з'явилися свічки з лою, потім — з воску, але воскові свічки могли дозволити собі тільки багатії. Проте, коли йшлося про освітлення великих приміщень, перевагу, як і раніше, віддавали смолоскипам. 1664 року під час свят у Версалі велику залу палацу ілюмінували двісті лакеїв, котрі тримали у руках смолоскипи. Ефектні видовища нерідко закінчувалися вельми сумно. Історія, зокрема, зберігає згадку про бал, влаштований у Парижі наприкінці XIV століття. Карл VI і кілька придворних, щоб потішити гостей, переодяглися у маскарадні костюми і досить вдало зображали диких звірів; тим часом герцог Орлеанський, намагаючись роздивитися якусь маску, підніс смолоскип надто близько і... І чимало учасників того веселого балу згоріли живцем у будинку № 17 по вулиці Гобеленів.

Городяни щовечора вивішували біля своїх будинків ліхтарі із запаленою свічкою. Перший справжній вуличний ліхтар — бавовняний гніт, що живиться олією, — було встановлено в Парижі 1766 року. Двадцятьма роками пізніше Кінке винайшов олійну лампу, яку і назвали його іменем: кінкет. Сірники? Вони з'явилися тільки 1816 року і спочатку вважалися небезпечними. Минуло чима-

ло часу, перш ніж вони ввійшли в щоденний вжиток.

А ось як стояла справа з опаленням жител. В античній Греції універсальним приладом вважалася звичайна жаровня: вона правила одночасно і за кухонну плиту, і за калорифер для головної кімнати. Римляни, яким довелося жити у менш сприятливих кліматичних умовах, помізкувавши, спорудили особливий різновид підземного калорифера, у якому циркулювало гаряче повітря. Зрозуміло, тішилися вигодами такого центрального опалення лише імператори та патриції. А простий люд вдовольнявся жаринами: ними вщерть наповнювали спеціальний візок, який взимку стояв просто серед хати.

Найбільше страждали люди від холоду у середні віки. У документах і свідченнях тих часів уважний дослідник знайде постійні скарги на холодні похмурі дні й крижані ночі. Городяни і селяни грілися навколо вогнища найпростішої конструкції: яма, а над нею ковпак, що відводив дим. Дрова тоді коштували дуже дорого. Власне, тільки у палацах та будинках багатіїв мали чим «прогодувати» височенні каміни, які до того ж напрочуд погано зберігали тепло. Кімнати взагалі не опалювалися, єдиним спасінням були глечики з окропом та ще мідні грілки, які клали поміж простирадлами, щоб хоч якось врятуватися від вологості й холоду.

У Німеччині XIV століття з'явилися перші полив'яні груби, значно економічніші і, головне, тепліші. За якихось сто років винайшли залізну переносну пічку, жити стало веселіше, хоча, як і раніше, взимку світські паризькі дами, подібно до мадам де Рамбуйє, приймали гостей, лежачи у ліжку чи, принаймні, сховавши ноги у хутряний мішок. За Людовіка XV у вітальнях гостинно запалали гарненькі бронзові та порцелянові грубки: їх успадкувало і XIX століття, замінивши, правда, дрова на вугілля. Дата народження сьогоднішнього центрального опалення — 1880 рік, але широкого розповсюдження воно набуло тільки після першої світової війни.

Розповідаючи про еволюцію таких звичних для нас побутових вигод, не треба забувати про воду. Відомо, наприклад, що громадські лазні римлян, влаштовані з неабияким комфортом, були одночасно й клубами. А обов'язковим атрибутом середньовічного міста були зазивали, які привертали увагу перехожих одчайдушними вигуками: «Гарячі лазні! Гарячі лазні! Це без брехні!»

Однак у XVI столітті лазні стали рідкістю, і потрібно було двісті років, щоб провести проточну воду з саду в дім, навіть у королівський. Це сталося 1761 року. Потім у Франції з'явилася така оригінальна професія, як торговець ваннами, котрий забезпечував клієнта і ванною, і гарячою водою, а після закінчення «сеансу» забирав свої знаряддя праці — і ванну, і воду! До речі, першим готелем у світі, що впровадив ванну з водопроводом, був готель «Ле Вернон» у Сполучених Штатах. Це сталося 1853 року.

А тепер залишається познайомитися з двома свідченнями. Перше належить перу принцеси Палатін, зовиці Людовіка XIV:

«Слід було б, хоч заради ввічливості, навчити герцога Бургундського і двох його братів користуватися виделкою під час їди. Проте герцог і чути про це не хоче і братам забороняє».

І вона зауважує з гордістю:

«Щодо мене, то мені нічого ніколи не забороняли, я завжди користуюся під час їди тільки ножем і своїми пальцями». Десь років на сто раніше знаменитий Еразм Роттердамський у «Трактаті ввічливості» пояснював, як найкраще це робити, радячи не облизувати пальці і витирати їх не об одяг, а об скатертину.

Автор другого свідчення — колективний. Вчені мужі з Французької Академії заявили офіційно: «Бараняче стегно ніколи не перетне океан!» Гнів академіків був викликаний тим, що Аргентіна зацікавилась проектом будівництва рефрижераторних суден. Було це наприкінці минулого століття. А 1925 року відвідувачі Паризької виставки домоводства роздивлялись перший електричний хатній холодильник.

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ

МАВПА І ПОДАТКИ. Австралійський фермер Ліндей Сміт має мавпу, яку він навчив мити з шланга трактор, розстилати овечі шкури для просушки, відкривати ворота тощо. Тепер податкове управління вимагає, щоб фермер сплачував за свою мавпу податки як за робітника.

«ДІТИ САТАНИ». Так іменують себе члени нової релігійної секти, заснованої в Сан-Франціско, у Сполучених Штатах. Вони твердять, що оскільки віра людей у бога останнім часом дуже підупала, слід її замінити вірою в сатану. Секта має вже свою церкву, прикрашену зображеннями сатани у різних виглядах. Священики нової секти під час служіння чіпляють собі роги, щоб бути схожими на сатану...

ЛІТАЮЧИЙ ЗЛОДІЙ. В касі одного нью-йоркського банку почали зникати банкноти. І детективи ніяк не могли натрапити на слід злодія. Лише випадково було помічено, що під час обідньої перерви, коли всі касири залишили приміщення, у відкриту квартирку влетів папуга, схопив пачку паперових грошей і зник у відкритому вікні будинку навпроти. Дресирувальника папуги було заарештовано, а небезпечного птаха також відправили за грати—у зоопарк.

ЧУДОВЕ МІСЦЕ. Оголошення з журналу «Ньюс» (США): «Потрібна досвідчена куховарка. З вікон кухні відкривається чудовий вид на головну вулицю. Щоденно можна побачити автомобільні катастрофи, почути сирени «швидкої допомоги», милуватися видовищем автомобільних пробок».

ЗВІР

КЕНДЗАБУРО ОЕ

Малюнки О. Ларіна

ОПОВІДАННЯ

Я і мій менший брат теть чисто поколупали цурпалками м'яку, ще з запахом попелу й людської тліні землю, де спалювали мерців. Кремацію тимчасово робили в долині у неглибокій ямі, викопаній на вузенькій, очищеній від чагарника галявині. Вечоріло. Прохолодний туман, що, здавалося, виповзав з-під землі в гаї, і надвечірні сутінки заволокли долину, а на наше село, яке розкинулося на схилі гори, обабіч мощеної кругляками дороги, лилося темно-пурпурове світло. Я випростався і, надувши щоки, важко позіхнув. Брат теж розігнув спину, позіхнув і всміхнувся до мене.

Ми кинули наші розшуки, пожбурили в буйну траву наші цурпалки й пліч-о-пліч подалися стежкою вгору до села. Ми ходили туди, де спалюють трупи, шукати зграбні кістки, що могли б правити нам за оздобу, але, видно, сільські дітлахи вже все визбирали, то ж нам нічого не припало. Доведеться відібрати яку кістку в кого-небудь із шкільних друзів. Я пригадав, що два дні тому, проштовхавшись крізь натовп посмутнілих людей, я бачив, як у полум'ї роздувався голий, зовсім наче пагорбок, живіт жінки з нашого села. Мене пойняв жах, і я, схопивши худеньку братову руку, наддав ходи. Пора дощів почалася ще напередодні літа, щоденно без угаву лило, все довкола затоплювала справжня повінь, отож довелося влаштовувати кремацію просто неба.

Коли зсув гори зруйнував висячий місток, через який вела найкоротша дорога до містечка, нашу школу в селі закрили, пош-

та припинила свою роботу, а дорослим у разі пильної потреби доводилось іти до міста розгрузлою стежкою вздовж гірського пасма. Везти мерців до міського крематорію було просто неможливо. Втім, ця цілковита відірваність од міста нашому стародавньому, але глухому й занедбаному селу зовсім не вадила й не завдавала клопоту. Та й, зрештою, у місті на нас дивилися з погордою, як на якихось брудних звірів, а в нашому селі, що розкинулося в мальовничому безладді на схилі гори й звідти дивилося у вузьку долину, кожен дбав про свої справи. Тим паче ми. Бо коли школу зачинено з самісінького початку літа, для дітей це велика радість і втіха.

На краю села, там, де починається брук, притиснувши до грудей цуценя, стояв Тригубий. Схопивши брата за плече, я побіг у затінок кислатого персикового дерева роздивитися на цуценя.

— Гей, дивіться! — крикнув Тригубий і так затряс цуценям, що воно аж заскавчало.

Я зупинився перед Тригубим і помітив, що руки у нього в крові й подряпинах з прилиплою собачою шерстю. Навіть на грудях і шиї виднілися подряпини й укуси.

— Ось бачите, — ще раз урочисто мовив Тригубий.

— Ти ж обіцяв і мене узяти з собою на лови диких собак, а слова свого не дотримав, — з гіркістю сказав я. — Ти ходив сам?

— Я забігав по вас, — квапливо почав виправдовуватися Тригубий, — але нікого не застав.

— Тебе вкусило цуценя? — Я легенько торкнувся пальцем цуценяти, очі якому палали люттю, а ніздрі роздулися, наче старому вовкові. — Ти лазив у кишло?

— Щоб мені не покусали шиї, я обкрутив її ременем, — гордо пояснив Тригубий.

Я виразно уявив собі, як Тригубий, обв'язавши шию ременем, у повному спорядженні, покусаний дикими собаками, вилазить з устеленої сухим листям, прикритої хмизом нори, тримаючи на руках цуценя, потім спускається вниз темно-червоним схилом і виходить на дорогу.

— Мені навіть не поранили шиї, — сказав Тригубий. — Я зачекав, поки у норі залишаться тільки малі цуценята.

— Я бачив, як п'ятеро диких собак побігло в долину, — запально урвав його мій брат.

— А коли ти їх бачив? — запитав Тригубий.

— Пополудні, — відповів брат.

— Саме тоді я й подався на лови, — пояснив Тригубий.

— Як гарно, що це щеня біле, правда? — мовив я, ледве стримуючи заздрість.

— Його мама тоді саме була побігла до вовків, — з повним знанням справи сказав Тригубий.

— Ой, яке ж воно люте! — захоплено промовив брат.

— Воно зовсім звикло до мене, — самовпевнено сказав Тригубий. — До своїх у нору навіть не хоче вертатися.

Ми з братом мовчки слухали.

— Ось, дивіться, — мовив Тригубий, поставивши цуценя на дорогу.

Але замість глянути на цуценя, ми звернули погляди на небо, що нависло над вузькою долиною. По небу зі страшною швидкістю промайнув величезний літак. Якусь мить усе довкола нас двигтіло й тряслося. З несподіванки ми стали як укопані.

— Та це ж ворожий літак! — вигукнув Тригубий. — Ворог з'явився!

— Ворожий літак!! — підхопили ми хрипкими голосами, вдивляючись у небо.

Та вже за мить на небі зосталася тільки яро-бура од світла надвечірнього сонця хмарка. Ми й не помітили, як цуценя Тригубого, завивши, вистрибом побігло дорогою, скочило в чагарник — і шукай вітру в полі. Тригубий хотів був кинутись за ним, але розгубився і не зрушив з місця. Ми мало кишок не порвали зо сміху. Тригубий, хоч і був гірко засмучений, теж осміхнувся.

Розставшись з Тригубим, ми навзаводи побігли до складу, що в присмерку скидався на величезного звіра. Батько варив нам на вогнищі вечерю.

— А ми літака бачили! — вигукнув брат у нього за спиною. — Такого величезного!

Батько щось буркнув, навіть не обертаючись. Знявши зі стіни його рушницю і взявши брата за руку, я зійшов на ганок.

— Мені так шкода, що те цуценя втекло, — промовив я.

— А мені, що так швидко щез літак, — додав брат.

Ми жили на горищі громадського складу, в вузенькій кімнатці, де перше розводили шовкопрядів. Батько спав на килимку, простеленому на грубій, але вже прогнилій підлозі, а я з братом на ліжку з ящиків на шовкопряди. Від свіжих плям на шпалерах розносився неприємний запах, на сволоках висіло зів'яле листя шовковиці. Колишню домівку шовкопрядів, звідки їх вивезли роями, тепер заповнили людьми.

У нашій кімнаті не було ні посуду, ні меблів. Лише батькова рушниця, котра при стрільбі давала таку віддачу, аж руки терпли, змащена від дула до приклада, тьмяно виблискувала на стіні, а на сволоках у нашій злиденній домівці в'язками висіли ласичині шкурки та різноманітні пастки — ото й усе наше добро. Батько полював на зайців, на диких птахів, а коли випадав сніг, ходив

стріляти вепрів, ставив пастки на ласиць, сушив їхні шкурки, здавав у міську контору, цим живив нас і себе.

Начищуючи масною ганчіркою цівку рушниці, ми з братом крізь шпару в дверях дивилися на темне небо. Там, здавалося, знову прошмигнув літак, хоча в небі над нашим селом літаки з'являлися вкрай рідко. Повісивши рушницю на місце, ми лягли на ліжко і, притулившись один до одного, з голодними шлунками чекали, коли батько принесе нам рисове рагу.

Ми з братом були як ті недостиглі зернятка, що, хоч вони й оточені твердою шкуркою та шаром м'якоті, мають на собі тонесеньку плівку, котра швидко лущиться і спадає, тільки-но потрапить на світло. Якщо вийти на дах, то десь там далеко, де вузенькою смужкою виблискує море, за горами, що хвилями котяться в далечінь, десь там, у місті, вже давно велично, мов у легендах, гуготить полум'я війни. Для нас війна означала тільки те, що з нашого села кудись забрали всіх парубків і що інколи поштар приносив звістку про чиюсь смерть на війні. Війна ще не пройшла крізь нашу зовнішню плівку й не торкнулася нашої душі. І навіть ворожий літак, що пролетів високо в небі над нашим селом, був для нас лише якимсь дивовижним птахом.

Вдосвіта щось загуркотіло, застугоніла земля, і я прокинувся. Я побачив, як батько, спершись ліктем на застелену килимком підлогу, увесь зіщулений, гострим, пильним поглядом, як той хижак, що от-от кинеться в нічному лісі на свою жертву, вдивлявся в темряву. Але замість стрибнути на свою здобич батько ліг і вмить заснув. Насторочивши вуха, я довго чекав, але земля більше не стугоніла. Вдихаючи вогке повітря, просякле запахом гризунів і цвілі, що блідла в місячному світлі, яке снувалося крізь горішнє вікно складу, я спокійно і терпляче ждав.

Минуло багато часу. Тулячи своє спітніле чоло до моїх грудей, брат запхикав. Він, як і я, чекав, коли знову загримить, не міг знести цього тривожного чекання і тому, либонь, заплакав. Я поклав долоню братові на тоненьку, як билинка, шию, підбадьорливо затермосив нею, лагідним жестом утихомирив його, й він заснув.

Коли я прокинувся, щілинами між планками на стінах до кімнати вже лилися потоки яскравого вранішнього сонця; потім стало душно. Батька вдома не було. Рушниці теж не було видно на стіні. Я розбуркав брата і напівголий вибіг на бруківку перед складом. Дорогу й кам'яний поріг складу залило сліпуче ранкове сонце. В його промінні дітвора тинялася по двору; кілька хлопчаків, поклавши собаку на землю, скакали блохи, а інші гасали наперегони дорогою. Та ніде не видно було жодного дорослого. Ми з братом побігли до кузні, що притулилася в тіні камфорного дерева. В горнилі синьо-червоним полум'ям не горіло вугілля, не було чутно сопіння ковальського міха, а біля вогнища ми не застали коваля, що своїми засмаглими худими руками виймає з вогню розпечене залізо. Ми ще не пам'ятали, щоб коваля зранку та не було в кузні. Взявшись за руки, ми вернулися на дорогу. Дорослих чоловіків у селі не знайдеш, хоч свічкою світи. Жінки, мабуть, заховалися в своїх жалюгідних домівках. Тільки діти купалися в зливі теплого проміння. Серце моє тривожно закалатало.

Тригубий, що розлігся на кам'яних сходах біля громадського джерела, забачивши нас, побіг нам назустріч. Виплюнувши крізь розріз горішньої губи згусток білої липкої слини, він чванькувато запитав:

— Ви знаєте, що сталося?

— А що таке? — недовірливо мовив я.

— Отой літак, що летів учора, впав уночі в лісі. Всі люди, озброївшись, помчали в ліс ловити льотчика, що сидів у тому літаку.

— Вони хочуть його вбити? — вигукнув брат.

— Мабуть, не вб'ють, — зневажливо відповів Тригубий.

— Краще вже його спіймати живим.

— А що сталося з літаком? — спитав я.

— Гепнувся в ялиновий бір і розлетівся на друзки. — Очі Тригубому заблищали, і він скоромовкою додав: — З пошти, кажуть, усе було видно. Ти знаєш, де цей бір?

— Авжеж що знаю, — відповів я, стуливши губи. — Може, підемо туди?

Під очима Тригубому залягли зморшки, і він глузливо посміхнувся, мовчки втупившись у мене. Я обурився.

— Якщо підемо, то я побіжу надягну сорочку, — сказав я, невідривно дивлячись на Тригубого. — Можеш іти сам, я тебе миттю дожену.

Тригубий, ледве стримуючи свою радість, проказав:

— Це марна справа, бо дітей до лісу не пускають. Чого доброго, їх можна сплутати з ворогом і застрелити.

Я похнюпився, опустив очі й глянув на зігріті вранішнім сонцем ноги, на короткий грубий палець. Мене охопив відчай.

— А який він на вигляд, цей ворог? — допитувався брат.

Обнявши його за плечі, я подався додому, покинувши Тригубого. Справді, який він з виду, цей ворожий солдат, на кого він скидається, коли ховається в лузі або в лісі? І мені здалося, що довколишні ліси й луки, переповнені ворогом, який скрадається, тамуючи подих, от-от оживуть і загудуть, сповняться шурхотом листя й шарудінням

трави, а улоговина буде забита спітнілими ворожими тілами.

— Добре було б, якби його не вбили, — замріяно мовив брат, — а спіймали живим і привели сюди.

Від спеки нам пересохло в роті, з голоду попідводило животи. Батько, мабуть, вернеться аж надвечір. Треба самим шукати якоїсь поживи. Ми подалися поза складом до криниці з розбитим цебром і, спираючись на вогке, випукле, як черевце лялечок, каміння цямрини, напилися води. Зачерпнувши води в залізний казанок і розпаливши вогонь, я заліз до складу й там із купи рисової полови поцупив кілька картоплин. Картоплини були тверді, наче крем'яхи.

Картопля зварилася скоро. Хоч вона й була несмачна, зате наїлися досхочу.

— А може, ворог видерся на ялину? Я колись бачив, як вивірка швидко сховалася серед гілля, — сказав брат.

— В густому ялиннику дуже легко заховатися, — пояснив я.

— Вивірка вмить зникла мені з очей, — вів далі брат, усміхаючись.

Я уявив собі, що, причаївшись десь високо на ялині в густому борі, ворожий солдат поміж гіллям спостерігає за своїми переслідувачами. Одягнутий в комбінезон, захований серед зеленої глиці, ворожий солдат, напевне, скидається на гладку вивірку, яка приготувалася до зимової сплячки.

— Хоч би вивірка й сховалася на дереві, собака все одно її зачує й загавкає, — впевнено проказав брат.

Вгамувавши голод, ми посідали на кам'яних сходах складу й задрімали. І тільки пополудні пішли купатися до ставка, що біля громадського джерела. На слизькому камені голяка лежав Тригубий, займав дівчат, вони верещали, а він ляскав їх по голих стегнах. Я сів поруч Тригубого й пильно стежив за його витівками. Потім я оббризкав водою своїх ворогів, що сиділи край ставка, відтак, не витираючись, надяг сорочку й подався додому, залишаючи на дорозі сліди мокрих ніг. Сівши на сходи й обхопивши руками коліна, я довго й незворушно чекав. Небо вже вкрилося багряними хмарами, долина запалала у вечірній заграві, а дорослі все ще не верталися до села. Моя уява шаленіла від такого тривожного чекання. Вечірня заграва поволі стала гаснути, з долини повіяло свіжою прохолодою, землю почали огортати перші сутінки, як у принишклому від тривожного чекання селі загавкали собаки, загомоніли люди, що верталися додому. Разом з юрмою дітей я вибіг їм назустріч й уздрів серед них чорного велетня. Якийсь раптовий страх опав мою душу.

Дорослі, стуливши врочисто губи, неначе вони повертались з зимового полювання на диких кабанів, оточили свою «здобич» і неквапливо брели дорогою. А «здобич» замість попелястого комбінезона й чобіт із дубленої шкіри, нап'яла на себе буру блузу й штани, на ногах мала важкі незграбні черевики. Полонений, задерши чорне, велике обличчя до вечірнього неба, ішов шкутильгаючи, неквапливо. Ноги йому були закуті ланцюгом пастки на диких кабанів. Він ішов, і ланцюг голосно бряжчав. Слідом за гуртом людей, що оточив бранця, мовчки сунула дітвора. Процесія повільно дійшла до школи й там зупинилася на майдані. Я проштовхався вперед, але старий сільський голова гримнув на нас, і ми кинулися врозтіч. Зупинилися аж під персиками в кутку майдану й звідти пильно почали слідкувати за людським зборищем. Ззаду до мене підійшов Тригубий, стусонув мене під бік і потяг у чорну тінь камфорного дерева.

— Я відразу зметикував, що це негр, — схвильовано проказав він.

— Еге ж, це справжній негр. Що з ним зроблять? Отутечки, на майдані, мабуть, і вхекають.

— Кажеш, його вб'ють?! — злякано вигукнув Тригубий. — Та це ж справжнісінький негр. Хіба його варто вбивати?

— Але ж він ворог, — якось невпевнено сказав я.

— Що? Цей теж ворог? — хрипко заверещав Тригубий, схопивши мене за груди й бризкаючи слиною. — Оцей негр — ворог?!

— Дивіться! Дивіться! — долинув з юрби дітей голос мого брата.

Обернувшись, ми побачили, як, відійшовши трохи вбік, негр став проти вітру й почав робити свою справу. Він довго стояв, схиливши голову, аж поки дітвора, що слідкувала за ним, підійшла близько ззаду. Тоді він стрепенувсь і обернувся.

Чоловіки знову оточили його; ми віддалік пішли слідом за цією мовчазною процесією. Процесія з полоненим дійшла до складу й зупинилася біля бокового входу, крізь який у склад зсипали врожай. Щоосені в цей льох засипали врожай добірних каштанів, піддавали його дезинфекції, і він там зимував. Якщо відчинити двері до цього льоху, то може видатися, що це якась нора, де живуть звірі. Чоловіки урочисто, наче виконуючи якийсь обряд, спустилися в льох, і зсередини кілька білих рук зачинило над собою важку ляду.

Насторочивши вуха, ми побачили крізь маленьке віконечко жовтогарячий спалах світла. Ми ані на мить не відводили од віконечка очей. Це тривожне чекання зовсім знесилило нас. Але пострілу не пролунало. Замість нього з-під ляди вистромилося сіре обличчя сільського голови. Він нагримав на нас, і ми мусили відмовитися хоча б здалеку стежити за віконцем. Діти, лякаючись нічних страховиськ, гайнули дорогою. Переляк,

викликаний тупотом їхніх ніг, погнався слідом за ними. Тригубий, заховавшись у темряві під персиковими деревами, вирішив і далі слідкувати за поведінкою дорослих та «звіра», а ми з братом обійшли склад спереду і, спираючись на вогке поруччя, піднялися сходами до нашої кімнати на горищі. Виходить, ми живемо в одній оселі разом зі «звіром». Хоч на горищі й зовсім не чутно гамору з льоху, навіть якщо прислухатися, однак спати над льохом здавалося нам надзвичайно небезпечним і неможливим. Зі збудження і страху воднораз у мене зацокотіли зуби, а брат, підібгавши ноги й закутавшись ковдрою, трясся, наче в лихоманці. Але, чекаючи батька, що, певно, повернеться втомлений, ми раділи з цієї несподіваної чудової пригоди. Коли ми, спонукувані не голодом, а бажанням утихомирити своє збудження, що кипіло в наших грудях, взялися доїдати тверду, холодну картоплю, до кімнати зайшов батько, і нашому тривожному чеканню настав край. Тремтячи всім тілом з радості, ми стежили, як батько вішає на стіну рушницю, як сідає на килимок і мовчки заглядає в горщик, з якого ми їли картоплю. Я подумав, що батько, мабуть, смертельно втомився. Ми не знали, що робити.

— Що? Вже й рис увесь вийшов? — дивлячись мені у вічі, запитав батько.

— Так, — відповів я тихо.

— І зі збіжжя теж нічого не лишилося?— роздратовано простогнав батько.

— Нічого, — відказав я сердито.

— А що сталося з літаком? — несміло запитав брат.

— Згорів. Та ще й ліс підпалив.

— Увесь згорів? — зітхнув брат.

— Тільки хвіст лишився.

— Хвіст... — задумливо мовив брат.

— А що сталося з іншими? — допитувався я. — Хіба він летів сам один?

— Двоє загинуло. А цей спустився на парашуті.

— На парашуті... — замислено повторив брат.

— А що буде з цим? — запитав я.

— Поки прийде розпорядження з міста, будемо годувати його.

— Годувати, як звіра? — здивовано вигукнув я.

— Та він же справжній звір, — поважно мовив батько. — Від нього смердить, як від бугая.

— Мені так кортить подивитися на нього, — сказав брат, пильно дивлячись батькові в очі, але батько нічого не відповів і мовчки пішов униз сходами.

Він пішов позичити рису й овочів, щоб зварити нам і собі гарячого рисового рагу, а ми, очікуючи його, посідали на ліжко. Ми були такі стомлені, що зовсім не відчували голоду. Я весь тремтів з радощів. Я ладен був зірвати з себе одежу, бігати й верещати в захваті. Це ж так чудово — годувати негра, наче того звіра!..

Наступного ранку, тільки-но почало розвиднятися, батько мовчки розбуркав нас. Крізь шпари в стіні просочувалися густі пучки сонячного проміння і сірого туману. Я зовсім прочумався тільки за сніданком. Батько, закинувши за плече рушницю і прив'язавши пакет із сніданком до пояса, сіро-каламутними від безсоння очима спостерігав, як ми наминаємо рагу. Побачивши, що батько згорнув шкуру ласиці й кладе її в набиту торбу, я здогадався, що він зібрався до міста. Серце мені гучно закалатало. Мабуть, батько йде до міста, щоб повідомити про негра.

У голові мені шибали різні думки і зовсім відхотілося їсти. Завваживши, що спідня батькова щелепа безперервно сіпається, я зрозумів, що в батька розладналися нерви і він чимось схвильований. Розпитати про негра я не наважувався. Учора після вечері, заладувавши рушницю новими набоями, батько ходив вартувати його.

Брат знову міцно спав, накривши голову ковдрою, од якої відгонило запахом прілої трави. Я доїв свій сніданок, натяг буру полотняну сорочку, взув нові парусинові спортивні черевики, схопив батькову торбу і притьмом збіг сходами вниз. Огорнене туманом село спало міцним сном. Півні, натомлені учорашнім днем, ще спали; мовчали й собаки. Під причілковою стіною складу, спершись на персикове дерево, стояв вартовий з рушницею. Батько тихо перекинувся з ним кількома словами. Я кинув меткий погляд на темне, схоже на вузьку рану віконце льоху. Мені здалося, що у віконце висуваються негрові руки й хочуть мене спіймати. Я прагнув якомога швидше вибратися з села. Коли ми мовчки вийшли на дорогу, сонце пробилося крізь густий туман і почало припікати. Щоб добратися до дороги вздовж гірського пасма, ми пішли вузькою стежкою, яка вилася липким схилом, і добрели до кедрового гайка. Враз ми неначе опинилися на дні темної, як ніч, ями. В роті відчувався металевий присмак, стало важко дихати, волосся моє змокріло, на брудному комірі сорочки яскраво заблищали краплини роси. Ми з батьком пильнували, щоб не покалічити ніг у буйних, колючих і густих заростях, щоб не наступити на гадюку, яка визирала з-під папороті. Черевики наші зовсім промокли, бо з-під м'якого шару гнилого листя чвиркала вода. Коли ми перейшли через кедровий гай, туман потроху став танути, небо почало яснішати. Залите сонячним світлом далеке гірське пасмо кольору мінералів, які ми знаходили в старій копальні у долині, зда-

валося темно-блакитним морем. В далечині срібрилася смужка справжнього моря.

Довкола щебетало птаство. З-під куп листя, куди ступали батькові черевики, мов ужалені, вистрибували якісь сірі звірятка і зникали в жовтавій гущині.

— Ти йдеш повідомити про негра, так, тату? — запитав я.

— Ага, — відповів батько.

— І з міста приїде поліція?

— Що буде, я ще й сам не знаю, — відказав батько, гірко зітхнувши. — Невідомо навіть, чи міська управа зацікавиться ним.

— А якби його тримати в селі й нікуди не везти? — спитав я. — Небезпечно, га?

Батько мовчав, не звертаючи на мене уваги. Страх, який був охопив мене учора ввечері, коли до села привели негра, знову повернувся до мене. Що той негр зараз робить? Може, він вибрався з льоху і зараз ходить селом, убиває і людей, і собак, пускає з димом наші оселі? Я весь аж затремтів. І, щоб подолати свій ляк, кинувся наздоганяти батька.

Коли ми вийшли на рівну дорогу, сонце підбилося вже височенько. Обабіч дороги видніли свіжі завали червонястої глини. Гаряче сонце немилосердно пекло наші лиця. Піт градом котився по щоках.

У місті я не відставав од батька ані на крок і не звертав уваги на вуличних хлопчиськів, які сікалися до мене. Якби не батько, вони не дали б мені спокою і закидали б камінням. Я ненавидів цих міських байстрюків, як жуків-гнойовиків, усією душею зневажав цих підступних, хитрих створінь. Якби довкола нікого не було, то я їй-бо притлумив би котрогось із них.

Міська управа була зачинена на обідню перерву. Ми напилися води з помпи, а потім сіли на осонні на дерев'яну лавку під вікном управи й довгенько чекали. Нарешті обідня перерва скінчилася. Прийшов якийсь старий урядовець, батько щось тихо сказав йому, і вони обидва подалися до голови управи, а я поніс ласичині шкури до віконця, де стояли терези. Жінка у віконечку оцінила шкурки й записала батькове ім'я та прізвище в облікову книжку. Я уважно стежив, як ця жінка в окулярах з грубими скельцями записувала кількість шкурок. Коли з цією справою було покінчено, я не знав, що робити далі. Батько все ще не повертався. Походжаючи босоніж коридором (черевики я тримав у руках), я сподівався зустріти мого єдиного міського знайомого, котрий часто навідувався до села і приносив свіжі новини. І дорослі, і діти прозивали цього одноногого чоловіка «секретарем». Під час медичного огляду в школі він був лікареві за помічника.

— Агов, жабеня! Що ти тут робиш? — підводячись із стільця за заслоною, голосно крикнув «секретар».

Я трохи розсердився, але все-таки підійшов до столу, за яким сидів одноногий. Ми прозвали його «секретарем», то ж не дивно, що він називав нас жабенятами — око за око, зуб за зуб. Я дуже зрадів, уздрівши його.

— Виходить, спіймали негра, жабеня, так? — трясучи дерев'яною ногою під столом, сказав одноногий.

— Еге ж, — відповів я і сперся обома руками на стіл, де лежав загорнений у газету з жовтими плямами «секретарів» сніданок.

— Здорово, правда?

Я схвально кивнув головою, хотів був усе розповісти йому, але відчув, що бракує слів описати негра, якого привели до села, наче того звіра.

— Його уб'ють? — запитав я.

— Невідомо, — одноногий кивнув у бік кімнати голови управи. — Там зараз, либонь, вирішується його доля.

— Його відвезуть до міста? — спитав я.

— Правда, здорово, що школу зачинено? — уникаючи відповіді на моє запитання, сказав одноногий. — А вчителька ваша справжнє ледащо, навіть не потикається у село. Діти бігають замурзані, неохайні, аж гидко дивитися.

Хоч мені й соромно було за мою брудну шию, я визивно задер голову і вимушено всміхнувся. З-під стола висунувся незграбний протез. Я любив дивитись, як «секретар», спираючися на милиці, йшов плаєм, а от від протеза, що висунувся з-під стола, на мене, як і від міських хлопчаків, повіяло чимось неприємним.

— Хоч би там що, а коли школу зачинено, то це річ приємна, правда? — всміхнувся одноногий.

Нарешті батько вийшов з канцелярії голови управи й тихим голосом покликав мене до себе. «Секретар» поплескав мене по плечу, і я побіг до батька.

— Гей, жабеня, гляди не випусти полоненого! — крикнув мені вслід одноногий.

— Ну, то що будете робити з негром? — спитав я батька, коли ми вийшли на залиту пекучим сонцем вулицю.

— Кожен тільки і думає, як би йому уникнути відповідальності! — сердито буркнув батько.

Я побачив, що в батька поганий настрій, і далі йшов мовчки у тіні дерев уздовж звивистої, покрученої вулиці. Дерева, як і міські дітлахи, видалися мені підступними й незвичайними.

Коли ми дійшли до мосту в кінці вулиці, батько мовчки сів на низьке поруччя й розгорнув сніданок. Я пересилив себе і більше не розпитував батька. Мовчки простяг брид-

ні руки до пакетика з їжею, що лежав на батькових колінах.

Коли ми вже доїдали сніданок, на мосту з'явилася прудка, мов пташка, гарна дівчина. Я окинув поглядом свій одяг і подумав, що маю хвацький вигляд, — куди до мене міським хлопчакам! Випроставши взуті в черевики ноги, я чекав, поки дівчина ітиме повз мене. Кров прилила мені до щік. Дівчина зиркнула на мене, насупила брови і швидко пройшла мимо. В мене відразу ж пропав апетит. Вузенькими сходами я почав спускатися до річки, щоб напитися води. Берег поріс осокою. Притоптуючи осоку ногами, я пішов до води. Але вода в річці була каламутна. І я відчув себе вкрай нещасливим.

Зіпрілі, вкриті грубим шаром пилюки, ми нарешті зійшли зі стежки, що тяглася вздовж гірського пасма, й, поминувши кедровий гай, звернули до села. Долину вже огортали сутінки. Густий прохолодний туман приємно холодив наші розігріті за день тіла. Батько пішов до сільського голови повідомити йому рішення міської управи, а я піднявся на другий поверх складу; брат спав у ліжку. Я протяг руку й затермосив його тендітне плече. Брат злегка зіщулився і вмить розплющив злякані очі.

— Що з негром? — запитав я.

— Лежить у льосі.

— Ти сам не боявся? — лагідно мовив я.

Брат поважно похитав головою. Я відчинив вікно й став біля лутки. Туман, мов жива істота, огортаючи все довкола, залазив у ніздрі.

— Тригубий уже бачив негра? — спитав я брата.

— Дітей навіть не підпускають до майдану, — скрушно зітхнув брат. — З міста приїдуть по негра?

— Та хтозна, — відповів я.

Сходами, голосно розмовляючи, підіймалися батько і крамариха.

— Просто не знаю, як тому негрові однести в льох їсти, — казала жінка. — Мені, жінці, це якось не личить, то, може, ваш хлопець стане тут у пригоді?

Я саме роззував черевики, але почувши ці слова, випростався. Брат схопив мене за руку. Закусивши губу, я слухав, що скаже батько.

— Ходи-но сюди! — гукнув він, і я, жбурнувши черевики під ліжко, притьмом збіг униз.

Прикладом рушниці батько показав на кошичок з їжею, що його принесла дружина крамаря. Хитнувши головою на знак того, що все зрозуміло, я підняв кошичок. Під причілком складу ніхто не вартував. Коли я побачив, що крізь віконце з льоху ллється тьмяне світло, то по всьому моєму тілу, наче отрута, розлилася млість. Я мало не збожеволів од нагоди зблизька побачити негра. Відімкнувши величезний, укритий краплями роси, замок на ляді, батько зазирнув досередини і, тримаючи напоготові рушницю, спустився вниз. Я присів навпочіпки.

— Гей! — почувся приглушений батьків голос.

Я взяв кошик і собі спустився в льох. Там, у тьмяному світлі електричної лампи, скулившись, сидів «звір». В око мені впав грубезний ланцюг з пастки на диких кабанів, що негр був прикутий ним за ногу до стовпа. Обхопивши руками коліна й поклавши на них підборіддя, полонений зиркнув на мене крізь щілини налитих кров'ю очей. Кров прилила мені до голови, в ушах задзвеніло, спалахнули щоки. Я відвів очі й спинив погляд на батькові, що стояв під стіною, спрямувавши рушницю на негра. Батько кивнув мені. Заплющивши очі, я ступнув крок уперед, поставив перед полоненим кошик з їжею й ту ж мить відстрибнув назад. Мене аж занудило від раптового ляку, що опав мене. На кошик спершу глянув полонений, потім батько, а відтак і я. Десь далеко загавкав собака.

«Звір» не зводив з кошика очей. Там лежала велика грудка рису, жирна копчена риба, варені овочі, а в гранчастому глечику біліло козяче молоко. Полонений так довго сидів непорушно й дивився на кошик з їжею, аж мені самому почав дошкуляти голод. І тут я подумав, чи не з презирства, бува, до нас і до злиденної вечері негр не торкається кошика. Мені стало соромно. Якщо він і далі не виявлятиме бажання поїсти, то батькові урветься терпець, і він, не тямлячи себе від гніву, почне лютувати; зчиниться велика буча. Всі скажуть, що тільки дурень міг додуматися до такого — нести негрові їсти.

Та раптом негр простяг свою неймовірно довгу руку, схопив глечик, підніс до носа й понюхав. А ще за мить я побачив, як він приклав глечик до рота, як, розтуливши свої грубі губи й блиснувши великими зубами, що стояли рядком, наче деталі якогось механізму, почав лити молоко в свій широкий рот. У горлі полоненому забулькало, наче в дренажній трубі, коли туди разом з водою потрапляє й повітря. Його борлак сіпався, наче підвішене на ниточці яблуко, густе молоко лилося з кутиків його грубих губ, текло по шиї, змочувало розхристану сорочку. З хвилювання мені пересохло в горлі. І я відкрив для себе, що козяче молоко — чудовий напиток.

Різким рухом негр поставив порожній глечик у кошик. У його поведінці не було більше ні вагання, ні сумніву. Балабух рису в його великій долоні скидався на маленьку

цукерку. Копчену рибу негр схрумав своїми сліпучо-білими зубами разом з головою. Я стояв поруч з батьком під стіною і з подивом та захватом стежив, як негр спритно жує. Тепер, коли полонений заходився коло їжі й на нас не звертав ніякісінької уваги, я дістав змогу зблизька приглянутися до цієї незвичайної «здобичі» дорослих.

А «здобич» ця таки була незвичайна! Круглу голову негра вкривали короткі, чорні, мов сажа, кучері. Вуха були гострі, схожі на вовчі. Шкіра на шиї й грудях відсвічувала темно-бурим блиском. Щоразу, коли голова його поверталася і на м'язистій шиї з'являлися зморшки, серце моє здригалося.

Перед моїми затуманеними очима грубе їство в кошику, яке так жадібно уминав негр, обернулося в заморські ласощі. І якби в кошику лишилися рештки їжі, я з таємною радістю схопив би їх тремтячими пальцями й проковтнув. Та негр з'їв усе й ще навіть витер пальцем миску, де були варені овочі.

Батько штовхнув мене під бік, і я, засоромлений і роздратований, наче мене відірвано від споглядання заборонених речей, підійшов до негра й забрав з-перед нього кошика. Коли я, захищений батьковою рушницею, рушив до сходів, позаду почувся глухий кашель негра. Мені здавалося, що я ось-ось спіткнуся, на шкірі мені аж сироти повиступали.

Піднімаючись на горище, я в тьмяному дзеркалі, що висіло на стовпі, побачив обличчя жалюгідного хлопця з посинілими покусаними губами. Ледве стримуючись, щоб не заплакати, я відімкнув двері до нашої кімнати. Брат, сидячи на ліжку, блимнув на мене очима. В них були і радість, і страх.

— Це ти замкнув двері, га? — погордливо спитав я, щоб він не помітив, як тремтять мені губи.

— Ага, — соромлячись своєї легкодухості, похнюпився брат. — Як там негр?

— Від нього пахне дуже неприємно, — втомлено відказав я.

Я таки справді натомився за цілий день. Мандрівка до міста, цілоденна біганина, відвідини негра в льосі так виснажили мене, що тіло моє обважніло, наче губка, яка набралася води. Я скинув сорочку, всю в потерті й реп'яхах, і нахилився витерти ганчіркою голі ноги, даючи братові наздогад, що не маю охоти вислухувати його запитання. Закопиливши губи, брат спостерігав за мною. Я ліг поряд з ним на ліжко й сховав обличчя в ковдру, яка пахла потом і мишами. Брат усе ще сидів на ліжку, не спускав з мене очей, але, певно, вирішив ні про що більш не питати. Мені до смерті хотілося спати.

Другого дня я прокинувся досить пізно. З майдану долинав гомін. Ні брата, ні батька в кімнаті не було. Розплющивши обважнілі повіки, я зиркнув на стіну й не побачив там рушниці. Серце моє шалено закалатало. Я зістрибнув з ліжка, схопив у руки сорочку й побіг сходами вниз.

На майдані зібралися юрмою дорослі; серед них снували замурзані діти. Трохи віддалік, біля віконечка льоху, навпочіпки сиділи Тригубий і мій брат.

«Вони заглядають у льох», — подумав я з гнівом і підбіг до них. З льоху тим часом висунулася голова «секретаря», що спирався на свої милиці. Відчай охопив мене. Але за «секретарем» услід не винесли труп негра, а вийшов батько з рушницею на плечі і голова сільської управи, про щось стиха між собою розмовляючи. Я з полегкістю зітхнув.

— Диви, диви! — гукнув до мене Тригубий і показав, щоб я присів.

Я ліг на тепле каміння і зазирнув у вузеньке віконечко, що було на рівні землі. На дні темної ями, на долівці, мов якась худобина, скоцюрбившись, лежав долілиць негр.

— Його побили? — підвівшись на руках, розгнівано запитав я Тригубого. — Зв'язали ноги, щоб він не міг поворухнутися, і побили?

— Що? Побили? — перепитав Тригубий.

— Його побили?! — заверещав я.

— Чи побили — не знаю. Я тільки бачив, як у льох заходили дорослі і більше нічого, — промовив Тригубий.

Моє збудження вщухало. Я недовірливо похитав головою і зиркнув на брата.

— Зрештою, нічого страшного, — сказав я.

Ще один хлопчак приліг біля мене і хотів був зазирнути у віконце, але Тригубий стусанув його ногою в бік, що той аж зойкнув. Надалі Тригубий цілком привласнив собі право зазирати у віконце, і кожному, хто намагався зазіхнути на це право, він давав доброго стусана.

Я покинув Тригубого і приєднався до юрби дорослих, які розмовляли з одноногим. А той і далі говорив, не звертаючи на мене жодної уваги, наче я був ще шмаркач. Та неувага ображала моє самолюбство, і я недоброзичливо глянув на нього. Але думати про гонор і самоповагу зараз не було часу. Я просунув голову між ногами дорослих і прислухався, про що розмовляли одноногий і голова сільської управи. «Секретар» говорив, що, мовляв, у міській управі і поліції не знають, що робити з полоненим. Було також повідомлено префектуру, і звідти надійшла відповідь, що полоненого треба охороняти і що цей обов'язок лягає на село. На це голова сільської управи заперечив, сказавши, що полоненого ніде тримати і нічим

годувати. Але ж, звісно, вирядити з конвоєм цю небезпечну людину в таку далечінь та ще й плаєм теж, мабуть, не легка справа, бо ж зараз дощ і всюди вода. Та коли одноногий тоном дрібного бюрократа повторив наказ, селяни хоч-не-хоч скорилися. Коли всі погодилися, що розпорядження префектури треба виконувати і полонений мусить залишатися в селі, я покинув юрбу невдоволених і розгублених селян і побіг до віконця льоху, де все ще сиділи Тригубий і мій брат.

— Його, видно, не вб'ють, — переможно вигукнув Тригубий. — Вважають, що негр— не ворог.

— Просто його пожаліли, — радісно сказав мій брат.

Ми втрьох припали до віконця. І коли побачили, що негр, усе ще лежачи непорушно на долівці, почав глибоко дихати — груди його піднімалися й опускалися — то задоволено зітхнули. Коли дітлахи підсувалися аж до наших простягнутих на землі засмаглих ніг, стиха висловлюючи невдоволення нашою поведінкою, Тригубий, лаючись, схопився на ноги, і вони кидалися навтьоки.

Зрештою нам набридло споглядати негра, розпростертого на дні льоху. Та свого вигідного місця ми не покидали. За фініки, персики, фіги чи хурму Тригубий дозволяв хлопчакам заглядати у віконце. Ті, червоніючи від хвилювання, лягали по черзі на землю, а підводячись, витирали долонею пилюку з підборіддя. Я відчував якесь дивне задоволення, якусь радість, коли, прихилившись плечима до стіни, спостерігав, з якою цікавістю зазирали хлопчаки у льох, набиралися життєвого досвіду протягом того короткого часу, який їм відводив Тригубий. А той, гладячи мисливського собаку, що відбився від людського гурту, подавав команду хлопчакам, котрим було дозволено заглянути в льох. Вже і одноногий пішов, розійшлися й дорослі, а ми все ще були захоплені цією незвичайною забавою. Вряди-годи, хлопчаки скрикували, і тоді ми самі зазирали у віконце, але полонений навіть не ворушився. Мабуть, його таки дуже побили, а може, й поранили, але про це знають тільки дорослі.

Настав вечір, і я знову в супроводі батька, тримаючи в руках важкий баняк з рисовим рагу, спустився до льоху. Негр глипнув на мене, відтак, сунувши волохаті пальці в гарячу їжу, заходився жадібно їсти. Тепер я міг спокійно спостерігати його, а батько вже не тримав рушницю напоготові, а нудьгував, спершись об стіну. Коли я бачив, як потилиця негра, що схилив голову над баняком, злегка ворушиться, м'язи на ній то напружуються, то розслаблюються, мені здавалося, що переді мною слухняна, сумирна і лагідна тварина. Помітивши у віконці блискучі Тригубові і братові очі, я всміхнувся, а вони, затамувавши подих, стежили за тим, що відбувається в льосі. Я потроху звикав до негра. Але щоразу, коли він нахилявся і ланцюг на його ногах бряжчав, страх знову вертався до мене, розливався по всьому тілу, обсипав шкіру морозом.

Відтоді мені було надано виключне право щодня, вранці і ввечері, в супроводі батька, який вже навіть не знімав з плеча рушницю, носити в'язню їжу. Коли я рано-вранці, чи то пізнього вечора, несучи кошик з харчем, разом з батьком з'являвся під причілком складу, дітвора, що з нетерпінням очікувала нашої появи, полегшено зітхала. Насупивши брови, як личить людині, що звикла до своєї роботи, зосереджено ніс я кошика і, переходячи майдан перед складом, навіть не дивився на дітей. І Тригубий, і брат раділи, коли їм дозволялося підійти до отвору, через який я з батьком спускався до льоху. Та тільки-но ми зникали у льосі, як вони бігцем кидалися до віконця. Якби мені навіть набридло носити їжу в'язневі, то заздрісні дитячі зітхання за моєю спиною давали мені таку втіху, що я в жодному разі не полишив би своєї роботи. Правда, мені довелося попрохати батька, щоб і Тригубому, принаймні раз на день, увечері, було дозволено заходити з нами у льох. Річ у тім, що я хотів передоручити Тригубому одну заважку для мене роботу. Під стовпом у льосі стояло відро, то ж комусь його таки треба було виносити. Тригубий радо пристав на мою пропозицію і справно виконував свій обов'язок.

Ми, діти, вже не боялися негра, всі наші життєві інтереси зійшлися на ньому. Ні про що інше, як про негра, ми вже не могли говорити. Інша річ дорослі. Сидіти склавши руки і чекати, поки з міської управи надійде якесь нове розпорядження, вони не могли. Отож, коли навіть батько, який мав наглядати за в'язнем, подався у ліс на полювання, негр цілком належав нам, дітям.

Опівдні, коли дорослі йшли до лісу або на поле, ми, тобто я, брат і Тригубий, відчуваючи, як калатають наші серця (так б'ється серце, коли людина вперше порушує якусь заборону), залазили у льох і довго сиділи там, начебто нам було доручено наглядати за негром. А віконце, залишене Тригубим і братом, тепер обсідали інші хлопчаки. Простягшись долілиць на вкритій гарячою пилюкою землі, вони по черзі зазирали у віконце і спостерігали, як я, брат і Тригубий щораз ближче підсуваємося до в'язня. Якщо хто-небудь не витримував спокуси і спускався слідом за нами у льох, то діставав від Тригубого доброго чосу.

І ми, й інші діти, щоранку позираючи на плай, що виринав з гущавини чагарників і тягся вздовж гірського пасма, молили бога,

щоб там не з'явився одноногий «секретар» та не приніс з міста страшного наказу.

Поранена нога негра гноїлася, присохла кров скидалася на трав'яні стебельця. Завжди ми бачили перед собою цю рожеву роз'ятрену рану. Нарешті ми порадились між собою і вирішили, що треба допомогти негрові звільнити ногу з пастки. Що може зробити той незграбний негр, що, скулившись, мовчки сидить на долівці і позирає на нас? Адже він тут тільки один.

Коли Тригубий, міцно затиснувши в руках ключа, якого я дістав з батькової коробки на інструменти, нагнувся над негром і вивільнив його ногу з пастки, той застогнав, нога його конвульсивно смикнулась. Тригубий з переляку жбурнув пастку під стіну і, плачучи, майнув з льоху, а я і брат так і лишилися сидіти, здаючись на негрову ласку. Нам аж дух перехопило від жаху. Та негр, замість підійти до нас і схопити своїми пазурями, сів і, обнявши коліна руками, втупив свій затуманений сльозами погляд у пастку під стіною. Коли засоромлений Тригубий вернувся в льох, ми з братом зустріли його приязною усмішкою. Адже негр виявився лагідним, як свійська тварина!..

Коли пізно увечері батько пішов замикати льох, я так розхвилювався, що не міг і слова вимовити. Але він, помітивши, що негра розкуто, навіть не вилаяв мене. Чутка про те, що бранець-негр лагідний, наче свійська тварина, вмить поширилася по селу.

Наступного ранку, приставивши у льох сніданок, я, брат і Тригубий побачили, що негр поклав пастку собі на коліна і зосереджено порається над нею. Коли Тригубий з переляку кинув був пастку під стінку, то в ній щось зіпсувалося. І тепер негр, мов той майстер, що приходить щовесни в село, вправними руками обмацував пастку, наміряючись її полагодити. Піднявши свого блискучого чорного лоба, він глянув на мене і на мигах дав знати, що йому треба. Я, радісний, перезирнувся з Тригубим.

Ми побігли на обійстя голови сільської управи, з-під повітки витягли скриньку з інструментами, якими користувалася вся громада, і понесли її до льоху. Хоч у тій скриньці були речі, що могли правити за зброю, ми не вагаючись віддали її негрові. Як на нас, це чистісінька бридня, що негр, такий схожий на свійську тварину, ще недавно був солдатом. В'язень глянув на скриньку, потім на нас. Ми, радісно усміхаючись, стежили за негром.

— Він зовсім як людина,—тихо мовив до мене Тригубий Мене від щастя аж розпирало, я штовхнув брата і зареготав. Дітлахи під віконцем роти роззявили з подиву.

Поснідавши, ми знову вернулися в льох. Негр тим часом дістав із скриньки ключі і молотки, порозкладав їх рядочком на ганчірці. Коли ми посідали довкола, він, вищиривши в усмішці свої великі зуби, глянув на нас. Отак ми відкрили, що негр може усміхатися. І вмить між нами встановилися неймовірно тісні й глибокі, майже «людські» стосунки.

Пізно пополудні, коли вже ковалиха, лаючись неподобними словами, покликала Тригубого додому, ми з братом все ще непорушно сиділи на долівці, хоч у нас і боліли крижі, й стежили, як негр, побрязкуючи залізяччям, знову заходився лагодити пастку.

Ми зовсім не нудьгували, спостерігаючи, як леза пастки врізаються в негрову долоню, як м'ясиста його потилиця вкривається брудним потом. Від цього видовища мене вже не нудило, тепер я, споглядаючи негра, відчував змішану з цікавістю слабку відразу. А негр, надувши товсті щоки і щось мугикаючи, увесь поринув у роботу. Брат, спершись об мої коліна, в захваті стежив за пальцями негра. Навколо нас роїлася мушва, її настирливе дзижчання дратувало.

Спершу показавши, як легко перекусує пастка цілий жмут мотуззя, негр надзвичай-

но урочисто й обережно поклав її на долівку і всміхнувся до нас. По його блискучочорних щоках спливали тремтливі краплини поту. Ми ще довго дивилися в його лагідні очі — так, як звикли зазирати в очі кози чи мисливського пса. Гаряче повітря, спека немовби єднали нас, проникаючи в наші тіла, і ми всміхалися один до одного...

Одного дня «секретаря», в болоті, із закривавленим підборіддям, привезли до села. Сталося так, що він у лісі зірвався з невисокого урвища і не міг підвестися, аж поки йому не допомогли дорослі, що верталися з роботи. Вже перебуваючи в хаті голови сільської управи, одноногий у відчаї помітив, що металева частина протеза зігнулася і тепер встромити в протез оцупок ноги неможливо. Про наказ з міської управи одноногий навіть не прохопився. Дорослих це дратувало. А ми гадали собі так: якщо одноногий прийшов, щоб забрати в'язня, то, мабуть, було б краще, якби його не помітили в яру, щоб він там вмер з голоду. Але «секретар» прибув тільки для того, щоб повідомити про обставини, котрі не дозволяють префектурі забрати негра. За таку новину ми вирішили відплатити йому добром. Захопивши з собою протез і скриньку з інструментом, подалися в льох до негра.

В'язень лежав на вогкій долівці і тихим басом співав пісню. Та пісня видалася нам такою дивною, нечувано свіжою, бриніли в ній і жаль, і смуток, і скарга. Ми були приголомшені. Потім показали негрові пошкоджений протез. Він підвівся, за якусь хвилину оглянув його, відтак взявся до роботи. Діти під віконцем радісно верещали, ми — я, брат і Тригубий — теж раділи й сміялися.

Надвечір, коли у льох зайшов одноногий, протез був готовий. Одноногий встромив оцупок ноги в протез, підвівся і пішов на майдан випробовувати протез. Схопивши негра за обидві руки, наче ми завжди так робили, ми разом піднялися на майдан.

Вдихаючи широкими ніздрями вечірню прохолоду, негр уважно стежив, як одноногий здійснював пробну прогулянку. То були чудові хвилини. Повернувшись з другого кінця майдану, одноногий дістав з кишені цигарку, запалив її і передав негрові. Дим від цигарки був такий ядучий, що аж очі пекло. Негр хотів було затягнутися, але страшенно закашлявся, аж зігнувся. Одноногий розгубився і якось жалісливо усміхнувся, а ми за животи хапалися, так реготали. Та ось негр випростався, великою долонею витер сльозу на щоці і, витягнувши з кишені тісних полотняних штанів люльку, передав її одноногому. Той прийняв подарунок, а негр задоволено хитнув головою. На них лилося надвечірнє світло, а на землю лягали темно-пурпурові тіні. Ми верещали від захвату, аж горлянка боліла, реготали, мов несамовиті. Навколо негра і одноногого зчинилися гармидер і штовханина.

Відтоді ми частенько витягали негра з льоху і ходили разом брукованою вулицею, що тяглася через село. Дорослі нас за те не лаяли. Уздрівши на вулиці негра і юрбу дітлахів, вони тільки опускали очі і обминали нас — приблизно так вони робили, коли їм на дорозі траплявся громадський бугай. Коли діти мали роботу вдома і не могли навідатись до льоху, негр сам виходив на майдан і дрімав у затінку дерев, або ж повільно, похиливши голову, ходив вулицею туди й сюди. Це вже нікого — ні малих, ні дорослих — не лякало і не бентежило. Як мисливські собаки, як діти, як дерева, негр став складовою частиною сільського життя.

Коли, бувало, батько вдосвіта приносив додому у збитій з дощок довгастій пастці гладеньку і довгу, мов змія, ласицю, ми завжди допомагали йому здирати з неї шкурку. І нам дуже хотілося, щоб негр прийшов глянути на нашу роботу. А коли негр мав прийти, то ми вже чекали і , затамувавши подих, стояли поряд з батьком, котрий із закривавленим ножем в руках спритно порався коло ласиці. Знявши шкуру, батько патрав нутрощі, а ми їх виносили на смітник. Коли ми верталися назад, то вивернута ласичина шкурка, виблискуючи синіми прожилками, вже була розтягнута і прибита цвяшками на дошці. Скрикуючи по-пташиному, негр стежив, як батькові пальці розгладжували шкурку, а ми стояли й пишалися батьковою майстерністю. Бувало, батько покропить водою шкурку і теж гляне доброзичливо на негра. У такі хвилини, я, брат, негр і батько наче становили одну родину.

В'язень занадився був також відвідувати коваля в кузні. В ті дні, коли Тригубий, голий до пояса, допомагав батькові кувати мотику, нам особливо подобалось разом з негром заходити до кузні. Коли коваль чорними від вугілля голими руками хапав розжарений шмат заліза й кидав у воду, негр, а за ним і ми аж зойкали. Коваль часто самовдоволено, аби похизуватися своєю спритністю, повторював цю небезпечну витівку.

Жінки також перестали боятися негра. Вони інколи навіть наважувалися власноручно давати йому їжу.

Вже і літо в розпалі було, а з міста так і не надійшло жодного наказу. Люди подейкували, начебто місто згоріло під час повітряного нальоту. Щоправда, ця подія ніяк не вплинула на життя нашого села. Надворі стояла жахлива спека, повітря в селі було гарячіше, ніж у тому місті, що згоріло. А в льосі, куди свіже повітря майже не проходило, завжди стояв густий неприємний дух.

Якось пополудні Тригубий запропонував піти разом з негром купатися до ставка, і ми, здивовані з того, що нам це не спало на думку раніше, схопивши полоненого за руки, потягли його наверх. На майдані діти зустріли нас радісними вигуками, і ми гуртом побігли до ставка. Ми поскидали одяг, роздягли негра, і всі разом гамірливою юрбою пострибали у воду. Ми були в захваті від нашої нової забави. Навіть у найглибшому місці вода сягала негрові лише до пояса. Щоразу, коли ми на нього бризкали, він ячав, як недорізана курка, ховав голову у воду, а виринаючи, радісно верещав. Мокра шкіра його, що виблискувала на сонці, мов шкіра вороного коня, нам дуже подобалася. Ми зняли таку бучу, так верещали, що не помітили, як дівчата, що скупчилися було під дубом, і собі пострибали у воду. Тригубий причепився до дівчат, а ми з негром обрали собі зручне місце і дивилися, які він штуки виробляє. Тепле сонячне проміння лилося на нашу шкіру, вода мерехтіла і, здавалося, кипіла. Тригубий реготав, ганявся за дівчатами, гучно ляскав долонею по їхніх мокрих спинах. Ми реготали, а дівчата плакали. Потім Тригубий голяком побіг у двір крамаря і виволік звідти цапа. Ми бурхливими оплесками привітали нову витівку Тригубого. А негр, щоб догодити дітям, широко роззявив рота, щось гукнув і, вистрибнувши з води, почав дратувати переляканого цапа...

Хіба я зможу передати, як веселилися ми тоді, як виблискувало на наших мокрих тілах сонячне проміння того далекого літнього дня, як галасували ми тоді, вдоволені та щасливі? Те літо, ту радість, що бризнула, як нафта із свердловини, ми ніколи не забудемо, вони житимуть в наших серцях вічно.

Того ж таки дня, давнього дня нашої веселої купелі, надвечір ринула страшна злива, що не переставала і вночі. Вся долина потонула в тумані. Наступного ранку я, брат і Тригубий, тулячись попідстінню, щоб не змокнути, занесли негрові їсти. Поснідавши, негр обхопив руками коліна і тихо заспівав. Ловлячи простягнутими долонями бризки дощу, що влітали крізь віконце в льох, ми поринули в урочисто-широке море його пісні. Коли негр скінчив співати, з віконця вже не бризкав дощ. Схопивши усміхненого негра за руки, ми потягли його на майдан. Туман у долині швидко розвіювався, дерева стояли обважнілі, напившись дощової води. Повівав вітерець, і на землю опадало тремтливе мокре листя, сипалися краплі води. І раптом засяяло сонце, засюрчали цикади, і ми, посідавши на камені біля льоху, вдихали напоєне запахом свіжої зелені повітря.

Ми і пополудні так сиділи, аж поки зі стежки, що йде гаєм, виринув одноногий з парасолькою під пахвою і подався до двору голови сільської управи.

Ми майнули під старе персикове дерево і звідти пильно стежили, коли вийде одноногий. Та «секретар» не з'являвся. Замість того на даху комори у дворі голови задзеленькав дзвін, скликаючи усіх дорослих на сходини. І в ту ж мить з-під мокрих піддашків висипали і жінки, і дітвора. Я оглянувся на негра і, помітивши, що з його блискучого обличчя враз зникла усмішка, відчув у душі якусь невиразну тривогу. Я, брат і Тригубий, залишивши негра самого, помчали до двору голови.

Там усе ще стояв одноногий, а голова, мовби й не помічаючи нас, сидів по-турецькому на помості, заглибившись у роздуми. Збуджені, змучені тривожним передчуттям, ми чекали, поки збереться громада. З полів, що в долині, з лісу, кинувши роботу, незадоволені й набурмосені сходилися люди. Прийшов і наш батько з підвішеною до цівки рушниці дичиною.

Тільки-но розпочалися збори, як одноногий «секретар» пояснив, що настав час передати полоненого властям. Ця новина нас приголомшила. Солдати, сказав одноногий, мали б самі забрати негра, але через те, що у війську, як видно, панує безладдя, доведеться везти негра до міста нам. Селяни розгубилися: мовляв, то марудна справа; ніщо ж інше їх не бентежило. А нас охопили страх і відчай, бо якщо віддати негра до міста, то що ж залишиться в селі? Нам тоді і літо буде немиле.

Неодмінно треба попередити про все негра. І я, прослизнувши крізь юрбу, гайнув до майдану, де біля льоху сидів негр. Захекавшись, я став перед ним, а він підвів на мене свої затуманені очі. Але ж я не міг йому нічого переказати! Засмучений і схвильований стояв я перед ним, а він, обхопивши коліна руками, сидів і дивився мені в очі. Його повні, як риб'ячий живіт під час нересту, губи іноді розтулялися, і тоді було видно сліпучо-білі зуби. Я оглянувся і помітив, що гурт людей на чолі з одноногим вийшов з двору голови і наближається до майдану. Я заходився термосити негра. Що його робити, коли він мовчить і тільки похитує головою на м'язистій шиї? Похнюпившись, я випустив його плече.

Та раптом негр підводиться, виростає переді мною, мов високе дерево, хапає мене за плече, притискає до себе і тягне за собою в льох. Якусь хвилину, вже в льосі, я бачив тільки його розгублені, метушливі рухи. Відтак негр опустив ляду і пасткою, яку він колись полагодив, з'єднав кільце на ляді з опорою, що стирчала у стіні.

Зиркнувши на налиті кров'ю мутні очі негра, що понуро спускався сходами, я враз

зрозумів, що він знову обернувся на нерозумного дикого звіра, знову став небезпечною істотою, якою був тоді, коли його спіймали. Я глянув на нього, потім на замкнену ляду, на пастку, а відтак перевів погляд на свої босі ноги. Страх і відчай повінню ринули в мою душу. Я відстрибнув назад і прихилився плечем до стіни. Похнюпивши голову, негр стояв посеред льоху.

Над льохом затупотіло, спершу тихо, потім дужче, здавалося, наче по ляді дрібоче цілий табун курей. Примоцьована до ляди пастка засмикалася. Груба дубова ляда, котра раніше замикала негра у льосі, тепер замикала цілий світ: селян, дітей, дерева й долину.

До віконця припали людські обличчя; стикаючись одне з одним, вони зазирали в льох. Люди нагорі, видно, щось задумали. Почулися вигуки, потім запала тиша, і з віконця погрозливо висунулася цівка рушниці. Негр, мов дикий звір, стрибнув уперед і притиснув мене до себе, мов щит. Я мимоволі застогнав од болю, звиваючися в його руках. Тепер я був бранцем, запоручником. Негр став ворогом, а мої захисники гомонять там нагорі, за лядою. Страх клубком підкотив мені до горла, і я нестримно заридав. Борсаючись у цупких негрових руках, я заливався безсилими сльозами. Адже тепер я став в'язнем, і чиїм?

Дуло рушниці зникло з-перед віконечка, людський гамір дужчав, там нагорі щось збуджено обговорювали. Негр, міцно стиснувши мої руки, що вони аж терпли, мовчки присів у куточку, де йому вже не могла загрожувати рушниця. Він і мене поволік у куток, і я, як бувало в часи нашої дружби, став навколішки біля нього, відчуваючи різкий запах його тіла. А люди нагорі все ще радилися про щось. Інколи у віконце заглядав батько. Щоразу, коли він кивав головою своєму синові-бранцеві, я заливався сльозами. Почало сутеніти. Як морський приплив, сутінки спочатку заповнили льох, потім погустішали і по той бік віконця, на майдані. Коли стало темно, люди підходили до віконця й підбадьорливо гукали до мене. Навіть після того, як вони перестали заглядати у віконце, я ще довго чув тупіт батькових ніг. Та незабаром все затихло, і нічна пітьма заполонила льох.

Негр випустив мою руку і глянув на мене так, наче згадка про приязні почуття, що панували між нами ще сьогодні вранці, краяла йому серце. Я тремтів од страху, намагаючись не дивитись на нього. А негр, схиливши голову між колін, сидів у темряві й не ворушився. Я почував себе таким самотнім і покинутим, нещасним, як спіймана в пастку ласиця, і відчаю моєму не було краю.

Я підвівся, підійшов до сходів, помацав пастку. Холодна. Я не знав, що мені робити. Я був схожий на те зайченя, котре, хоч і не вірить, що потрапило у пастку, гине, дивлячись, як залізні щелепи вгризаються в лапи. Який-бо я був дурень, що повірив у дружбу негра! Але ж хіба можна було не вірити тому чорному велетневі, що завжди так приязно всміхався?

Мене морозило. Я сидів і цокотів зубами. До того ще й живіт заболів, аж піт на лобі виступив. Хоч-не-хоч, а довелося скористатися негровим відром. Відтак я знову сів у куточку під стіною. Я почував себе таким змордованим, виснаженим, байдужим, що вже і не сподівався вибратися з пастки. Припавши лобом до стіни, що зберігала ще денне тепло, я тихо хлипав. Ніч була довга, повіяло вогкістю, десь у лісі завили вовки. Але втома нарешті зморила мене, і я заснув.

Я прокинувся, бо міцна негрова долоня стискала моє плече, аж рука мліла. У віконце просочувалися клапті туману і людські голоси. Було також чути поскрипування протеза одноногого. Незабаром у ляду загупав молот. Це важке гупання відлунювало в животі, кололо в груди. Негр заверещав і, ще дужче стиснувши моє плече, виволік мене на середину льоху, щоб люди під віконцем могли все бачити. Я не розумів, навіщо це йому потрібно. Безліч очей бачили мою ганьбу, коли негр тримав мене в своїх лапах, мов якогось зайця. Коли б серед тих очей були і заплакані очі брата, я з сорому відкусив би собі, мабуть, язика. Але під віконцем юрмилися лише дорослі.

Коли удари молота почастішали, негр схопив мене своєю здоровенною рукою за шию. Його нігті боляче впиналися в м'яку шкіру, не давали дихати. Я лементував, дригаючи ногами і вимахуючи руками, із задертою назад головою. Яка то ганьба, коли люди дивляться, а я пручаюсь, силкуюсь утекти від негра, що наче приклеївся до мене ззаду, стусаю п'яткою його в коліно, але його волохата рука міцно тримає мене. Мій лемент тоне в його верещанні.

Там, за віконцем вже не видно людських облич. Я зміркував, що, мабуть, злякані жорстокістю негра, люди побігли до ляди, аби зупинити тих, що вламувалися в льох. Негр теж перестав верещати, а пальці на моїй шиї ослабли. Я знову відчув вдячність до людей за віконечком.

Але так тривало недовго. Нагорі знову несамовито загрюкали в ляду, у віконці з'явилися людські обличчя, негр закричав, міцно стискаючи мене за горло. Моя голова перехилилася назад, а з спотворених болем уст мимоволі зірвався зойк, схожий на мишаче пищання. Отже, дорослим таки байду-

же, що буде зі мною. Знаючи, що цей негр задушить мене, вони заходилися розламувати ляду. Якщо вони проламають ляду, то негр мене напевне задушить, і вони побачать лише мій задубілий труп. У цілковитому відчаї, палаючи ненавистю, я лементував і плакав. А наді мною все гупав і гупав молот, здавалося, наче гримотить безліч возів. З носа мені заюшила кров. Нарешті ляда затріщала, сходами сповзли чиїсь брудні волохаті ноги, і вмить льох заповнили розлючені люди. Негр щось вигукнув і, притиснувшись до стіни, не випускав мене з рук. Я відчував його спітніле гаряче тіло. Я бридився того дотику. Я відчував ненависть і до негра, що своїми нігтями вп'явся мені в горло, і до людей, котрі, скупчившись коло сходів, дивилися на мою ганьбу. А негр усе верещав. Його вигуки болем відлунювали в моїх вухах, я падав у гаряче солодке забуття. Негр захекано дихав мені в потилицю.

З людської юрби вийшов батько, в руці він стискав сокиру. Я тільки помітив, які люті, мов у собаки, його очі. Негрові нігті ще дужче вп'ялися в мою шию, і я застогнав. Батько, замахнувшись сокирою, скочив до нас, і я заплющив очі. Схопивши мою ліву руку за зап'ясток, негр підняв її над головою, щоб захиститися. Люди загули, а я почув глухий удар. По блискучо-чорній шкірі негрової руки під моїм підборіддям великими краплинами котилася кров. До мене кинулися люди, але я тільки відчув, як ослабли негрові пальці, а моє тіло залила тепла хвиля знемоги.

Коли я розплющив очі, був ранок. Я лежав на своєму ліжку в кімнаті на горищі. Біля дверей стояли Тригубий, брат і поглядали на мене. Я поворушив губами. Тригубий і брат, весело вигукуючи, кинулись униз і вернулися з батьком та дружиною крамаря. Мене мучив голод, але коли батько підніс до моїх уст глек з козячим молоком, мене занудило, я застогнав, зціпивши зуби, і молоко полилося по шиї та грудях. Я нікого не хотів бачити — ні батька, ні інших. Я немовби і зараз бачив, як вони, вищиривши зуби, піднявши угору сокири, кидаються на мене. Я стогнав доти, поки вони не вийшли з кімнати.

Згодом я відчув на собі ніжний дотик м'якої братової руки. Мовчки, заплющивши очі, я прислухався до тихої братової мови. Брат розповідав, що діти вже збирали хмиз, щоб спалити труп негра, але одноногий наказав віднести його в долину і кинути в старій копальні. А щоб туди не добулися вовки, вирішили вхід забити дошками, — нехай, мовляв, негр там і зогниє. «А ми гадали, що ти вже не оживеш, — додав він, помовчавши, — бо дві доби ти лежав, наче мертвий». Відчуваючи дотик братової долоні, я міцно заснув.

Прокинувся я аж пополудні і вперше побачив, що моя поранена рука обмотана полотенцем. Поклавши на груди набряклі, наче чужі руки, я довго оглядав усе навколо. У кімнаті не було нікого. Крізь вікно долинав неприємний запах. Хоч я і здогадувався, що то таке, я не відчував жодного жалю.

Коли в хаті посутеніло, а знадвору повіяло прохолодою, я несміливо підвівся з ліжка, обережно, щоб не зачепити поранену руку, сперся на підвіконня і глянув на село. Над вулицею, над будинками, під всією долиною стояв трупний запах, він огортав моє тіло, безголосо волав до мене, мов у якомусь кошмарі. Пітьма лягала на землю. Коли-неколи мовчазні чоловіки квапливо спускалися в долину. Мене нудило, коли я дивився на них, і тому я щоразу одхилявся од вікна. Поки я одужував, дорослі чоловіки наче обернулися на якихось потвор. Я стояв і тремтів, закусивши зубами висохлі губи, і дивився, як золотаве каміння на дорозі розпливалося, втрачало свої обриси, ставало темно-пурпуровим, а відтак тонуло в непрозорій фіолетовій пітьмі. Час від часу з очей мені скочувалась сльоза і, падаючи на потріскані губи, люто пекла.

Нараз з-за складу висипала галаслива дітвора. Ноги мені тремтіли, мов після тривалої хвороби, коли я спускався темними сходами. Опинившись на вулиці — дорослих ніде не було, — я подався туди, де чулися дитячі вигуки.

Дітвора з'юрмилася на трав'янистому схилі, що спускався до потічка в долині. Діти ганяли туди й сюди разом з собаками і верещали. А дорослі внизу, в чагарнику, ще поралися біля покинутої копальні, куди мали кинути труп негра. Чути було важкі удари молота, — видно, забивали палю. Дорослі мовчки робили своє діло, а дітлахи кричали й бігали у відблисках погаслого сонця. Я прихилився до дерева і стежив за дитячою грою. Діти притягли хвіст літака, який упав у лісі, і тепер спускалися на ньому вниз трав'янистим схилом, як на санчатах, скрикуючи від захвату. Слідом за ними, гавкаючи, мчали собаки.

З дитячої юрби, тримаючи в зубах травинку, вийшов Тригубий і зупинився під струнким дубом, позираючи на мене. Я одвернувся від нього, вдаючи, що пильно стежу за дитячими розвагами. Тригубий, зацікавлено придивляючись до моєї пораненої руки, принюхався.

— Твоя зморщена долоня пахне не дуже приємно, — мовив він нарешті.

Я твердо глянув в очі Тригубому, який зухвало дивився на мене, готовий відбити напад.

— Це зовсім не мій запах, — почав я тихо захриплим голосом. — Це запах негра.

Тригубий здивовано вирячився на мене, потім здвигнув плечима і побіг до товаришів.

І раптом у голові мені сяйнула думка, що я вже не дитина. Бійка з Тригубим, полювання на пташок місячної ночі, ігри з санками, вовченята — все це не для мене. Все це вже мене не стосувалося.

Я втомлено присів на ще теплу землю. Людей, що мовчки поралися в долині біля старої копальні, не видно за буйною травою. Сутінь навколо густішала, скоро зробилося майже зовсім темно.

— Гей, жабеня, вже оклигало? — суха гаряча долоня лягла на мою голову, але я не мав охоти оглядатися і вставати. Я непорушно сидів, прислухаючись до дитячих голосів, проте краєчком ока помітив коло моєї ноги чорний протез одноногого.

— Чого ж ти не спускаєшся на санчатах, жабеня? — промовив одноногий. — Я гадав, що це твій винахід.

Я мовчав. Поскрипуючи протезом, одноногий сів на землю, витягнув подаровану негром люльку, запалив. Тютюновий дим вдирається в ніздрі, їсть очі. І одноногий, і я тонемо в сизому тумані.

— Війна — річ страшна. Вона і по дитячих пальцях б'є, — веде далі одноногий.

Я мовчу. Війна, та кривава і всеосяжна боротьба, ще й досі триває. У далеких краях вирує та війна, до нас вона, видно, не докотиться і не понесе нас із собою, як повінь отари овець, не замулить наші луки. Але вона покалічила мої руки, а в руки батька, сп'янілого від крові, вклала сокиру.

— Кажуть, що війна скоро закінчиться, — врочисто виголошує одноногий. — До військової комендатури у місті годі й додзвонитися, бо всюди безладдя, не знаю навіть, як воно далі буде.

Чути, як у долині гупає молот.

— Ще працюють, — прислухається одноногий. — Твій батько, либонь, теж забиває палю.

Я мовчки слухаю, як крізь дитячий вереск і регіт долинає гупання молота. Одноногий тим часом звичними рухами одв'язав протез. Я глянув на протез.

— Гей, — гукнув до дітей одноногий. — Тягніть-но сюди санчата! — Діти, весело перегукуючись, підійшли. Коли одноногий, стрибаючи на одній нозі, продерся крізь юрбу дітлахів до санчат, я схопив протеза й побіг униз. Протез був дуже важкий, я ледве тягнув його. Густа трава почала вкриватися росою, мої босі ноги свербіли. Я зупинився аж унизу під горою. Темно і тихо. Тільки дитячі голоси там, на вершині схилу, краяли тишу.

Ось гамір і сміх чути ближче, зашелестіла трава, але санчат не видно. І враз десь поблизу пролунав глухий удар, а ще за мить повз мене промчав хвіст літака без людей. Кинувши протез на землю, я побіг угору мокрим схилом.

У темній траві під великим каменем, розкинувши руки, горілиць лежав усміхнений одноногий. Я схиляюсь над ним і бачу, що з носа і вух йому тече густа кров. Зачувши шурхіт дитячих ніг, що мчать униз, я випростуюсь і знову рушаю нагору. Я звик до раптової смерті, до трупів з гримасою на обличчі або усмішкою на устах, звик, як звикають до цього у містах.

Мабуть, на тому хмизі, що його зібрали для негра, спалять одноногого.

Я піднімаю затуманені сльозами очі на сіре, імлисте небо і йду шукати брата.

З японської переклав
Іван ДЗЮБ

ЧИТАЮЧИ НОВІ КНИГИ

ЗУСТРІЧ З АНН ФІЛІП

Анн Філіп, Зустрічі на пагорбку, Париж, 1966.

«Я чекаю на мить, коли до мене знову повернеться сила. Ця мить настане. Я знаю, що мене знову захопить життя».

Такими життєстверджуючими, оптимістичними словами закінчила Анн Філіп свою першу книгу — тужливу пісню про втрачену людину-друга — «Час смутку» (1963), що вийшла після «Альпійських караванів», твору, невідомого радянському читачеві.

Влітку минулого року французька преса повідомила, що вдова актора Жерара Філіпа завершила роботу над новим твором «Зустрічі на пагорбку».

Ця книжка — насамперед глибокий педагогічний твір, присвячений проблемі виховання дітей, відповідальності батьків за формування здорового світогляду молодого покоління — особливо в тому випадку, коли це завдання лягає на плечі матері. Проблема не нова в літературі та мистецтві.

Марія, головна героїня твору, прагне стати для своєї десятиріч ної дочки Констанції і другом, і порадником. Стати для неї близькою і необхідною саме тоді, коли в дитини формується світорозуміння, коли вона починає незалежно мислити.

Лише з трьома особами стикається Констанція, лише з ними й зустрічаємося ми на сторінках книги. Це Марія — мати Констанції, Жан — сорокап'ятирічний друг матері, археолог, шукач давновимерлих цивілізацій, людина з юною душею; і всіма покинута артистка Люлю, сумна доля якої стає для Констанції уособленням трагічної реальності життя.

Констанція звіряється матері із своїми шкільними таємницями, «почуттями до Антуана, який раптом перестав гратися з нею». Вони ведуть розмови про взаємини між людьми, про навколишній світ, про квінтет Моцарта і «Маленького принца», про Фіделя Кастро і про Хемінгуея, про полотна Матісса і скульптури Джакометті, про В'єтнам і космос. Між дочкою і матір'ю встановлюється атмосфера взаєморозуміння й поваги.

Тонким, уважним спостерігачем дітей та їх психології Анн Філіп виявила себе ще в першій книзі. Тепер вона ще досконаліше змальовує світ крізь призму поглядів дівчинки, що волею долі, можливо, надто швидко стала мислити по-дорослому.

Новий твір Анн Філіп лише в певній мірі можна розглядати як автобіографічний, бо дія, ситуація виходять за рамки мемуарів чи автобіографічного твору.

Марія не замикається в родинному колі понять та інтересів. Її тривожить доля людства, вона лине думками в майбутнє, в той час, коли людська нога вперше ступить на Місяць.

«Що робити для того, щоб розум та здоровий глузд гармонію вали?.. Чи це утопія вірити, що людина може служити життю, не працюючи для смерті, служити науці, не готуючи нової війни?».

В новому творі Анн Філіп з любов'ю змальовує природу, яку Марія відкриває Констанції, навчаючи дочку споглядати в ній прекрасне, розуміти її.

Картини природи в книзі «Зустрічі на пагорбку» — талановиті, яскраві сторінки.

«Їй (Констанції — *Я. К.*) було трохи страшно ходити самій по лісу, чути відгомін своїх кроків, бачити, як повзе змійка або зовсім близько від себе чути дзижчання оси чи бджоли, що переслідувала її. Та з якою гордістю виходила вона сама, й простувала обраною дорогою, а надто, коли поверталася й казала: «Я була так далеко!»

Характеристика нового твору Анн Філіп була б не повною, якби ми не згадали про той ліризм, що пронизує всі описи життєвих ситуацій і діалоги, ліризм, який ми з радістю відкрили ще в попередньому творі авторки.

Педагогом, тонким знавцем психології дитини, ліриком і філософом — такою постає Анн Філіп в своєму новому гуманістичному творі.

Ярема КРАВЕЦЬ

м. Львів.

ВОНА ОБЛЕТІЛА СВІТ

М. В. Гуць, Сербохорватська народна пісня на Україні, «Наукова думка», 1966.

Зв'язки української культури зокрема з культурою народів Югославії висвітлюються у нас ще дуже мало. Тому ми з приємністю відзначаємо появу монографії М. В. Гуця «Сербохорватська народна пісня на Україні», яка є вагомим внеском у розробку цього питання.

Коріння українсько-югославських взаємин сягає в глибоку давнину. Почуття спорідненості за походженням і долею завжди жило серед цих народів. Тому видатний сербський поет Джура Якшич, звертаючись до одного з українців — учасників визвольної боротьби південних слов'ян, писав у вірші «Уклін» (1876):

Ще, козаче, милий брате,
Як повернеш між родину,
На козацьку батьківщину,
Не забудь від нас вітати
Нашу давню рідну матір —
Україну...

Починаючи від часів Київської Русі, обидва народи активно обмінювалися здобутками культури. Яскраві факти цього плідного спілкування зібрав Володимир Гнатюк у праці «Зносини українців з сербами» (Львів, 1906). Ці зв'язки не послаблювались і тоді, коли південні слов'яни підпали під турецьке ярмо. Так, в 30-х роках XVIII ст. вихованці Києво-Могилянської академії, запрошені сербами, допомагали організувати перші світські школи в Белграді, Карловцях, Вуковарі та інших сербських містах. Тогочасний український письменник Михайло Козачинський, що разом з іншими українцями закладав основи шкільництва в Сербії, став також автором першої сербської драми і, таким чином, поклав початок сербському театрові. Знаменне й те, що перша на західноукраїнських землях книга нової української літератури — «Русалка Дністрова» (1837) — була видана при активному сприянні південнослов'янських діячів культури.

Особливої інтенсивності українсько-югославські зв'язки набули в XIX ст., коли ці народи рішуче виступили на захист своїх національних і соціальних прав. Великий інтерес до творчості Шевченка, Марка Вовчка, Федьковича серед південних слов'ян, а до сербохорватської пісні серед українців був не тільки визнанням високого рівня двох культур, а й виявом взаємної солідарності народів, що боролися.

Як і український, сербський та інші південнослов'янські народи пройшли важкий історичний шлях. Турецькі завойовники, поневоливши Балкани, силоміць накидали їм свою культуру, звичаї; сербське культурне життя всіляко придушувалося, книги знищувались.

І тоді розправила крила народна пісня, яка стала могутнім чинником духовного самозбереження сербського та хорватського народів. А в час, коли серби повстали проти чужоземного гніту, вона, говорячи словами анотації до рецензованої монографії, «облетіла світ і примусила дипломатів і політиків визнати героїчний народ, що в нерівних боях здобував свою волю». Гете, Меріме, Пушкін, Міцкевич, Чернишевський... і так далі можна називати великих представників світової культури, які справедливо зараховували сербохорватську народну пісню до найкращих витворів людського генія. Якнайпалкіший відгук вона викликала й серед української прогресивної громадськості. Це переконливо показано М. В. Гуцем в його дослідженні.

«Що то за краса!» — з подивом відзначав Ю. Федькович, прочитавши сербохорватські народні пісні. «Як у Сербії, так і в нас тоді думи та пісні виховували нові покоління, вливаючи в них з материнським молоком того самого геройського духу, котрим жили батьки», — писав І. Франко, порівнюючи їх з українською народною поезією. Не менше захоплення від знайомства з цими перлинами народної творчості виніс М. Рильський. У вірші «Сербські пісні» він писав, пройнятий їхньою чарівністю:

В них стільки мужності
і благородних сліз,
В них стільки ніжності,
і глибини, і сили!

Сербохорватська народна пісня відіграла помітну роль у становленні й розвитку нової української літератури. До неї, виборюючи для рідної мови рівне право серед інших літературних мов, широко зверталися і члени «Руської трійці» — М. Шашкевич та Я. Головацький, і поет із Наддніпрянської України А. Метлинський. З неї Т. Шевченко черпав мотиви, створюючи ліричну мініатюру «Подражаніе сербскому», а пізніше — Леся Українка, пишучи сповнену пафосу боротьби поему «Віла-посестра». Її перекладали і надихалися нею І. Франко, О. Навроцький, М. Лисенко, М. Драгоманов та інші діячі української культури. Саме в перекладах сербохорватської народної лірики та епосу М. Старицький найповніше розкрив свого часу багатство виражальних можливостей української поетичної мови. Скарбницю української національної культури збагатили також переклади сербохорватської пісні, здійснені за радянської доби М. Рильським, Л. Первомайським, Я. Шпортою.

Досі про місце сербохорватської

народної пісні в українському культурному житті говорилося мало, побіжно, та й то тільки у зв'язку з творчістю окремих провідних письменників. В своїй монографії М. В. Гуць простежив поширення, сприймання, перекладання на Україні сербохорватської пісні, її вплив на оригінальну творчість окремих українських поетів, починаючи від 30-х років минулого століття й кінчаючи нашим часом. Він не лише проаналізував художню вартість і адекватність самих перекладів, а й дослідив, наскільки це було можливо, всі обставини, в яких вони виникли, стисло схарактеризував їхніх авторів, часто забутих, докладно розглянув оцінки, що їх давала українська критика як цим перекладам, так і сербохорватській пісні взагалі.

У монографії використано невідомі й знову переглянуто відомі архівні матеріали. Так, М. В. Гуць доповнив уявлення про Я. Головацького як перекладача, відкривши цілу низку його незнаних досі перекладів із сербохорватського пісенного фольклору. Порівняння ж опублікованих перекладів М. Шашкевича і Я. Головацького з чорновими варіантами надало йому змогу не тільки глибше проникнути в творчу лабораторію самих поетів, а й кинути світло на деякі аспекти формування нової української літературної мови, показати, як шліфувались її виражальні засоби у процесі спілкування з культурами інших народів.

Пошуки в архівах допомогли М. В. Гуцеві відтворити справжню картину широкого інтересу до сербохорватської народної пісні на Україні в 60—70-х роках XIX ст., коли визвольна боротьба на Балканах досягла найбільшого розмаху. В той час, як довідуємося з монографії, коло її українських шанувальників було досить великим. Одночасно із М. Старицьким сербохорватську пісню перекладали О. Навроцький, М. Бучинський, О. Барвінський, І. Рудченко, І. Іванців, через концерти популяризував її М. Лисенко. Автор розширює наші уявлення й про перекладацьку спадщину та південнослов'янські інтереси І. Франка. Прогалину в українсько-югославських культурних зв'язках 20—30-х років нашого століття заповнюють виявлені М. В. Гуцем переклади В. Полішука.

Інтерес до сербохорватської народної пісні на Україні М. В. Гуць розглядає в тісному зв'язку з конкретними історичними умовами суспільно-політичного і культурного життя українського народу. Звідси випливає цілковита переконливість його висновків. Він слушно наголошує на тому, що українські діячі культури дожовтневого періоду, звертаючись до сербохорватських народних пісень і до праць їх найбільшого збирача Вука Караджича, великою мірою мали на оці також нагальні потреби власного життя. Вук Караджич був для них, за висловом М. В. Гуця, «взірцем громадського діяча і фольклориста», а праця над перекладами пісень з його збірок стала «своєрідною школою в пошуках поетичних образів», сприяла духовному збагаченню українського народу.

Окремо хочеться звернути увагу на розділи монографії, в яких ідеться про інтерес Шевченка й Лесі Українки до сербохорватської пісні. Тут показано, що інтерес Шевченка до культури південних слов'ян не міг обмежуватись самим тільки «Подражаніем сербському». Цей вірш виник лише як наслідок тривалого зацікавлення життям і культурними здобутками сербів. Можна також приєднатись і до того висновку, що в сербохорватському епосі, який «не раз і не два ставить проблему державності й волі, розв'язуючи її завсіди однаково: або перемогти, або чесно загинути», Леся Українка знайшла теми, ідеї й образи, співзвучні до тих, які вона ввібрала в себе на батьківщині.

Ще міцніший грунт для дальшого розвитку українсько-югославських зв'язків створила спільна боротьба проти людиноненависницького фашизму. Хто був на кладовищі «Ослободиоцима Београда 1944», той бачив там поруч з іменами сербів, хорватів, росіян викарбувані на граніті імена українців, що віддали своє життя за волю Югославії. Капітан Олексій Павличенко, старший лейтенант І. М. Пономаренко, лейтенанти М. Д. Романчук і Т. П. Нестеренко, сержант В. М. Пилипенко, В. А. Глущенко, С. Г. Грінченко, П. Я. Доценко, Іван Василенко, Іван Сагаюк, Іван Шарченко...

У наш час справі розвитку українсько-югославських взаємин у царині культури, як справедливо підкреслює М. В. Гуць, найбільше прислужився М. Рильський. Його численні переклади сербохорватських пісень, статті про Вука Караджича, як і його власна поезія, стали ще одним мостом дружби між східними й південними слов'янами.

Багата на фактичний матеріал і оригінальні спостереження монографія М. В. Гуця сприятиме дальшому висвітленню міжнародних зв'язків української культури і зміцненню українсько-югославського культурного єднання.

Іван ЮЩУК

АНАЛІЗ ТВОРЧОСТІ КАФКИ

Д. В. Затонський. Франц Кафка і проблеми модернізму, М., «Знание», 1965.

На прилавках книгарень з'явилася маленька книжечка Д. Затонського «Франц Кафка і проблеми модернізму». Мета цієї книжки — задовольнити інтерес до письменника — загадкового, таємничого, уславленого, зганьбленого і донедавна загалом невідомого у нас Франца Кафки. Адже збірка вибраних перекладів із самого Кафки розійшлася швидко.

Про Кафку написано десятки книжок, сотні статей у Чехословаччині й Німеччині, Америці й Франції. І це пояснюється не лише незвичайністю, складністю його творчості, багатозначністю створених ним образів, але й певною невпорядкованістю його спадщини. Як відомо, за життя письменника була видана лише дещиця його творів. Більшу ж її частину Кафка залишив незавершеною. Всі ці уривки, начерки, чернетки по смерті письменника були опубліковані його другом і виконувачем духівниці Максом Бродом. І ці публікації багато в чому спірні. Брод часом помиляється в датуванні, іншим разом викликає сумнів вибір варіантів.

Та все ж основна причина полягає в самому характері кафківської творчості, неясності, туманності його символіки, незвичайності й своєрідності його художнього сприйняття світу. Одна з дослідниць творчості Кафки — К. Е. Магні — відзначала, що він належить до тих митців, «яких слід пояснювати їм самим та всім іншим, бо їм бракує звичної сили аналізу й абстрагування». Кожна праця про Кафку намагається якось пояснити, інтерпретувати цього незвичайного, суперечливого й хворобливого письменника.

Отже, про Кафку написано багато, навіть дуже багато (особливо, якщо врахувати, що літературна наука по-справжньому займається цим письменником лише останні двадцять п'ять років). Праця радянського літературознавця Затонського це об'єктивний аналіз спадщини Кафки, що розглядає її начебто зсередини.

Автор виділяє два головні напрямки, якими йде тлумачення Кафки. З одного боку — буржуазні історики, що виходять тільки з особистих якостей художника й з обставин його життя. З другого — зарубіжні критики-марксисти, які, намагаючись пояснити соціальну природу літературної спадщини письменника, якнайміцніше прив'язують її до одного певного соціального явища, а саме, до так званого феномена «відчуження», і, відповідно до цього, оцінюють його.

Американська дослідниця Кафки К. Флорес, присвятивши довгі роки вивченню й пропагуванню його творчості, випустила друком кілька збірок про нього. Вона вважає новелу «Вирок» твором суто особистим, навіть автобіографічним. «Вирок», — пише вона, — це реакція Кафки на зустріч із фройляйн Бауер, літературний доказ неможливості його шлюбу з нею». Як автобіографічний твір, що характеризує пригнічений психічний стан Кафки, його неврастенію, трактує роман «Процес» інший літературознавець — Г. Уйтерспрот. Власне, в такому ж дусі написані всі двадцять статей цієї збірки. Фрейдизм, бергсоніанство — ось ті філософські джерела, черпаючи з яких автори збірки пояснюють особистість Кафки і його романи, новели, притчі.

Невміння, а іноді й небажання, розібратися в спадщині Кафки і в умовах, що породили й сформували письменника, призводять до того, що його тлумачать то як геніального безумця, віщуна, що стоїть по той бік добра і зла, то як релігійного пророка, то як «незрозумілого реаліста», який при всьому своєму зовнішньому метафоризмі описує лише предмети, жести, дійсно вимовлені слова, тобто є натуралістом.

З іншого боку, бажання будь-що «реабілітувати» надзвичайно талановитого художника, наблизити його до нас і нашої дійсності, примушує іноді й критиків-марксистів підходити до нього дещо однобічно. Але вже в іншому плані. Ці критики знаходять у романах і новелах письменника справжні соціальні мотиви. Однак водночас, вважаючи його геніальним співцем «відчуження», заплющують очі на його суперечливість, заплутаність, відчай. І тому силкуються інколи побачити в Кафці реаліста.

Радянському літературознавцеві пощастило пояснити й витлумачити письменника по-справжньому, ні на що не заплющуючи очей і нічого не приймаючи на віру.

Д. Затонський розглядає Кафку широко й різнобічно, «одночасно в двох планах: як дивовижну індивідуальність і як явище досить типове». Він знаходить відбиття — безумовно, узагальнене, і можливо, якоюсь мірою спотворене — інституцій Австро-Угорщини в химерних судах і канцеляріях романів Кафки. Він простежує зв'язки художника з зовнішнім світом (розділ «Місце під сонцем») і показує, як ця конкретна дійсність заломлюється у сприйнятті митця (розділ «Сприйняття світу»), як на її відображенні позначаються особливості його характеру і його

стосунків із зовнішнім світом. Як усе це переплітається, поєднується, сплавляється в єдиному візерунку Кафкової творчості.

Він пише про той арсенал літературних прийомів, яким користується Кафка-художник, і про те нове, що письменник вносить у цей арсенал (розділ «Кафка-художник»). При цьому дослідник ще й ще раз підкреслює свою думку про нейтральність художнього прийому самого по собі, думку, яку він уперше сформулював п'ять років тому в книзі «Століття XX. Нотатки про літературну форму на Заході». «Не в прийомах справа!» — знову твердить автор, цього разу стосовно до Кафки. Адже й фантастика, й символіка, й метафоричність, і сатиричний гротеск притаманні не тільки Кафці, а й багатьом письменникам-реалістам. Однак це ще не робить Кафку реалістом. Різниця полягає в тому, що «для художника-реаліста критерієм істини є зовнішня дійсність, для модерніста Кафки — його власна хвороблива уява. Але сама ця уява — продукт загнивання старого світу».

Ось чому Кафка й зображує як щось невідбутне і навіть звичайне суцільну безпросвітну духовну самотність людини в цьому світі, самотність, якої в такому чистому вигляді взагалі ніколи не буває. Ось чому всім його героям властиве те природжене почуття провини — незалежно від виду й характеру їх діяльності,— яке майже не трапляється у нормальних людей. Іншими словами, хвороблива, гіпертрофована самосвідомість художника, начебто вбираючи риси реального, трансформує їх аж до спотворення.

Позитивною рисою праці Затонського є й те, що він розглядає творчість Кафки не як щось раз і назавжди дане, а як явище, що розвивається, еволюціонує. Хай це «еволюція назад» (як називає її дослідник); вона обумовлена причинами внутрішнього й зовнішнього порядку. Вже самий такий підхід до творчості Кафки змушує бачити в ній не феномен, недоступний для пізнання, не геніальне пророцтво, а літературну спадщину дуже талановитого, але хворобливо-чутливого художника, цілком (незважаючи на зовнішній розрив із дійсністю) залежного від свого часу, від свого оточення.

Щоб визначити місце Кафки «під сонцем», Д. Затонський багаторазово порівнює його з іншими письменниками різних шкіл і напрямків. Тут і реалісти (Смоллет, Сервантес, Томас Манн), і натуралісти (Золя, Гюїсманс), і німецькі романтики (Клейст, фон Арнім), і модерністи (Джойс, Роб-Грійє), і навіть художники соціалістичного реалізму (приміром Бертольт Брехт) — діапазон дослідження надзвичайно широкий. Порівняння допомагають показати, що, наприклад, «традиційність» романів Кафки, яку їм інколи приписують, — це щось зовнішнє, уявне. Бо ті ж самі, що й у інших, прийоми (вставна новела; автор, що самоусувається) в художній тканині його творів звучать по-новому, виражають **його** думки, **його** бачення світу. Як твердить дослідник на підставі конкретного аналізу самих художніх творів письменника, **«оптична перспектива»** романів і новел Кафки чужа реалізмові. Не лише як людина, але й як художник він відмовляється протистояти імперіалістичній дійсності, визнає себе переможеним нею, беззастережно приймає її в тих самих «відчужених» формах, у яких вона йому ввижається, і нав'язує читачеві натуралістичну фотографію свого, наскрізь суб'єктивного, хворобливо-викривленого погляду на речі.

Саме конкретний **естетичний** аналіз, який є однією з цінних рис рецензованої книги, дає можливість довести, що «ні з реалізмом XVII—XVIII століть, ні з реалізмом сторіччя XIX у Кафки нема й не може бути нічого спільного», що Кафка — модерніст. Йому органічно притаманне те відчуття загальної абсурдності, той безмірний відчай, те мислення одвічними незмінними категоріями, які й складають основну ознаку модернізму — мистецтва трагічної самотності безсилої людини у ворожому їй сучасному світі буржуазного розпаду.

Показавши Кафку письменником-модерністом, Д. Затонський не прив'язує, проте, цього письменника до жодної з модерністських шкіл і напрямків. І це здається нам абсолютно правильним. Навряд чи можна втиснути Кафку в межі експресіонізму. Так, у нього не важко знайти точки зіткнення з експресіонізмом (це відзначає і Затонський), але письменник стикається і з іншими модерністськими лініями, але тільки **стикається.** Будь-яка спроба втиснути Кафку в прокрустове ложе естетики якоїсь із модерністських шкіл була б просто штучна.

Книжка Д. Затонського не вільна від деяких огріхів. Автор, на жаль, не висвітлює питання ставлення Кафки до мистецтва — проблему митця і його взаємин із світом у тому вигляді, в якому вона постає в творах письменника.

Зупиняючись докладно на кожному з трьох його романів, використовуючи щоденники й листи, Д. Затонський аналізує порівняно невелику кількість новел і притч. І це ніяк не можна віднести до позитивних рис праці.

Загалом же книжка Д. Затонського — цілісний і викінчений аналіз творчості одного з найскладніших художників нашого сторіччя, аналіз, зроблений талановито й різнобічно і, разом з тим, одна з небагатьох у нашому літературознавстві спроб розібратися, спираючись на конкретний матеріал, у «таємницях» модерністської естетики.

О. ЄГОРОВ

АНГЛІЯ

На запрошення дирекції лондонського театру «Ковент-Гарден» італійський режисер Лукіно Вісконті поставив оперу Верді «Травіата». Вісконті вважає, що спроби деяких оперних режисерів модернізувати «Травіату» просто-таки смішні, бо і музика Верді, і весь стиль твору точно визначені в часі — це середина минулого століття. Декорація і костюми нової постановки «Травіати» вирішені Вісконті і художниками Вірою Марзот і Нато Фраска (з якими він працює разом кілька років) виключно в чорно-білих тонах.

Сцена з опери «Травіата» в «Ковент-Гарден».

«НАШ ЖОВТЕНЬ»

Югославський кінодокументаліст Жіка Рістич, фільм якого «Отже — одне місто» одержав нагороду на Міжнародному фестивалі документальних фільмів в Оберхаузені, працює зараз над повнометражною документальною кінострічкою «Наш Жовтень».

Про свій новий фільм режисер розповідає:

«За допомогою радянських кінодокументалістів і югославського оператора Міхала Мурко я вирішив зняти фільм, який би хоч частково показував участь представників народів Югославії у Великій Жовтневій революції. В лавах Червоної Армії боролися понад тридцять тисяч моїх співвітчизників, і серед них було багато відомих революціонерів, як наприклад Алеко Дундич, про якого вже створений не один фільм, Радко Стойко, що брав участь у боротьбі більшовиків в Одесі, Еміль Чоп — командир Червоної Армії, який зараз живе в Москві. В столиці Радянського Союзу живе також лікар Олена Перкович, яка, будучи тоді ще медичною сестрою, була активною учасницею Жовтневих подій.

В Югославії зараз є більше тисячі учасників Жовтневої революції, а в селі Міленці і досі живуть десять бійців уславленої дивізії Чапаєва.

Розмови з цими людьми, фотознімки, зроблені на місцях колишніх боїв, нарешті, архівні документи ляжуть в основу мого фільму.

Зйомки я вже розпочав, сподіваюсь, що прем'єра фільму «Наш Жовтень» відбудеться в дні великого свята всього прогресивного людства».

ВИДАВНИЦТВА ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ— ДО 50-РІЧЧЯ

Назустріч 50-річчю Великого Жовтня чеські і словацькі видавництва готують до друку книжки, присвячені подіям 1917 року в Росії, першим рокам становлення радянської влади, будівництву соціалізму в нашій країні.

Оригінальне дослідження «Історія радянського театру (1917 — 1941 рр.)» вже випустило в світ видавництво «Орбіс». Це перший у чеській літературі докладний огляд розвитку радянського театрального мистецтва.

«Російське чудо в очах світу» — так називатиметься збірка матеріалів, в якій розповідатиметься про досягнення радянської науки, техніки та економіки, про політичний авторитет Радянського Союзу в світі. Цю збірку випустить видавництво «Млада фронта».

Про вплив Жовтневої революції на літературу, публіцистику і образотворче мистецтво розповідатимуть у своїх працях, об'єднаних у збірку «Жовтень 1917», вчені Гонзик, Матгауер, Врбова, Данек та інші. Вона побачить світ у видавництві «Свєт Совєту».

Словацьке видавництво політичної літератури надрукує збірку спогадів одинадцяти чехів і словаків — учасників Великої Жовтневої соціалістичної революції та громадянської війни. Збірка матиме назву «Революційні роки».

Центральне словацьке видавництво готує до друку дослідження «Від Великої Жовтневої соціалістичної революції до створення Чехословацької комуністичної партії».

Друкуючи рецензію Урсули і Петера Кірхнерів на постановку п'єси Ів. Кочерги в Берліні, редакція «Всесвіту» хоче познайомити читачів з реакцією преси НДР на відомий твір українського радянського драматурга.

Сцени з спектаклю «Майстри часу» («Годинникар і курка»).

Прем'єра в Берліні

«Метафізики, відриваючи думку від діяння, переносять її в безплідну ділянку чисто словесних, логічних формул, а час можна збагнути тільки як вмістилище руху, тобто — діяння.

Робітничий клас, який іде нині до влади над світом, є родоначальник нового людства і цілком нового ставлення до світу,— він

заповнює час своєю працею й усвідомлює весь світ як своє господарство». Цей вислів Горького з його статті «Про п'єси» (1933 р.) надихнув, як відомо, Івана Кочергу, одного з найвизначніших українських драматургів, на створення філософсько-символістичної комедії «Майстри часу» («Годинникар і курка»), яка в 1933 році була відзначена третьою премією на Всесоюзному конкурсі.

В ній, немов у дзеркалі, відбилися характерні риси, притаманні драматургії Кочерги: насичений подіями сюжет, діяльні характери, вільний і бурхливий темп розвитку дії, багата поетична виразність і вміння засобами драматургії передавати узагальнюючі філософські думки. В цій п'єсі автор прагне жваво й захоплююче зобразити «стрибок людства з царства необхідності у царство свободи» — суспільний процес, що й сьогодні, в нових історичних умо-

вах (і не в останню чергу в самій Німеччині), не втратив своєї актуальності.

Але чи пощастило автору, а також режисеру та постановнику берлінського театру ім. Максима Горького впоратися з цією суспільно-філософською проблемою?

Безумовно! Вже в перших сценах цієї п'єси — хроніки і притчі одночасно — автору вдалося так тісно переплести життєві інтереси своїх головних героїв, що неможливо стає вирішити долю одного з них, не вирішивши при цьому долі другого. А вирішення ж долі того чи іншого персонажа в свою чергу визначає перемогу тієї чи іншої ідеї.

Такий художній прийом, що має на меті прискорити дію, посилюється ще й тим, що в першій і другій діях реальний сценічний темп створює відчуття «ущільненості» часу. Так званий «сценічний час», за бажанням автора, збігається з дійсним часом.

Перша дія п'єси відбувається на маленькій залізничній станції на Україні у 1912 році. Події розгортаються в швидкому темпі. Світогляд провінціального вчителя гімназії і письменника-початківця Юркевича (Дітер Він) протягом дії докорінно змінюється. Якщо на початку її він сповідує містичний анархізм (чи анархічний містицизм), то наприкінці вже ладен заради свого кохання до Ліди (Катя Паріла), яку на той час події в Петербурзі зробили революціонеркою, відмовитися від блискучої пропозиції екзальтованого графа Лундишева (Віллі Нарлох), а водночас і від багатообіцяючої літературної кар'єри.

Якщо Юркевич використовує час на свою користь, то його противник — «доктор механіки» і годинникар Гайер (у І. Кочерги— доктор Карфункель, грає його Альберт Геттерле) видає себе за «майстра часу», що намагається «загнуздати життя».

Режисер Курт Вет дуже вдало побудував третю дію спектаклю.

У сцені партійних зборів переконливо показано, як поступово змінюється таке різне спочатку ставлення до справи побудови соціалізму в країні у людей, що перебувають у полоні дрібнобуржуазних уявлень, як зростає у цих людей почуття відповідальності за досягнення цієї мети.

Для постановки німецького варіанту комедії Курт Вет впроваджує художній засіб проникнення і дистанції. Завдяки цим різноманітним засобам художнього втілення йому вдається посилити комізм багатьох сцен і підкреслити залежність людської поведінки від умов. Проте метод дистанції він застосовує не завжди вдало. Це особливо помітно в інтерпретації образу Ліди в першій дії. Позитивні риси цього персонажа спочатку важко розрізнити. Її партнера, дрібнобуржуазного інтелігента Юркевича, дуже переконливо грає Дітер Він. Актор застосовує ефектні і дохідливі прийоми. Дуже вдало розвінчує свого героя доктора Гайєра актор Альберт Геттерле. Бурлескний план дозволяє йому найкраще виразити небезпечну, сатанинську суть цього реакційно настроєного німця.

Моніка Ленарц в ролі дружини Юркевича.

Слід згадати ще деяких виконавців, які сприяли успіхові спектаклю: Віллі Нарлох — скупий фантазер граф Лундишев, Моніка Ленарц — дружина Юркевича і Моніка Шмідт — дружина залізничника.

Прем'єра комедії Івана Кочерги «Майстри часу» («Годинникар і курка»), показана на 10-му Берлінському фестивалі, поглиблює знайомство німецького глядача з українською радянською драматургією, доповнюючи ряд значних постановок п'єс О. Корнійчука. Крім того, з цією метою німецьким театрам варто запропонувати такі п'єси як «Сторінка щоденника» О. Корнійчука, «Правда і кривда» М. Стельмаха, «Прошу слова сьогодні» О. Коломійця. Ці твори відзначаються глибоким розкриттям внутрішнього світу героїв, з врахуванням нових етичних і естетичних ідеалів. Сподіваємося, що «Годинникар і курка» стане в цьому відношенні добрим почином.

У. І П. КІРХНЕРИ

БОЛГАРІЯ

Герої нової збірки оповідань Цилії Лачевої «Світанок у хмарах» — звичайні сільські трудівниці, доярки, ланкові, секретар партійного осередку, голова сільради та інші.

Письменниця розкриває перед читачем життя сучасного болгарського села з його щоденними проблемами й конфліктами, показує нелегку працю селянки.

В своїх найкращих оповіданнях «Кроки врятованої», «Ніч на вокзалі», «Крізь розбиту шибку» Цилія Лачева розповідає про зміни в психології сучасної сільської трудівниці.

Так, Буля Неделя — героїня оповідання «Кроки врятованої» — проходить болісний шлях від покірності п'яничці-чоловікові до усвідомлення й ствердження власної гідності.

* * *

«Натхненно й плідно працює один з кращих композиторів нашої країни Димитр Сагаєв», — пише газета «Народна култура», аналізуючи творчий доробок цього митця.

Нещодавно в Софії була поставлена нова опера Димитра Сагаєва «Під ігом», яку композитор написав за відомим епічним твором Івана Вазова.

До 50-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції Димитр Сагаєв завершує кантату «Ленін» на слова поета Веселина Ханчева.

Про свою працю сам композитор розповідає:

«Я вважаю вірші Веселина Ханчева найкращими з усіх, написаних про В. І. Леніна в Болгарії. З почуттям щирої відданості справі Леніна, натхнений поезією Ханчева про цю велику людину, я й написав свою кантату».

Композитор Димитр Сагаєв.

ІТАЛІЯ

Шекспірівську комедію «Приборкання непокірної» екранізував за власним сценарієм італійський режисер Франко Дзеффіреллі. Головні ролі у фільмі виконують Елізабет Тейлор і Річард Бертон. Рецензенти зазначають, що картина вийшла надто стилізованою, а герої вельми далекі від традиційних шекспірівських образів.

Елізабет Тейлор у фільмі «Приборкання непокірної».

НОРВЕГІЯ

Літературну премію Північних країн нещодавно присуджено в Хельсінкі нор-

Йохан Борген.

НА ОПЕРНІЙ СЦЕНІ — СУЧАСНІСТЬ

Помітною подією в музичному житті Будапешта стала прем'єра опери композитора Андраша Мігаї «Громадське чи особисте?»

Угорська преса схарактеризувала прем'єру як справжнє свято мистецтва.

Тема нової опери — рух Опору, керований підпільною комуністичною організацією під час останньої війни.

В творі є автобіографічні елементи — композитор сам брав участь у підпільній боротьбі. В основу лібретто опери, написаного самим Мігаї, покладено твір Міклоша Губайя «Народися знов, коханий!»

Музика опери надзвичайно виразна та яскрава. В ній сміливо поєднуються класичні форми — речитатив, арія, хор — з елементами джазовими.

Про що ж розповідає опера? Про шлях боротьби, обраний молодою людиною з чистою совістю, шлях, що закінчується загибеллю героя. Перед ним, як в народних казках, тричі постає можливість зробити вибір між добром і злом, і тричі він робить правильний вибір, жертвуючи всім особистим — любов'ю, свободою і, нарешті, життям.

Колектив Державної Угорської опери з великою увагою поставився до постановки нового твору, прагнучи донести до глядача всю його красу й велич. У спектаклі беруть участь провідні актори театру.

Сцена з опери «Громадське чи особисте?»

ГРАФІКА ВЕСЕЛИНА СТАЙКОВА

Нещодавно громадськість Болгарії урочисто відзначила шістдесятиріччя заслуженого художника Веселина Стайкова.

Багатогранна творчість цього митця посідає одне з чільних місць в історії болгарського образотворчого мистецтва.

Ще з юнацьких років Веселин Стайков захопився живописом. В бібліотеці його дяді — відомого революційного діяча — було багато книжок, ілюстрованих кращими російськими та італійськими художниками. Юнак учився в Художній Академії, і ще й досі з вдячністю згадує свого вчителя Николу Маринова, який прагнув прищепити учням любов до рідного краю і народу, застерігав од шаблону і штампів.

Навчаючись в Академії, Веселин Стайков 1932 року вперше виставляє свої роботи. Ця виставка мала успіх, і Стайков виїжджає з нею за кордон — у Чехословаччину, Югославію, Польщу, Італію.

Художник і далі наполегливо працює, вивчає графічне мистецтво.

Веселин Стайков захоплено вітає народне повстання 9 вересня 1944 року і добровільно їде на фронт. Як військовий кореспондент художник бере активну участь у виставці «Фронт і тил» (1944 р.).

Після встановлення народної влади — він професор Художньої Академії, голова багатьох Міжнародних виставок. В 1952 році Стайков був удостоєний звання лауреата Димитровської премії.

Творчість цього художника дуже різнобічна — дереворити, офорти, лінограверюри, книжкові ілюстрації, а останнім часом — ескізи-мініатюри для поштових марок.

Герої Стайкова — робітники і селяни, трудівники нового соціалістич-

В. Стайков. Відпочинок лісорубів.

В. Стайков. Місто Мелник.

ного суспільства, він оспівує відновлені міста своєї соціалістичної батьківщини, природу чудового рідного краю.

«Час і життя поставили перед творчими працівниками невідкладні завдання — відтворити засобами мистецтва грандіозну, сповнену високих поривань працю будівників нового суспільства, нової епохи. Людина в цій епосі — основна сила і вона заслуговує на високу повагу і любов», — каже Веселин Стайков.

І саме таким вимогам відповідає творчість цього художника-громадянина.

везькому письменникові Йохану Боргену за збірку «Нові новели», надруковану 1965 року.

Борген вважається одним з найкращих новелістів Норвегії. Вперше друкуватися письменник почав 1926 року. Новели його позначені тонким ліризмом.

ПОЛЬЩА

Варшавська молодіжна газета «Штандар млодих» провела серед своїх читачів опит: «Яку книжку польського письменника ви хотіли б побачити втіленою на кіноекрані?»

Читачі запропонували екранізувати 450 творів 119 авторів.

Поза конкуренцією виявився Генрік Сенкевич. Більшість читачів висловилися за екранізацію «Трилогії» і, насамперед, «Потопу» — другого роману трилогії.

Александр Форд вже планує перенести на екран цей твір письменника, а також відому повість Сенкевича «В пустелі і пущі». Режисер Єжи Гофман розпочав зйомки фільму за третім романом «Трилогії» — «Пан Володийовський».

Друге місце за Г. Сенкевичем зайняв інший класик польської літератури Болеслав Прус своїм відомим романом «Лялька». Режисер Войцех Хас розпочинає зйомки фільму за цим твором.

Багато читачів «Штандару млодих» висловилися за екранізацію «Пана Тадеуша» Адама Міцкевича, роману Ярослава Івашкевича «Слава і хвала» та інших кращих творів класичної й сучасної польської літератури.

* * *

Під час фестивалю радянської драматургії, присвяченого 50-річчю Великого Жовтня, Театр Польський

«Шосте липня» М. Шатрова у вроцлавському Театрі Польському. У ролі В. І. Леніна — Ігнаци Маховський.

міста Вроцлава показав прем'єру п'єси М. Шатрова «Шосте липня».

Кореспондент журналу «Пшиязнь» М. Сечковський пише з цього приводу: «Спектакль цей є творчою удачею режисера. Окремо слід відзначити чудове виконання ролі В. І. Леніна актором Ігнаци Маховським, який майстерно відтворив образ великого вождя революції».

США

Режисер Девід Свіфт зняв кінокомедію «Як робити вигідний бізнес, не докладаючи особливих зусиль». Це музична сатира, головний персонаж якої робить кар'єру за рахунок своїх товаришів по роботі. Роль цього неробби-кар'єриста грає здібний американський актор Роберт Морз.

Роберт Морз у фільмі «Як робити вигідний бізнес, не докладаючи особливих зусиль».

* * *

Свою нову п'єсу драматург Едвард Олбі назвав «Життя». Прем'єра п'єси відбудеться в Нью-Йорку на початку наступного сезону.

Спочатку Е. Олбі задумав написати дві одноактівки — «Життя» і «Смерть», але потім перша розрослася до п'єси на кілька дій.

* * *

Американський актор Ентоні Квінн знімається у кінокартині режисера Терен-

ПРАВДИВИЙ ФІЛЬМ

«Війна і народ» австралійського режисера Майкла Чарлтона — це правдива документальна кінорозповідь про те, що відбувається зараз у В'єтнамі, про злочини американських агресорів і незламний героїзм в'єтнамського народу.

Дехто з критиків запитує, чи не надто багато в фільмі натуралізму, крові й страждань. На це режисер відповідає так:

«Коли розповідаєш про війну у В'єтнамі, не можна замовчувати того, що вона несе народові цієї країни та й самим американцям. Було б лицемірством і святенництвом приховувати від людей речі, про які треба не говорити, а кричати на весь світ».

Фільм Чарлтона завершено недавно, але він уже має свою досить повчальну історію. Як відомо, уряд Австралії бере участь у брудній війні у В'єтнамі на боці американських агресорів. Після прем'єри фільм «Війна і народ» був заборонений і знятий з екрана. Але під тиском громадськості австралійські власті змушені були скасувати заборону й дозволити демонстрування фільму в кінотеатрах і по телебаченню.

СІРІЙСЬКИЙ ТЕАТР

Цікава історія виникнення першого сірійського народного театру. Створювали його працівники сірійського міністерства історії. Майбутніх акторів вони добирали в учбових закладах країни, вишукуючи найталановитішу молодь.

Так виник своєрідний театральний центр, на основі якого в 1960 році в Дамаску був створений Народний театр, а згодом і фольклорний ансамбль та театр ляльок.

Драматичний театр за час свого існування поставив близько двадцяти п'єс, які він показав на гастролях майже в усіх містах країни. Працювати акторам доводилось в складних умовах. Для ширшого залучення публіки перші вистави були безплатні.

Репертуар театру складається переважно з творів іноземних авторів. Нещодавно в країні був оголошений конкурс на кращу вітчизняну п'єсу.

Фольклорний ансамбль надзвичайно популярний в Сірії. Цей колектив з успіхом гастролював у Тунісі, а на фестивалі в Багдаді був відзначений першою премією.

Ляльковий театр ставить фрагменти з «Тисяча і однієї ночі» й народні байки.

Танець «Самах» у виконанні артистів фольклорного ансамблю.

РУКОЮ ШІЛЛЕРА ВИПРАВЛЕНО...

Драма Й. Ф. Шіллера «Підступність і кохання» вперше була поставлена 15 квітня 1784 року у Мангеймі, куди великий німецький поет і драматург поїхав після того, як герцог Вюртембурзький заборонив йому писати драми. За висловом Ф. Енгельса, «Підступність і кохання» — «перша німецька політико-тенденційна драма». Критики вважають її найреалістичнішою серед ранніх творів Шіллера.

Окремим книжковим виданням драма «Підступність і кохання» була видана напередодні мангеймської прем'єри — в березні того ж 1784 року, і всі пізніші численні постановки цієї драми грунтувалися саме на цьому книжковому виданні.

Нещодавно часопис «Веймарер Байтреге» вмістив присвячену цій п'єсі статтю Штюбенрауха, — дослідника творчості Й. Ф. Шіллера. Автор статті твердить, що текст драми, вперше показаної зі сцени в Мангеймі 183 роки тому, вельми відрізнявся від тексту, виданого окремою книжкою.

В мангеймській міській бібліотеці зберігся примірник книжки з численними позначками й виправленнями, і саме за цим текстом, на думку дослідника, і була поставлена тодішня прем'єра.

Штюбенраух твердить далі, що виправлення зроблені рукою Шіллера. В знайденому варіанті драми «Підступність і кохання» спрощено мову, зроблені значні зміни в четвертій, п'ятій дії, перероблено сцену смерті Фердінанда, а також фінал п'єси.

В новому варіанті драма Шіллера була нещодавно поставлена у місті Крефельді (ФРН) та Празі.

КОСУВСЬКА ЗНАХІДКА

Картина уславленого іспанського художника Ель Греко (1541—1614), знайдена в маленькому містечку — це справді сенсація для дослідників-мистецтвознавців Ось як це відкриття було зроблене.

Два роки тому, під час інвентарної перевірки пам'яток старовини, група працівників Інституту мистецтв Польської Академії наук натрапила на невідому досі в картотеках картину розміром 102×75 см, що зберігалася в костьолі містечка Косува Варшавського воєводства.

Після докладного вивчення полотна визнано, що картина належить пензлю Ель Греко і називається «Екстаз св. Франціска».

Як розповідають наукові працівники ПАН І. Галицька та Г. Сигитинська на сторінках «Бюлетня історії мистецтв», картина з Косува належить до так званої францісканської серії Ель Греко.

Серія ця складається з дев'яти полотен, які зберігаються в музеях Більбао, Сан-Себастьяна, національних галереях Дубліна і Оттави, а також в приватних колекціях.

Косувська знахідка найближча до творів, що експонуються в Дубліні.

Польська преса широко коментує цікаву подію в культурному житті країни, висловлюються різні припущення щодо того, як саме «Екстаз св. Франціска» потрапив до Польщі.

Кореспондент журналу «Свят» пише:

«Найвірогіднішою видається версія, що картину Ель Греко привіз колись до Польщі з Іспанії офіцер наполеонівської армії і продав її колишнім господарям Косува, магнатам Кушлям».

Як водиться в таких випадках, деякі фахівці висловлюють сумніви щодо того, що автором косувської знахідки є Ель Греко. Проте, як зазначає «Жице літерацке», один факт залишається незаперечним: знайдена картина є шедевром світового живопису.

Екстаз св. Франціска.

са Янга «Корсар» — екранізації відомого роману Джозефа Конрада.

Ентоні Квінн та Розанна Ск'яффано у фільмі «Корсар».

ФРАНЦІЯ

Щорічну премію французьких кінокритиків одержали цього разу два фільми: «Війна скінчилася» режисера Рене, а також «Ненароком, Бальтазар» режисера Брессона. Кінострічку «Війна скінчилася» відзначено також премією Французької Кіноакадемії.

* * *

Відомий комік Фернандель незабаром з'явиться на голубих екранах у багатосерійному телевізійному фільмі «Аматор», зйомки якого відбуваються в Парижі, Лондоні та Женеві.

Фернандель гратиме в «Аматорі» головного героя-невдаху. Фільм не матиме ні діалогу, ані дикторського тексту.

Фернандель у фільмі «Аматор».

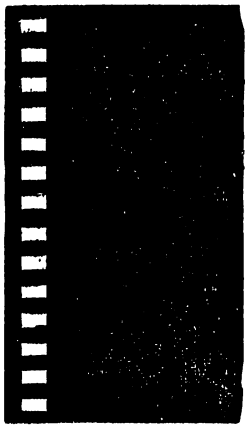

Колумб італійського кіно

П'єтро Джермі.

Режисер П'єтро Джермі народився 14 вересня 1914 року в Генуї, місті, де, як вважають, народився й Христофор Колумб. Як і славетний мореплавець, Джермі з дитинства найбільше полюбляв подорожувати. В юнацькі роки він вчився у мореплавній школі, але так і не закінчив її, а натомість подався до Рима, щоб стати актором.

Незабаром він здобуває перші успіхи на цій ниві, кінокритики вітають появу нового талановитого актора. Джермі й посьогодні іноді виступає у власних фільмах. Втім, звання «Колумба італійського кіно» йому приносить режисерська робота.

Свій перший фільм «Свідок» Джермі знімає 1946 року, а слідом за ним в 50-х роках з'являється ціла низка фільмів, що ввійшли в золотий фонд не лише італійського, а й світового кінематографа. Це неореалістичні стрічки «В ім'я закону» («Під небом Сіцілії»), «Дорога надії», «Машиніст», «Безхарактерний мужчина» та інші.

В 60-х роках Джермі створює ще три фільми: «Розлучення по-італійськи», «Зведена і покинута» і «Пані й панове». Останній фільм відзначений однією з найпочесніших премій на Каннському фестивалі 1966 року.

Розповідаючи про себе в одному з інтерв'ю, Джермі зазначив: «Я зняв багато фільмів, і всі вони дуже різні. Змальовуючи людські пороки й слабості і роблячи це, як правило, в комічному ключі, я прагну висміяти ці вади і затаврувати їх. Але водночас я вважаю, що сатиричний елемент в моїх творах мусить допомогти людям краще зрозуміти одне одного. Знайомлячись під час зйомок з жителями різних міст і сіл Італії, я завжди радію, коли бачу, яким чудовим почуттям гумору вони наділені. Та, на жаль, в Італії зустрічається ще дуже мало щасливих людей...

Знімаючи свої фільми, я розумію, звичайно, що далеко не всі італійці збагнуть, якими мотивами я керувався. Але завжди сподіваюсь, що мої твори сподобаються не тільки інтелектуалам. Я розумію також, що деякі глядачі сприймають мої фільми дещо поверхово, не вдумуючись глибоко в їхній підтекст. І все ж я певен, що своєю творчістю роблю до деякої міри корисну справу.

Наприклад, відомо, що з італійському уряді обговорювалося питання про скасування параграфа 587 кримінального кодексу (на якому, власне, і побудовано сюжет мого фільму «Розлучення по-італійськи»). Очевидно, свій внесок у цю справу зробив і я».

Як вже згадувалося в одному з попередніх номерів «Всесвіту», П'єтро Джермі працює зараз над новим фільмом «Святий», який продовжує лінію сатирично-побутових фільмів, що її обрав режисер на початку 60-х років.

Кадр з фільму «Машиніст».

КАДРИ З ФІЛЬМІВ ДЖЕРМІ: «Розлучення по-італійськи». «Безхарактерний мужчина»:

«Зведена і покинута».

* * *

Жан Еффель ознайомив французьку громадськість із своїм проектом міжнародної мови, що складається з простих, зрозумілих символів. Йдеться, звичайно, про мову малюнків. На думку Еффеля, така мова могла б набагато полегшити спілкування людей різних національностей.

Виходячи з того, що в світі і так існує багато символів (математичні і хімічні формули, біологічні знаки), Еффель зробив спробу створити систему знаків, за допомогою якої можна висловити будь-яку думку.

Ось, наприклад, найпростіше зображення людського обличчя:

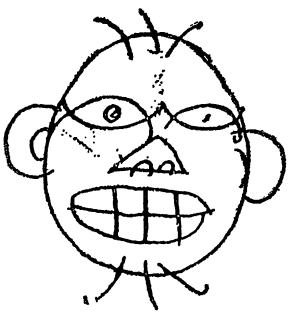

З компонентів цього малюнка художник створив символи для слів «око», «вухо», «ніс» тощо, а з них, додаючи допоміжні знаки, можна утворити поняття «бачити», «чути» і т. д.

Застосувавши принципи письма стародавніх народів, Еффель створив знаки «людина, чоловік, жінка, дитина, хлопець, дівчина».

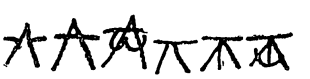

Він вважає, що в такий спосіб можна виражати і абстрактні думки. Наприклад, речення «Я мислю, отже я існую», матиме такий вигляд:

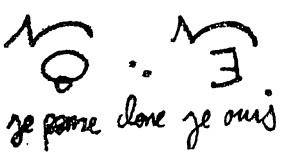

«Мова» Еффеля вже налічує десять тисяч знаків, і він переклав на неї «Декларацію прав людини».

Він твердить, що ця система надзвичайно проста, відзначається стрункою логікою, і її може засвоїти навіть дитина.

Художника підтримують деякі діячі французької культури, зокрема Ж.-П. Сартр, його роботою зацікавилися і в ЮНЕСКО.

В. ГАККЕБУШ

«ЗІРКИ» ДИВЛЯТЬСЯ НА ЗЕМЛЮ

Зарубіжні театри, які гастролювали в Радянському Союзі за останні роки, можна чітко поділити на дві групи: до першої слід віднести такі згуртовані довкола видатних режисерів трупи, як паризький театр «Ательє», під проводом Андре Барсака, Афінський Художній театр Каролоса Куна, Бельгійський театр «Рідо де Брюссель» Клода Етьена. Це керовані однією твердою рукою творчі об'єднання, з гармонійним співвідношенням всіх складових частин. Видатні актори в цих театрах (Дельфін Сейріг, Катрін Селлер) лише завершують загально творче обличчя колективу, стають найбільш досконалими виконавцями волі керівника-режисера. Відмінну групу складають Паризька драматична трупа Мадлен Робінсон, італійська трупа Франко Дзеффіреллі за участю Анни Маньяні і, як це не дивно, англійський Національний театр під керівництвом

Лоренс Олів'є.

Лоренса Олів'є. Їх можна назвати «акторськими» театрами, або навіть театрами одного актора.

Драматичної трупи Мадлен Робінсон, власне кажучи, взагалі не існує. Це лише «оперативне» об'єднання кількох акторів для гастролей знаменитої актриси в Радянському Союзі. Тимчасове співробітництво Анни Маньяні з трупою Франко Дзеффіреллі теж має виразно гастрольний характер. А нещодавно організований англійський Національний театр перебуває ще на початковій стадії пошуків творчої єдності, і тому на фоні його несформованого загального обличчя особливо вирізняється зріле індивідуальне мистецтво Лоренса Олів'є.

Отже, на нашому гастрольному небосхилі промайнули три театральні зірки, три видатні майстри сучасної зарубіжної сцени, актори світової слави. Промайнули майже в чистій формі індивідуальних гастрольних виступів. Чи ж не варт придивитись уважніше до сяйва цих зірок, спробувати піддати його спектральному аналізу критичної думки? Чи не відкриються і в цьому сяйві якісь загальні закономірності сучасних театральних процесів на Заході?

І Лоренс Олів'є, і Анна Маньяні, і Мадлен Робінсон — люди немолоді. За ними неабияке мистецьке минуле. На протязі десятків років формувались їхні творчі індивідуальності, наполеглива багатолітня праця стала фундаментом їхньої слави. І не простим шляхом прийшли ці видатні майстри до правильного розв'язання основної проблеми театру — проблеми людини.

Безмежної складності людського духу вистачає на всю тисячолітню історію театру. Але в цій історії з найдавніших часів існують дві провідні течії, дві протилежні тенденції — ствердження і заперечення людини, звеличення і морального знищення її, віри в неї і зневіри в її покликання. Переплетіння цих двох тенденцій про-

низує всю мистецьку спадщину людства, і ми знаходимо його також у творчості видатних театральних майстрів сучасного Заходу.

Отелло Лоренса Олів'є, попри всю його привабливість, — образ вельми далекий від будь-якої хрестоматійної ідеалізації. В цій складній сценічній постаті є багато некрасивих, навіть неестетичних рис. Чого вартий хоча б жорстокий епілептичний напад, підчас якого тіло мавра конвульсивно корчиться на землі, а його зціплені зуби можна роз'єднати лише лезом кинджала? Або страшне, нелюдське скиглення Отелло, коли він торсає труп мертвої Дездемони, ніби намагаючись її збудити? Це скиглення виходить за межі «дозволеної» для сучасної сцени фізіологічної норми. Лоренс Олів'є часто нехтує «правилами доброго тону» на сцені. Його самоцільне іноді перевтілення в екзотичного сина Чорного континенту може викликати серйозні заперечення. Воно й викликало б їх, якби «портретом негра» вичерпувався зміст сценічного утвору актора.

Над цими рудиментами ілюстративної натуралістичної роздрібненості образу виразно домінує загальна ідейна концепція видатного майстра. Тонка, своєрідна концепція духовної переваги дикуна-африканця над витонченою, рафінованою венеціанською цивілізацією. Майже протягом усієї вистави Лоренс Олів'є грає Отелло... босий. Навіть у цій чисто побутовій деталі є свідоме протиставлення невибагливого воїна-мавра розцяткованим вельможам пишної торговельної республіки. Перед глядачем — босий син Африки зі смертоносним стилетом в золотому наручному браслеті, — зброєю, яка в нього завжди напоготові...

Лоренс Олів є в ролі Отелло.

Проте цей первісний дикун не вривається, як хижий тигр, у пишні зали венеціанських палаців. Він входить у цей застиглий світ інтриг і холодного розрахунку, як палка, пристрасна і цільна людина. Отелло Лоренса Олів'є — незвично яскрава індивідуальність в безликому світі аристократичних венеціанських манекенів. Він безпосередньо відчуває там, де вони здатні лише обережно розмірковувати, він протестує проти обставин, які вони воліють «розумно» замовчувати, він горить там, де вони чадять. Факел пристрасної душі Отелло гасне від випарів довколишньої духовної криги. І його трагедія стає викриттям середовища, яке протистоїть самій природі яскравої повноцінної людини. Так провідна тема всієї творчості Шекспіра дістає в руках видатного англійського майстра своєрідне і цілком закономірне втілення.

Лоренс Олів'є ввійшов в історію англійського театру, як поборник реалізму, свідомий противник традиційної в той час романтизації. Ось як він сам протиставляє себе останньому корифею англійської романтичної сцени Джону Гілгуду: «Джон —

то саме натхнення, краса, сама абстракція, а я був усім, що земне, з плоті й крові, всім, що властиве людині; якщо завгодно, гіршою стороною всього, що властиве людині. Я відчував можливість суперництва між нами, суперництва, яке могло б тривати все життя, тому я прагнув підкреслювати цю другу сторону, як би це не виглядало... Я намагався показати Шекспіра реалістично. Я вважав, що Джон грав не досить реалістично».

Отже, з полеміки з романтичним театром виникли у Лоренса Олів'є ті «родимки» натуралізму, які подекуди й досі впадають в око. Це один із прикладів того, якими заплутаними шляхами зарубіжні майстри приходять до послідовного реалізму в своїй творчості.

В бій з натуралізмом вступає і видатний талант Анни Маньяні. Цю актрису, добре знану з кінофільмів, ми побачили на драматичній сцені за обставин, не дуже для неї сприятливих.

Трупа Франко Дзеффіреллі, з якою Анна Маньяні приїхала в Радянський Союз, йде своїм, чітко визначеним творчим шляхом. Дві показані вистави («Ромео і Джульєтта» Шекспіра і «Вовчиця» Джованні Верги) дозволяють зробити висновки, що цей обдарований колектив шукає сучасних шляхів до ствердження сценічної правди. Така позиція театру буржуазної країни, де пишно «квітнуть» найрізноманітніші модерністські викрутаси, не може не викликати загального схвалення. Трупа Франко Дзеффіреллі бореться з суб'єктивізмом модерністського самовияву, з його сценічною ребусністю й смакуванням патології. Вона тяжіє до народних джерел реалістичної італійської сцени.

Але досягнення цієї трупи мають поки що, в основному, так би мовити, деструктивну природу. Творча тенденція театру має, головним чином, полемічний характер. Підкреслена простота, життєподібність і природність його вистав ще не стала виявом своєрідної ідейно-естетичної концепції. І ця простота, життєподібність і природність виглядає на сцені часто самоцільною, тобто, знов-таки, в якийсь спосіб стикається з натуралістичною ілюстративністю. Особливо помітно це в постановці «Вовчиці» Джованні Верги.

Написане в 1891 році батьком італійського веризму оповідання під цією ж назвою, власне, і мало на меті точно і безсторонньо відбити реальне життя. Цієї основної заповіді італійського веризму свято дотримувався його творець, який стверджував першорядне значення в літературі саме факту, непрокоментованого власними думками і відчуттями письменника. З переробленого Вергою оповідання і виникла побутова драма «Вовчиця», емоціональне напруження якої межує іноді з мелодрамою.

Заплутаний сюжетний хід (мати й дочка кохають одного й того самого чоловіка, а цей чоловік, кохаючи матір, одружується з дочкою), є основою для ефектної гри

Анна Маньяні.

емоцій, буяння пристрастей, спалахів ненависті. І хоча певні соціальні моменти тогочасного сільського життя знайшли своє відбиття в матеріалі п'єси, її основою все ж залишається цей нерозв'язаний біологічний конфлікт. В творі виразно проступає сполучення рис італійського веризму і французького натуралізму, з його так званим «соціальним дарвінізмом».

Режисер - постановник «Вовчиці» Франко Дзеффіреллі в своєму прагненні до природності й простоти надто послідовно йде за автором. Вистава зроблена без достатньої критичної переоцінки створеного мало не сто років тому літературного першоджерела, без активного сучасного підходу до нього. «Чесно» йде слідом за режисером і весь колектив виконавців п'єси. І лише могутня постать «Вовчиці» Піни у виконанні Анни Маньяні виразно підноситься над загальним заниженим рівнем.

Анна Маньяні робить на сцені те саме, що й інші актори. Вона аж ніяк не випадає із загального ансамблю. Але все в неї виходить інакше. Відповідно до змісту п'єси, Піна не може подолати свого чисто фізіологічного потягу до зятя. Але Анна Маньяні грає високу духовну сублімацію цього потягу, величну людську пристрасть.

Ось Піна вабить до себе свого коханця...

Піна Анни Маньяні робить це з таким відчуттям свого права на щастя, з такою гідністю людини, яка відстоює свій особистий ідеал, з таким «відкритим» благородним обличчям, що її любовний порив стає виразом боротьби людського духу, поривом до свободи. Саме тему свободи, недосяжної свободи, розкриває Анна Маньяні на матеріалі любовного зіткнення двох жінок. І конфлікт Піни з оточенням стає

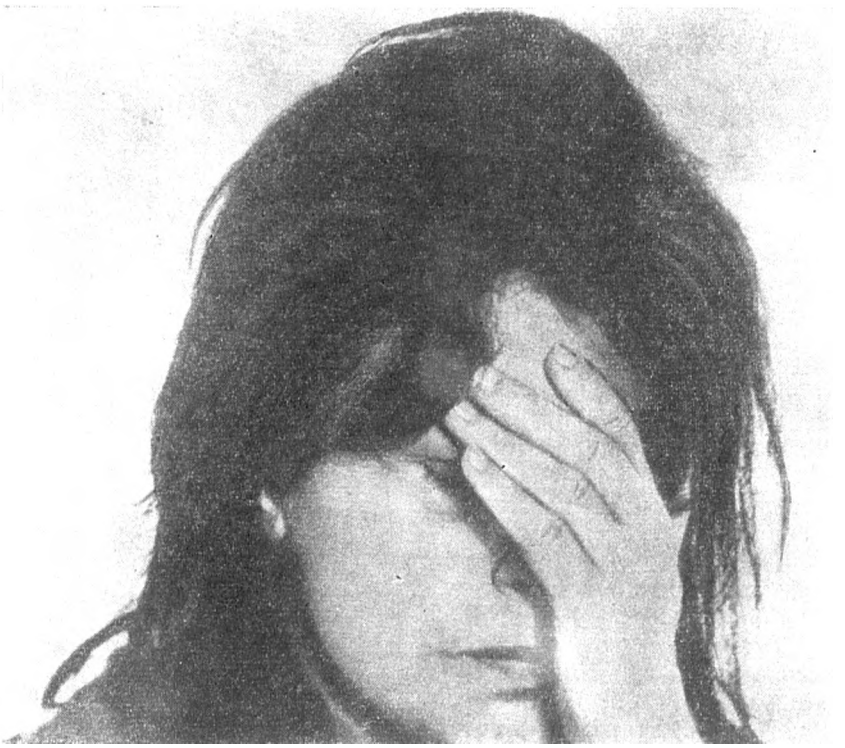

Анна Маньяні у фільмі «Мама Рома».

запереченням потворних довколишніх норм дрібномі-щанської моралі. Так в суто біологічний конфлікт, створений Вергою, актриса вносить елементи конфлікту соціального. І їй не може перешкодити весь наївний веристський антураж вистави, хоча б її масові сцени, в яких на першому плані сіцілійські наймити шукають вошей у своїх сорочках. І справа тут не в самому лише таланті.

Місце Анни Маньяні в лавах демократичних представників світового мистецтва добре відоме. Великий внесок її в справу розвитку італійського неореалізму в кіно цілком очевидний. І саме гуманістичний запал актриси піднімає її мистецтво на висоту недосяжну для пересічного професіоналізму трупи Дзеффіреллі. На прикладі «Вовчиці» можна виразно побачити, як ідеологія митця збагачує його майстерність, одухотворяє форму, оживляє техніку. Зі свого неореалістичного минулого Анна Маньяні винесла ідейну цілеспрямованість, яка ще, мабуть, не раз прислужиться їй в майбутньому.

В творчій біографії славетної французької актриси Мадлен Робінсон не було років свідомої боротьби за передове демократичне мистецтво, не було новаторських ідейних пошуків. Ця зірка французької сцени протягом десятків років грає так званий паризький бульварний репертуар і лише зрідка бере участь у п'єсах, що належать до серйозної, справжньої драматургії. Рідкими гостями в її доробку є автори на зразок Теннессі Уїльямса або Едварда Олбі. Актриса безжально розтрачує свій талант у п'єсах Бернстайна та йому подібних.

Мадлен Робінсон виступила в Радянському Союзі в спеціальній програмі, яка

мусила продемонструвати в першу чергу її особисту майстерність. Виступи актриси скидалися на персональний «творчий вечір». Лише показана одноактівка Сартра «За замкненими дверима» могла викликати самостійний інтерес у глядача. Темою спеціальної розмови може стати цей надзвичайно сильний твір видатного письменника, який деякі критики на Заході вважають однією з найбільш «вибухових» п'єс післявоєнного двадцятиліття. В межах же нашої теми ця глибока, злагоджена і з тонким смаком зроблена вистава (режисер Франсуа Дарбон) свідчить лише про блискуче уміння «гастролерки» Мадлен Робінсон увійти в ансамбль, поступитися своїм особистим успіхом заради інтересів мистецького цілого, стати рядовим виконавцем колективного артистичного задуму. Все ж інше, що було крім цієї п'єси показане в Москві, мало на меті продемонструвати глядачеві тільки блиск її індивідуальної майстерності.

Перший вечір гастролей був, по суті, взагалі, концертом. Виконувалася досить примітивна компіляція Габріеля Ару під назвою «Любов і театр». Обидві дії цього видовища відбуваються в гримувальній кімнаті якоїсь знаменитої французької актриси, яка нетерпляче чекає свого коханця. Коханець чомусь не приходить, і стривожена жінка, поміж розмовами з костюмеркою, яка прибирає розкидані по кімнаті сукні, згадує і читає вголос ті монологи й сцени з ролей свого репертуару, які відповідають у даний момент змінам її психологічного стану. Цей нехитрий драматургічний прийом дозволяє Мадлен Робінсон зіграти протягом вечора чи не 10 уривків з класичних і сучасних французьких п'єс. Розкидані костюми дозволяють її героїні використовувати

Мадлен Робінсон в п'єсі Габріеля Ару «Любов і театр».

ті чи інші відповідні фрагменти одягу. А потрібний для деяких уривків партнер (арт. Мішель Лемуан) без будь-якої побутової мотивації виходить то з шафи, то з-за ширми, а то й просто з-за лаштунків на сцену. Загалом, навряд чи майстерність Мадлен Робінсон багато програла б від звичайного концертного виконання цих вибраних уривків.

В першому відділі програми Мадлен Робінсон виконує фрагменти з класичної французької драматургії. Тут і сцени з «Дон Жуана» Мольєра, і з «Береніки» Расіна, і з «Примх Маріанни» Мюссе, і з «Марії Тюдор» Гюго. В цих фрагментах актриса демонструє прекрасну академічну школу французького театру, властиву їй урівноважену гармонійність сценічної форми, першорядне уміння декламації, завершену пластику. Це та висока майстерність класичної французької сцени, яку ми не раз бачили на гастролях заслуженої трупи «Комеді Франсез». І так само, як у виставах цієї уславленої цитаделі театральної традиції, в першому відділі вечора відчувався певний душевний холодок, подих музейної відчуженості від життя, присмак освяченої століттями трафаретності. Перший відділ програми не розкрив неповторної індивідуальної привабливості талановитої актриси, секретів її особистої чарівності.

Зате друга частина вечора дала глядачу змогу зрозуміти, що таке відзначене неодноразовими міжнародними й національними преміями мистецтво Мадлен Робінсон, достойної учениці великого Шарля Дюллена.

Показані одноактні п'єси Жана Кокто («Прекрасний байдужий» і «Людський голос»), Жюля Ренара («Домашній хліб» і «Радість розриву») і уривок з «Парижанки» Анрі Бека можна вважати загалом об'єднаними однією спільною темою. В цих написаних у різний час і різними авторами творах йдеться про «вічну» проблему жінки, про питання її особистих зв'язків і взаємин, про інтимний, суто жіночий, внутрішній світ. Цією темою як раз і живиться на протязі десятиліть французький бульварний театр, але згаданих авторів не можна віднести до числа адептів бульварщини. Письменники Ренар і Бек належали ще до флоберівської течії французького критичного реалізму, а нещодавно померлий Кокто без сумніву володів багатьма досягненнями сучасного «післябульварного» театру, які вигідно вирізняють його творчість. Твори цих драматургів стають гідним матеріалом у руках Мадлен Робінсон.

В другому відділі свого «творчого вечора» актриса вражає перш за все блискучим мистецтвом перевтілення. На очах у глядача зовсім немолода і малопринад-

на зовнішньо жінка перетворюється на чарівне, юне і винятково жіночне створіння. Власне кажучи, вона перетворюється на кілька зовсім різних чарівних створінь. Без допомоги театральної бутафорії, гриму, перук і костюмів, а лише досконало змінюючись внутрішньо, Мадлен Робінсон створює цілу галерею різноманітних образів. Кожний з них має свій особливий ритм, інтонаційні відмінності, характерні жести і навіть ходу. І спільною для усіх них — залишається підкреслена, органічна й безмежна жіночність. Йдеться не про «грайливу» пікантність бульварних героїнь, які завжди перемагають в нехитрому двобої з мужчиною, а про гостре, драматичне зіткнення ніжної жіночої душі з брутальним і жорстоким довколишнім світом.

Найбільше можливостей для розкриття цієї драматичної теми дають Мадлен Робінсон дві мініатюри Жана Кокто. Перша з них, написана в свій час для Едіт Піаф одноактівка «Прекрасний байдужий», — це нескінченний монолог закоханої жінки, звернений до збайдужілого мужчини, який спокійненько лежачи собі на дивані, читає газету. Коли після чи не двадцятихвилинних ієреміад газета падає на підлогу, то виявляється, що об'єкт бурхливого жіночого натиску, давно вже спить.

Ця мініатюра по суті є прообразом знаменитої нині п'єси Самюеля Беккета «Радісні дні». Там закопана по пояс у землю літня жінка (цілком недвозначний символ!) теж марно намагається привернути увагу свого, як потім виявляється паралізованого чоловіка, який, лежачи за її «напівмогилою» — горбом, воліє читати газету. Але те, що у Беккета доведено до паталогічної символіки, до кошмарного макабричного узагальнення, втілене Жаном Кокто в звичайній формі реальної побутової сценки, не позбавленої іронічного забарвлення. Очевидно, при нагоді глядачі можуть весело посміятись з титанічних, але марних зусиль надміру багатослівної закоханої «мадам».

У виконанні Мадлен Робінсон ця мініатюра не викликає сміху. Через не дуже логічну, часом не позбавлену вульгарності поведінку своєї героїні артистка майстерним контрапунктом проводить пекучу тему людського приниження, розтоптаної жіночої гідності. Безглузда ситуація втрачає свій анекдотичний характер, перетворюється на одну з тих маленьких щоденних драм, які не стають від своєї щоденності менш болючими. Адже і маленькі люди в своєму житті переживають трагедії, які не здаються їм маленькими. І право маленької людини на щастя, на звільнення її від страждання, пристрасно відстоює мистецтво актриси Мадлен Робінсон.

Того самого ефекту досягає й друга мініатюра Кокто «Людський голос», текст якої ліг в основу популярної одноактної опери Пуленка. Цього разу напруження монологу покинутої жінки посилюється ще й невмолимим проникненням у повсякденне сучасне життя мертвої техніки. Бо весь розпачливий монолог ведеться по телефону, який може в перший-ліпший момент механічно роз'єднати співрозмовників. І погляди Мадлен Робінсон на бездушну телефонну трубку красномовно підкреслюють безсилля і безнадійність її гіркого жіночого відчаю.

Загальна тема мистецтва Мадлен Робінсон виразно протилежна темі творчості Анни Маньяні. Велика італійська актриса перш за все стверджує силу людини, могутність її духу, непереможну велич почуттів. З цієї точки зору програмною можна назвати знамениту сцену у фільмі Росселіні «Рим — відкрите місто», де Анна Маньяні, побачивши свого нареченого-

Мадлен Робінсон в ролі Марти в «Домашньому хлібі» Жюля Ренара.

підпільника в руках німців, кидається до нього, прориваючи три чи чотири кордони озброєних гітлерівських солдатів. І лише куля в спину може спинити її порив. Цю жінку в стані афекту не можна затримати, її можна тільки вбити. Анна Маньяні переконливо доводить, що в своєму відчаї людина може стати небезпечною, що знівечена людяність таїть у собі потенцію грізного протесту.

Темою Мадлен Робінсон є беззахисність, слабість людини в жорстокому, нелюдському світі. Майстерно відтворюючи розтоптане жіноче єство, вона обвинувачує бездушну жорстокість довколишнього середовища. Анна Маньяні грає, може, й потенціального, але борця, а Мадлен Робінсон — жертву. Мистецтво Анни Маньяні закликає, а мистецтво Мадлен Робінсон кличе на допомогу. І обидві актриси зовсім різними шляхами стверджують спільні гуманістичні ідеали, борються за людину та її право на щастя.

Ця загальна тема прогресивного зарубіжного мистецтва об'єднує таких різних художників, як Лоренс Олів'є, Анна Маньяні і Мадлен Робінсон. Кожний з них приходить до її втілення, переборюючи найрізноманітніші «спокуси» натуралізму, модернізму і бульварщини. Але зараз в різних країнах, різною мовою і різними акторськими засобами вони ніби виголошують зі сцени спільний гуманістичний заклик. Цей заклик лунає в наші дні по всіх континентах земної кулі. Бо сьогодні митець не може стояти осторонь кардинального для людства питання — питання про його майбутнє. Ці віяння часу досягають і театральних зірок. Зі своєї висоти вони дивляться на землю й не можуть відірватись від її пекучого болю і грізних тривог.

Тисячі

З кореспондентом американського журналу «Нейшн» Майклом Гаррісоном сталася дивна пригода. Подорожуючи якось автомобілем по штату Нью-Мексіко, він на одній розтоці побачив покажчик з написом: «Місто Джеррі». Джеррі? Про існування в штаті Нью-Мексіко міста з такою назвою Гаррісон, який проїхав тутешній край вздовж і впоперек, ніколи й не чув. Він уважно оглянув карту автомобільних шляхів, перегорнув сторінки свого дорожного атласа. Ні, міста чи бодай просто населеного пункта з такою назвою немає ні на карті, ані в атласі. Зацікавлений кореспондент звернув на дорогу, де стояв цей покажчик.

Він їхав добре впорядкованим шосе. Видно було, що його прокладено зовсім недавно. Через кілька десятків кілометрів Гаррісон раптом змушений був зупинитися. Він вийшов з машини й не повірив власним очам: новеньке шосе обривалося, попереду, наскільки сягало око, розкинулася пустеля...

Майкл Гаррісон подумав, що він просто поминув закрут на той таємничий Джеррі. Він повернув назад, поїхав повільніше, уважно роздивляючись обабіч. Лише тепер кореспондент звернув увагу на те, що по дорозі до того клятого Джеррі він не зустрів жодної машини — шосе було мертве!

Майкл Гаррісон, повернувшись до Нью-Йорка, не міг забути про дивну пригоду в Нью-Мексіко. В ньому заговорив допитливий журналіст, і він почав з'ясовувати в різних державних установах історію з неіснуючим містом Джеррі. Гаррісон зацікавив цією справою члена Верховного суду США Брінклі, і вони вдвох почали неофіційне розслідування.

Насамперед вони звернулися до ФБР.

— Джеррі? — перепитали їх тут. — Неіснуюче місто? Та ми можемо назвати вам два десятки таких самих неіснуючих міст! У штаті Арізона, у Вісконсіні, в Південній Кароліні, а загалом у двадцяти двох різних штатах!

На запитання Брінклі й Гаррісона, чому ж ФБР не провело докладного розслідування в цій дивній справі, чиновники відомства Гувера лише мовчки знизували плечима.

Але суддя й журналіст виявилися більш послідовними, ніж чиновники з ФБР. Вони витратили на цю справу понад рік, але дійшли-таки істини, пролили світло на ще одну вельми непривабливу сторінку історії звичаїв сучасних Сполучених Штатів.

Близько десяти років тому в Сполучених Штатах виник страшний бум навколо уявної перспективи будівництва нових міст у різних віддалених районах країни. Ніхто не міг точно сказати, коли почнеться це будівництво, але бум посилювався, позбавивши сну численних бізнесменів-підрядчиків. Пізніше, однак, виявилося, що саме вони, шукачі наживи, розпалювали цей бум.

Нові міста? Якщо так, то будуть потрібні й нові автостради, шосейні шляхи, бензозаправні станції, дорожні готелі! І спритні біз-

несмени почали заздалегідь скуповувати великі земельні ділянки в тих районах, де мали будуватися нові міста й прокладатися нові дороги. Власті окремих штатів продавали ці ділянки за дуже низькими цінами, адже йшлося про малонаселені райони, до того ж такі, де земля майже не родить. І коли почалася розробка проектів нових автомобільних шляхів, виявилося, що землі, через які ці шляхи мають пролягти, стали вже приватною власністю.

Гаррісон і Брінклі дізналися про цікаві подробиці будівництва

КІЛОМЕТРІВ

того самого шосе, яке привело першого з них у пустелю. Якась приватна компанія в 1956 році придбала землі, через які потім пролягло це шосе, за 165 тисяч доларів. А в 1962 році власті штату Нью-Мексіко купили ці ж самі землі у їхніх нових власників уже за... 480 тисяч доларів! Спритні бізнесмени одержали майже 300 процентів прибутку!

З 1962 року, коли почалося будівництво шляхів до майбутніх міст, казна Сполучених Штатів витратила на цю химерну справу 42 мільярди доларів. Не менше третини цієї суми попливло прямісінько в кишені спритних бізнесменів. Що ж до шляхів, які було збудовано, то вони не приносять ніякої користі, бо ведуть буквально в нікуди. Той, хто спробує проїхати будь-яким із цих шляхів, подібно до Майкла Гаррісона, упреться в пустелю або в підніжжя гори, зупиниться перед лісом або перед урвищем. Десятки й сотні кілометрів добре впорядкованих, цілком сучасних шляхів, які нікуди не ведуть...

Коли в американській пресі були опубліковані перші наслідки розслідування, заведеного Гаррісоном і Брінклі, заворушилися й власті тих штатів, яких стосувалася ця справа. Деякі судді й прокурори наважилися і собі почати розслідування. В тринадцяти штатах вони змушені були визнати, що бум з майбутніми новими містами був чистим блефом. Ніхто насправді й гадки не мав будувати їх.

Тепер чиновники різних державних відомств США намагаються звалити один на одного вину за цю безглузду історію. Хто перший пустив у Сполучених Штатах чутку про будівництво нових міст? Хто перший надумав будувати нікому не потрібні шляхи? Хто укладав угоди з компаніями підрядчиків?

Однак власті Сполучених Штатів зовсім не зацікавлені в ретельному розслідуванні, вони скоріше намагаються якось заглушити цю справу. Адже йдеться про аферу, на якій добре погріли руки не лише бізнесмени-шахраї, а й деякі високі представники влади. Такий висновок не важко прочитати між рядками повідомлень, які вміщені в журналі «Нейшн» і деяких інших органах американської преси.

У НІКУДИ

КАЛЕЙДОСКОП ВСЕСВІТУ

НА РАДІСТЬ БАТЬКАМ. Шкільні власті міста Бірмінгема в Англії повідомили, що в їхньому місті сім процентів школярів і дев'ять процентів школярок вживають наркотики. «Ці цифри, — говориться в повідомленні, — мають тенденцію до швидкого зростання...»

Бірмінгем вважається в Англії одним з центрів підпільної торгівлі наркотиками. Займаються тут цим бізнесом переважно американські туристи.

А ЛЮДИ? Товариство захисту тварин у місті Фленсбургу, в ФРН, порушило судову справу проти циркової артистки, приборкувачки левів Крімгільди Сарінни. Товариство вимагає захистити лева, з яким працює артистка, від «безсоромного видовища». Ідеться про те, що Крімгільда Сарінна, під час свого виступу з левом, виконує стриптиз, тобто танець з роздяганням. На думку керівників того товариства, на лева це впливає «дуже негативно».

«БІБЛІОФІЛ». Десять вантажних автомобілів потрібно було для того, щоб вивезти книги з квартири жителя Шеффілда 47-річного Рональда Гаутгорна. Майже сто тисяч томів заповнювали його квартиру буквально з підлоги до самісінької стелі. А вивозити книги доводилося з простої причини: виявилося, що всі вони викрадені Гаутгорном з різних бібліотек і книгарень.

ЦАРСТВО БЛИЗНЮКІВ. Болгарське село Гомо-Ботево називають «селом близнюків». У селі живуть 25 родин, в яких нараховується 186 близнюків. Жодний інший населений пункт в країні не може похвалитися подібним дивом.

НЕЗВИЧАЙНІ СУВЕНІРИ

У дитячому садку Чіба поблизу Токіо кожен з його маленьких «випускників» залишає на спогад про себе відбиток своєї правої руки. Колекція таких відбитків зберігається в спеціальному архіві.

ФІНСЬКІ ПЛОТАРІ

Щоб скласти пліт, стоячи на плаваючих у воді колодах, треба мати велику фізичну силу, бути спритним і, головне, вміти зберігати рівновагу. Недавно фінські спортсмени демонстрували жителям Стокгольма свою високу майстерність в цій нелегкій справі.

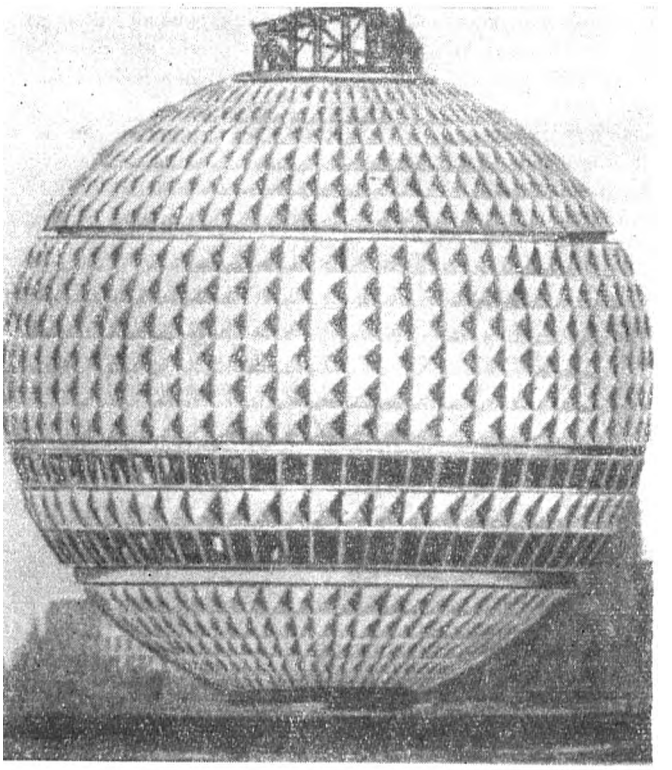

СТАЛЕВА КУЛЯ

Нова телевізійна башта, яку тепер зводять у демократичному Берліні, матиме нагорі оригінальну прикрасу — сталеву кулю діаметром 32 метри. Куля буде повільно обертатися навколо осі і робитиме приблизно один оберт на годину. Всередині кулі розміститься кафе. Тут буде також обладнано галерею для огляду Берліна з висоти 200 метрів.

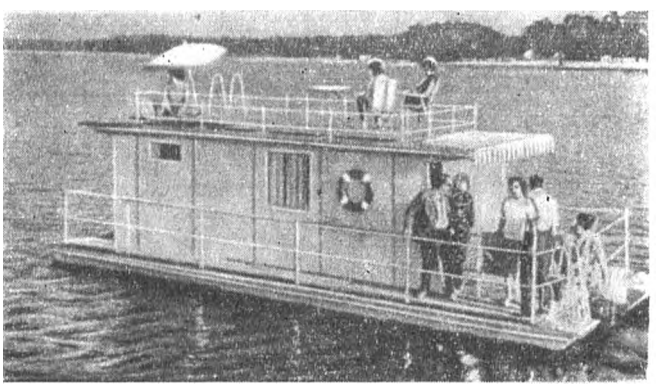

ДАЧА НА ВОДІ

В Німецькій Демократичній Республіці почали виготовляти так звані бунгало-човни. Це, власне, два човни, на яких стоїть простора каюта із кухнею і туалетом. Бунгало-човен має підвісний мотор на 6 кінських сил. Така дача легко розбирається, і взимку її можна зберігати у невеликому сарайчику.

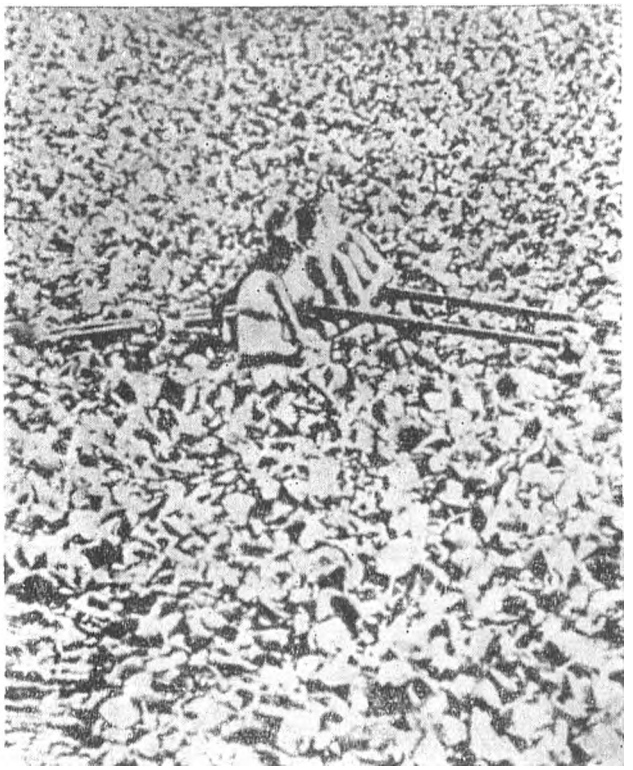

Човен ледве продирається крізь сплетіння гіацинтів.

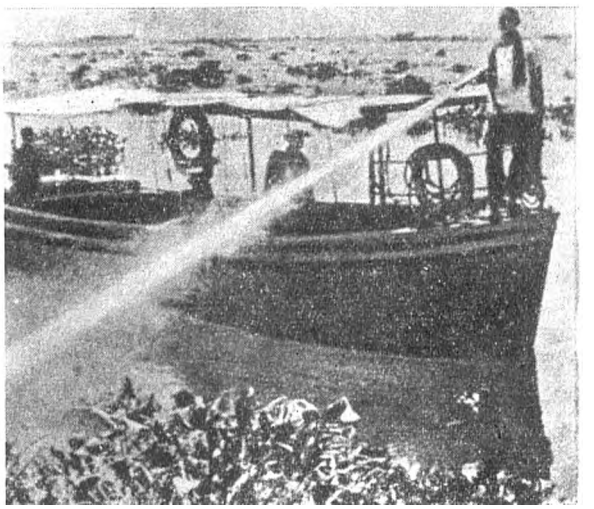

Підступні квіти доводиться знищувати за допомог хімічних засобів.

НАВАЛА ГІАЦИНТІВ

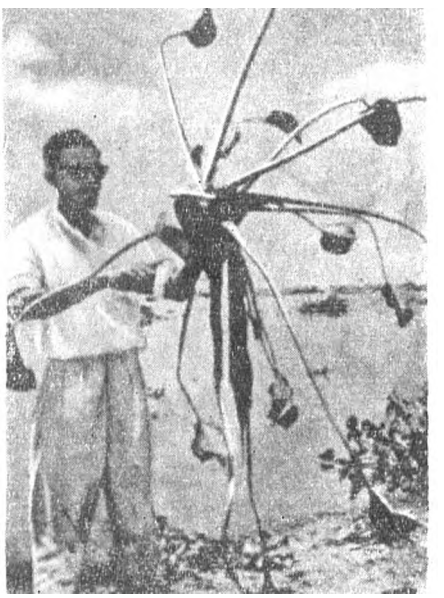

Кожна квітка викидає до двадцяти паростків, тому гіацинти так швидко розмножуються.

Кілька десятків років тому в Південну Африку завезли чарівні квіти гіацинти, щоб прикрасити ними якийсь ботанічний сад. Але ці підступні квіти вийшли з-під контролю людини і швидко розселилися по всіх африканських ріках. У багатьох місцях засилля гіацинтів перетворилося на стихійне лихо: по колись судноплавних річках та каналах тепер можна ходити пішки — такий міцний килим утворили тут ці запашні квіти. І таке становище не лише в Африці. Тільки у себе на батьківщині, у Бразілії, гіацинти не порушують біологічної рівноваги і тому не завдають шкоди.

АМФІТЕАТР З ВАПНЯКУ

Ком-ель-Дік — великий горб у центрі Александрії, в ОАР. Протягом трьох років тут працювали польські археологи. Вони зняли десятиметровий шар піску і каміння, відкривши цікаву споруду часів римсько-візантійського панування в Александрії (32 рік до нашої ери — 639 рік нашої ери). Це відкритий театр, збудований переважно з вапняку. 400 місць розташовані амфітеатром. Прикрашають споруду колони з чорного та рожевого граніту. На фото: загальний вигляд амфітеатру та окремі архітектурні прикраси.

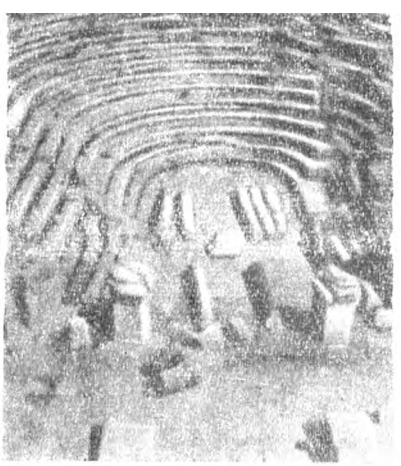

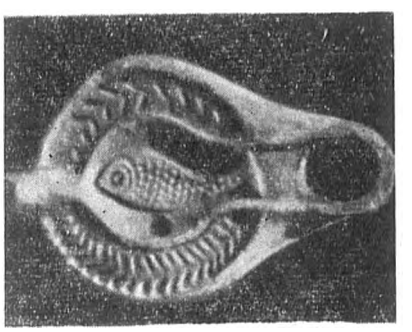

ЗВІДУСІЛЬ ПОТРОХУ

ВЕСЕЛІ СТОРІНКИ

ЖАРТИ НА КОЖНОМУ КРОЦІ

ПОРОЗУМІЛИСЯ

Журналістка розпитує в'язня:

— Як ви потрапили до в'язниці? Через горілку?

— Невже ви гадаєте, що у в'язниці дають горілку?...

ЗАПРОШЕННЯ

Напис на дверях косметичного салону: «Ласкаво просимо! Нас ніщо не лякає!»

ПОГАНА ПАМ'ЯТЬ

Жінка, зустрівши професора, в якого колись студенткою слухала лекції, питає:

— Пізнаєте, дорогий професоре, пригадуєте?

Професор здивовано дивиться на неї, а тому жінка продовжує:

— Пригадуєте, ви навіть просили моєї руки!

— Так, так, пригадую, — відповідає професор. — Але не пам'ятаю, чи ви прийняли тоді мою пропозицію?

ГОСТІ

Літня жінка скаржиться своїй приятельці:

— Уяви собі, люба! Вчора я запросила до себе гостей, все йшло як слід доти, поки один з гостей не почав розповідати страшенно цинічного анекдота. Я його вигнала геть!

— Добре зробила!

— І я так гадала, але за ним вийшли всі гості.

— Куди?

— На вулицю, щоб дослухати до кінця той анекдот.

БЕЗ СЛІВ

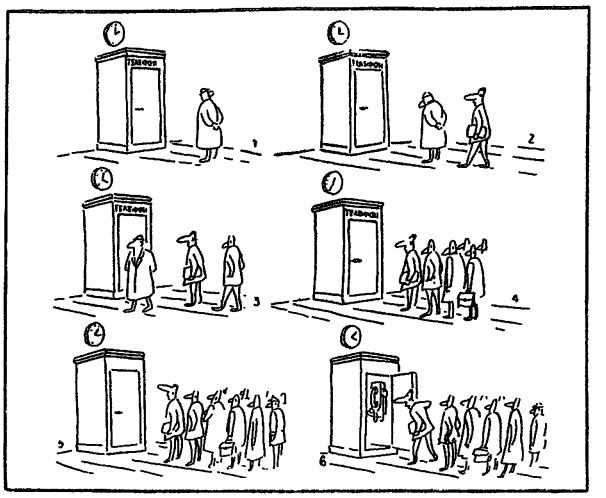

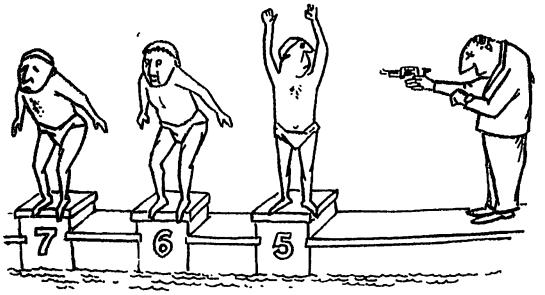

ДОСВІДЧЕНИЙ БАТЬКО

Продавець. — Подивіться, яка чудова лялька! Варто її покласти, і вона засинає, як справжня дитина.

Покупець. — Ви, мабуть, ще не мали своїх дітей!

СПРАВИ ТЕЛЕФОННІ

— Добрий вечір, люба. Це ти з мамою розмовляла по телефону?

— Так, а звідки ти знаєш?

— Бо біля телефону стоїть стілець.

ВІДМІННИЙ БАРОМЕТР

— Ви задоволені барометром, котрий купили в нашому магазині?

— Ще б пак! Відтоді, як я його купив, дощу не було взагалі.

ОРАТОР

— Вчора Перо був неперевершений. Він говорив дві години поспіль на нашій конференції. І як говорив!

— А про що?

— Цього він нам не сказав.

ЦІКАВЕ ВИДОВИЩЕ

У магазин заходить огрядна жінка:

— Я хотіла б подивитися на купальний костюм, який би мені пасував.

Продавець. — І я теж.

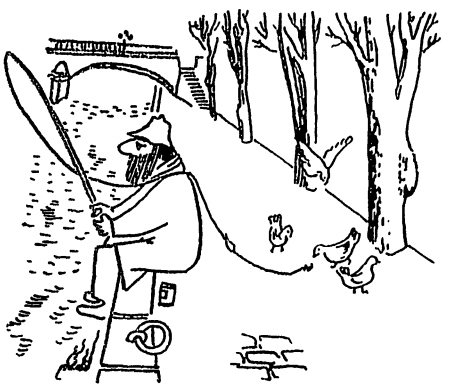

ВИВЧИВ

Учитель ніяк не міг відучити малого Яцека від звички звертатися до нього на «ти». Якось він наказав хлопчикові переписати п'ятдесят разів речення: «До свого вчителя ми маємо звертатися на «ви».

Наступного дня, перевіривши зошит Яцека, вчитель здивовано спитав:

— Чому ти це речення переписав не п'ятдесят разів, а сто?

— Щоб порадувати тебе, — люб'язно відповів Яцек.

ДЕЩО З АНКЕТИ

Молодий чоловік влаштовується на роботу. Директор контори запитує його:

— Ви кажете, що провели на одному місці шість років і що вас там усі любили. А чому ви залишили те місце?

— За амністією.

НАУКА І ЖИТТЯ

Вчений схвильовано вбіг до кімнати:

— Я зв'язався по радіо з марсіянами!

— Дуже приємно, — каже йому дружина. — Але білизну ти й досі не відніс до пральні.

КЛОПІТ З АДВОКАТАМИ

Суддя до засудженого:

— Чому ви не взяли собі захисника?

— Всі адвокати відмовляються вести мою справу, як тільки дізнаються, що я справді не крав цих п'яти мільйонів.

ЩО ЛЕГШЕ?

— Ілонко, будемо танцювати чи поговоримо?

— Я дуже втомлена, краще танцюватимемо.

ПОГРОЗА

Адвокат каже своєму клієнтові:

— Вчора до мене звернулася ваша колишня дружина. Вона сказала, коли ви й надалі не будете регулярно висилати їй гроші на дітей, то вона повернеться до вас.

ПОЛІГЛОТ

Директор однієї установи, приймаючи на роботу нового службовця, питає його:

— Ви знаєте есперанто?.. Бо ми листуємося з кількома іноземними установами мовою есперанто.

Новий службовець, випнувши груди, пихато відповідає:

— Як я можу не знати?! Адже я десять років там жив.

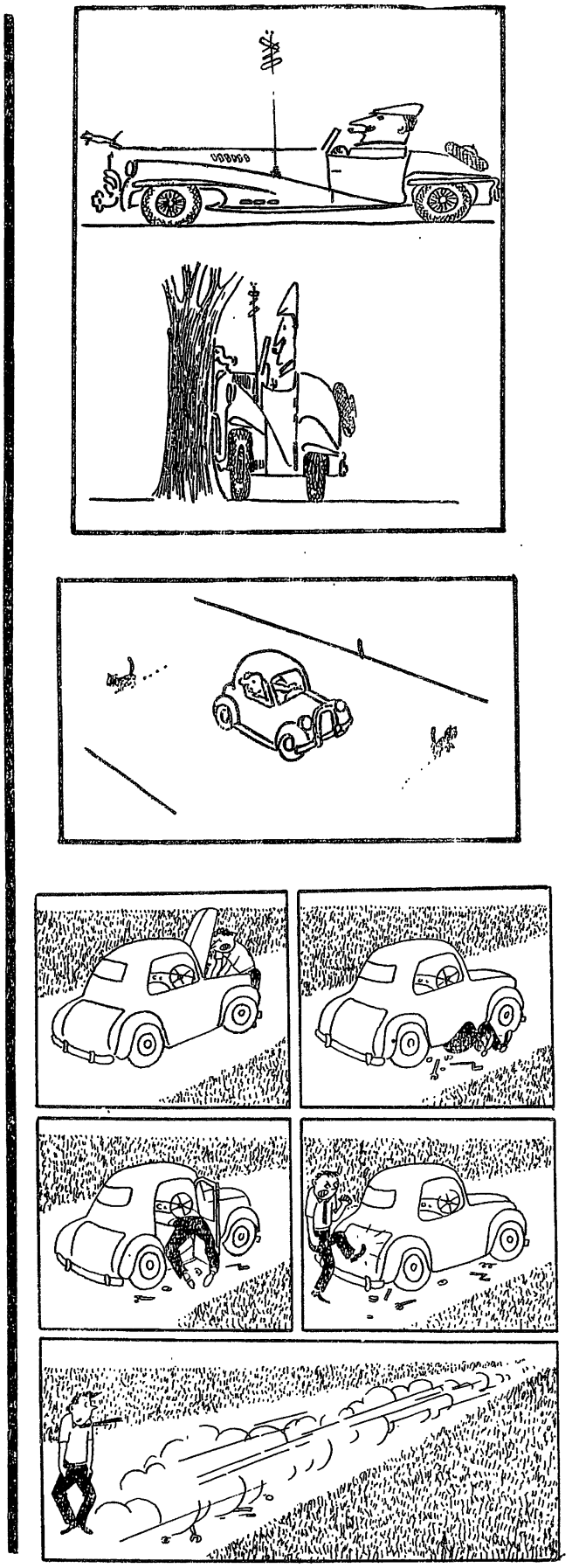

РАЙМОН ДЕВО

ВУЛИЧНИЙ ІНЦИДЕНТ

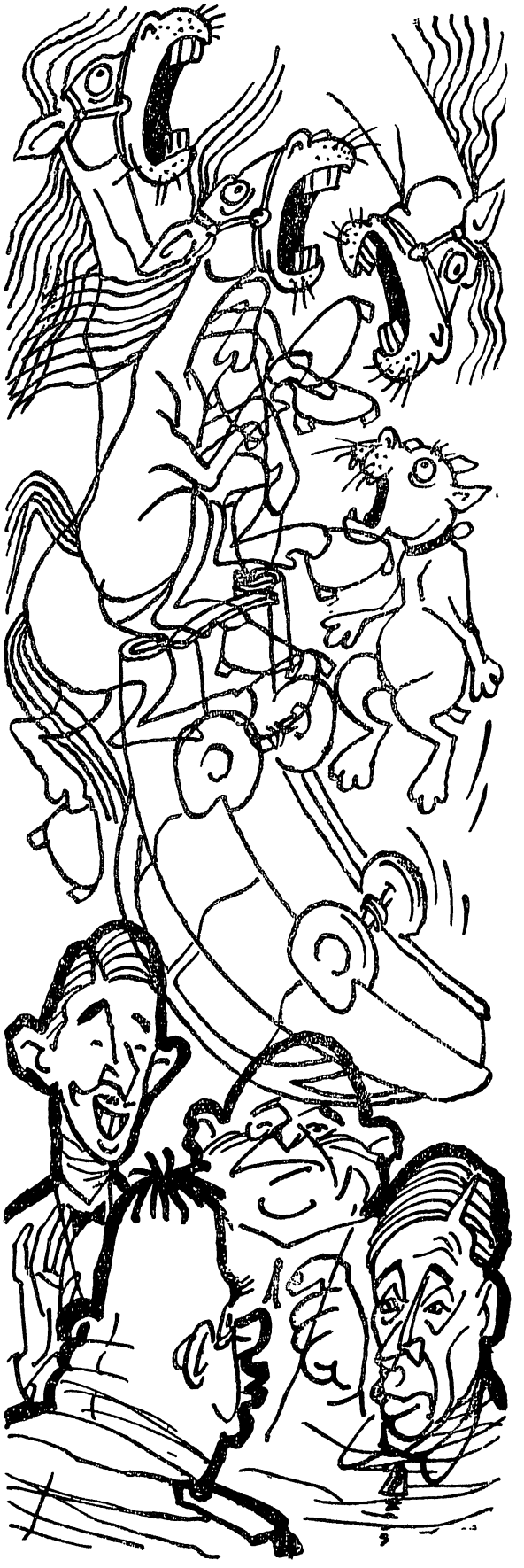

ЯК ЙОГО ПОБАЧИЛИ ТРОЄ СВІДКІВ, І ЩО НАПИСАВ У ЗВІТІ ПОЛІЦАЙ

ПОЛІЦАЙ. Отже, ви свідок. Розкажіть мені, як це сталося.

ШОФЕР. Так от, пане поліцай, виходжу я оце, значить, із пивнички — бачу — газує старий шарабан — мерседес «двісті двадцять ес-е», реве! виє! наче та бомба, — на такому будь-який підйом подолаєш і оком не змигнеш. А тут якраз посеред вулиці ловить гави якийсь кеп пришелепуватий. А, грець тебе побий, кажу тоді я, зараз ти затанцюєш! Я таки не помилився. Водій, правда, загальмував намертво, — там же гідравлічні гальма — стопорять, страшна сила! Але ж ударило голомороззя і надворі ковзко, як на підлозі навоскованій, — машину занесло й розвернуло... Хлопець робив усе, щоб вирівнятися, та коли вже занесло, то не викрутишся. Бідолаху перевернуло догори ногами. Він копнув у задок того роззяву і врізався в якусь тарадайку на чотири кінські сили! Тарадайка вхопила добрячого мордаса, що зіпсував їй всю вивіску. Отак воно було, пане поліцай.

ПОЛІЦАЙ. Дякую. Ще є очевидці?

ОГРЯДНИЙ ПАН. Я спокійнісінько сидів собі біля вікна, палив люлечку, роздивляв-

ся на перехожих. Треба вам сказати, що мені нерaзд із травленням, тож після сніданку я, звичайно, трохи дрімаю. Раптом чую: «Ба-бах!». Спершу я подумав, що то знову хтось із цих теперішніх шибайголів зчинив шарварок. Тим однаково — день зараз чи ніч, їм не болять наші вуха. І ніхто й словечка не скаже!

Розплющую очі, дивлюсь: машина посеред вулиці, перед машиною лежить собака, і вже зібралися люди.

ПОЛІЦАЙ. Це все, що ви бачили?

ОГРЯДНИЙ ПАН. Я нічого не бачив, та ж не важко уявити, як це сталося. Машина, певно, їхала дуже швидко, — тепер же всі носяться, як навіжені, — а надто молодь. Ці не поважають нікого. В нашому кварталі теж є чималенька ватага молодиків. Увечері, коли вони повертаються з гулянки додому, вулиця аж двигтить від їхніх авто і мотоциклів. І ніхто й словечка не скаже!

Отож, коли шофер побачив собаку, він, звичайно, загальмував... але ж вулиця взялася ожеледдю, вже три дні ковзелиця, а чи турбуються цим можновладні особи? Ні! Вони не могли притрусити дорогу піском чи сіллю? Адже ми своєчасно сплачуємо податки. Але ніхто й словечка не скаже, і нам залишається ковзатися. Звичайно, автомобіль занесло й розвернуло, зачепивши собаку, а потім він ударив мою машину, що стояла на стоянці. Так-так, постраждала моя машина. Там тепер не менш, як на сто тисяч франків ремонту. А хто платитиме? Я!!! І ніхто й словечка не скаже...

ПОЛІЦАЙ. Хто ще бачив аварію?

МОЛОДИЙ ФРАНТ. Я саме йшов на перегони в Лонгшам подивитись, як бігтимуть кобили-дволітки барона Молестайна, коли саме на розі вулиць Ріволі й Лувра побачив чудового пса, чистокровного боксера з густою лискучою шерстю. Такий, знаєте, опуклий череп, у міру широкі гострі вуха, підрізані на дві третини, паща з характерним для боксерів прикусом. Дивлюсь, мій пес сходить із пішоходу і простує бруківкою на протилежний бік. Як він біг! Краса! Лапи сильні, передні рівні-рівнісінькі, а задні сухорляві, знаєте, як у кішки. Одне слово, перетинає він вулицю, аж тут не знати звідки вискакує авто! Пес відчув небезпеку, зупинився... Чи водій запізно помітив нещасну тварину, чи він злякався? Одне слово, зробивши крутий розворот, машина зачепила пса, який, класично підскочивши на кілька метрів, упав на землю, навіть не гавкнувши. Я кинувся до нього й переконався, що то справді боксер. Взагалі, йому лише памороки забило — таке часто трапляється з боксерами, це їхній недолік.

У вас, часом, немає свіжої газети, цікаво, як прийшла кобила, на яку я поставив?..

ЗВІТ ПОЛІЦАЯ

Автомобіль, зареєстрований під номером 9-11-22 у Сен-Мор-де-Фоссе на Сені, що належить панові Боксеру родом із Мерседеса 2230, зайшов у зіткнення внаслідок ковзкості місцевості з іншим видом транспорту — четвериком коней, з яких одна кобила належить Смітлстайну, що мешкає на розі вулиць Ріволі й Лувра, тобто якраз на місці події.

За свідченнями очевидців, пан Боксер спокійно дрімав, палячи люльку, біля вікна свого авто, що мчало вулицею. Помітивши, але надто пізно, породистого собаку, чудового кепа з довгою шерстю, який біг з кимось наперегони (як твердить свідок, у Лонгшам), водій насмерть вчепився в гальмо, щоб якось обминути собаку. Ковзаючи всіма колесами, автомобіль розвернувся, зіпсував одну вивіску і наскочив на пса, якому загнав дух аж у п'яти. Потім, врізавшись у четверик, він ущент розбив запряг із кобил-дволіток, які, за свідченням їхнього власника, мали йому принести сто тисяч франків прибутку.

Приміть, пане комісар, оцей мій звіт.

Переклад з французької

«Весь мир» (на украинском языке)

Адреса редакції: Київ, вул. Орджонікідзе, 2. Телефони: секретаріат К-3-44-85, відділи: К-3-20-82.
Видавництво «Радянський письменник».

Рукописи обсягом до друкованого аркуша не повертаються.

БФ 06455. Підписано до друку 17/VII 1967 р. Формат паперу 60×92. Фіз. друк. арк. 20.
Умовних друк. арк. 20. Тираж 45 046. Ціна 60 коп. Зам. 03031.

Видавництво і комбінат друку «Радянська Україна». Київ, Брест-Литовський проспект, 94.

ВСЕСВІТ

ІНДЕКС 74088

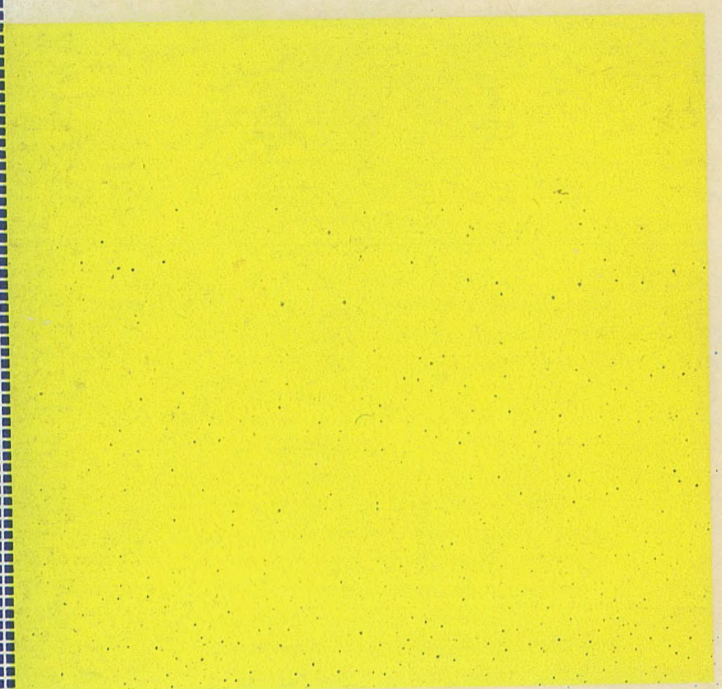

Ціна 60 коп.